

59 | 2 (2019)

PRISPEVKI

ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

2

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI
ZA NOVEJŠO
ZGODOVINO

**Slovenski pravniki
in začetki slovenske
državnosti**

Prispevki za novejšo zgodovino
Contributions to the Contemporary History
Contributions a l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC

94(497.4) "18/19"

UDK

ISSN 0353-0329

Uredniški odbor/Editorial board: dr. Jure Gašparič (glavni urednik/editor-in-chief),
dr. Zdenko Čepič, dr. Filip Čuček, dr. Damijan Guštin, dr. Luboš Kačirek,
dr. Martin Moll, dr. Andrej Pančur, dr. Zdenko Radelić, dr. Andreas Schulz,
dr. Mojca Šorn, dr. Marko Zajc

Lektura/Reading: dr. Andreja Jezernik

Prevodi/Translations: Studio S.U.R

Bibliografska obdelava/Bibliographic data processing: Igor Zemljič

Izdajatelj/Published by: Inštitut za novejšo zgodovino/Institute of Contemporary
History, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, tel. (386) 01 200 31 20,
fax (386) 01 200 31 60, e-mail: jure.gasparic@inz.si

Sofinancer/Financially supported by: Javna agencija za raziskovalno dejavnost
Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency

Računalniški prelom/Typesetting: Barbara Bogataj Kokalj

Tisk/Printed by: Medium d.o.o.

Cena/Price: 15,00 EUR

Zamenjave/Exchange: Inštitut za novejšo zgodovino/Institute of Contemporary
History, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

Prispevki za novejšo zgodovino so indeksirani v/are indexed in: Scopus, ERIH Plus,
Historical Abstract, ABC-CLIO, PubMed, CEEOL, Ulrich's Periodicals Directory,
EBSCOhost

Številka vpisa v razvid medijev: 720

*Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji/ The publisher assumes no
responsibility for statements made by authors*

Fotografija na naslovnici: Ustanovitev Jugoslavije, Kongresni trg, Ljubljana,
29. 10. 1918. Foto: Fr. Grabietz, hrani MNZS.

Vsebina

Katja Škrubej, Jure Gašparič, Slovenski pravniki in začetki slovenske državnosti.....	9
---	---

Razprave – Articles

Jure Gašparič, Slovenski pravniki v političnem življenju stare Avstrije in prve Jugoslavije / Slovenian Lawyers in the Political Life of the Old Austria and the First Yugoslavia.....	12
UDK: 347.96(=163.6):323(497)«1918/1941«	

Filip Čuček, Izvršilna oblast na Slovenskem v zadnjih desetletjih dvojne monarhije (s poudarkom na kranjskih akterjih – še posebej pravniki) / The Executive Branch of Government in Slovenia in the Last Decades of the Dual Monarchy (With an Emphasis on the Carniolan Protagonists – Especially Lawyers)	28
UDK: 316.344.42:316.362.1-058.833-055.1-055.2	

Jurij Perovšek, Položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov / Slovenian Position in the State Of Slovenes, Croats and Serbs	40
UDK: 328.13(497.4)“1918”	

Damijan Guštin, Narodna vlada SHS v Ljubljani v obrambnih zadevah: vzpostavljanje obrambnega sistema Države SHS leta 1918 med legislativo in realnostjo / The National Government of SHS in Ljubljana Regarding the Matters of Defence: The Establishment of the State of SHS Defence System in 1918 Between Legislation and Reality.....	75
UDK: 355.3(497.4)«1918«	

Mirjam Škrk, Profesorji Ivan Žolger, Ivan Tomšič in Stanko Peterin ter njihovi prispevki k nastanku slovenske države / Professors Ivan Žolger, Ivan Tomšič and Stanko Peterin and Their Contributions to the Creation of the Slovenian Statehood	95
UDK: 347.96(=163.6):342.1(497.4)	

Andrej Rahten, Slovenski pravniki na diplomatskem parketu do mednarodnega priznanja nove države / Slovenian Lawyers as Diplomats Until the International Recognition of the New State	115
UDK: 347.96(=163.6):329“1919”	

- Katja Škrubej**, Ivan Žolger in zadnji poskus revizije ustave v Habsburški monarhiji: povezave s snovanjem ustavnih podlag za novo politično skupnost? / Ivan Žolger and the Last Revision Attempt of the Constitution of the Habsburg Monarchy: Possible Ties to Conceiving the Constitutional Foundations for the New Polity? 130
UDK: 929Žolger I.:340.131:929"1918"

- Janez Kranjc**, Gregor Krek, njegovo delo v pravosodju in prispevek k oblikovanju pravosodne knjižnice / Gregor Krek, His Work in the System of Justice, and His Contribution to the Creation of the Judicial Library 157
UDK: 929Krek G: 094:026:351.87(497.4Ljubljana)

- Aleš Gabrič**, Milan Škerlj med sodno upravo in univerzitetno profesuro / Milan Škerlj Between the Judicial Administration and University Professorship 180
UDK: 929Škerlj M.

- Miroslav Stiplovšek**, Pomembna vloga pravnikov v ljubljanski in mariborski oblastni skupščini (1927–1929) ter banskem svetu Dravske banovine (1930–1941) / The Vital Role of Lawyers in The Ljubljana and Maribor Administrative Unit Assemblies (1927–1929) and Ban's Council of the Drava Banate (1930–1941) 194
UDK: 321.01:347.96(=163.6)"1927/1929"

Razmišljanja in razpravljanja – Reflections and Discussions

- Franč Grad**, Ustava in postavitev oblasti. Pomen ustave za organizacijo in delovanje državne oblasti 118
UDK:340.131:94(497.4)"1989/1991"

- Zdenko Čepič**, Prevrat in revolucija v slovenskem zgodovinskem dogajanju: dejstva in misli 229
1.21 UDK: 323.272:94(497.4))"18/19"

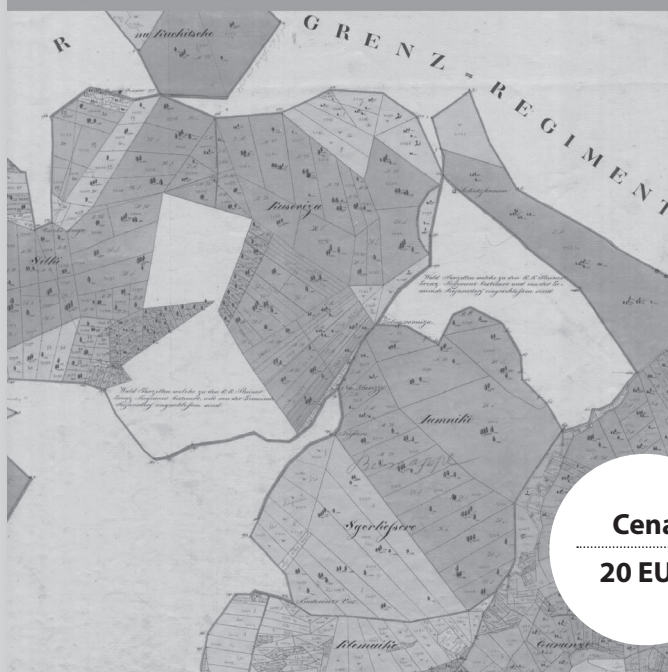
Ocene in poročila – Reviews and Reports

- Slovenski pravniki in začetki slovenske državnosti: simpozij ob 100. obletnici Narodne vlade in 100. obletnici Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 8. november 2018 (Tjaša Konovšek) 247
- Delavnica »Das 'demokratische Europa?' Demokratie- und Parlamentarismus-geschichte Europas seit 1970«, München, 15.–16. november 2018 (Jurij Perovšek) 249

Entering the Parliamentary Stage. Women in Parliament and Politics in International Comparison (Berlin, 6.–8. marec 2019) (Tjaša Konovšek)	254
Janez Šumrada in Adrijan Kopitar, Kranjski Janezi, Napoleonovi soldati. Francoski nabor v ilirski provinci Kranjski, 1812–1813 (Slovènes, soldats de Napoléon, Conscription française dans la province illyrienne de Carniole 1812–1813). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2018, 496 strani (Peter Vodopivec).....	257
Andreas Biefang, Leopold Braun (1868–1943). Kunst, Politik, Bohème und die Frage: Wozu malt man ein Parlament? Berlin – Düsseldorf: Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien – Droste, 2018, 196 strani, ilustr. (Jure Gašparič)	261
Renato Podbersič, Jeruzalem ob Soči: judovska skupnost na Goriškem od 1867 do danes. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo; Gorica, Goriška Mohorjeva družba; Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2018, 510 strani (Peter Vodopivec).....	265
Vrednote v prehodu XII. kot statistični pričevalci razcepljene identitete družbe v majhni, mladi demokraciji – Niko Toš, ur., Vrednote v prehodu XII. Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah ISSP, ESS, EVS/WvS, SJM 1991–2018. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV in CJMMK, 2018 (Simona Kustec)	270

VPOGLADI 19

USTVARJANJE SLOVENSKO-HRVAŠKE MEJE

Cena
20 EUR

Uredniško obvestilo

Prispevki za novejšo zgodovino je ena osrednjih slovenskih znanstvenih zgodovino-pisnih revij, ki objavlja teme s področja novejšje zgodovine (19. in 20. stoletje) srednje in jugovzhodne Evrope.

Od leta 1960 revijo redno izdaja Inštitut za novejšo zgodovino (do leta 1986 je izhajala pod imenom *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*).

Revija izide trikrat letno v slovenskem jeziku in v naslednjih tujih jezikih: angleščina, nemščina, srbsčina, hrvaščina, bosanščina, italijanščina, slovaščina in češčina. Članki izhajajo z izvlečki v angleščini in slovenščini ter povzetki v angleščini.

Arhivski letniki so dostopni na **Zgodovina Slovenije - Sistory**.

Informacije za avtorje in navodila so dostopni na <http://ojs.inz.si/index.php/pnz/index>.

Editorial Notice

Contributions to Contemporary History is one of the central Slovenian scientific historiographic journals, dedicated to publishing articles from the field of contemporary history (the 19th and 20th century).

It has been published regularly since 1960 by the Institute of Contemporary History, and until 1986 it was entitled Contributions to the History of the Workers' Movement.

The journal is published three times per year in Slovenian and in the following foreign languages: English, German, Serbian, Croatian, Bosnian, Italian, Slovak and Czech. The articles are all published with abstracts in English and Slovenian as well as summaries in English.

The archive of past volumes is available at the **History of Slovenia - Sistory** web portal.

Further information and guidelines for the authors are available at <http://ojs.inz.si/index.php/pnz/index>.

SISTORY
ZGODOVINA SLOVENIJE

Slovenski pravniki in začetki slovenske državnosti

Pričujoča številka *Prispevkov za novejšo zgodovino* je – v skladu z uredniško politiko – znova tematska in interdisciplinarna. Avtorski kolektiv, sestavljen iz pravnikov in zgodovinarjev, si je ob stoti obletnici razpada habsburške monarhije in oblikovanja Narodne vlade SHS ter skorajšnji stoletnici nastanka ljubljanske univerze s Pravno fakulteto zastavil mnoga s tem povezana vprašanja:

Kako so bili z ustanovitvijo nove državne tvorbe, Države SHS in nato Kraljevine SHS, povezani pravniki? Kateri pravniki in s katerimi kariernimi izkušnjami v razpadli Avstro-Ogrski so bili dejavni v vladi, nato pa v okviru fakultete, a tudi nasploh v politiki? Na kakšne načine in na podlagi katerih prepričanj ter vizij? Kakšen je bil razkorak med politično realnostjo in pravnimi okviri – tistimi, ki so razpadali, in tistimi, ki so jih šele vzpostavljali? Kateri so relevantni mednarodnopravni, ustavno-, upravnopravni in drugi vidiki vzpostavitve novih razmerij po razpadu Avstro-Ogrske? Kako je bila videti in kako je delovala izvršna oblast pred letom 1918 in kako kasneje? Katere vzporednice se ponujajo z obdobjem druge svetovne vojne in z obdobjem razpadanja Jugoslavije?

Razpon tem je nedvomno širok in raznovrsten, toda urednika sva prepričana, da tudi relevanten in intriganten. Avtorice in avtorji so pripravili sveže in poglobljene razprave, ki odstirajo številne novosti in pomembno zaokrožujejo vedenje o začetkih slovenske državnosti. Struktura revije sledi kronološkemu in problemskemu načelu. Po analizi deleža in vloge slovenskih pravnikov v političnem življenju v času od preloma 19. v 20. stoletje do druge svetovne vojne sledi razprava o izvršni oblasti v zadnjih desetletjih habsburške monarhije in vlogi pravnikov v njej; zlasti na Kranjskem. Posebna razprava nato odstre značaj Države SHS, sledita ji analiza pogleda nanjo z vidika mednarodnega prava in predstavitev prispevka dveh profesorjev prava in enega po krivici manj znanega pravnega strokovnjaka k nastanku slovenske državnosti – Ivana Žolgerja, Ivana Tomšiča in Stanka Peterina. Mednarodni in diplomatski pogled zaokrožuje razprava o vlogi slovenskih pravnikov na pariški mirovni konferenci leta 1919.

Poseben sklop osvetljuje delovanje nekaterih najvidnejših profesorjev Pravne fakultete. Ena od razprav v tem sklopu je posvečena novoodkritim arhivskim dokumentom o delovanju Ivana Žolgerja, enega od matičarjev Pravne fakultete, pred tem pa profesorja na dunajski Pravni fakulteti, zlasti pa enega največjih strokovnjakov za temeljna ustavnopravna vprašanja Avstro-Ogrske pa tudi ministra v zadnji t. i. tehnični

vлади Ernsta Seidlerja. Druga razprava predstavi in analizira arhivske dokumente v zvezi s požrtvovalnim delom pravnika, a tudi skladatelja Gregorja Gojmirja Kreka, v monarhiji enega od tajnikov avstrijskega vrhovnega sodišča, v novi državi pa sosnovatelja sodstva, zlasti pa vzpostavitelja pravosodne knjižnice in knjižnice Pravne fakultete, kjer je takoj v drugem krogu imenovan postal profesor za rimsko in civilno pravo. Tretja razprava v tem sklopu pa je posvečena Milanu Škerlju, v monarhiji visokemu uradniku na ministrstvu za pravosodje in soavtorju prvega zakona o družbi z omejeno odgovornostjo, v novi državi pa ključnemu protagonistu pri razvoju sodstva na Slovenskem ter profesorju Pravne fakultete za trgovinsko in menično pravo. Blok razprav po kronološkem načelu zaključuje podroben vpogled v delovanje in vlogo pravnikov v oblastnih skupščinah (lokalnih parlamentih) ljubljanske in mariborske oblasti konec dvajsetih let 20. stoletja in nato tudi v banskem svetu Dravske banovine v tridesetih letih, vse do začetka druge svetovne vojne.

V samostojni rubriki Razmišljanja in razpravljanja, kjer uredništvo objavlja pomembne prispevke, ki se razlikujejo od klasičnih razprav, sta tokrat dva članka. Najprej nadvse dragocen spominski in obenem strokovni zapis enega od piscev sedanje ustave, ob njem pa esejistični prerez pomena prevrata in revolucije v 20. stoletju. Revijo kakor vedno zaključujejo poročila o odmevnejših dogodkih in prikazi najzanimivejših zgodovinskih knjig.

Urednika se zahvaljujeva vsem avtoricam in avtorjem, ki so zares številni, še posebej pa recenzentom in uredniški ekipi. Navzven nevidno delo slednjih je nepogrešljivo pri pripravljanju in izdajanju vsake znanstvene publikacije, a pogosto ostaja prezrto. Vsak akademski izdelek, ki pride iz tiskarne ali pa se v e-obliki pojavi na spletu – naj prijazno opozoriva, da je naša revija na voljo v obeh oblikah –, je plod dela mnogih. Veselje ob tem je zato toliko večje, če vemo, da je revija izšla ob tako pomembnem jubileju, kot je stota obletnica nastanka ljubljanske univerze in njene Pravne fakultete.

Katja Škrubej in Jure Gašparič

Razprave – Articles

Jure Gašparič*

Slovenski pravniki v političnem življenju stare Avstrije in prve Jugoslavije**

IZVLEČEK

Avtor v razpravi obravnava delež in vlogo pravnikov v slovenskem političnem življenju v času od preloma 19. v 20. stoletje do začetka druge svetovne vojne na Slovenskem. Najprej v primerjalnem okviru predstavi visok delež pravnikov med politiki, pri čemer je posebej pozoren na poslance in ministre, ilustrativno pa prikaže tudi delež pravnikov na ostalih področjih (med župani, oblastnimi odborniki, strankarskimi funkcionarji, bani). V nadaljevanju na tej podlagi izriše kolektivno biografijo pravnikov – politikov.

Ključne besede: pravniki, politika, habsburška monarhija, Kraljevina SHS/Jugoslavija

ABSTRACT

SLOVENIAN LAWYERS IN THE POLITICAL LIFE OF THE OLD AUSTRIA AND THE FIRST YUGOSLAVIA

In the following discussion, the author analyses the percentage and role of lawyers in the Slovenian political life from the end of the 19th century to the beginning of World War II in Slovenia. He initially provides a comparative presentation of the considerable percentage of lawyers among politicians while paying particular attention to the Members of Parliament and the Ministers and then illustrates his research with the percentage of lawyers in other

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, jure.gasparic@inz.si

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0281 *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

areas as well (among mayors, committee members, party officials, Bans, and so on). On these foundations, the author presents a collective biography of lawyer politicians in the continuation of the article.

Keywords: lawyers, politics, Habsburg Monarchy, Kingdom of SHS / Yugoslavia

Nekdanji kranjski deželni glavar Fran Šuklje, nekoč ponosni stanovalec enajst-sobnega deželnoglavarskega stanovanja v deželnem dvorcu na Kongresnem trgu, leta 1918 pa užaljeni politik, ki ga niso »pozvali v narodno vlado«, čeprav je bil, kot je sam zapisal, »po letih, znanju in izkušnosti naravnost pozvan na tako mesto«, ¹ se je v svojih spominih na enem mestu mimogrede dotaknil vloge štajerskih odvetnikov v slovenski politiki 19. stoletja: »Istina je tudi, da so si slovenski odvetniki na Sp. Štajerskem pač stekli velike zasluge za narodno prebujenje, a obenem se niso mogli na laž postaviti oni, ki so trdili, da žene marsikaterega teh slovenskih odvetnikov poleg narodnega navdušenja še skrb za lastno pisarno. Tega nam niso očitali samo nasprotniki – nemškutarji – skoraj bi prav dal pisatelju Erjavcu, ki v svoji knjigi naravnost govori o 'advokatokraciji' na slovenskem Štajerskem!« ²

Šuklje se je seveda skliceval na znamenito Zgodovino katoliškega gibanja na Slovenskem Frana Erjavca, kjer je avtor ob opisovanju razmer pri volitvah v štajerski deželni zbor jeseni leta 1902 zapisal: »Odkrito ali vsaj prikrito liberalni advokati v zadnjih letih namreč niso zagospodarili le skoro v vseh slovenskih narodnih zavodih in organizacijah na Štajerskem ter, odeti z narodnim plaščem, pri tem prav pridno bogateli, temveč so hoteli zase tudi skoro vse kandidature.« ³

Če pogledamo imena tedanjih kandidatov ⁴ in se nato ozremo še po najvidnejših predstavnikih slovenske štajerske politike, ⁵ lahko Šukljetu vsaj v tistem delu izjave, ki poudarja vlogo odvetnikov, vsekakor pritrdimo. Med »borci za pravice slovenskega jezika na Štajerskem« najdemo v Celju Ivana Dečka, Vekoslava Kukovca in Josipa Serneca, v Mariboru Frana Rosino, na Ptujju Frana Jurtelo, v Ljutomeru filmarja Karla Grossmanna itd. ⁶ Motivi, ki so odvetnike gnali v politiko, so gotovo bili različni in so kdaj pa kdaj vključevali tudi koristoljubje, toda zgolj teza o skrbi za pisarno ne more pojasniti razmeroma velikega deleža šolanih pravnikov v politiki. V ozadju in ospredju lahko najdemo še druge razloge, ki niso bili lastni le štajerskim in ostalim slovenskim pravnikom.

1 Franjo Šuklje, *Iz mojih spominov, II. del* (Ljubljana: Slovenska matica, 1995), 271.

2 Ibid., 80.

3 Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem* (Ljubljana: Prosvedna zveza, 1928), 131.

4 O štajerskih kandidatih je takrat pisal ljubljanski Slovenec, ki je tudi skoval frazo »advokatokracija na Štajerskem«.
– »Advokatokracija na Štajerskem«, *Slovenec*, 3. 10. 1902.

5 Gl. biografije slovenskih odvetnikov v monografiji *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki* (Ljubljana in Maribor: Odvetniška zbornica Slovenije in Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018).

6 Prim. Filip Čuček, »Razmišljanja o demokraciji in avstrijski ustavni dobi in njeni recepciji na Slovenskem«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 2 (2014): 7–29.

Že Fran Skaberne, avtor prve sintetične črtice o vlogi odvetnikov v javnem življenju, se je leta 1936 retorično in romantično vprašal: »Ko je odvetnik po svojem poklicu navajen javno nastopati in govoriti, razpravljati o vseh mogočih predmetih, ročno odgovarjati na trenutno postavljena vprašanja, ko v izvrševanju svojega poklica ni nikomur odgovoren, in zato ni odvisen od nikogar, ali ni že zato v prvi vrsti pozvan, da se posveti politiki?« Poleg tega je odvetnik v trajnem stiku z oblastjo in lahko sproti opazuje »napake in pogoške v sodstvu in v upravi«. ⁷ Skaberne ni zaman poudaril, da je bilo veliko ameriških in francoskih predsednikov odvetnikov, ravno tako vodilne osebnosti francoske revolucije. Vloga odvetnikov v politiki je bila v tistem času zaznavna povsod, med drugim v vseh zahodnih parlamentih, in obenem, kakor pravi Max Weber, ni bila »naključna«. Strankarska politika je namreč v prvi vrsti izvajanje interesov, učinkovita izpeljava neke stvari za zainteresirane pa je »obrt šolanega advokata«. On zna tudi »slabo« stvar tehnično »dobro« izpeljati. ⁸

V angleškem parlamentu so bili odvetniki in drugi pravniki številni od 15. stol. naprej. ⁹ V berlinskem Reichstagu so pred letom 1918 imeli vseskozi vsaj tretjinski delež, šele v času weimarske republike je padel pod (še vedno relativno visokih) 20 odstotkov. Odstotek je sicer ves čas obstoja medvojne nemške republike usihal in z zadnjim prednacističnim Reichstagom leta 1933 dosegel dno. Pravnikov je bilo takrat manj kot 10 odstotkov. Nekateri raziskovalci povezujejo upadajoči delež pravnikov med poslanci s pogosto omenjano šibko nomotehnično kvaliteto zakonodaje weimarske republike (v tem pa spet iščejo enega od vzrokov za njeno notranjo krhkost). ¹⁰

Tudi med poslanci dunajskega državnega zbora so bili odvetniki med najbolj zastopanimi poklicnimi profili; v prvi državnozborski sestavi iz leta 1861 so odvetniki z notarji predstavljali tretjo najmočnejšo skupino. Na prvem mestu so bili veleposestniki (29 odstotkov, kar je seveda temeljilo v tedanjem kurialnem volilnem sistemu), na drugem uradniki (nekaj nad 18 odstotkov), ki so le za malenkost prekašali juriste. ¹¹ Od izobražencev so jim sledili predstavniki trgovine in industrije, profesorji in zdravniki. Visok delež so ohranili tudi kasneje, v prvi jugoslovanski državi, v povprečju so dosegali 15 odstotkov. ¹² Poleg tega, da so opravljali poslansko funkcijo, pa so mnogi pravniki zasedali tudi ministrske funkcije, bili so dejavni v lokalni politiki, najdemo jih v vrstah visokega polpolitičnega uradništva, med banskimi svetniki, deželnimi poslanci in odborniki, med člani oblastnih skupščin in odborov, okrajnih zastopov, med strankarskimi funkcionarji itd.

7 Fran Skaberne, *Slovenski advokati in javni notarji v književnosti, znanosti in politiki. Kulturnozgodovinska črtica* (Ljubljana: Društvo Pravniki, 1936), 4, 5.

8 Max Weber, »Politika kot poklic,« v: *Politika kot poklic* (Ljubljana: Krt, 1992), 36.

9 David Podmore, »Lawyers and Politics,« *British Journal of Law and Society* 4, No. 2 (1977): 155–85, pridobljeno 18. 9. 2018, <https://www.jstor.org/stable/1409673>.

10 Thomas Mergel, *Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik. Politische Kommunikation, symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag* (Düsseldorf: KGParl in Droste, 2002), 103.

11 Janez Cvirn, *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)* (Celje: Zgodovinsko društvo Celje in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2015), 98.

12 Jure Gašparič, *Izza parlamenta. Zakulisje jugoslovanske skupščine 1919–1941* (Ljubljana: Modrijan, 2015), 136–43.

Konkreten prerez kolektivnih biografij slovenskih poslancev¹³ v času od predzadnjega sklica dunajskega parlamenta leta 1907 do zadnjega sklica jugoslovanske skupščine leta 1938 pokaže sledeče:

Slovenski poslanci dunajskega parlamenta,
izvoljeni leta 1907 iz vrst pravnikov
.....

Prve volitve po uveljavitvi splošne in enake volilne pravice za moške so Slovencem prinesle 24 mandatov. Pravniki med njimi so bili:

Ivan Šusteršič, odvetnik
Josip Pogačnik, predsednik Narodne vlade, nedokončan študij prava v Gradcu
Fran Šuklje, študiral pravo in filozofijo, a opravil rigoroz iz zgodovine
Ignacij Žitnik, teolog, a je v Rimu doktoriral iz rimskega prava
Janko Hočevar, odvetniški koncipient na Dunaju
Ivo Benkovič, odvetnik
Josip Fon, sodnik
Miroslav Ploj, odvetniški kandidat, sekcijski svetnik finančnega ministrstva
Otokar Rybář, odvetniški koncipient, diplomat

Leta 1911 so bili izvoljeni naslednji pravniki:
.....

Ivan Šusteršič, odvetnik
Josip Pogačnik, nedokončan študij prava v Gradcu
Ivo Benkovič, odvetnik
Josip Fon, sodnik
Otokar Rybář, koncipient, diplomat
Gustav Gregorin, odvetnik
Vladimir Ravnihar, odvetnik
Ignacij Žitnik, teolog, a je v Rimu doktoriral iz rimskega prava

Po smrti Ignacija Žitnika je bil leta 1914 izvoljen še en pravnik – Lovro Pogačnik, tedaj s 34 leti najmlajši državni poslanec.

.....
13 Seznami so bili narejeni na podlagi temeljne literature: Cvirn, *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*, Bojan Balkovec, »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša.« *Volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011), pregleda časopisja in *Slovenskega biografskega leksikona* (<http://www.slovenska-biografija.si/>).

Slovenski poslanci Narodne skupščine
Kraljevine SHS/Jugoslavije iz vrst pravnikov
(ob imenu je navedena lista, na kateri je bil izvoljen, in leto izvolitve)

Franc Bajlec, advokat, Stojadinović 1938
 Rudolf Dobovišek, advokat, Maček 1935
 Riko Fux, mestni višji svetnik, Jevtić 1935
 Karel Gajšek, notar, Živković 1931, Jevtić 1935, Stojadinović 1938
 Andrej Gosar, minister, SLS 1920, 1925, 1927
 Jakob Hodžar, odvetniški koncipient, SLS 1925, 1927
 Ivan Jančič, državni tožilec, Jevtić 1935
 Jure Koce, tajnik zbornice za TOI, Jevtić 1935, Stojadinović 1938
 Milan Korun, odvetnik, Kristan 1920
 Albert Kramer, novinar, pravnik, minister, liberalci 1927, 1931
 Marko Kranjc, bogoslovec in pravnik, tajnik SLS, Stojadinović 1938
 Miha Krek, odvetnik, minister, Stojadinović 1938
 Franc Kremžar, študiral je pravo, a ni končal, urednik, SLS 1923, 1925, 1927
 Vekoslav Kukovec, odvetnik, minister, liberalci 1920
 Jože Lavrič, tajnik kmetijske zbornice, statistik, Stojadinović 1938
 Milan Lemež, odvetnik, komisar, Žorga 1920
 Ivan Lovrenčič, odvetnik, Jevtić 1935
 Ivan Mohorič, minister, Živković 1931, Jevtić 1935
 Anton Novačan, konzul, Jevtić 1935
 Anton Ogrizek, odvetnik, Stojadinović 1938
 Rasto Pustoslemšek, novinar z nedokončanim študijem prava, Živković 1931
 Vladimir Pušenjak, nadrevizor, SLS 1920, 1923, 1925, 1927 – izvoljen štirikrat!
 Josip Režek, odvetnik, Jevtić 1935
 Rudolf Smersu, pravni referent OUZD, Stojadinović 1938
 Miloš Stare, odvetnik, Stojadinović 1938
 Fran Šemrov, industrialec, Jevtić 1935
 Albin Šmajd, odvetnik, Stojadinović 1938
 Ivan Tavčar, odvetnik, župan, liberalci 1920
 Andrej Veble, odvetnik, Jevtić 1935
 Demetrij Veble, odvetnik, Stojadinović 1938
 Bogumil Vošnjak, diplomat, SKS 1920, Živković 1931
 Gregor Žerjav, minister, liberalci 1920, 1925, 1927

32 poslancev od skupno 129 slovenskih poslancev je bilo pravnikov, kar predstavlja 25-odstotni delež.

Slovenski ministri in ministrski predsednik pred letom 1941

(pravniki so obarvani črno)¹⁴

(ob imenu so navedeni resorji, ki jim je minister načeloval)

Ivan Žolger,¹⁵ minister rojak

Anton Korošec, predsednik vlade, podpredsednik vlade, obnova, promet, prosveta, kultura, notranje zadeve, šume in rude

Albert Kramer,¹⁶ kmetijstvo, konstituenta in izenačenje zakonov, trgovina in industrija, gradnje, brez portfelja

Josip Gostinčar, socialna politika

Anton Kristan, šume in rude

Ivan Roškar, kmetijstvo

Ivan Pucelj, kmetijstvo, brez portfelja, socialna politika

Vekoslav Kukovec,¹⁷ trgovina in industrija, obnova, socialna politika

Niko Županič, brez portfelja

Anton Sušnik, promet

Ivan Vesenjaj, agrarna reforma

Gregor Žerjav,¹⁸ šume in rude, pravosodje

Dušan Sernec, gradnje, šume in rude

Fran Kulovec, kmetijstvo, brez portfelja, gradnje

Andrej Gosar,¹⁹ socialna politika**Fran Novak**,²⁰ socialna politika**Ivan Švegl**,²¹ brez portfelja**Ivan Mohorič**, trgovina in industrija**Drago Marušič**,²² socialna politika**Miha Krek**,²³ brez portfelja, gradnje, prosveta

Franc Snoj, brez portfelja

14 Seznam je bil narejen na podlagi podatkov, zbranih v: Karl Kaser, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas (1833–1980)*, II. (Graz: Institut für Geschichte der Universität Graz, 1982), pregleda časopisja, ustreznih gesel v *Slovenskem biografskem leksikonu* in člankov v znanstveni in strokovni literaturi (včasih kateri izmed njih vsebuje le drobno biografsko notico, zato jih nisem posebej navajal). Ravno tako nisem navajal biografske literature o vseh omenjenih ministrih, napotilne opombe sem navedel le pri pravnikih.

15 Andrej Rahten, »Pravo in diplomacija: primer dr. Ivana Žolgerja,« v: *Challenges of Contemporary International Law and International Relations: Liber Amicorum in Honour of Ernest Petrič* (Nova Gorica: The European Faculty of Law, 2011), 343–59. Katja Škrubej, *Ivan Žolger in Naredba*, 30. 10. 2018, <http://www.pf.uni-lj.si/media/govor.katja.skrubej.ivan.zolger.in.naredba.30.10.2018.pdf>.

16 Jurij Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v kraljevini SHS/Jugoslaviji* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013), 179–254.

17 Vlasta Stavbar, *Politik Vekoslav Kukovec: politično delovanje do leta 1918* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014).

18 Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu*, 151–78.

19 Jure Gašparič in Alenka Veber, ur., *Dr. Andrej Gosar (1887–1970)* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2015).

20 Matevž Košir, »Fran Novak, 1877–1944,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, 192, 193.

21 Andrej Rahten, *Med Kakanijo in Wilsonio: poklicne in politične preizkušnje Hansa Schwegla alias Ivana Švegla* (Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba, 2018).

22 Zdenko Čepič, »Drago Marušič, 1884–1964,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, 216, 217.

23 Jure Gašparič, »Miha Krek, 1897–1969,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, 248, 249.

Vseh slovenskih ministrov je bilo 21, med njimi je bilo deset pravnikov, v glavnem iz vrst liberalcev. Od teh je le eden sedel v dunajski vladi, vsi ostali v vladah prve jugoslovanske države. Razen zunanjega ministrstva in ministrstva vojske in mornarice, ki sta bili pridržani le za eno »konstitutivno jugoslovansko pleme«, so slovenski ministri zasedali vse pomembnejše resorje in tvorno oblikovali jugoslovansko politiko; skupno so sodelovali v 33 vladah od skupaj 41. Tudi to potrjuje tezo, da je Kraljevina SHS/Jugoslavija vsem pomanjkljivostim navkljub za slovenske politične skupine vseskozi predstavljala najprimernejše državno okrilje, kjer se je splačalo imeti političen vpliv.

Poverjeniki in predsednik Narodne vlade (pravniki so obarvani črno)²⁴

Josip Pogačnik, VLS (nedokončan študij prava v Gradcu)

Janko Brejc, VLS

Karel Verstovšek, VLS

Vladimir Remec, VLS

Andrej Kalan, VLS

Lovro Pogačnik, VLS

Anton Breclj, VLS

Ivan Tavčar, JDS

Vladimir Ravnihar, JDS

Vekoslav Kukovec, JDS

Pavel Pestotnik, JDS

Karel Triller, JDS

Anton Kristan, JSDS

Sedem od 13 članov vlade je bilo pravnikov.

Predsedniki Deželne vlade za Slovenijo

Janko Brejc, VLS

Gregor Žerjav, JDS

Leonid Pitamic

Vilko Baltič, JDS

²⁴ Seznam temelji na podatkih: Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitev v letu 1918* (Ljubljana: Modrijan, 1998) in Bojan Balkovec, *Prva slovenska vlada 1918–1921* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992).

Pravniki na ostalih političnih položajih v prvi Jugoslaviji²⁵

Med pomembnejšimi slovenskimi župani najdemo odvetnike Ivana Tavčarja,²⁶ Jura Adlešiča²⁷ in Vladimirja Ravniharja,²⁸ ki so vodili Ljubljano. Prvi možje Maribora so bili odvetniki Alojzij Juvar,²⁹ Josip Leskovar in Franjo Lipold.³⁰ Dolgoletni župan Novega mesta je bil Josip Režek,³¹ prvi slovenski župan Celja je leta 1921 postal odvetnik Juro Hrašovec,³² za njim je mesto vodil Alojzij Goričan. Potem ko je bila prva Jugoslavija razdeljena na 33 upravno-teritorialnih enot, imenovanih oblasti, je kot Veliki župan na čelo Ljubljanske oblasti stopil pravnik Vilko Baltič, na čelo Mariborske oblasti pa spet pravnik in nekdanji poslanec Miroslav Ploj. Med leti 1927–1929, ko je SLS dosegla, da so bile po vstopu v koalicijo s srbsko radikalno stranko pomembno razširjene pristojnosti oblastnih samouprav, s čimer so bili ustvarjeni pogoji za bolj skladen in avtonomen razvoj slovenskega ozemlja, je odvetnik in bivši mariborski župan Josip Leskovar prevzel vodenje voljene oblastne skupščine in oblastnega odbora (izvršnega organa) v mariborski oblasti. Člana oblastnega odbora sta tedaj bila tudi Andrej Veble in Marko Kranjc. V Ljubljanski oblasti je lokalnemu parlamentu (oblastni skupščini) in vladi (odboru) načeloval Marko Natlačen, med odborniki sta bila pravnik Jura Adlešič in Anton Milavec. V tistem obdobju sta bila velika župana spet pravnik – sodnik Fran Schaubach v Mariboru in Fran Vodopivec v Ljubljani (mož, ki je prej, leta 1924, bil Veliki župan v Mariboru, nato pa honorarni profesor za upravno pravo na Pravni fakulteti).³³

Po razveljavitvi vidovdanske ustave in teritorialni reorganizaciji države leta 1929 so se na položaju bana novooblikovane Dravske banovine³⁴ zvrstili štirje politiki, trije med njimi so bili pravniki – Marko Natlačen,³⁵ Drago Marušič in Dinko Puc.³⁶ Pravnik ni bil le priznani strokovnjak za elektrifikacijo (in sin znanega štajerskega odvetnika Janka Serneca) Dušan Sernec.

25 Prikaz deleža in vloge pravnikov v deželnih zborih in odborih v avstrijski ustavni dobi je v tej številki *Prispevkov za novejšo zgodovino* objavil Filip Čuček.

26 Jurij Perovšek, »Idejni, družbeni in narodnopolitični nazori Ivana Tavčarja po ustanovitvi jugoslovanske demokratične stranke leta 1918,« v: *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje* (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001), 885–901. *Tavčarjev zbornik* (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015).

27 Mateja Jeraj, »Jura Adlešič, 1884–1968,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, 210, 211.

28 Mateja Jeraj, »Vladimir Ravnihar, 1871–1954,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, 181–83.

29 Maksimilijan Fras, *Mariborski župan dr. Alojzij Juvar in njegov čas* (Maribor: EPOS, Društvo Gledališče Kolenc, 2013).

30 Jure Gašparič, »Josip Leskovar, 1875–1965,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, 184–85. »Franjo Lipold, 1885–1870,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, 218, 219.

31 Jure Gašparič, »Josip Režek, 1883–1966,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, 208, 209.

32 Filip Čuček, »Juro Hrašovec, 1858–1957,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, 158.

33 Miroslav Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udeležanje parlamentarizma* (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000), 123–41.

34 Miroslav Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935. Prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine* (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2006).

35 Marko Natlačen (1886–1942): v *zgodovinskem dogajanju* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012).

36 Mateja Jeraj, »Dinko (Dominik) Puc,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, 202, 203.

Z navedenimi primeri kvantitativni prerez zastopanosti slovenskih pravnikov v lokalni politiki pred drugo svetovno vojno nikakor ni izčrpan,³⁷ je pa zadosti ilustrativen in hkrati izzivalen. Po eni strani daje slutiti, kolikšna je bila vloga pravnikov v različnih političnih telesih na slovenskem ozemlju, po drugi pa nam sam po sebi predstavlja spodbudo za nadaljnje raziskovalno delo. Podrobna poklicna, karierna in socialna analiza slovenske politične elite v kvantitativnem in kvalitativnem smislu doslej še ni bila opravljena.

Kaj nam pove kolektivna biografija slovenskih pravnikov, dejavnih v politiki v prvi polovici 20. stoletja?

Največ pravnikov je bilo odvetnikov, sčasoma so se jim pridružili še drugi pravniški profili (gospodarstveniki, uradniki), a so ostajali v krepki manjšini. Med vsemi možmi, žensk seveda med njimi ni bilo, je bilo največ pristašev dveh tradicionalnih idejnopolitičnih taborov – liberalnega in katoliškega. To je razumljivo, saj sta bila prva tabora skupaj politično najmočnejša. Delež liberalnih in katoliških pravnikov med poslanci se ni bistveno razlikoval, a opazimo lahko, da je na Dunaju in v Beogradu sedelo več »klerikalcev« (v prvi Jugoslaviji, kjer je bila masa poslancev večja, je bil delež skoraj izravan). Docela drugačno je bilo razmerje med člani vlade. Med slovenskimi ministri v Beogradu sta bila le dva pravnika pristaša SLS (Gosar in Krek), med člani Narodne vlade so bili pravniki trije člani VLS in vsi štirje liberalci.

Sklepamo lahko, da je med liberalci odločujočo vlogo še naprej imela pravniška (ali zelo konkretno odvetniška) poklicna skupina. Njihova teža v katoliški stranki je seveda bila manjša, čeprav je bilo tudi znotraj SLS dejavnih nekaj zelo etabliranih pravnikov, ki so bodisi s svojim političnim konceptom (Andrej Gosar)³⁸ bodisi z organizacijskimi sposobnostmi (Marko Natlačen, Miha Krek) zaznamovali politiko tistega časa.

Pravniki so bili povrhu vsega na čelu liberalne in katoliške stranke. V liberalni stranki so ves čas predstavljali vodstvo (Ivan Tavčar, Gregor Žerjav, Albert Kramer),³⁹ v SLS pa so bili bolj opazni kot operativci in izvršni delavci v politiki. Stranko so pred in po odvetniku Šusteršiču vodili duhovniki – Karel Klun, Anton Korošec in po njegovi smrti decembra 1940 Fran Kulovec (do aprila 1941). V času diktature kralja Aleksandra, ko se je SLS po lastnih besedah zaradi prepovedi umaknila v katakombe, je stranko vodilo tajno vodstvo, imenovano štirinajsterica. V njem je bilo

37 Podrobno analizo o deležu in vlogi pravnikov v ljubljanski in mariborski oblastni skupščini (1927–1929) ter v banskem svetu Dravske banovine (1930–1941) je v tej številki *Prispevkov za novejšo zgodovino* objavil Miroslav Stiplovšek.

38 Gosar je razvil izvirno solidaristično (samoupravno) teorijo nove družbene ureditve, ki je odklanjala skrajno leve in skrajno desne odgovore na aktualne družbenopolitične probleme tridesetih let. Svojo celovito teorijo je predstavil v monografiji *Za nov družabni red* (prvi del je izšel leta 1933, drugi 1935). – Gl. Gašparič in Veber, ur., *Dr. Andrej Gosar (1887–1970)*.

39 Jurij Perovšek, »Organizacijsko-politična slika liberalnega tabora v letih 1891–1941,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 1 (2017): 49–83.

pet pravnikov – Miha Krek, Josip Leskovar, Marko Natlačen, Marko Kranjc in Juro Adlešič.⁴⁰

Ob obeh osrednjih političnih taborih najdemo pravnike tudi v vrstah komunistov (odvetnik Milan Lemež), slovenskih socialistov (Milan Korun; kasneje je postal pristaš Milana Stojadinovića), med predstavniki Kmečko-delavskega gibanja v tridesetih letih (pisec operet Rudolf Dobovišek), nekdanjimi republikanci (literat in diplomat Anton Novačan) itn. Penetracija pravnikov v slovensko politično življenje je bila vsestranska in vsestrankarska.

Mnogi pravniki so najprej skovali tesne poklicne stike in jih nato prenesli še v politično sfero. Andrej Veble je bil koncipient pri Ivu Benkoviču, Alojzij Juvan pri Josipu Leskovarju itd.

Politično dejavni pravniki so v glavnem študirali na standardnih destinacijah, kjer je bilo tedaj mogoče končati študij prava – na Dunaju, v Gradcu, v Pragi in po nastanku prve Jugoslavije tudi v Ljubljani. Iz razumljivih razlogov v Zagrebu pred letom 1918 niso študirali, saj je bila tamkajšnja univerza v drugi državni polovici.⁴¹

Njihov delež med študirajočimi je bil vselej visok; v drugi polovici 19. stoletja je bilo več kot bodočih pravnikov le teologov, kar pa ni nič nenavadnega, saj je bil študij bogoslovja najcenejši. V zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja je bilo študentov prava približno sto na leto, v začetku 20. stoletja pa je njihov delež strmo narasel. Postali so najštevilnejša skupina slovenskih študentov; v rekordnem letu 1910 jih je bilo za skoraj 45 odstotkov.⁴² Takrat je bilo v celi Avstriji vseh študentov prava za eno tretjino, a zgovoren je podatek, da je na vseh osmih avstrijskih pravnih fakultetah študiralo toliko študentov kot na vseh 21 pravnih fakultetah nemškega rajha. Avstriji so se po besedah Ernsta Bruckmüllerja nenačrtovano zgodile »masovne univerze«.⁴³ Veliko število in velik delež študentov prava pa seveda dodatno pojasnjujeta močno zastopanost pravnikov v javnem življenju.⁴⁴

Med študijsko potjo posameznika in njegovo nadaljnjo politično kariero ni videti nikakršne korelacije. Povsem drugače kot v ZDA, kjer so raziskovalci za obdobje med obema vojnama ugotovili nekaj zanimiv povezav. Devet od desetih pravnikov, ki so bili člani zakonodajnih teles zveznih držav, je končalo študij v sami državi; skoraj nihče ni imel diplome s Harvarda ali Yala. Ravno tako so v državi končali tisto fakulteto (če je bilo teh več), ki je veljala za slabšo in bolj lokalno orientirano. Tudi v ZDA so sicer

40 Jure Gašparič, »Slovenska ljudska stranka in njena organizacija (1890–1941)«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 1 (2017): 25–48.

41 Študij prava v Zagrebu je bil smiseln le za avstrijske študente iz Istre in Dalmacije, ki so lahko od leta 1904 dalje pred posebno avstrijsko državno komisijo opravljali dodatne izpite. – Vasilij Melik in Peter Vodopivec, »Slovenski izobraženci in avstrijske šole 1848–1918«, *Zgodovinski časopis* 40, št. 3 (1986): 274.

42 Vodopivec in Melik, »Slovenski izobraženci in avstrijske šole 1848–1918«, 272, 273. Prim. Alojz Cindrič, *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2009).

43 Ernst Bruckmüller, »Der Zugang zu der Hochschulstudien im alten Österreich«, v: *The Role of Education and Universities in Modernization Process in Central and South-Eastern European Countries in 19th and 20th Century* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2011), 137.

44 O dostopnosti univerzitetnega šolanja in formiranju izobraženstva gl. Gary Cohen, *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848–1918* (West Lafayette: Purdue University Press, 1996).

pravniki predstavljali eno najštevilčnejših poklicnih skupin v politiki, a to očitno niso bili tisti z najboljšo pravno izobrazbo.⁴⁵

Skrb za pisarno in politično ustreznost

Pri presojanju motivov, ki so vodili pravnike k vstopu v politično življenje, lahko vseskozi, v vsem obravnavanem obdobju, opazimo pojavljanje istega razloga, ki je vznemirjal že Frana Erjavca – skrbi za materialni blagor. To seveda ni ne nenavadno ne izjemno. Dilemo, ali nekdo živi za politiko ali od politike, je opredelil že Max Weber in velja še danes.

V Mariboru se je po nastanku Jugoslavije odvetnik in politik Alojzij Juvan povzpel med najpremožnejše meščane. Pisarno je odprl leta 1920, pred tem je bil pripravnik v pisarni Josipa Leskovarja. Leta 1924 je postal mariborski mestni svetnik, njegov nekdanji šef Leskovar pa je v tistem času zasedal položaj mariborskega župana. Juvan je prevzel zastopanje mestne občine in številnih ter gospodarsko močnih tekstilnih tovarn. Obenem je bil član mnogih upravnih svetov; Mestne hranilnice, Spodnještajerske ljudske posojilnice, tovarne Kristal itd. Leta 1928 je nato postal župan.⁴⁶

Politično delo se je splašalo tudi poverjeniku Narodne vlade Vladimirju Ravniharju, kar je pri njegovih kolegih vzbujalo nemalo zavisti. Nekdanji ministrski svetnik dunajskega pravosodnega ministrstva dr. Janko Babnik (in kasnejši predsednik Višjega deželnega sodišča v Ljubljani), tudi eden zaslužnih mož pri nastajanju Pravne fakultete, je tako sodniku, višjemu deželnemu sodnemu svetniku in pisatelju Franu Milčinskemu, 3. novembra 1919 dejal, kako odvetniki »zavidajo dr. Ravniharju klientelo, ki si jo dobiva mogoče vsled svojega ugleda kot poverjenik: južna železnica, Kranjska hranilnica. Zato so prišli na nespojljivost poverjenišтва z odvetništvom in žele za poverjenika zanesljivega JDS moža, odvetnika, ki bi hotel opustiti pisarno.«⁴⁷ Južna železnica in Kranjska hranilnica sta bili tedaj izjemno močni in pomembni podjetji in sta razumljivo vznemirjali, a pri Babnikovem sporočilu je še posebej zanimivo to, da so kolegi odvetniki predlagali rešitev zagate – nezdržljivost funkcij, pri čemer pa bi novi poverjenik ravno tako bil odvetnik. Kljub zavisti so cehovsko solidarno na položaju poverjenika še naprej videli svojega poklicnega kolega in liberalca. Ravnihar je nenavadno dolgo vztrajal pri političnem delu, saj je v svojih memoarih zapisal: »Politisch Lied ein garstig Lied.«⁴⁸

V istem času, ko je tovariše odvetnike zmotila Ravniharjeva klientela, lahko naletimo še na en primer cehovske (ne)solidarnosti in pravniškega presojanja skozi politične vatre. Ta je drugačen, a obenem precej podoben, zadeva pa »nekronanega

45 David Gold, »Lawyers in Politics: An Empirical Exploration of Biographical Data on State Legislators,« *The Pacific Sociological Review* 4, št. 2 (1961): 84–86, <http://www.jstor.org/stable/1388677>.

46 Fras, *Mariborski župan dr. Alojzij Juvan in njegov čas*.

47 Fran Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, ur. Goran Schmidt (Ljubljana: Slovenska matica, 2000), 436.

48 Vladimir Ravnihar, *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimirja Ravniharja* (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997), 256.

vojvodo kranjskega« Ivana Šusteršiča. Šusteršič (ali Šušteršič, do leta 1918 se je sam v glavnem podpisoval brez druge strešice, nato pa z njo) je eden tistih redkih slovenskih politikov, ki se jim je zgodovino pisje doslej zares temeljito posvečalo (političnih biografij sicer na Slovenskem ni ravno veliko),⁴⁹ ne nazadnje pa mož sodi med najvidnejše slovenske politike s preloma stoletij, zato si njegov primer zasluži podrobnejšo predstavitev.

Kot dolgoletni prvi politik katoliške stranke je Šusteršič zasedal mnoge politične funkcije. Leta 1896 je bil prvič izvoljen za poslanca v dunajski državni zbor, a je mandat leta 1898 odložil in se posvetil delu pri organizaciji stranke. Poslanec je vnovič postal leta 1900 in položaj ohranil vse do konca habsburške monarhije. Vzporedno s tem je bil tudi deželnozborski poslanec v kranjskem deželnem zboru v Ljubljani med letoma 1901 in 1918. Leta 1912 je bil imenovan na ugleden položaj kranjskega deželnega glavarja in na njem ostal do zadnjih dni oktobra 1918, ko se je zgradba šeststoletne habsburške monarhije podrla. Šusteršič je bil mojster parlamentarne taktike in na parketu dunajskega Reichsrata je res dosegel nemalo uspehov. Med prvo svetovno vojno se je s stranko vse bolj razhajal in naposled dokončno sprl.

Leta 1918 se je zaradi groženj s smrtjo umaknil na Dunaj in nato naprej v Švico, Italijo in Tirolsko. Postal je »prvi slovenski politični begunec«. Kasneje je sicer prisegel novi jugoslovanski državi, vendar so mu vse do konca njegovih dni očitali avstrijantstvo. V Ljubljano se je vrnil konec leta 1922.

Že pred prihodom domov je Šusteršič Ljubljansko odvetniško zbornico zaprosil za ponoven vpis v imenik odvetnikov. Epizoda, ki je sledila, je bila po svoje postranska v njegovi politični biografiji, a nam vendarle veliko pove o Zeitgeistu tiste dobe in ravnanju kolegov odvetnikov. Po prejemu prošnje je odbor Odvetniške zbornice pooblastil podpredsednika Janka Žirovnika, naj glede tega opravi potrebne poizvedbe in poroča. Podpredsednik je poizvedoval en mesec, sestavil šest ugotovitev in iz njih izpeljal sklep, čigar vsebino avtor biografije o Ivanu Šusteršiču Janko Pleterski upravičeno imenuje »moralnopolitično«, ne »juristično«: »Dr. Šusteršič je v naši državi kot odvetnik nemogoč. Manjka mu zlasti brezpogojno zaupanje vseh krogov in s tem tudi oni ugled, ki ga mora imeti vsak pripadnik odvetniškega stanu, če hoče biti v stanu, vršiti svoj poklic. Vpis dr. Ivan Šusteršič-a v imenik odvetnikov bi utegnil kvariti ugled celega stanu, radi pomanjkanja potrebne poverljivosti.«⁵⁰ Šusteršič je na očitke prepričljivo odgovoril, a ga odbor ni uslišal. Njegovo prošnjo so zavrnil.

Pritožil se je, znova ponovil svoje argumente in jih sklenil z ostrim podukom: »Vsa dejstva, ki se navajajo in v kolikor niso fiktivna, leže 8 do 12 let nazaj. V tem času zastarajo celo hudodelstva. Menim, da nikakor ne gre, relevirati čez toliko let očitanja, ki so vendarle političnega značaja in izvajati iz njih tako usodepolne posledice, ki se niso relevirale v času in razmerah, v katerih so se rodile. Bil sem četrto stoletja član te

49 Janko Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma* (Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 1998). Andrej Rahten, *Ivan Šusteršič: der ungekrönte Herzog von Krain: die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischem Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012).

50 Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925*, 471.

zbornice, neoporečen odvetnik v Ljubljani. Bil sem vedno vesten in pošten. V celi dobi me ni zadela niti najmanjša disciplinarna kazen. Ker sem bil do prevrata zvest prejšnji dinastiji, sem moral prenašati breme emigracije in pet let nisem mogel izvrševati svojega poklica. Kaznovan sem bil hudo, ne da bi bil subjektivno kaj zakrivil. Sedaj, ko sem se z dovoljenjem vlade naše osvobodjene domovine vrnil domu, naj mi domovina ne odreka najprimitivnejšega prava: služiti v domovini kruh in izvrševati svoj poklic. Zavest imam, da sem bil skozi vsa leta mojega odvetništva tudi dober kolega in pričakujem, da bodem tak tudi v zadnji dobi mojega življenja.«⁵¹ O pritožbi je odločal izredni občni zbor Odvetniške zbornice in pritožbi naposled ugodil.

* * *

Pravniki so glede na svoj kvantitativni delež in glede na težo funkcij, ki so jih opravljali, nedvomno predstavljali eno najpomembnejših poklicnih skupin v politiki v času do druge svetovne vojne.⁵² V marsikaterem pogledu so oblikovali družbo in državo, po politični teži jim morejo konkurirati le duhovniki (sploh če odločujoče obtežimo veljavo Antona Korošca) in posestniki. Ti so bili eden prevladujočih tipov slovenskega politika pred drugo svetovno vojno; edina poslanca, ki sta bila na sedmih volitvah v prvi Jugoslaviji petkrat izvoljena, sta bila posestnik Janez Brodar iz SLS in prvak SKS posestnik Ivan Pucelj.⁵³

Viri in literatura

-
- Balkovec, Bojan. »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša.« *Volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011.
 - Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.
 - Bruckmüller, Ernst. »Der Zugang zu der Hochschulstudien im alten Österreich.« V: *The Role of Education and Universities in Modernization Process in Central and South-Eastern European Countries in 19th and 20th Century*, 115–37. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2011.
 - Cindrič, Alojz. *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2009.
 - Cohen, Gary. *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848–1918*. West Lafayette: Purdue University Press, 1996.
 - Cvirn, Janez. *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2015.
 - Čepič, Zdenko. »Drago Marušič, 1884–1964.« V: *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki*. Ljubljana in Maribor: Odvetniška zbornica Slovenije in Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018, 216, 217.

⁵¹ Ibid., 472.

⁵² Jure Gašparič in Mojca Šorn, »Poklicna struktura poslancev Narodne skupščine Kraljevine SHS/Jugoslavije,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 2 (2013): 37–47.

⁵³ Gašparič, Izza parlamenta.

- Čuček, Filip. »Juro Hrašovec, 1858–1957.« V: *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki*, 158. Ljubljana in Maribor: Odvetniška zbornica Slovenije in Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018.
- Čuček, Filip. »Razmišljanja o demokraciji v avstrijski ustavni dobi in njeni recepciji na Slovenskem.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 2 (2014): 7–29.
- Erjavec, Fran. *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928.
- Fras, Maksimiljan. *Mariborski župan dr. Alojzij Juhan in njegov čas*. Maribor: EPOS, Društvo Gledališče Kolenc, 2013.
- Gašparič, Jure in Alenka Veber, ur. *Dr. Andrej Gosar (1887–1970)*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2015.
- Gašparič, Jure in Mojca Šorn. »Poklicna struktura poslancev Narodne skupščine Kraljevine SHS / Jugoslavije.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 2 (2013): 37–47.
- Gašparič, Jure. »Franjo Lipold, 1885–1870.« V: *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki*, 218, 219. Ljubljana in Maribor: Odvetniška zbornica Slovenije in Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018.
- Gašparič, Jure. »Josip Leskovar, 1875–1965.« V: *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki*, 184, 185. Ljubljana in Maribor: Odvetniška zbornica Slovenije in Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018.
- Gašparič, Jure. »Josip Režek, 1883–1966.« V: *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki*, 208, 209. Ljubljana in Maribor: Odvetniška zbornica Slovenije in Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018.
- Gašparič, Jure. »Miha Krek, 1897–1969.« V: *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki* 248, 249. Ljubljana in Maribor: Odvetniška zbornica Slovenije in Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018.
- Gašparič, Jure. »Slovenska ljudska stranka in njena organizacija (1890–1941).« *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 1 (2017), 25–48.
- Gašparič, Jure. *Izza parlamenta. Zakulisje jugoslovanske skupščine 1919–1941*. Ljubljana: Modrijan, 2015.
- Gold, David. »Lawyers in Politics: An Empirical Exploration of Biographical Data on State Legislators.« *The Pacific Sociological Review* 4, No. 2, 1961, 84–86. <http://www.jstor.org/stable/1388677>.
- Jeraj, Mateja. »Dinko (Dominik) Puc.« V: *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki*, 202, 203. Ljubljana in Maribor: Odvetniška zbornica Slovenije in Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018.
- Jeraj, Mateja. »Juro Adlešič, 1884–1968.« V: *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki*, 210, 211. Ljubljana in Maribor: Odvetniška zbornica Slovenije in Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018.
- Jeraj, Mateja. »Vladimir Ravnihar, 1871–1954.« V: *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki*, 181–83. Ljubljana in Maribor: Odvetniška zbornica Slovenije in Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018.
- Kaser, Karl. *Handbuch der Regierungen Südosteuropas (1833–1980), II*. Graz: Institut für Geschichte der Universität Graz, 1982.
- Košir, Matevž. »Fran Novak, 1877–1944.« V: *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki*, 192, 193. Ljubljana in Maribor: Odvetniška zbornica Slovenije in Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018.
- Marko Natlačen (1886–1942): *v zgodovinskem dogajanju*, ur. Zdenko Čepič. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Mergel, Thomas. *Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik. Politische Kommunikation, symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag*. Düsseldorf: KGParl in Droste, 2002.
- Milčinski, Fran. *Dnevnik 1914–1920*, ur. Goran Schmidt. Ljubljana: Slovenska matica, 2000.
- Perovšek, Jurij. »Idejni, družbeni in narodnopolitični nazori Ivana Tavčarja po ustanovitvi jugoslovanske demokratske stranke leta 1918.« V: *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, 885–901. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.

- Perovšek, Jurij. »Organizacijsko-politična slika liberalnega tabora v letih 1891–1941.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 1 (2017), 49–83.
- Perovšek, Jurij. *O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013.
- Perovšek, Jurij. *Slovenska osamosvojitev v letu 1918*. Ljubljana: Modrijan, 1998.
- Pleterski, Janko. *Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 1998.
- Podmore, David. »Lawyers and Politics.« *British Journal of Law and Society* 4, št. 2 (1977): 155–85. Pridobljeno 18. 9. 2018. <https://www.jstor.org/stable/1409673>.
- Rahten, Andrej. »Pravo in diplomacija: primer dr. Ivana Žolgerja.« V: *Challenges of Contemporary International Law and International Relations: Liber Amicorum in Honour of Ernest Petrič*, 343–59. Nova Gorica: The European Faculty of Law, 2011.
- Rahten, Andrej. *Ivan Šušteršič : der ungekrönte Herzog von Krain : die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischem Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012.
- Rahten, Andrej. *Med Kakanijo in Wilsonio: poklicne in politične preizkušnje Hansa Schwegla alias Ivana Šveгла*. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba, 2018.
- Ravnihar, Vladimir. *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimira Ravniharja*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997.
- Skaberne, Fran. *Slovenski advokati in javni notarji v književnosti, znanosti in politiki. Kulturnozgodovinska črtica*. Ljubljana: Društvo Pravniki, 1936.
- *Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki*. Ljubljana in Maribor: Odvetniška zbornica Slovenije in Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018.
- *Slovenec*, 3. 10. 1902. »Advokatokracija na Štajerskem.«
- *Slovenski biografski leksikon* (<http://www.slovenska-biografija.si/>).
- Stavbar, Vlasta. *Politik Vekoslav Kukovec: politično delovanje do leta 1918*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014.
- Stiplovšek, Miroslav. *Banski svet Dravske banovine 1930–1935. Prizadevanja banskega sveta za omilitve gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Stiplovšek, Miroslav. *Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udeležanje parlamentarizma*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Škrubej, Katja. *Ivan Žolger in Naredba*, 30. 10. 2018. <http://www.pf.uni-lj.si/media/govor.katja.skrubej.ivan.zolger.in.naredba.30.10.2018.pdf>.
- Šuklje Franjo. *Iz mojih spominov, II. del*. Ljubljana: Slovenska matica, 1995.
- *Tavčarjev zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- Vodopivec, Peter in Vasilij Melik. »Slovenski izobraženci in avstrijske šole 1848–1918.« *Zgodovinski časopis* 40, št. 3 (1986): 269–82.
- Weber, Max. »Politika kot poklic.« V: *Politika kot poklic*. Ljubljana: Krt, 1992.

Jure Gašparič

SLOVENIAN LAWYERS IN THE POLITICAL LIFE OF THE OLD AUSTRIA AND THE FIRST YUGOSLAVIA

SUMMARY

In the 19th and in the first half of the 20th century, the role of barristers and other lawyers was noticeable everywhere, including all the Western parliaments. In the British Parliament, lawyers had been rather numerous ever since the 15th century. Before 1918, they had also represented at least one third of deputies in the Berlin Reichstag, and only in the time of the Weimar Republic did their share fall below 20%, which was still relatively high.

The percentage of the Slovenian lawyers in the political life – in the Habsburg Monarchy as well as in the First Yugoslavia – was considerable as well. At this time, the total number of all the Slovenian ministers was 21, and ten of them were lawyers, mostly from the ranks of the liberals. However, of these only a single individual was a member of the government in Vienna, while all others took part in the governments of the first Yugoslav state. Apart from ministerial positions, a significant percentage of lawyers could also be found among the Members of Parliament, mayors, Ban's Councillors, etc.

The collective biography of the Slovenian lawyers who were also active politicians in this period reveals that most of them were barristers. Gradually, other profiles of lawyers would join them as well (economists, public officials), but they remained in the minority. There were, of course, no women among all these men, who mostly belonged to the two traditional ideological-political camps: the liberal and the Catholic side. Lawyers from the ranks of social democrats, other Marxists, and other political orientations were relatively rare among politicians. This is understandable, as the former two camps were politically the strongest. We can claim that the penetration of lawyers into the Slovenian political life was multifaceted and evident in all political parties.

The share of liberal and Catholic lawyers among the MPs was not significantly different, but we can nevertheless note that in Vienna as well as in Belgrade, the number of »clericalists« was higher. The ratio among the members of the governments was completely different, however. Only two lawyers among the Slovenian ministers in Belgrade were members of the Slovenian People's Party. We can conclude that the professional group of lawyers (or more concretely barristers) kept playing a decisive role among the liberals.

In terms of the quantitative share and importance of the functions that they were in charge of, lawyers undoubtedly represented one of the most prominent professional groups in politics until World War II. They shaped the society and state in many an aspect, and in terms of their political significance, only priests (particularly if we count the impact of Anton Korošec as decisive) and landowners (one of the dominant types of Slovenian politicians before World War II) could compare.

Filip Čuček*

Izvršilna oblast na Slovenskem v zadnjih desetletjih dvojne monarhije (s poudarkom na kranjskih akterjih – še posebej pravniki)**

IZVLEČEK

Med slovenskimi politiki druge polovice 19. stoletja najdemo veliko pravnikov. Tudi na Kranjskem so vse od začetkov ustavne dobe zavzemali vidne položaje v političnem življenju. Zadnja predvojna prvaka obeh klasičnih strank sta bila pravnik (odvetnik), pravniki so bili deželnozborski poslanci, ki so nastopali tudi v vlogi glavarjev in deželnih odbornikov. V (cislajtanskih) »slovenskih« deželah je bil položaj deželnega predsednika (razen Andreja Winklerja na Kranjskem) vse do razpada monarhije v nemških (ali v Primorju v italijanskih) rokah. Podobno je bilo z avtonomno deželno oblastjo; zgolj Kranjska, ki jo je Taaffejeva vlada priznala za edino večinsko slovensko deželo, je imela od 80. let naprej slovensko večino v deželnem zboru, po razpadu monarhije pa se je zgolj kranjski deželni odbor soočil s predajo oblasti novi državi.

Ključne besede: Avstrija, slovenske dežele, Kranjska, deželna vlada, deželni predsednik, deželni odbor, deželni glavarji, deželni odborniki, 19. stoletje

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, filipc@inz.si

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0281 *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ABSTRACT

THE EXECUTIVE BRANCH OF GOVERNMENT IN SLOVENIA IN THE LAST DECADES OF THE DUAL MONARCHY (WITH AN EMPHASIS ON THE CARNIOLAN PROTAGONISTS – ESPECIALLY LAWYERS)

In the second half of the 19th century, the number of lawyers in the ranks of Slovenian politicians was substantial. They had occupied important positions ever since the beginnings of the constitutional period in Carniola as well. The last two leaders of both classic political parties before the war were lawyers (attorneys). Lawyers were also members of the Provincial Assembly, and they acted as governors and members of Provincial Committees as well. In the (Cisleithanian) »Slovenian« lands, the position of the Provincial President (except for Andrej Winkler in Carniola) remained in German hands (or in Italian hands in the Littoral region) for as long as until the dissolution of the Monarchy. In the autonomous provincial governments, the situation was similar: only in Carniola, which was recognised as the only predominantly Slovenian province by Taaffe's Government, Slovenians had been in the majority in the Provincial Assembly since the 1880s. After the dissolution of the Monarchy, the Carniolan Provincial Committee was the only body that concerned itself with handing over the power to the new state.

Keywords: Austria, Slovenian provinces, Carniola, Provincial Government, Provincial President, Provincial Committee, Provincial Governors, Provincial Committee members, the 19th century

Avstrijska ustavna doba, ki je bila po skoraj desetletni cezuri leta 1861 ponovno obnovljena, je v politično življenje habsburške monarhije vnesla določene novosti. Prelom s tradicionalnim fevdalnim družbenim sistemom je sicer prinesla že marčna revolucija leta 1848, v t. i. prvi fazi avstrijskega parlamentarizma pa so bili oblikovani tudi vsi nastavki, ki so v začetku 60. let¹ zaživeli in kljub kurialnemu in na cenzusu temelječemu sistemu² začeli preoblikovanje Avstrijskega cesarstva v moderno parlamentarno državo.

Predstavniški parlamentarizem, vse do propada dvojne monarhije značilen za Avstrijo,³ je temeljil na dvotirnosti. Če je na eni strani obstajal državni aparat, ki je upravljal dežele v imenu dunajske vlade in ministrstev, je na drugi strani delovala deželna in lokalna (samo)uprava. Državni organi so delovali popolnoma neodvisno od organov dežele. Deželni namestniki in namestništva – na Kranjskem in Koroškem

1 Avstrijski parlamentarni sistem je dobil svojo končno podobo leta 1873, ko so uvedli neposredne volitve v državni zbor.

2 Kurialni volilni sistem je omogočal zelo nizko aktivno in posledično tudi pasivno volilno pravico.

3 Več o tem gl. Janez Cvirn, *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)* (Celje: Zgodovinsko društvo; Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015).

je delovala deželna vlada, na čelu katere je bil deželni predsednik – so bili organizirani strogo birokratsko in so bili odgovorni samo ministru oziroma cesarju, sami pa so bili nadrejeni okrajnim glavarstvom.⁴ Namestnik (ali predsednik) je bil odgovoren za poslovanje in vodenje upravnega urada. Pripadalo mu je predstavljane in izvajanje centralne oblasti, nadzoroval je poslovanje politične uprave na svojem upravnem teritoriju in izdajal ukaze in odločbe za vso deželo, deloma samostojno, deloma po pooblastilu ministrstva za notranje zadeve in ostalih resornih ministrstev na Dunaju. Namestništvo (ali deželna vlada) je bilo najvišje upravno oblastvo v kronovini za zadeve splošne in policijske uprave, za verske in učne zadeve, trgovske in obrtne zadeve, gozdne zadeve, za kmetijstvo in večino gradbenih zadev.⁵

V avstrijski ustavni dobi je bil zgolj en deželni predsednik, ki je prihajal iz slovenskih vrst in je bil naklonjen Slovencem. To je bil pravnik Andrej Winkler. Winklerjeva doba na Kranjskem (1880–92) skorajda sovpada s Taaffejevo vlado (1879–93). Potem ko je cesar na položaj ministrskega predsednika imenoval grofa Eduarda Taaffeja, je njegova politika sporazuma in sprave kmalu prinesla prve rezultate. Na Slovenskem so bili rezultati najbolj vidni na Kranjskem. Nemška politična premoč je prenehala leta 1883, ko je v slovenske roke dokončno padel kranjski deželni zbor, vlada pa je Kranjsko priznala za slovensko deželo.

Winkler si je temeljito znanje slovenščine pridobil pri profesorju Jožefu Premruju na goriški gimnaziji v prvi polovici 40. let. Po opravljeni pravni fakulteti v Gradcu leta 1849 se je zaposlil na sodiščih v Primorju, predvsem v Gorici, in bil že takrat slovensko usmerjen, po obnovi ustavnega življenja pa se je aktivno vključil v začetno slovensko narodno gibanje. Leta 1865 je postal okrajni predstojnik v Krminu, leta 1868 pa okrajni glavar v Tolminu, z občinami pa je takoj uradoval slovensko. Leta 1874 je bil premeščen k tržaškemu namestništvu. Čez dve leti je dobil službo pri upravnem sodišču na Dunaju, dokler ni maja 1880 postal kranjski deželni predsednik, se preselil v Ljubljano in odložil deželno- in državnoborski mandat.⁶ Po prevzemu deželne oblasti je v nagovoru deželnim uradnikom zahteval, naj se ne vmešavajo v politiko. Župane je pozdravil s slovensko okrožnico in ukazal okrajnim glavarjem, naj si s slovenskimi župani dopisujejo slovensko. Toda na začetku je moral postopati sila previdno, saj so imeli kranjski Nemci večino v deželnem zboru, v ljubljanskem občinskem svetu, v deželnem šolskem svetu, trgovski in obrtni zbornici itd. Potem ko so Slovenci zmagali na ljubljanskih občinskih volitvah (1882) in volitvah v kranjski deželni zbor (1883), so postopoma »padale« tudi druge nemške »postojanke«. Na Kranjsko so se vrnili pregnani slovenski profesorji (Karel Glaser, Fran Šuklje itd.), deželni šolski nadzornik

4 Več o tem gl. Božo Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem. Teritorialno-organizacijske strukture* (Maribor: Pravna fakulteta, Univerza v Mariboru, 2000), 109–11.

5 Peter Ribnikar, »Arhivsko gradivo Namestništva in Deželne vlade v Ljubljani 1850–1918,« *Arhivi* 2, št. 1–2 (1979): 32–36.

6 Od leta 1861 je bil poslanec goriškega deželnega zbora in član deželnega odbora, od leta 1873 pa tudi državnoborski poslanec z mladoslovensko in vladno podporo; na Dunaju je (predvsem zaradi službenega položaja) podpiral vladno nemško liberalno stranko, a kljub temu ostal podpornik slovenske politike.

7 Nemški deželni glavar Friedrich Kaltenegger je bil leta 1881 premeščen na Dunaj, prosluli litijski glavar Julij Fraenzl Vesteneck v Gradec, leta 1884 je bil upokojen predsednik deželnega sodišča, nemško usmerjeni Anton Gertscher.

je leta 1884 postal Jakob Smolej. Na ljubljanskem učiteljišču so za večino predmetov uvedli slovenski jezik, ljudske šole so slovenizirali. Ob cesarjevem obisku Kranjske leta 1883 je Winkler dobil red železne krone II. stopnje in s tem baronstvo, Ljubljana pa ga je imenovala za častnega meščana. V naslednjih letih se je vse bolj posvečal splošnim upravnim zadevam; veliko skrb je namenjal jezikovni pravilnosti vladnih razglasov in deželnih zakonov. Ministrski predsednik Taaffe pa je medtem po porazu staročehov na državnozbornskih volitvah leta 1891 že tkal zavezništvo z nemškimi ustavoverci. Z novo politiko so bili Winklerju šteti dnevi, saj so nemški ustavoverci odločno zahtevali njegov odstop. Winkler je moral prositi za upokojitev, nasledil pa ga je novi, nemško usmerjeni deželni predsednik Viktor Hein.⁸

Glavni nosilci deželne avtonomije so bili deželni zbori z občinami kot temeljnimi avtonomnimi organi. V njihovo zakonodajno področje so spadale vse zadeve, ki niso sodile v delovno področje državnega zbora in ministrstev. V okviru deželne avtonomije so dežele upravljale deželno premoženje, ki se je delilo na več skladov,⁹ imele pa so tudi pravico do določenih doklad k državnim davkom in do raznih samostojnih davščin. Dežele so imele poleg upravljanja deželnih ustanov še določene pristojnosti glede poljedelstva, glede občinskih, cerkvenih in šolskih zadev ter glede preskrbe in nastanitve vojaštva. Najvišji predstavnik avtonomnih oblasti je bil deželni glavar, ki ga je izmed poslancev najmočnejše »stranke«¹⁰ navadno imenoval cesar. Deželni glavar je bil predsednik deželnega zbora in tudi deželnega odbora. Slednji je bil izvršilni organ deželnega zbora, izvolili so ga poslanci deželnega zbora, kjer je del odbornikov volila vsaka kurija, del pa celoten deželni zbor. Odboru so bili poverjeni nadzor in upravljanje deželnega proračuna, vodstvo uradov deželne avtonomije ter deželnih zavodov in ustanov.¹¹ Kljub temu da je bila v decembrski ustavi iz leta 1867 pristojnost deželnih zborov izdatno povečana, je razširjena pristojnost veljala le na papirju. Državnozbornske pristojnosti so bile namreč naštetje tako izčrpno, da je deželnim zborom praktično preostalo zelo malo zakonodajnih področij. Tako jim je dejansko ostala določena lokalna samouprava v okviru okrajnih cestnih odborov, okrajnih blagajn, zdravstvenih zastopov, okrajnih šolskih svetov in na Štajerskem tudi okrajnih zastopov.¹²

8 Winkler, Andrej, baron (1825–1916) – Slovenska biografija, pridobljeno 15. 2. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi841484/>. Jože Šušmelj, Andrej baron Winkler (Lokve: Društvo ljubiteljev narave Planota, 2014), 109–203. Prim. Dragan Matić, *Nemci v Ljubljani 1861–1918* (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002), 197–292.

9 Prim. Jelka Melik, »Kranjske deželne finance 1861–1914,« *Kronika* 21, št. 3 (1973): 160–65. Jelka Melik, »Skladi kranjskega deželnega premoženja,« *Kronika* 24, št. 3 (1976): 165–69.

10 Do 90. let 19. stoletja, ko je na Kranjskem prišlo do nastanka prvih pravih političnih strank, o teh v modernem smislu seveda še ne moremo govoriti.

11 Prim. Saša Serše, »Deželni odbor,« *Arhivi* 19, št. 1–2 (1996): 21–25. Gl. tudi Saša Serše, »Deželni zbor in odbor za Kranjsko,« *Arhivi* 11, št. 1–2 (1988): 67–70. Saša Serše, »Deželni zbor in odbor za Kranjsko,« *Arhivi* 16, št. 1–2 (1993): 124–27.

12 Okrajni zastopi, ki so poleg Štajerske delovali še na Češkem in v Galiciji, so bili vzpostavljeni kot protiutež političnim okrajem in kot urad med občinami in deželnim zborom. Sprva so se praviloma pokrivali z mejami združenih političnih in sodnih okrajev, po obnovi okrajnih glavarstev (leta 1868), ki so se v primerjavi s prejšnjimi političnimi okraji povečali, pa je bilo v okrajno glavarstvo vključenih več okrajnih zastopov (na Spodnjem Štajerskem 20). V njihovo pristojnost so načelno spadale vse občine okraja, razen občin z lastnim statutom – te so bile v lastnih zadevah podrejene neposredno deželnemu zboru, v zadevah prenesenega delokroga pa namestništvu –, se pravi na Spodnjem Štajerskem Maribor po letu 1866, Celje po letu 1867 in Ptuj po letu 1887. – Več o tem gl. Filip Čuček,

Posledica dvotirnega upravnega sistema je bila predvsem vrsta konfliktov glede pristojnosti med državnimi (upravnimi) in samoupravnimi oblastvi. Občino, ki je predstavljala najnižjo instanco v deželi, sta si pogosto prisvajali državna in deželna oblast ter od občine zahtevali vsaka svoje.¹³

* * *

V (cislajtanskih) deželah, kjer so prebivali Slovenci, je bil položaj deželnega predsednika (z eno izjemo) vse do razpada monarhije v nemških (in v Primorju v italijanskih) rokah. Podobno je bilo z avtonomno deželno oblastjo; zgolj Kranjska je imela od 80. let naprej slovensko večino v deželnem zboru, od leta 1888 pa je bil tudi deželni glavar dokončno iz slovenskih vrst. Po razpadu monarhije je edino kranjski deželni zbor (oziroma njegovo poslopje) ostal na Slovenskem, medtem ko so ostala deželna mesta ostala zunaj slovenskih meja. Tako se je zgolj kranjski deželni odbor leta 1918 soočil s predajo oblasti novi državi. Zaradi vsega naštetega bo na naslednjih straneh podrobneje obravnavan kranjski deželni odbor v letih slovenske prevlade (1883–1918) s poudarkom na njegovih akterjih – še posebej pravniki.

Od leta 1881, ko je bil imenovan na listi ustavovernih veleposestnikov, je funkcijo deželnega glavarja opravljal Gustav grof Thurn-Valsassina. Ker pa je bil leta 1883 izvoljen za poslanca kot slovenski kandidat, je glavarstvo funkcijo vršil vse do svoje smrti leta 1888. Thurn je podpiral narodna društva, govoril slovensko, bral in naročal slovenske časnike. Kot pristaša narodne stranke ga nemška stran seveda ni marala,¹⁴ v nemških očeh je, podobno kot Karl Deschmann v slovenskih,¹⁵ veljal za odpadnika. Thurna je leta 1888 zamenjal pravnik dr. Josip Poklukar, ki je bil kot zmeren politik brez političnih nasprotnikov idealen kandidat za deželnega glavarja. Po Radoslavu Razlagu, ki je bil za časa Hohenwartove vlade v začetku 70. let tri mesece deželni glavar, je slovenska stran šele z njim dobila povsem slovenskega glavarja. Poklukar, ki se je v 60. letih pridružil Bleiweisovim staroslovincem in leta 1870 sodeloval na jugoslovanskem kongresu v Ljubljani, se načelnih sporov z mladoslovenci ni udeleževal, pač pa so ga zanimala predvsem gospodarska finančna, davčna in melioracijska vprašanja, ki so se dotikala Kranjske. Od leta 1870 je bil poslanec kranjskega deželnega zbora in v tem času namestnik deželnega odbornika (1870–80), član peticijskega (1870) in občinskega odseka (1875, načelnik 1876), odseka za občinsko postavo (1886) in za preureditev uprave (1881, 1883, načelnik 1884), član finančnega (1872–88) in gospodarskega odseka (1876–77, načelnik 1885–88), odseka za obdelovanje barja (1880–82) itd. Med leti 1871–73 – tedaj je nasprotoval uvedbi neposrednih volitev v državni

Svoji k svojim. Na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016), 61, 62. Prim. tudi Grafenauer, *Lokalna samouprava*, 109–11.

13 Več o tem gl. Sergij Vilfan, *Uvod v pravno zgodovino* (Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, 1993), 123, 124. Grafenauer, *Lokalna samouprava*, 101–22.

14 Thurn-Valsassina, Gustav, grof (1836–1888) – *Slovenska biografija*, pridobljeno 13. 2. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi699157/>

15 Prim. Janez Cvirn, »Kdor te sreča, naj te sune, če ti more, v zobe plune: Dragotin Dežman in slovenstvo,« *Zgodovina za vse* 14, št. 2 (2007): 38–56.

zbor – in 1879–90 je bil poslanec dunajskega parlamenta, član Hohenwartovega kluba in vodja slovenske delegacije. V tem času je bil član odseka za izdelavo zakona proti socialistom (1885, 1886, 1888), član in predsednik davčnega odseka (1885–90), odseka za pripravo načrta zakona o izvedbi 19. člena državnega osnovnega zakona, ki naj bi obenem varoval nemščino kot državni jezik (1886); v letih 1888–97 je bil tudi član avstrijske delegacije, ki je v pogodbenih razpravah določala kvote obeh državnih polovic za skupne zadeve. Poklukar je bil član glavnih kranjskih gospodarskih organizacij; od leta 1874 je bil odbornik Kmetijske družbe (od leta 1890 častni član), od leta 1889 predsednik Komisije za pogozdovanje Krasa in predsednik Trgovske in obrtne zbornice. Leta 1889 je bil v pripravljalnem odboru II. avstrijskega katoliškega shoda, leta 1890 pa je predsedoval sestanku slovenskih in istrskih poslancev v Ljubljani, kjer so se dogovorili o skupnem sodelovanju v državnem in v deželni zborih.¹⁶

Poklukarja, ki je umrl leta 1891, je nasledil posestnik Oton Detela. Deželni predsednik Winkler je sicer favoriziral Janka Kersnika, toda za Taaffejevo novo politiko je bil preveč naroden. Detela je bil konservativni politik, ustanovni član leta 1890 ustanovljenega Katoliškega političnega društva¹⁷ in torej primernejši kandidat. Več kot trideset let je bil poslanec kranjskega deželnega zbora (1877–1908) in med leti 1891–1908 kranjski deželni glavar. Cesar Franc Jožef mu je leta 1898 za zasluge podelil viteški red železne krone III. stopnje, kar mu je posledično prineslo tudi dedni plemiški stan. Leta 1907 ga je cesar imenoval še za dosmrtnega člana gosposke zbornice avstrijskega državnega zbora.¹⁸ Detela je po razpadu sloge na Kranjskem in nastanku modernih političnih strank predsedoval liberalnemu slovensko-nemškemu zboru in odboru – v letih 1896–1905 je namreč v deželnem zboru kljub relativni zmagi Katoliške narodne stranke imela večino naveza Narodno napredne stranke in nemškoliberalnih kranjskih veleposestnikov. Po volilni reformi leta 1907, ko je leta 1908 na Kranjskem Slovenska ljudska stranka zmagala z absolutno večino, pa sta bila zadnja kranjska deželna glavarja iz njenih vrst: med leti 1908–11 zgodovinar (in tudi dva semestra študent prava) Fran pl. Šuklje in kot zadnji med leti 1912–18 pravnik dr. Ivan Šusteršič.

Šuklje je kot profesor sprva služboval v Gorici, Novem mestu, Ljubljani in Dunajskem Novem mestu. Po vrnitvi v Ljubljano (1881) je leta 1882 postal član mestnega občinskega zastopa (do leta 1884), leta 1883 poslanec kranjskega deželnega zbora in vodja zmernejše struje liberalcev (elastikarjev). Kot zagovornika najbolj oportunističnih kompromisov se ga je oprijel vzdevek »fanatik oportunizma«. Razočaran, ker ni bil imenovan za deželnega šolskega nadzornika, je leta 1885 dosegel premestitev na gimnazijo na Dunaju, poleg tega pa je postal še državnozborski poslanec in vodja slovenske poslanske delegacije, ki je znotraj Hohenwartovega kluba vodila drobtinčarsko

16 Poklukar, Josip (1837–1891) – Slovenska biografija, pridobljeno 13. 2. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi444649/>.

17 O organizaciji Katoliške narodne stranke (kasneje Slovenske ljudske stranke) gl Jure Gašparič, »Slovenska ljudska stranka in njena organizacija (1890–1941)«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 1 (2017): 29–32.

18 Ob Franu Miklošiču je bil edini Slovenec, ki je bil član gosposke zbornice. – Franz Adlgasser, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Teilband 1: A–L* (Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2014), 199.

politiko do vlade. Jeseni 1894 je postal dvorni svetnik in ravnatelj Centralne direkcije založbe šolskih knjig na Dunaju in odložil oba mandata. Leta 1897 je bil ponovno izvoljen za državnoborskega poslanca, tokrat v vrstah Slovanske krščanske zveze, po razpustu državnega zbora leta 1900 pa naj bi zaradi spora s Šusteršičem kandidiral v vrstah Narodno napredne stranke, kar pa je odklonil. Po upokojitvi leta 1901 se je z njim pobotal in se na listi Slovanske zveze ponovno podal v politiko. Leta 1904 je bil izvoljen v državni, leta 1906 pa še v deželni zbor. Od leta 1908 je bil kranjski deželni glavar, cesar Franc Jožef pa ga je istega leta povzdignil v plemiški stan in mu nekaj mesecev pozneje podelil še častni naziv »Edler«. Po odložitvi deželnozbornskega mandata leta 1911 je zaradi ponovnih nesoglasij s Šusteršičem odstopil tudi kot deželni glavar. Ker ga leta 1918 niso povabili v slovensko narodno vladu, tudi ponujenega mandata Slovenske ljudske stranke za ustavodajno skupščino ni sprejel.¹⁹

Zadnji kranjski deželni glavar Šusteršič, od leta 1894 samostojni odvetnik v Ljubljani, je bil leta 1890, po ločitvi duhov na Kranjskem, med ustanovitelji Katoliškega političnega društva, po prvem načelniku Karlu Klunu pa je leta 1896 prevzel vodstvo stranke (Katoliške narodne stranke) in se v »sedlu« obdržal vse do leta 1917, ko se je s stranko (od leta 1905 Slovensko ljudsko stranko) dokončno razšel. V njegovem času je stranka postala najmočnejša politična sila na Slovenskem, Šusteršič pa je poleg tega zasedal tudi druge politične položaje. V letih 1896–98 in 1900–18 je bil poslanec dunajskega parlamenta, od 1901 do 1918 pa je bil tudi kranjski deželnozbornski poslanec in od leta 1912 kranjski deželni glavar. Sicer je bil mojster parlamentarne taktike in je na Dunaju tudi marsikaj dosegel. Že pri uvedbi splošne in enake volilne pravice je za svojo stranko dosegel velik uspeh in ji zagotovil prvenstvo med slovenskimi političnimi subjekti. Leta 1909 mu je uspelo oblikovati ohlapno parlamentarno povezavo, Slovansko unijo, ki je bila s 123 člani najštevilčnejša zveza v parlamentu in je stopila v najostrejšo opozicijo proti vladi (leta 1909 je povsem ohromila delo parlamenta). Sicer si je v državnopravnem oziru, še sploh pa po aneksiji Bosne in Hercegovine leta 1908, prizadeval za tretjo, slovansko enoto, ki bi se pridružila dvema obstoječima deloma monarhije, Avstriji in Ogrski. Med vojno se je s stranko razšel zaradi načelnih, političnih pa tudi osebnih razlogov. Šlo je za spopad med njim kot načelnikom stranke in Janezom Evangelistom Krekom kot strankinim organizatorjem in voditeljem, spor pa je »avstrijakant« in legitimist Šusteršič izgubil.²⁰

Kot je razvidno že iz zgornjih vrstic, so pravniki tudi na Kranjskem zavzemali vidne položaje v političnem življenju. Zadnja predvojna prvaka obeh klasičnih strank sta bila pravnik (odvetnik). Pravniki so bili deželnozbornski poslanci, nekateri tudi deželni odborniki. Od leta 1883, ko je slovenska stran dokončno osvojila kranjski deželni zbor, je bilo med šestnajstimi deželnimi odborniki sedem pravnikov, med štirimi deželnimi glavarji pa dva pravnik.

19 Šuklje, Fran (1849–1935) – *Slovenska biografija*, pridobljeno 14. 2. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi675566/>. Adlgasser, *Die Mitglieder, Teilband 2: M–Z*, 1250.

20 Šusteršič, Ivan (1863–1925) – *Slovenska biografija*, pridobljeno 14. 2. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi678766/>. Adlgasser, *Die Mitglieder, Teilband 2: M–Z*, 1253. Jure Gašparič, »Ivan Šusteršič,« v: *Slavni slovenski pravdarji* (Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018), 167, 168.

Po deželnozborskih volitvah leta 1883 so pod Thurnom-Valsassinom v deželni odbor prišli muzealec Karl Deschmann, zdravnik Josip Vošnjak, pravnik dr. Ivan Murnik in posestnik Oton Detela. Po naslednjih volitvah leta 1889 so bili pod Poklukarjem izvoljeni pravnik Adolf Schaffer, kmetijski strokovnjak Franc Povše, Oton Detela in dr. Ivan Murnik. Detelo, ki je leta 1891 na glavarstem položaju nasledil Poklukarja, je leta 1892 zamenjal pravnik dr. Franc Papež, leta 1896, po naslednjih deželnozborskih volitvah, pa so bili v Detelovi »ekipi« Adolf Schaffer, dr. Ivan Murnik, Franc Povše in pravnik dr. Ivan Tavčar (konec leta 1901 je Tavčar zamenjal Murnika, namesto Tavčarja pa je bil izvoljen Peter vitez Grasselli). Z nastopom Šukljeta leta 1908 so bili izvoljeni dr. Ivan Tavčar, potem Jožef Anton grof Barbo, dr. Evgen Lampe in pravnik dr. Ivan Šusteršič (namesto njega je bil januarja 1909 izvoljen pravnik dr. Vladislav Pegan; po reformi je bil kot peti odbornik istočasno izvoljen profesor Evgen Jarc, ki ga je konec leta 1910 zamenjal dr. Ivan Zajec). Toda spreten in premeten politik Šusteršič je medtem že zavzeto lobiral med najvišjimi krogi. Potem ko ga je cesar po priporočilu deželnega predsednika Teodorja Schwarza, češ da sta »njegova lojalnost in cesarju zvesto mišljenje vzvišena nad vsak dvom«, ²¹ januarja 1912 imenoval za deželnega glavarja, je zadnji kranjski deželni odbor svoje delo začel z naslednjimi odborniki: Jožefom Antonom grofom Barbo, dr. Evgenom Lampetom, dr. Ivanom Zajcem, dr. Vladislavom Peganom in dr. Ivanom Tavčarjem. Tavčar je že čez slaba dva tedna odstopil, namesto njega pa je odbornik postal pravnik dr. Karel Triller. S to »ekipo« je Šusteršič tudi pričakal prelomno leto 1918. ²²

Ko je bilo oktobra leta 1918 jasno, da se dvojna monarhija ne bo obdržala, se je kranjski deželni odbor zavedal, da so mu šteti dnevi. Še sredi junija je odbor sicer skoraj soglasno, razen Trillerja, sprejel resolucijo, češ da »prebivalstvo Kranjske dežele želi, da se čimprej povrne mir in išče svojo srečno bodočnost slejkoprej edino pod žezlom prejasne habsburško-lotarinške dinastije«. ²³ Toda obrisi nove slovenske oblasti so se začeli postopoma formirati že čez slab mesec, natančneje z ustanovitvijo Narodnega sveta za Slovenijo in Istro avgusta 1918, medtem ko je stara avstrijska oblast že počasi propadala. Vzpostavila se je nekakšna dvojnost oblasti: na eni strani legitimna avstro-ogrska oblast, ki je kot suverena oblast odmirala, na drugi strani pa revolucionarna slovenska oblast, ki jo je izvrševal Narodni svet in njemu podrejeni organi. ²⁴ Tako se je deželni odbor, ki je med vojno edini nadaljeval delo in na sejah v imenu deželnega zbora sprejemal začasne sklepe, ²⁵ v odsotnosti Jožefa Antona Barba zadnjič sestal 22. oktobra. Predsednik je prisotnim odbornikom naznanil, da bo odbor sicer še opravljal

21 Janko Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič, 1863–1925: Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma* (Ljubljana: ZRC SAZU, 1998), 266. Gl. tudi Andrej Rahten, *Ivan Šusteršič: der ungekrönte Herzog von Krain* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012).

22 Glede odbornikov prim. Jelka Melik, »Deželni glavarji in deželni odborniki na Kranjskem 1861–1918«, *Zgodovinski časopis* 28, št. 1–2 (1974): 85–93.

23 Saša Serše, »Gradivo Kranjskega deželnega odbora in leto 1918«, *Arhivi* 13, št. 1–2 (1990): 96.

24 Jurij Perovšek, »Narodni svet za slovenske dežele in Istro,« v: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2005), 167. Jurij Perovšek, *Slovenski prevrat 1918* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018), 36.

25 Od leta 1916 se je odbor ob vsesplošnem pomanjkanju še posebej ukvarjal z vprašanjem preskrbe, ki je precej pestila deželo.

tekoče zadolžitve, toda brez vsakršnih političnih pristojnosti. Predsedstvo Narodnega sveta je že čez nekaj dni, natančneje 26. oktobra, sklenilo, da Šusteršiča od naslednjega dne ne priznava več za deželnega glavarja. Odbor, ki ga je od 27. oktobra vodil Triller, je formalno sicer deloval vse do 4. novembra, ko je predsedstvo Narodne vlade SHS izdalo odredbo o razpustitvi deželnega odbora in imenovalo člane komisije za začasno vodstvo in ukinitve deželne uprave (pod Trillerjevim načelstvom). Vse zadeve deželnega odbora so se prenesle na pristojne oddelke Narodne vlade, komisija pa se je ukvarjala le še z ukinitvijo deželne uprave in vodila upravo deželne imovine.²⁶

Viri in literatura

Internetni viri

- Poklukar, Josip (1837–1891) – *Slovenska biografija*. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi444649/>. Pridobljeno 13. 2. 2019.
- Šuklje, Fran (1849–1935) – *Slovenska biografija*. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi675566/>. Pridobljeno 14. 2. 2019.
- Šusteršič, Ivan (1863–1925) – *Slovenska biografija*. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi678766/>. Pridobljeno 14. 2. 2019.
- Thurn-Valsassina, Gustav, grof (1836–1888) – *Slovenska biografija*. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi699157/>. Pridobljeno 13. 2. 2019.
- Winkler, Andrej, baron (1825–1916) – *Slovenska biografija*. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi841484/>. Pridobljeno 15. 2. 2019.

Literatura

- Adlgasser, Franz. *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Teilband 1: A-L*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2014.
- Adlgasser, Franz. *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Teilband 2: M-Z*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2014.
- Cvirn, Janez. *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Celje: Zgodovinsko društvo; Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.
- Cvirn, Janez. »Kdor te sreča, naj te sune, če ti more, v zobe plune: Dragotin Dežman in slovenstvo.« *Zgodovina za vse* 14, št. 2 (2007): 38–56.
- Čuček, Filip. *Svoji k svojim. Na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Gašparič, Jure. »Ivan Šusteršič.« V: *Slavni slovenski pravdarji*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018, 166–69.
- Gašparič, Jure. »Slovenska ljudska stranka in njena organizacija (1890–1941).« *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 1 (2017): 25–48.
- Grafenauer, Božo. *Lokalna samouprava na Slovenskem. Teritorialno-organizacijske strukture*. Maribor: Pravna fakulteta, Univerza v Mariboru, 2000.
- Matić, Dragan. *Nemci v Ljubljani 1861–1918*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002.

26 Serše, »Gradivo,« 96.

- Melik, Jelka. »Deželni glavarji in deželni odborniki na Kranjskem 1861–1918.« *Zgodovinski časopis* 28, št. 1–2 (1974): 85–93.
- Melik, Jelka. »Kranjske deželne finance 1861–1914.« *Kronika* 21, št. 3 (1973): 160–65.
- Melik, Jelka. »Skladi kranjskega deželnega premoženja.« *Kronika* 24, št. 3 (1976): 165–69.
- Perovšek, Jurij. »Narodni svet za slovenske dežele in Istro.« V: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, 166–69. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino 2005.
- Perovšek, Jurij. *Slovenski prevrat 1918*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Pleterski, Janko. *Dr. Ivan Šusteršič, 1863–1925: Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1998.
- Rahten, Andrej. *Ivan Šusteršič : der ungekrönte Herzog von Krain*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012.
- Ribnikar, Peter. »Arhivsko gradivo Namestništva in Deželne vlade v Ljubljani 1850–1918.« *Arhivi* 2, št. 1–2 (1979): 32–36.
- Serše, Saša. »Deželni odbor.« *Arhivi* 19, št. 1–2 (1996): 21–25.
- Serše, Saša. »Deželni zbor in odbor za Kranjsko.« *Arhivi* 11, št. 1–2 (1988): 67–70.
- Serše, Saša. »Deželni zbor in odbor za Kranjsko.« *Arhivi* 16, št. 1–2 (1993): 124–27.
- Serše, Saša. »Gradivo Kranjskega deželnega odbora in leto 1918.« *Arhivi* 13, št. 1–2 (1990): 95–99.
- Stavbar, Vlasta. *Politik Vekoslav Kukovec*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014.
- Šušmelj, Jože. *Andrej baron Winkler*. Lokve: Društvo ljubiteljev narave Planota, 2014.
- Vilfan, Sergij. *Uvod v pravno zgodovino*. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, 1993.

Filip Čuček

THE EXECUTIVE BRANCH OF GOVERNMENT IN SLOVENIA IN THE LAST DECADES OF THE DUAL MONARCHY (WITH AN EMPHASIS ON THE CARNIOLAN PROTAGONISTS – ESPECIALLY LAWYERS)

SUMMARY

The system of representative parliamentarism, characteristic of Austria until the fall of the Dual Monarchy, had a twofold basis. On the one hand, the state apparatus governed the provinces in the name of the Viennese government and ministries, while on the other hand, the provincial or local (self-) governance was implemented. The state authorities functioned completely independently from the provincial authorities. The Provincial Assemblies and, at the lowest level, the municipalities were the key institutions that represented the provincial autonomy. They exercised legislative authority over all the matters not under the authority of the National Assembly or ministries. In the context of provincial autonomy, the provinces managed the provincial property that was divided into several funds, while they also had the right to

impose certain additions to state taxes and various independent taxes. Apart from governing the provincial institutions, the provinces also had certain powers regarding the agricultural, municipal, ecclesiastical, and educational matters, as well as regarding the supply of goods and accommodation of military forces. The Provincial Governor was the highest representative of the autonomous authorities. The Provincial Committee acted as the Provincial Assembly's executive body. Some of its members were elected by each of the *curiae*, while others were elected by the entire Provincial Assembly. The Committee was entrusted with the supervision and management of the provincial budget as well as with the governance of the autonomous provincial offices, institutes, and institutions.

After the German side finally lost its majority in the Carniolan Provincial Assembly in 1883, Gustav Thurn-Valsassina held the Provincial Governor's office. He had been appointed in 1881 as the representative of large estate owners, loyal to the constitution. However, because he had been elected into the Provincial Assembly as a Slovenian candidate in 1883, he remained the Provincial Governor until his death in 1888. At that time, he was replaced by Jožef Poklukar. After Radoslav Razlag, who had been the Provincial Governor at the beginning of the 1870s during the time of Hohowart's government, he was the first entirely Slovenian Provincial Governor. Poklukar, who died in 1891, was replaced by Oton Detela. After the dissolution of unity in Carniola and the formation of modern political parties, Detela presided over the liberal-German Assembly and Committee. As it was, between 1896 and 1908, the coalition between the National Progressive Party and the German liberal large estate owners of Carniola held the majority in the Provincial Assembly, despite the relative victory of the Catholic National Party. After the electoral reform of 1907, when the Slovenian People's Party won the election with the absolute majority in 1908, only two other Provincial Governors came from its ranks: Fran Šuklje (1908–1911) and Ivan Šusteršič (1912–1918) as the last one.

Following the Provincial Assembly election in 1883, when Slovenians finally won over the Carniolan Provincial Assembly, the museologist Karl Deschmann, Josip Vošnjak, Ivan Murnik, and Oton Detela acted as Provincial Committee members under Thurn-Valsassina. After the next election in 1889, Adolf Schaffer, Franc Povše, Oton Detela, and Ivan Murnik held that position under Poklukar. In 1891, Poklukar was succeeded by Detela, who, in turn, was replaced by Franc Papež in 1892. In 1896, after the next Provincial Assembly election, Detela's »team« consisted of Adolf Schaffer, Ivan Murnik, Franc Povše, and Ivan Tavčar (at the end of 1901, Tavčar replaced Murnik, while Peter Grasselli was elected in Tavčar's stead). When Šuklje assumed the office in 1908, the newly elected Committee members included Ivan Tavčar, Jožef Anton Barbo, Evgen Lampe, and Ivan Šusteršič (Vladislav Pegan was elected in his stead in January 1909; at the same time, Evgen Jarc was elected as the fifth member of the Committee, only to be replaced by Ivan Zajec at the end of 1910). Šusteršič, however, who was a skilled and cunning politician, had already started lobbying in the highest circles. Upon the recommendation of the Provincial President Teodor Schwarz, who

guaranteed that Šusteršič's »loyalty and faithfulness to the Emperor are unquestionable«, the Emperor appointed him as the Provincial Governor in January 1912. The last Carniolan Provincial Assembly thus began its term with the following members: Jožef Anton Barbo, Evgen Lampe, Ivan Zajec, Vladislav Pegan, and Ivan Tavčar. Tavčar resigned from the Committee in less than two weeks and was replaced by the lawyer Karel Triller. This was Šusteršič's »team« until the end of his term as the Provincial Governor. A few days later, the Austrian Monarchy came to an end as well.

Jurij Perovšek*

Položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov**

IZVLEČEK

Stopnja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), oblikovane 29. oktobra 1918, ima v slovenskem narodnem razvoju pomembno mesto, kajti v njej so si Slovenci prvič v novejši zgodovini vladali sami. Dejavnik takega narodnopolitičnega položaja je bila prva slovenska vlada – Narodna vlada SHS v Ljubljani (Narodna vlada). V njej so bili, razen za zunanje zadeve, združeni vsi najvišji izvršni in upravni organi oblasti. Slovenska samostojnost v Državi SHS je temeljila na obsegu državne oblasti, ki jo je izvajala Narodna vlada. Ta je sprva upoštevala pristojnosti, ki si jih je pridržalo Narodno vijeće SHS v Zagrebu (Narodno vijeće), najvišji organ oblasti v Državi SHS (vodenje zunanjih in vojaških zadev, izvrševanje pravice pomilostitve, razveljavljanja zakonov in imenovanje višjih uradnikov). Ščasoma pa je Narodna vlada začela izvajati državno oblast tudi na področjih iz pristojnosti Narodnega vijeća. To so v državnopravnem pogledu sankcionirali z Naredbo celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki jo je sporazumno z Narodnim vijećem 21. novembra 1918 izdala Narodna vlada. S to Naredbo je Narodno vijeće pooblastilo Narodno vlado, da upravlja Slovenijo. Tako opredeljeno razmerje med Narodno vlado in Narodnim vijećem je utemeljilo konfederativno povezanost Slovenije z Državo SHS in v materialnopravnem pogledu njeno konfederativno državnost. Slovensko ozemlje, na katerem je Narodna vlada izvajala efektivno oblast in ga je združila v državno-pravno enoto, je glede na italijansko zasedbo Trsta, Goriške, Istre in postojnskega okrožja na Kranjskem med 3. in 23. novembrom 1918 ter tedaj še Madžarski pripadajočega Prekmurja obsegalo večino nekdanje vojvodine Kranjske in slovenski del nekdanje vojvodine Štajerske (do razmejitvene črte z Nemško Avstrijo okoli Radgone, Šentilja in Kozjaka), na Koroškem pa ozemlje južno od Zilje in Drave ter velikovski okraj. Razen omenjenega dela Koroške je

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, jurij.perovsek@inz.si

** Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0281 Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

tvorilo približno dve tretjini današnjega ozemlja Republike Slovenije. Slovenska državno-pravna subjektiviteta, dosežena v Državi SHS, se po njeni združitvi s Kraljevino Srbijo v Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918 ni ohranila.

Ključne besede: Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, Narodno vijeće SHS v Zagrebu, Narodna vlada SHS v Ljubljani, prva slovenska vlada, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani, konfederativna državnost Slovenije

ABSTRACT

SLOVENIAN POSITION IN THE STATE OF SLOVENES, CROATS AND SERBS

The State of Slovenes, Croats and Serbs (the State of SHS), established on 29 October 1918, has an essential role in the Slovenian national development, as it represented the first time in contemporary history that Slovenians governed themselves. The first Slovenian government – the National Government of SHS in Ljubljana – was an element of such a national-political position. With the exception of foreign affairs, the National Government included all of the highest executive and administrative authorities. It was in charge of the scope of the national authority that the Slovenian independence in the State of SHS was based on. Initially, the National Government observed the powers withheld by the SHS National Council in Zagreb, the highest authority in the State of SHS (which was in charge of foreign and military affairs and had the right to pardon, annul legal acts, and appoint senior officials). Gradually, however, the National Government also started to assume authority in the areas previously under the jurisdiction of the SHS National Council. In the state-legal sense, this takeover of powers was implemented with the Government Decree on the Transitional Administration in the Territory of the National Government of SHS in Ljubljana, issued by the National Government in agreement with the SHS National Council on 21 November 1918. With this Decree, the SHS National Council empowered the National Government to govern Slovenia. The relations between the National Government and the SHS National Council, defined in such a manner, represented the foundations for the confederal ties of Slovenia with the State of SHS and its confederal statehood in the material-legal sense. In view of the Italian occupation of Trieste, the Goriška region, Istria, and the Postojna district in Carniola between 3 and 23 November 1918 as well as due to the fact that the Prekmurje region still belonged to Hungary at the time, the Slovenian territory, where the National Government was effectively in power and which it brought together into a state-legal unit, encompassed the majority of the former Duchy of Carniola and the Slovenian part of the former Duchy of Styria (until the demarcation line with the German Austria around Radgona, Šentilj, and Kozjak) as well as the territory south of the rivers Zilja, Drava and the district of Völkermarkt in Carinthia. With the exception of the stated part of Carinthia, this accounted for approximately two thirds of the today's territory of the

Republic of Slovenia. The Slovenian state-legal subjectivity, achieved in the State of SHS, was lost after its unification with the Kingdom of Serbia to establish the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes on 1 December 1918.

Keywords: State of Slovenes, Croats and Serbs, SHS National Council in Zagreb, National Government of SHS in Ljubljana, the first Slovenian government, Government Decree on the Transitional Administration in the Territory of the National Government of SHS in Ljubljana, confederal statehood of Slovenia

1.

V tistih dneh, ko je »vse vrelo, v katerih se je skoraj vse znova ustvarjalo, v katerih je bil pravi čudež, vzdržati red, je ljubljanska vlada storila vse, kar se je moglo od nje zahtevati«. Bila je »edina avtoriteta v deželi«. ¹ Tako je februarja 1919 nekdanji član t. i. ljubljanske vlade in ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar označil delovanje prve slovenske narodne vlade – Narodne vlade SHS v Ljubljani (Narodna vlada), ki so jo oblikovali v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS) leta 1918. In tako kot je Tavčar zapisal, je tudi bilo. Narodna vlada je bila politično telo, prek katerega so si Slovenci prvič v novejši zgodovini vladali sami. Na predlog Narodnega sveta za Slovenijo in Istro v Ljubljani (Narodni svet), političnega predstavniškega telesa, ki je leta 1918 vodilo boj za slovensko samoodločbo, jo je 31. oktobra 1918 imenovalo predsedstvo Narodnega Vijeća SHS v Zagrebu, najvišjega organa oblasti v Državi SHS. ²

Čeprav kratkotrajna, ima stopnja Države SHS v slovenskem narodnem razvoju pomembno mesto, saj je z njo povezana že pred dobrim stoletjem dokazana slovenska državotvorna sposobnost. Pri tem je država, v kateri je bila izražena, kljub temu da je mednarodno niso priznali, uresničevala vsa počela, ki jih zahteva mednarodno pravo za nastanek in obstoj držav. To je na Slovenskem že leta 1969 dokazal profesor ljubljanske Pravne fakultete dr. Ivan Tomšič. ³ Država SHS, ki jo je večina habsburških Jugoslovancev oblikovala ob državni odcepitvi od avstro-ogrske monarhije 29. oktobra 1918, je v času svojega nastanka, razen Prekmurja, Medžimurja, Bačke, Baranje in Banata, obsegala vse drugo jugoslovansko ozemlje nekdanje monarhije. Po italijanski zasedbi Primorske, Istre, kvarnerskih otokov Cres in Lošinj, severne Dalmacije in dalmatinskih otokov v novembru 1918 se je njen dejanski ozemeljski obseg zmanjšal. Država SHS je obstajala do 1. decembra 1918, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljestvo SHS; od 1920 Kraljevina SHS). Ob Kraljevini Srbiji je bila njegoa druga država predhodnica.

1 Ivan Tavčar, »Brez zamere,« *Slovenski narod*, 15. 2. 1919, 1.

2 »Državljeni!«, *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 4. 11. 1918, 1.

3 Ivan Tomšič, »Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenske državnosti,« *Naši razgledi*, 7. 11. 1969, 625, 626. O tem gl. tudi Jurij Perovšek, *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018), 104–16.

Naj se tukaj najprej še enkrat ustavimo ob vprašanju, ali je bila Narodna vlada iz leta 1918 prva slovenska narodna vlada ali ne.⁴ Včasih je namreč bilo to vprašljivo, morda je za koga še danes. Po našem poudarku primat Narodne vlade iz leta 1918 kot prve slovenske nacionalne vlade ni sporen. Pred njo Slovenci niso oblikovali svoje vlade, druga dva zgodovinska mejnika v oblikovanju slovenskih vlad pa sodita v leti 1945 in 1990. 5. maja 1945 je Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora imenovalo Narodno vlado Slovenije, 16. maja 1990 pa so zbori Skupščine Republike Slovenije izvolili Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije (vlado). Prva slovenska narodna vlada je torej vlada iz leta 1918, »ki ji pripada tudi primat prve, ki je kot prostor, ki ga je upravljala, navajala celotno slovensko ozemlje«.⁵ Skupno vsem omenjenim vladam pa je bilo njihovo oblikovanje ob prelomnih zgodovinskih spremembah: ob razpadu avstro-ogrske monarhije leta 1918, neposredno pred koncem druge svetovne vojne in zmago slovenskega odporiškega gibanja leta 1945 in ob koncu povojnega sistema političnega monizma in vrnitvi večstrankarskega življenja na Slovensko leta 1990. Kar zadeva navajanje kratice SHS (Slovencev, Hrvatov in Srbov) v imenu vlade iz leta 1918, je to bilo del tedanje splošne oznake za politična telesa in različne ustanove v Državi SHS. Izražalo je pripadanje k tej državi, Narodni vladi pa ni odvzemalo njenega slovenskega narodnega značaja. V njej so bili samo Slovenci in nobenega Hrvata ali Srba. Narodna vlada je bila slovenska vlada in ima zgodovinski slovenski narodnostni pomen. Zasluži si dosledno zapisovanje *slovenska Narodna vlada*. Kot je – glede Prekmurja sicer netočno – zapisal Anton Melik, se je njeno oblikovanje »smatralo in pojmovalo kot izpolnitev [narodnega] programa v političnem pogledu, torej ustanovitve združene Slovenije, zedinjenje predelov Avstro-Ogrske, v katerih bivajo Slovenci, v politično enoto, ne glede na dotedanje historičnopolitične meje«.⁶

Vprašanje prve slovenske narodne vlade se je včasih pojavljalo glede vlad iz let 1918 in 1945. Nanj je že leta 1971 odgovoril avtor monografije o slovenski samoodločbi leta 1918 Janko Pleterski. Jasno je zapisal, da je bila leta 1918 sestavljena »prva slovenska narodna vlada«.⁷ Prav tako o zgodovinskem primatu Narodne vlade ni dvomil eden od vodilnih slovenskih komunistov v dvajsetih letih 20. stoletja in po vrnitvi iz dolgoletnega bivanja v Sovjetski zvezi publicist in zgodovinar France Klopčič. »Obstoj Narodne vlade za Slovenijo v Ljubljani (Narodne vlade SHS v Ljubljani – op. J. P.) leta 1918 do 1919«, je zapisal leta 1985, »je zgodovinsko dejstvo. Ne gre ga zanikati, le pojasniti in poudariti je treba, da je v tem primeru šlo za *meščansko* vlado. Zato trditve v našem današnjem tisku o tem, da je bila leta 1945 v Ajdovščini formirana *prva* slovenska narodna vlada, niso neizpodbitne.« Po Klopčiču je bila Narodna vlada,

4 Na to opozarjam tudi v Jurij Perovšek, »V zaželeni deželi«: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941 (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009), 25, op. 21. Jurij Perovšek, »Misel o Sloveniji in njeno udejanjenje v času od Majniške deklaracije do oblikovanja Države SHS in Narodne vlade SHS v Ljubljani«, *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018): 437, op. 65.

5 Bojan Balkovec, »Naše prve«, v: *Stiploškov zbornik*, ur. Dušan Nečak (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005), 276.

6 Anton Melik, *Slovenija: geografski opis* (Ljubljana: Slovenska matica, 1963), 16.

7 Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918* (Ljubljana: Slovenska matica, 1971), 268, gl. tudi 267.

oblikovana v Ajdovščini, prva demokratična slovenska narodna vlada, ki se je pozneje razvila v socialistično, a – kot je poudaril – »ne gre pačiti slovenske zgodovine«. ⁸

Leta 1992 je na vprašanje prve slovenske vlade odgovoril tudi avtor študije *Prva slovenska vlada 1918–1921* Bojan Balkovec. Poudaril je, da je »ves čas po letu 1945 (...) veljalo prepričanje, da je prva Narodna vlada tista, ki je bila ustanovljena v Ajdovščini 5. maja 1945, kar pa seveda ni ustrezalo resnici. Pomembnost in prelomnost dogajanj konec leta 1918 sta bili porinjeni vstran in zamenjalo ju je glorificiranje 'petomajske' vlade. Tudi protesti v javnosti niso bili dovolj za pravilno vrednotenje dogodkov ob koncu prve svetovne vojne.« ⁹ K temu je v spremnem besedilu k Balkovčevi študiji Pleterski dodal, da je »Narodna oz. Deželna vlada (v letih 1918–1921) ... pomemben pojav v zgodovini slovenske državnosti, a kot takšen premalo znan in malo navzoč v sodobni zavesti. Označevanje in masovna popularizacija narodne vlade, oblikovane 5. maja 1945, kot prve slovenske vlade, je zastrla zgodovinski spomin na dejansko prvo 'narodno vlado' v letu 1918.« V tem smislu je Balkovčeva neideološka predstavitev pomembne zgodovinske snovi »nujno potreben prispevek k uravnovešenju pozornosti na vse faze v zgodovini slovenske državnosti, ne glede na njihove vsakokratne politične nosilce ... Podan je dokaz, da je bil v času prehodnih državnih oblik 1918–1921 na ozemlju Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in nato Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev, strukturno navzoč prvinski federalizem, v določenih momentih celo konfederalizem, s Slovenijo kot državno enoto.« ¹⁰ Dodajmo še, da so Narodno vlado kot prvo slovensko vlado razumeli tudi sodobniki. Drugače liberalni *Slovenski narod* ne bi zapisal, da so Slovenci 31. oktobra 1918 ob sedmi uri zvečer na Kongresnem trgu v Ljubljani doživeli razglasitev »prve slovenske narodne vlade (poudarek J. P.)«. ¹¹

8 France Klopčič, *Slovenstvo in drugo* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986), 82. – Poleg Pleterskega in Klopčiča so v času socialističnega političnega monizma v Federalni (državi) Sloveniji, Ljudski republiki Sloveniji, Socialistični republiki Sloveniji in Republiki Sloveniji (1945–1990) na prvo slovensko nacionalno vlado, oblikovano leta 1918, opozorili tudi Tine Debeljak, ki je živel v Argentini, ter Mihajlo Rostohar in Jurij Perovšek (Tine Debeljak, *Pot k prvi slovenski vladi: ob 50-letnici osvoboditve* (Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1970), [7], 78, 88. Mihajlo Rostohar, »Ljubljana oktobra 1918«, *Naši razgledi*, 10. 12. 1971, 697. Jurij Perovšek, »Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918«, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 25 (1985): 55. Jurij Perovšek, »Volja ljudstva ali politični avanturizem«, *Delo: sobotna priloga*, 10. 9. 1988, 16).

9 Bojan Balkovec, *Prva slovenska vlada 1918–1921* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992), 7.

10 Janko Pleterski, »Pomen prve slovenske vlade«, v: Balkovec, *Prva slovenska vlada*, zadnja platnica. O Narodni vladi kot prvi slovenski nacionalni vladi gl. tudi Miroslav Stiplovšek, »Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov«, v: *Enciklopedija Slovenije*: 7, ur. Dušan Voglar in Alenka Dermastia (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993), 307. Miroslav Stiplovšek, »Prizadevanja za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918–1929)«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 65 (30), št. 1 (1994): 79. Miroslav Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma* (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000), 18. Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana: Modrijan, 1998), 59, 81. Jurij Perovšek, »Slovenska samostojnost v Državi SHS«, v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2005), 188. Andrej Rahten, *Pozabljeni slovenski premier: politična biografija dr. Janka Brejca: 1869–1934* (Celovec: Mohorjeva družba, 2002), 191. Balkovec, »Naše prve«, 276. Igor Grdina, *Ivan Hribar: »jediní resnični radikalec slovenski«* (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010), 97. Božo Repe, »'Osvobajate nas, hkrati pa nas režete na koščke': odnos velikih sil do Slovencev med prvo svetovno vojno in ob njenem koncu«, *Studia Historica Slovenica* 15, št. 2 (2015): 342.

11 »Proglasitev narodne vlade«, *Slovenski narod*, 2. 11. 1918, 2.

Pot do oblikovanja prve slovenske vlade se je začela 31. oktobra 1918 dopoldne. Takrat sta se predstavnika katoliške Vseslovenske ljudske stranke (VLS) dr. Janko Brejc in dr. Izidor Cankar napotila k načelniku liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) Tavčarju na magistrat in mu predlagala takojšnje oblikovanje narodne vlade iz predstavnikov vseh slovenskih političnih strank.¹² O načrtovanem sestanku VLS in JDS »v svrhu določitve oseb za vlado na Slovenskem« je javnost istega dne seznanil *Slovenski narod*.¹³ Predstavniki obeh strank so se zgodaj popoldne 31. oktobra sestali v posvetovalnici Katoliškega tiskovnega društva v Jugoslovanski tiskarni (poslopje današnje Pravne fakultete) in se dogovorili o ustanovitvi slovenske vlade. Na sestanku je bila navzoča tudi večina članov predsedstva Narodnega sveta. Brejc je kasneje zapisal, da so posvetovanja, ki jih je vodil Tavčar, »potekala v največji vsestranski harmoniji in medsebojni konciliantnosti«. ¹⁴ Glede na predvojno razmerje moči političnih strank so se sporazumeli o sestavi vlade in njenem predsedniku. Sklenili so, da bo vlada ob predsedniku imela dvanajst delovnih področij. Šest jih je pripadlo VLS, pet JDS, eno pa Jugoslovanski socialnodemokratski stranki (JSDS). Za predsednika vlade, ki ga je zase zahtevala VLS, so izbrali nekdanjega podpredsednika dunajskega državnega zbora in predsednika njegovega vojnega odseka Josipa viteza Pogačnika. Pri tem so upoštevali njegove zveze z avstrijskimi vojaškimi krogi, ki bi ob pričakovanem umiku avstro-ogr-ske vojske s Soške fronte čez Slovenijo Narodni vladi utegnile koristiti.¹⁵ Kot je nekaj dni po sestavi vlade Brejc povedal ljubljanskemu knezoškofu dr. Antonu Bonaventuri Jegliču, je kandidata za predsednika vlade predlagala tudi JDS. Zavzela se je dr. Ivana viteza Žolgerja (sicer pripadnika katoliškega tabora), edinega Slovenca, ki je v habsburški monarhiji dosegel ministrski položaj (od 30. avgusta 1917 do 6. maja 1918 je bil minister brez listnice v vladi Ernesta Seidlerja). »Naši«, je v svojem *Dnevniku* zapisal Jeglič, »so ga pa odklonili, ker je bolj na liberalno stran, ker je preveč birokrat in ne več dosti okreten, marveč bolj okorel.« Jeglič je nadalje zapisal, da je »za predsednika (...) kandidiral tudi Tavčar. Toda naši so ga odklonili radi njegove politične preteklosti (kulturnobojne politike – op. J. P.). Liberalci so ta razlog upoštevali in se vdali.« ¹⁶ Nato je predsedstvo Narodnega sveta »na podlagi soglasnega sklepa načelstev strank« ob 5. uri popoldne imenovalo »narodno vlado za slov. del Jugoslovanske države«. ¹⁷ Ob pol

12 Janko Brejc, »Od prevrata do ustave«, v: *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal (Ljubljana: Leonova družba, 1928), 161.

13 »Deželna vlada v rokah narodne armade«, *Slovenski narod*, 31. 10. 1918, 1.

14 Brejc, »Od prevrata do ustave«, 161. Ivan Hribar, *Moji spomini. II. del* (Ljubljana: Slovenska matica, 1984), 280.

15 Brejc, »Od prevrata do ustave«, 161, 162. *Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimirja Ravniharja*, ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik in Dušan Nečak (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997), 133.

16 *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*, ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar (Celje: Celjska Mohorjeva družba; Društvo Mohorjeva družba; Ljubljana: Nadškofijski arhiv, 2015), 767. O Tavčarjevi kulturnobojni idejni in politični drži gl. Zvonko Bergant, *Slovenski klasični liberalizem: idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891–1921* (Ljubljana: Nova revija, 2000), 96, 97, 104. Zvonko Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje* (Ljubljana: Inštitut za globalne politične študije, 2004). Jurij Perovšek, *Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005), 84–123.

17 Dragoslav Janković in Bogdan Krizman, ur., *Grada o stvaranju jugoslovanske države: I. 1.–20. XII. 1918: tom II 2* (Beograd: Institut društvenih nauka, 1964), 431. Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji: 1917–1941* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965), 48.

šestih so o imenovanju vlade telefonsko obvestili Narodno vijeće v Zagrebu, ki je proti večeru potrdilo njeno ustanovitev.¹⁸

V Narodni vladi so bili, razen za zunanje zadeve, združeni vsi najvišji izvršni in upravni organi državne oblasti. Sestavo Narodne vlade je njen predsednik J. Pogačnik ob sedmih zvečer slovesno razglasil z balkona Deželnega dvorca (poslopje današnje ljubljanske univerze) zbrani množici na Kongresnem trgu v Ljubljani. »Doživeli smo trenutke, o katerih so sanjarili naši pradedi le v najsmelejšem hrepenenju,« je razglasitev Narodne vlade opisal *Slovenski narod*. »Doživeli smo hip, ko se je proglasila prva vlada slovenskega dela resnično svobodne in neodvisne Jugoslovanske države.« Med gromkim vzklikanjem množice je J. Pogačnik »prečital sledeče naznanilo: 'Svobodni državljani in državljanke! Po sklepu Narodnega sveta Vam naznanjam, da so združene stranke postavile danes to-le listo bodoče vlade slovenskega dela države SHS: Predsedstvo: vitez Pogačnik; notranje zadeve: dr. Brejc; finance dr. Kukovec; pravosodje: dr. Ravnihar; kmetijstvo: prelat Kalan; nauk in bogočastje: dr. Verstovšek; javna dela in obrt: ing. Remec; trgovina in industrija: dr. Triller; prehrana: dr. Tavčar; promet: dr. Pestotnik; narodna obramba: dr. Lovro Pogačnik; zdravstvo: dr. Brecelj; socijalno skrbstvo: Anton Kristan.'«¹⁹

Delovanje vlade je nato potekalo po predstavljeni razdelitvi delovnih področij. Področja so uradno imenovali oddelek (Narodne vlade),²⁰ dejansko pa so zanje uporabljali naziv poverjeništvo. Za člane vlade so uporabljali naziv poverjenik.²¹ Pripadniki VLS v prvi slovenski narodni vladi so bili poleg J. Pogačnika: dr. Anton Breclj, Janko Brejc, prelat Andrej Kalan, dr. Lovro Pogačnik, inž. Vladimir Remec in dr. Karel Verstovšek. JDS so pripadali: Vekoslav Kukovec, dr. Pavel Pestotnik, dr. Vladimir Ravnihar, Ivan Tavčar in Karel Triller. Predstavnik JSDS v vladi je bil Anton Kristan.²² JSDS je po oblikovanju vlade pojasnila, da je vanjo vstopila »neobvezno«, ne da bi si s tem vezala roke, pač pa zato, »ker želi, da se preporod izvrši brez krvi« in da bo branila delavske interese.²³

Večina članov Narodne vlade je bila v najboljših moških letih, stari so bili od štirideset do petdeset let. Najstarejši član vlade je bil Tavčar, ki je ob prevzemu dolžnosti imel več kot 67 let. Drugi najstarejši član je bil Kalan, ki je bil sedem let mlajši od Tavčarja in je dober mesec po imenovanju dopolnil šestdeset let. V starosti med

18 Brejc, »Od prevrata do ustave,« 162. Jegličev dnevnik, 767. Prim. tudi Igor Grdina, »Biografski portret Ivana Tavčarja,« v: *Tavčarjev zbornik*, ur. Igor Grdina (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015), 73.

19 »Proglasitev narodne vlade,« 2.

20 »Državljeni!,« 1.

21 Peter Ribnikar, ur. *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo: 1918–1921: 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998), 54.

22 Uradno objavo sestave Narodne vlade gl. v »Državljeni!,« 1. – V zvezi z nazivi poverjeništev Narodne vlade pripominjam, da je 11. 11. 1918 njeno predsedstvo določilo, da se delovno področje za poljedelstvo nadalje uradno naziva »za kmetijstvo« in ne »za poljedelstvo«, ker znači 'poljedelstvo' le obdelovanje polja, z izrazom 'kmetijstvo' pa se označujejo vse panoge, ki spadajo v kmetijstvo.« – »Okrožnica vsem poverjeništvom Narodne vlade SHS v Ljubljani,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 14. 11. 1918, 11. O delokrogu posameznih poverjeništev Narodne vlade gl. [Peter Ribnikar], »Narodna vlada SHS v Ljubljani in Deželne vlade za Slovenijo 1918–1921,« v: Ribnikar, *Sejni zapisniki I*, 14, 15.

23 »Dnevne vesti: ljudski shod za Ljubljano in okolico,« *Naprej*, 9. 11. 1918, 2. »Po začrtani poti,« *Naprej*, 12. 11. 1918, 1.

petdesetim in šestdesetim letom sta bila dva člana vlade. Najmlajši člani vlade, ki še niso dopolnili štirideset let, so bili Pestotnik, L. Pogačnik, Remec in Kristan. Kristan je bil trideset let mlajši od Tavčarja. Izobrazbena struktura članov Narodne vlade je bila zelo visoka. Večina je končala visokošolski študij prava in tudi opravila rigoroz (Brejc, Kukovec, oba Pogačnika, Ravnihar, Tavčar in Triller). Breclj je bil zdravnik, Kristan je končal visoko trgovsko šolo, Remec je končal študij strojništva, Verstovšek je bil klasični filolog, Pestotnik zgodovinar in geograf, Kalan duhovnik in kanonik ljubljanskega kapitlja.²⁴ Vsi so bili politično dejavni. Članom vlade je mesečne prejemke odmerilo Narodno vijeće.²⁵ Ravnihar v svojih spominih piše, da mu je odmerilo po prejemkih 1. stopnje v IV. plačilnem razredu državnih uradnikov, to je mesečno 2.168 kron – z dokladami vred. »Dosti skromno!« je pridal.²⁶

Razmere v slovenski politiki, v katerih je prišlo do oblikovanja prve slovenske narodne vlade, pa niso bile najbolj »konciliantne«. Strankarska in osebna nasprotja so bila v veliki meri »zgolj dana v oklepaj«. ²⁷ Oblikovanje vlade je nameraval izpeljati eden od najvidnejših liberalnih politikov, nekdanji dolgoletni ljubljanski župan in v odsotnosti predsednika Narodnega sveta dr. Antona Korošca njegov predsedujoči, Ivan Hribar. Sklical je sejo Narodnega sveta, ki naj bi bila 31. oktobra 1918 ob šestih zvečer. Hribar se je dan pred tem kot član osrednjega odbora Narodnega vijeća s poverjenikom za Slovenijo v njegovem predsedstvu, članom JDS dr. Albertom Kramerjem, odpravil v Zagreb, kamor so ju pozvali zaradi nujne obravnave aktualnih vprašanj.²⁸ Na katoliški strani so menili, da bo Hribar v Zagrebu »spletkaril in morebiti listo Narodne vlade domu prinesel«. ²⁹ Hribar je dejansko pripravil svojo vladno listo, ki je bila drugačna od kasnejše sestave Narodne vlade.³⁰ Ko so 30. oktobra na katoliški strani zanj izvedeli, je Brejc sprožil akcijo za oblikovanje vlade.³¹ Na njeno oblikovanje je vplivala tudi zahteva slovenskega vojaštva. To je, potem ko je 30. oktobra 1918 prevzelo nadzor nad Ljubljano, ultimativno zahtevalo od Narodnega sveta, naj takoj imenuje narodno vlado, drugače bo samo prevzelo oblast.³² Vlado so tako sestavili v Hribarjevi odsotnosti, saj sta se Hribar in Kramer iz Zagreba vrnila v Ljubljano 31. oktobra malo po 5. uri popoldne, ko so Narodno vlado že imenovali. Njuno odsotnost so izkoristili, da so ju pri sestavi vlade obšli. V ozadju je bilo staro rivalstvo med Tavčarjem in

24 Balkovec, »Naše prve«, 272, 274.

25 Fran Erjavec, *Slovenci: zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1923), 68.

26 Ravnihar, *Mojega življenja pot*, 138. Prim. tudi Erjavec, *Slovenci*, 68.

27 Grdina, *Ivan Hribar*, 96.

28 Ibid. Hribar, *Moji spomini* 2, 279. Hribar je tedanje dogajanje postavil za en dan nazaj, vendar so bili dogodki, o katerih je pisal, dan kasneje.

29 *Jegličev dnevnik*, 766, 767. Kot je kasneje zapisal Brejc, so udeleženci sestanka v posvetovalnici Katoliškega tiskovnega društva »pozneje zaznali, [da] so se bili v istem času, ko so se dogovarjale v Ljubljani stranke radi sporazumne sestave Narodne vlade, nekateri gospodje trudili okrog Narodnega veća z istim namenom in so se, ko so izvedeli za dogodke v Ljubljani, nemudoma vsedli na vlak in se odpeljali v Ljubljano, – toda prišli so prepozno, da bi mogli še kaj vplivati na sestavo vlade«. – Brejc, »Od prevrata do ustave«, 163.

30 Prim. Ravnihar, *Mojega življenja pot*, 133, 134. Ribnikar, »Narodna vlada SHS v Ljubljani«, 13.

31 *Jegličev dnevnik*, 767.

32 Pleterski, *Prva odločitev*, 267.

Hribarjem.³³ Kramerja (Jeglič ga je v svojem dnevniku označil »urednik Slovenskega naroda, ateist«),³⁴ ki je ob prihodu v posvetovalnico vzkliknil: »Vidim, da prihajam prepozno.«,³⁵ je verjetno onemogočila vključitev na Hribarjevo vladno listo.³⁶

Hribarja je dejstvo, da so ga po tolikih naporih za gospodarsko, politično in kulturno emancipacijo slovenskega naroda pri oblikovanju Narodne vlade prezrli, zelo prizadelo.³⁷ Kot prekaljen gospodarstvenik in politik bi bil dober kandidat za zasedbo kar nekaj resorjev. Nekaj časa je celo razmišljal, da bi Narodno vlado zaradi »revolucionarnega« konstituiranja razpustil, vendar se za tak korak ni odločil, saj bi pri antantnih silah vzbudil dvom o trdnosti jugoslovanske združitve. Poleg tega je Narodno vlado potrdilo Narodno vijeće.³⁸ Ob oblikovanju Narodne vlade so prezrli tudi enega od najvidnejših politikov VLS, nekdanjega državno- in deželnozborskega poslanca ter kranjskega deželnega glavarja Frana plemenitega Šukljeta; ta je sicer menil, da je bil »po letih, znanju in izkušenosti naravnost pozvan na tako mesto«. Zaradi tega je opustil aktivno politiko.³⁹ Užaljen je bil tudi član načelstva JDS in med vojno vodja mestne aprovizacije v Ljubljani Adolf Ribnikar. Dolgo časa je stal »še zmerom užaljen v kotu, ker se ni bilo upoštevalo njegove kandidature v prvo Narodno vlado«. Ob njenem oblikovanju se je burno odzval in Tavčarju očital: »Požrl si mi portfelj, saj si obljubljal, da greš v penzijo.«⁴¹ Hribar in Ribnikar sta 7. novembra 1918 zvečer v ljubljanskem Unionu celo načrtovala ljudski shod, na katerem bi napadli Narodno vlado. Vlada je shod prepovedala,⁴² Hribar in Ribnikar pa sta vseeno z balkona govorila na cesto, kjer se je zbralo precej ljudi, ki za prepoved niso vedeli. V Ljubljani je vladalo precejšnje razburjenje, da so se v tistem času našli ljudje, ki so hoteli vznemirjati javnost. Hribarja in Ribnikarja so izžvižgali. Hribarju so vpili: »'Ali nisi že dosti star, spat pojdi.'«, Ribnikarju pa: »'Ala, vamp govori; no kaj pa ve tvoj vamp, ki si ga 4 leta mastil.'«⁴³ In: »'Trebuhar, ustrelite jih, ministra bi bila rada.'« Govorov nista mogla končati. Časopisje je o ponesrečenem shodu molčalo.⁴⁴ *Slovenski narod* pa je naslednji dan opozoril, »da je danes vsaka needinost nesreča in da so tisti, ki netijo needinost, pravzaprav veleizdajalci in grdi hudodelci«. Javnost je pozval, naj vsakdo opusti najmanjši korak, ki bi povzročil nesoglasje in neenotnost.⁴⁵ Delovanje proti vladi je pred

33 Prim. Hribar, *Moji spomini* 2, 280. Ravnihar, *Mojega življenja pot*, 134. Ribnikar, »Narodna vlada SHS v Ljubljani«, 13. Grdina, *Ivan Hribar*, 97.

34 Jegličev dnevnik, 766.

35 Brejc, »Od prevrata do ustave«, 163.

36 Jegličev dnevnik, 767.

37 Hribar, *Moji spomini* 2, 281.

38 Grdina, *Ivan Hribar*, 96, 97.

39 Franjo Šuklje, *Iz mojih spominov: III. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1929), 180.

40 Ravnihar, *Mojega življenja pot*, 146.

41 Fran Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, ur. Goran Schmidt [uvodna beseda Breda Slodnjak] (Ljubljana: Slovenska matica, 2000), 394.

42 Ribnikar, *Sejni zapisniki* 1, 82.

43 SI AS 1404, t. e. 23, Zarnik, *Porajanje Jugoslavije*, 24. Na navedeni dokument me je opozoril kolega doc. dr. Željko Oset, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

44 Milčinski, *Dnevnik*, 401.

45 »Poziv k razsodnosti!«, *Slovenski narod*, 8. 11. 1918, 1.

tem obsodil že 4. novembra.⁴⁶ 8. novembra 1918 je tudi katoliški *Slovenec* poudaril, da »hočemo svobodno, demokratično, socialno pravično urejeno državo, ne pa diktatorskih in v anarhijo vodečih poskusov posameznih veličin.«⁴⁷

Če se še zadržimo pri prvi slovenski narodni vladi, je treba opozoriti, da ji tudi drugače niso bili vsi naklonjeni.⁴⁸ To je zaradi različnih vzrokov nasploh popotnica vsake vlade. A tisti, ki so vlado sestavljali, so po Brejčevem pričevanju med seboj tvorno sodelovali, »v Narodni vladi ni prišlo niti enkrat do bojnega glasovanja, temveč so se vse agende reševale soglasno, v političnih zadevah pa so imele stranke svobodne roke.«⁴⁹ Z liberalne strani se je dela v Narodni vladi na enak način spominjal Kukovec. »Moram reči, da mi bode vedno v prijetnem spominu požrtvovalno in složno delo zaupnikov slovenskih političnih strank v tej narodni vladi,« je 29. oktobra in 9. novembra 1934 povedal na predavanjih na ljudski univerzi v Celju in Mariboru.⁵⁰ Temu tako kaže verjeti,⁵¹ vidno pa je tudi iz zapisnikov sej Narodne vlade.⁵²

Po pričevanju sodobnika tedanjega časa in namestnika poverjenika za socialno skrbstvo, Frana Milčinskega, je v začetku delovanja Narodne vlade v njej sicer vladala zmeda, posamezna poverjeništa niso poznala mej svojih področij. Zaradi prelaganja reševanja socialnih vprašanj na poverjenišvo za socialno skrbstvo se je Kristan vmešaval v delo drugih poverjeništev. Na uradništvo nova oblast ni napravila velikega vtisa. »Prvo vlado naj bi pač tvorili le najboljši strokovnjaki; kakor hitro bi bila vsa uprava spravljena v tir, potem naj bi si portfelje razdelili strankarji.« Milčinski je celo dvomil, »ali smo sposobni za svojo državo.«⁵³ Toda kljub omenjenim pomanjkljivostim je široko zastavljeno delo Narodne vlade teklo uspešno in v kratkem času, ki ji je bil dan, je reševala vsa vprašanja, ki jih je pred njo postavljala zahtevna in raznovrstnega dogajanja polna nova zgodovinska doba. V zvezi z Narodno vlado naj opozorimo še na oceno, ki jo je v svoji kasnejši obravnavi prevratne dobe leta 1918 napisal tedanji komisar pri poverjeništvu za socialno skrbstvo Albin Prepeluh. Po Prepeluhu, ki ga zamenjava članov Narodne vlade s strokovnjaki ne bi vznemirila (sam je bil nato kot predstavnik JSDS, ki se je sicer poglobljal v socialno vprašanje, od 28. februarja do 5. novembra 1919 poverjenik za socialno skrbstvo v poznejši Deželni vladi za Slovenijo),⁵⁴ se je po 29. oktobru 1918 vse bolj kazalo, da so nove narodne vlade v Državi SHS brez prave dejanske moči. Nenaklonjeno tedanjim oblastem je napisal: »Ljudstvo jih je trpelo, balo pa se jih ni.« Ob tem se kaže vprašati: »Čemu pa naj bi se *jih* balo? Svoje narodne oblasti?« – Prepeluh se je pri svoji trditvi skliceval na neuspele poskuse

46 »Dnevne vesti: opustite hujskanje proti vladi!«, *Slovenski narod*, 4. 11. 1918, 4.

47 »Svoboda – a ne anarhija«, *Slovenec*, 8. 11. 1918, 1.

48 Prim. Brejc, »Od prevrata do ustave«, 167. *Jegličev dnevnik*, 767.

49 Brejc, »Od prevrata do ustave«, 162. Prim. tudi Erjavec, *Slovinci*, 68.

50 [Vekoslav] Kukovec, *Slovinci 1914: referat dr. Kukovca na ljudski univerzi v Celju in Mariboru dne 29. oktobra in 9. novembra 1934* (Maribor: Ljudska tiskarna, 1935), 16.

51 Prim. Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, 196. Rahten Narodno vlado označuje kot »neke vrste vlado 'narodne enotnosti'«.

52 Gl. Ribnikar, *Sejmi zapisniki 1*, 53–153.

53 Milčinski, *Dnevnik*, 401, 402, 404. Prim. tudi 394.

54 Ibid., 402. Balkovec, *Prva slovenska vlada*, 184.

mobilizacije vojaštva.⁵⁵ Za začetek novembra 1918 je to držalo, oblast, ki so jo izvajali na Slovenskem, pa je bila kasneje tudi v tem pogledu učinkovita.⁵⁶ Pripomnimo lahko še, da Prepeluhova pripomba po drugi strani navaja k sklepu, da Narodna vlada s svojim ravnanjem očitno ni netila družbene napetosti.⁵⁷ Kot je sam zapisal, se revolucijsko razpoloženje, ki naj bi bilo prisotno med ljudstvom, ni sprostilo. Manjkalo je tisto, kar je za sodobno socialno revolucijo najbolj potrebno, »resnično revolucionarne stranke, ki revolucijsko razpoloženje ljudstva organizirano zagrabi in vodi«. ⁵⁸ Ni bilo organiziranega subjekta, ki bi na podlagi načrtovanega družbenega preobrata spremenil politično podobo Slovenije. JSDS take vloge ni bila pripravljena prevzeti, to tudi nista bila ne pot ne način uresničevanja njenega družbenoreformnega programa. Za udejanjenje revolucionarnega vznemirjenja, ki ga je še dolgo zatem čutil Prepeluh, ni bilo »nekaj tisoč discipliniranih oboroženih mož«, s katerimi »bi lahko zavladal vsej deželi kdorkoli in ji vsilil svojo politično voljo, ako bi le ne bila v opreki s splošno ljudsko tendenco, ki je kratko malo zavračala stare razmere«. ⁵⁹ V slovenski družbi se za revolucijo leta 1918 niso odločili. Odločili pa so se za naraščajočo slovensko vojsko s srbskimi in krajši čas tudi češkimi, slovaškimi, bosanskimi ter poljskimi enotami v službi Narodne vlade.⁶⁰

2.

Slovenska samostojnost v Državi SHS je temeljila na obsegu državne oblasti, ki jo je izvajala Narodna vlada. Prvotno razdelitev pristojnosti v izvrševanju oblasti v Državi SHS so 29. oktobra 1918 opredelili tako, da si je Narodno vijeće pridržalo vodenje zunanjih in vojaških zadev, izvrševanje pravice pomilostitve, razveljavljanja zakonov in imenovanje višjih uradnikov. V vseh drugih vejah izvršne oblasti so bile posamezne narodne ali pokrajinske vlade (za Slovenijo, Hrvaško s Slavonijo, Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino) povsem neodvisne, s popolno pravico, da ta področja javne uprave samostojno urejajo in vodijo.⁶¹ Oblast, ki jo je s tem na federativni državnopravni način imela Narodna vlada, je Narodno vijeće sprejemalo v celoti. Njegov osrednji odbor je na seji 3. novembra 1918 vzel na znanje in odobril »imenovanje avtonomnih oblasti v Sloveniji«. ⁶² S tem je uresničil pričakovanje Narodne vlade, ki je 1. novembra 1918 na Tavčarjev predlog sprejela sklep, da »izreka Narodnemu vjeću svoje popolno zaupanje v prepričanju, da zavzema Narodno vjeće napram naši vladi isto stališče, kakor ga zavzema nasproti narodni hrvatsko-slavonski vladi«. ⁶³

55 Albin Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi: z zemljevidoma Koroške in Primorja ter s sliko A. Prepeluha* (Ljubljana: Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl., d. d., 1938), 150.

56 Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 137–39.

57 Prim. Lojze Ude, *Slovinci in jugoslovanska skupnost* (Maribor: Obzorja, 1972), 181.

58 Prepeluh, *Pripombe k prevratni dobi*, 152.

59 Ibid., 150.

60 O tem gl. Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 138–43, 151–54.

61 Bogdan Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države* (Zagreb: Školska knjiga, 1977), 134, 135.

62 Janković in Krizman, *Grada 2*, 465.

63 Ribnikar, *Sejni zapisniki 1*, 54.

Narodna vlada je sprva upoštevala pristojnosti, ki si jih je pridržalo Narodno vijeće,⁶⁴ zlagoma pa je začela izvajati oblast tudi na področjih iz njegovih pristojnosti. Tako je povezanost Slovenije z Državo SHS iz prvotne federativne prerasla v konfederativno državnopravno obliko. Pri tem je pomembno, da je Narodna vlada posegala tudi na področje mednarodnih odnosov, njen obstoj pa so v svoji diplomatski dejavnosti upoštevale nekatere evropske vlade. Narodna vlada je na področju zunanjih zadev sodelovala s Poljsko, Nemško Avstrijo in Češkoslovaško, ki so v Ljubljano poslale svoje diplomatske in vojaške predstavnike. Poljski diplomatski predstavnik v Ljubljani je bil dr. Marceli Szarota, vojaški general Adam Nowotny, avstrijski diplomatski predstavnik je bil dr. Josip Fasching, vojaški pooblaščenec Češkoslovaške pa stotnik Julius Husa. Narodna vlada je na podlagi pooblastila Narodnega vijeća imenovala tudi njegovega predstavnika na Dunaju dr. Ivana Schwegla. Na njo se je v času, ko je še obstajala cesarska Nemčija, v zvezi s preходом nemškega vojaštva čez Slovenijo obrnil tudi nemški poslanik na Dunaju, v Ljubljani pa se je glede varstva nemških državljanov na Narodni svet obrnil nemški konzularni agent.⁶⁵ Narodna vlada je na področju zunanjih zadev sodelovala še z Madžarsko, kasneje pa tudi s predstavniki antantnih sil, ki so bili pritegnjeni k urejanju spornih vprašanj glede slovenskih meja na Koroškem in Štajerskem.⁶⁶

Ob omenjenem mednarodnem upoštevanju Narodne vlade naj opozorimo še na sklep z njene seje 30. novembra 1918, naj se »store (...) potrebni koraki, da pošlje čehoslovaška republika k nam svojega zastopnika trgovskih interesov in obratno pošlje tudi NV (Narodna vlada – op. J. P.) k čehoslovaški republiki takega zastopnika«. Hkrati naj bi Narodna vlada Češkoslovaško zaprosila, da imenuje svojega zastopnika v Trstu, ki bo zastopal tudi slovenske interese. V tistih dneh se je v Prago odpravljaj tudi zgodovinar, publicist in slovenski masarikovec dr. Dragotin Lončar. Na poti se je na Dunaju namenil obiskati tamkajšnjega češkoslovaškega predstavnika Vlastimirja Tusarja, v Pragi pa stopiti v stik s češkoslovaškim ministrom za zunanje zadeve dr. Eduardom Benešem in predsednikom države dr. Tomášem Garriguejem Masarykom. Lončarju je Narodna vlada za pot namenila 1.000 kron.⁶⁷ Lončar je imel nalogo s češko pomočjo pridobiti britansko komisijo, da bi šla skozi Ljubljano, kjer bi jo prosili za informiranje antantnih vlad zaradi italijanskega zasedanja Primorske. Po Masaryku naj bi dosegli predsednika ZDA Wilsona.⁶⁸ S področja mednarodnega občevarja je bil zanimiv tudi pozdrav, ki so ga novembra 1918 v Ljubljano poslala Slovanska društva iz Sofije. Zapisali so, da je novica, »da žarki politične svobode obsevajo Slovenijo, ki si je pridobila popolno narodno neodvisnost (...)« vzbudila v Bolgariji največjo radost. Slovanska društva bolgarske prestolice vam pošiljajo bratski pozdrav. Lepa Ljubljana je lahko ponosna na pridobljeno neodvisnost in zamore, obračajoč ponosni pogled na

64 O tem gl. Perovšek, *Slovenska osamosvojitve 1918*, 82–85.

65 Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 132–35.

66 Ribnikar, »Narodna vlada SHS v Ljubljani«, 16. Prim. tudi France Dolinar, *Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918* (Buenos Aires: Sij, 1971), 40.

67 Ribnikar, *Sejni zapisniki 1*, 150.

68 Damijan Guštin, »Dve antantni vojski v Državi SHS – dva odnosa do zmagovalcev? Varnostne dileme Države SHS,« v: *Stiplovškov zbornik*, ur. Dušan Nečak (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005), 85.

bodočnost prav tako svobodnih sosednih slovanskih zemelj, delati za procvit slovenskega naroda, za zблиžanje in vzajemnost slovanskih plemen – za vzore, katerih glavna predstavnica je bila v zadnjih časih Slovenija.«⁶⁹

V vojaških zadevah je bila Narodna vlada prepuščena sama sebi. Graditev vojske je pogojeval slovenski dejavnik. Komuniciranje in reševanje vojaških zadev med Ljubljano in Zagrebom – čeprav je bilo to verjetno drugače zamišljeno – nista nikoli imeli oblike vojaškega vodenja in poveljevanja. Odnos med Ljubljano in Zagrebom je bil bolj ali manj enakopraven, graditev obeh vojsk – slovenske in hrvaške – pa je še poudarila konfederativen značaj Države SHS.

Slovenski vojski je načelovalo poverjeništvo za narodno obrambo s poverjenikom L. Pogačnikom, ki mu je bilo podrejeno poveljstvo II. vojnega okrožja s sedežem v Ljubljani.⁷⁰ Okrožje je obsegalo »Kranjsko, Koroško, Štajersko in kar je Primorskega«. ⁷¹ Vodila sta ga podmaršal Nikola pl. Ištvanović in načelnik štaba polkovnik Milan Ulmanky, ki ju je imenovalo Narodno vijeće. Štab II. vojnega okrožja je bil najvišje vojaško poveljstvo na Slovenskem, poverjenik za narodno obrambo L. Pogačnik pa je svoje poverjeništvo razvil v osrednji vojaškoupravni organ.⁷²

Narodna vlada je na vojaškem področju reševala vrsto vprašanj. Odločala je o kadrovskega popolnjevanju vojske oziroma je bil na tem področju dejaven slovenski general Rudolf Maister.⁷³ Kljub temu da je tedanjo slovensko vojsko ves čas njenega obstoja pestilo pomanjkanje vojakov, je vojaškim oblastem uspelo zbrati precej vojaštva. Slovenska vojska v Državi SHS je imela dva generala, 47 štabnih (višjih) oficirjev, 962 oficirjev in 11.364 vojakov. Imela je tudi zadostno oborožitev. Ob tem je treba upoštevati, da je bila dejanska moč slovenske vojske večja, saj je bilo pod poveljstvom slovenske vojaške oblasti še 1773 srbskih častnikov in vojakov, ki so iz avstrijskega vojnega ujetništva 6. novembra 1918 prispeli v Ljubljano. Z odobritvijo srbske vlade in Narodnega vijeća so se organizirali kot 26. pehotni polk Poveljstva srbskih čet v Ljubljani. Poveljstvo je vodil konjeniški podpolkovnik Stevan Švabić. Srbski vojaki so Slovincem naredili veliko uslugo 14. novembra 1918, ko so z opozorilom, da so predstavniki antantne vojske, na Vrhniki ustavili prodiranje Italijanov proti Ljubljani. Pri tem je eno od ključnih vlog imel Švabić.⁷⁴ Ljubljana se mu je leta 1931 oddolžila z imenovanjem za svojega častnega meščana. Kot smo opozorili, so bile v službi Narodne vlade tudi češke, slovaške, bosanske in poljske vojaške enote.

69 »Našo osvoboditev pozdravljajo i – Bolgari,« *Slovenski narod*, 19. 11. 1918, 1. Gl. tudi »Bolgari pozdravljajo svobodno Slovenijo,« *Slovenec*, 19. 11. 1918, 2.

70 Matjaž Bizjak, *Slovenska vojska 1918–1919 in formiranje Dravske divizijske oblasti: magistrska naloga* (Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2001), 115. Gl. tudi Zdravko Seručar, *Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine: kratak pregled* (Beograd: Vojnoistoriski institut J. A., 1950), 28. Janez J. Švajncar, *Slovenska vojska 1918–1919* (Ljubljana: Prešernova družba, 1990), 28, 29.

71 Bizjak, *Slovenska vojska 1918–1919*, 115. Matjaž Bizjak, »Vojska Države Slovencev, Hrvatov in Srbov,« *Vojaška zgodovina* 4, št. 1 (2003): 106. »Poziv okrožnim in okrajnim zdravnikom,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 3. 12. 1918, 31.

72 Damijan Guštin, »Oborožene sile Države SHS,« v: *Slovenska novejša zgodovina*, 194. Bizjak, *Slovenska vojska 1918–1919*, 115.

73 O tem gl. podrobneje Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 137–40.

74 Švajncar, *Slovenska vojska 1918–1919*, 71, 72. Guštin, »Dve antantni vojski,« 83–85.

Same slovenske vojaške enote so v času Države SHS veliko dosegle. To sta dokazovali Maistrova ohranitev območja Maribora za Slovenijo in zagotovitev slovenske severovzhodne meje ter zasedba ozemlja na južnem Koroškem od Podkloštra na zahodu, Grebinja na severu in Št. Pavla na vzhodu. Za vojaško zasedbo Celovca se niso odločili. Na seji Narodne vlade 30. novembra 1918 ji je nasprotoval Ivan Tavčar, ker je po njegovem mnenju niso dovoljevale razmere na področju preskrbe s prehrano. Pred tem so se člani Narodne vlade seznanili z Maistrovo oceno, da je z vojaškega stališča zasedba Celovca mogoča. Tavčar je zagovarjal stališče, naj vojaštvo zasede samo še Grabštajn pri Celovcu in Celovec, v katerem je sicer bilo precej živil, le ogroža.⁷⁵

Narodna vlada je bila v vojaških zadevah dejavna tudi na druge načine. Odločala je o napredovanju častnikov, ustanovila vojaško intendanco in zagotovila plačo vsem vojaškim osebam. Na Slovenskem so sami in v celoti vzdrževali oborožene sile. Narodna vlada je poskrbela tudi za duhovno oskrbo vojaštva. Ukrepala je še glede usklajenega delovanja vseh vojaških, splošnoobrambnih in varnostnih sil ter pregleda nad vsemi obstoječimi vojaškimi enotami in njihovo kadrovsko sestavo na slovenskem ozemlju. Poleg tega je izvajala demobilizacijo vojaških oseb, reševala je vprašanja, povezana s socialnim položajem nepoklicnih častnikov v mirnodobskih razmerah, in vprašanja, ki so zadevala socialni položaj slovenskih vojaških vojnih invalidov. Oblikovala je tudi slovensko vojaško sodstvo.⁷⁶ Na vojaškovarnostnem področju je bila izredno pomemben dokaz učinkovitosti vojaške oblasti na Slovenskem uspešna izpeljava prehoda nekdanjega avstro-ogrskega vojaštva (šlo je za med 250.000 in 300.000 mož s 50.000 konji), ki se je po sklenitvi premirja 3. novembra 1918 v Padovi z italijanske fronte čez slovensko ozemlje umikalo domov. Pred navalom tujega vojaštva so Slovenijo rešili polkovnik Ulmansky s pravočasnim, premišljenim, jasnim in hitrim poveljevanjem ter slovenski železničarji, ki so se postavili v službo nove države in nesebično izpolnjevali težko in odgovorno službo pri prevozu vojaštva in ujetnikov. Brez njihove požrtvovalnosti se prevoz razpadajoče avstro-ogrške armade, dokaz organizacijske sile mlade slovenske oblasti, ne bi nikoli tako uspešno izvedel, kot se je.⁷⁷

Na Slovenskem so izvajali državno oblast tudi na drugih področjih, ki si jih je sprva zase pridržalo Narodno vijeće. Potem ko je pomilostilo vse osebe, ki so jih do 30. oktobra 1918 obsodila avstro-ogrška civilna in vojaška kazenska sodišča zaradi veleizdaje, žaljenja veličanstva in članov cesarske ter kraljevske hiše, zločina proti vojni sili države in dezertiranja, sta poverjenika za pravosodje in narodno obrambo Ravnihar in L. Pogačnik o tem obvestila vsa sodišča in državna pravdnitstva oziroma vojaško sodišče v Ljubljani. Hkrati sta jim ukazala, naj jima poročajo o izvršenih pomilostitvah in osebe, ki so v kazenskem ali preiskovalnem zaporu, izpustijo na svobodo.⁷⁸

75 Ribnikar, *Sejni zapisniki* 1, 148.

76 Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 145–52.

77 Viktor Andrejka, »Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes,« v: *Slovenci v desetletju 1918–1928*, 272. Železničarjem, ki so rešili »velik del naše domovine pred grozotami, ki se redno pojavljajo ob umikanju velikih razkrojenih (...) nediscipliniranih vojsk«, se je 16. 11. 1918 posebej zahvalil *Slovenski narod*. (»Čast komur čast!«, *Slovenski narod*, 16. 11. 1918, 1.)

78 »Naredba poverjenitstva za pravosodstvo,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 6. 11. 1918, 3. »Naredba poverjenitstva za narodno brambo,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 18. 11. 1918, 17.

Še izraziteje se je pokazalo, da je v delovanje Narodne vlade zajeto tudi izvrševanje državne oblasti iz pristojnosti Narodnega vijeća, ko so v Sloveniji razveljavili nekatere najvišje pravne akte, ki so jih izdali organi avstrijske državne uprave, ter akte z največjo pravno močjo, ki so jih sprejeli organi avstrijske zakonodajne oblasti. Narodna vlada je razveljavila vrsto predpisov in naredb različnih organov oblasti ter posameznih ministrstev iz avstrijskega državnega zakonika,⁷⁹ razveljavila pa je tudi avstrijski državni zakon o društvenem pravu, avstrijski državni zakon o shodnem pravu⁸⁰ in § 23 avstrijskega državnega tiskovnega zakona.⁸¹ S tem je skladno s predhodnimi zahtevami vseh tedanjih slovenskih političnih taborov – socialnodemokratskega, liberalnega in katoliškega – uzakonila svobodo zbiranja, združevanja in svobodno kolportažo.⁸² Tako je državno oblast izvajala še na enem od področij iz pristojnosti Narodnega vijeća. Zadnje med njimi je bilo imenovanje stopenj višjih uradnikov. Po sklepu, ki ga je sprejela že na svoji prvi seji 1. novembra 1918, je imenoval »uradništvo do vštveš IX. činovnega razreda vsak pov. v svojem delokrogu, pričenši z VIII. činovnim razredom pa Narodna vlada SHS v Ljubljani«.⁸³

Narodna vlada je v svojem delovanju uredila vrsto vprašanj. Pravno je uveljavila slovensko oblast proti predstavnikom stare avstrijske oblasti. Odstavila je vse uradnike na izpostavljenih položajih in jih nadomestila s slovenskimi. predstavnike prejšnje Avstrije je odstavila tudi na šolskem področju. Pouk v šolah je ponovno stekel sredi novembra. Slovenizirali so tudi vrsto nemških kulturnih institucij in reprezentančnih kulturnopolitičnih objektov.⁸⁴ Posegi v uradniški aparat niso vplivali na delovanje oblasti, saj se njegov dotedanji obseg, glede na nadomestitev nemških uradnikov s slovenskimi, ni zmanjšal.⁸⁵ Kot je opozoril nekdanji profesor ustavnega in upravnega prava na dunajski univerzi in finančni minister v zadnji avstrijski vladi (od 27. oktobra do 11.

79 »Naredba poverjenišva za prehrano,« »Naredba poverjenišva za prehrano,« »Naredba poverjenišva za finance,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 6. 11. 1918, 3. »Naredba poverjenišva za prehrano,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 8. 11. 1918, 5. »Naredba poverjenišva za trgovino in industrijo, sporazumno s poverjenišvom za prehrano,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 12. 11. 1918, 10. »Naredba poverjenišva za kmetijstvo,« »Naredba poverjenišva za kmetijstvo,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 14. 11. 1918, 11. »Naredba poverjenišva za prehrano,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 15. 11. 1918, 13. »Naredba poverjenišva za notranje zadeve in finance dogovorno s poverjenišvom za socialno skrbstvo,« »Naredba poverjenišva za kmetijstvo,« »Naredba poverjenišva za trgovino in industrijo in za kmetijstvo,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 26. 11. 1918, 25.

80 »Naredba poverjenišva za notranje zadeve,« »Naredba poverjenišva za notranje zadeve,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 28. 11. 1918, 27.

81 »Naredba poverjenišva za notranje zadeve o prosti kolportazi,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 28. 11. 1918, 27.

82 O teh zahtevah gl. »Veličasten shod v Mestnem domu v Ljubljani,« *Naprej*, 11. 11. 1918, 1. »Poročilo iz seje načelstva JDS,« *Slovenski narod*, 14. 11. 1918, 2. Jurij Perovšek, ur. *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS: 1918–1929* (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998), 65. Predlog o razveljavitvi avstrijskega zakona o društvenem in shodnem pravu ter uvedbi proste kolportaje je na seji Narodne vlade 18. 11. 1918 podal član JSDS in poverjenik za socialno skrbstvo Kristan. (Ribnikar, *Sejni zapisniki* 1, 118.)

83 Ribnikar, *Sejni zapisniki* 1, 54. Prim. tudi 134.

84 Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 164–67.

85 Odstavljeni uradniki niso ostali brez sredstev za preživljanje. Narodna vlada je še pred iztekom novembra sklenila, da se jim »izplačajo dne 1. decembra t. i. vsi dosedanji službeni prejemki kot sustentacija (podpora – op. J. P.) proti poznejšemu obračunu s prizadetimi vladami, kakor to dela Nemška Avstrija proti drugorodnim uradnikom« (Ribnikar, *Sejni zapisniki* 1, 134.)

novembra 1918) dr. Joseph Redlich, so nove države, ki so nastale po zlomu Avstro-Ogrske, razpolagale z nepogrešljivim upravnim sistemom, na katerega se je oprlo njihovo delovanje – nacionalnim uradništvom mrtve monarhije. To je od poletja 1918 najprej zasebno in nato javno navezovalo stike z voditelji narodov, ki jim je pripadalo. In ko je država razpadla, je svoje znanje in izkušnje dalo v službo svojega naroda.⁸⁶

V zvezi z uveljavitvijo slovenske oblasti proti stari avstrijski je treba omeniti tudi utemeljitev novega, slovenskega civilnega in vojaškega pravosodnega sistema. Vlada je odpustila 93 sodnikov in državnih pravdnikov ter 75 drugih sodnih uradnikov in imenovala nove, slovenske sodnike, državne pravdnike in sodne uradnike. S tem je prevzela vodstvo deželnega, okrajnega in državnega pravdnništva v Ljubljani in tistih okrožnih sodišč v Celju, Mariboru in Novem mestu ter okrajnih sodišč, katerih vodstva so bila v rokah tujerodnih sodnikov ali državnih pravdnikov. Sodni uradniki so hkrati podali zaobljubo spoštovanja zakona in zvestobe Državi SHS. Določili so tudi nove nazive sodišč oziroma državnih pravdništev. Ti so odtlej bili: deželno sodišče, okrožno sodišče, okrajno sodišče in državno pravdnništvo.⁸⁷ Kot se je kasneje spominjal tedanji poverjenik za pravosodje Ravnihar, je bila s tem nova slovenska pravosodna organizacija »v glavnem izvedena. V pogon spravljene stroj je bil namazan in je deloval brezhibno. Vodilna mesta so bila v trdnih, večjih in zanesljivih rokah. Tvorci visoke kvalitete. Čestitam samemu sebi, da sem imel ob izbiri svojih sodelavcev srečno roko.«⁸⁸

Na področju vojaškega pravosodja je bilo pomembno oblikovanje vojaškega sodišča SHS v Ljubljani. V njegovi pristojnosti so bila vsa kazniva dejanja vojaških oseb na slovenskem ozemlju, razen dejanj antantnih čet. Ob tem je poverjenišvo za narodno obrambo določilo, da je funkcija javnega tožilca za vse vojaške osebe prešla na vojaškega pravdnika Narodne vlade, ki je bil podrejen poverjeniku za narodno obrambo. Razveljavilo je določila vojaškega kazenskega zakonika, ki so zadevala pristojnost vojaškega poveljnika, ter preneslo njegove pravice (pravico kazenskega zasledovanja, odredbe preventivnega zapora, ustavitve postopka in pravico obtožbe) neposredno na vojaškega pravdnika Narodne vlade. Poleg tega je združilo prejšnje divizijsko in prejšnje brigadno sodišče v eno vojaško sodišče, pristojno za dejanja, ki so zahtevala kazenski pregon. Določilo je tudi sedeže vojaških sodišč na slovenskem ozemlju – v Ljubljani in Mariboru. Mariborsko vojaško sodišče je bilo pristojno za osebe iz štajerskega obmejnega poveljstva, ljubljansko pa za osebe iz preostalega dela II. vojnega okrožja ter iz koroškega obmejnega poveljstva v Borovljah.⁸⁹

Upravni sistem, ki so ga vzpostavili z oblikovanjem Narodne vlade, se je proti prejšnjemu bistveno spremenil. Avstrijska namestništva in deželne vlade so bile utemeljene na t. i. birokratskem sistemu, ko je bil vodja uprave v deželi cesarski namestnik ali deželni predsednik in je bil osebno odgovoren za vsa upravna dejanja namestništva

86 Joseph Redlich, *Austrian War Government* (New Haven: Yale University Press; London: Humphrey Milford; Oxford: University Press, 1929), 172, 175.

87 Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 170, 171.

88 Ravnihar, *Mojega življenja pot*, 138.

89 Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 151, 152.

ali deželne vlade. Iz pristojnosti namestništev in deželnih vlad so bili izvzeti le sodna uprava s sodstvom, železnice, pošta in državne domene; finančna uprava je bila z njimi le v rahli zvezi. Narodna vlada pa je bila utemeljena na ministrskem ali kolegialnem sistemu, po katerem je izvajal upravo in bil hkrati zanjo odgovoren kolegij – to je celotna Narodna vlada. Ta je o vseh pomembnejših vprašanjih odločala v kolegiju, njenim posameznim članom kot vodjem posameznih poverjeništev je bilo odločanje prepuščeno samo pri manj pomembnih stvareh.⁹⁰ V primerjavi s prejšnjimi oddelki namestništev in deželnih vlad pa so poverjenišтва organizirali precej samostojno. »To stanje se mora označiti kot dekoncentracija po resortih, ki je imela poleg dobrih tudi senčne strani, n. pr. povečano potrebo osebja, neenakomerno postopanje in otežkočeno vrhovno vodstvo uprave.«⁹¹

Pristojnost celotne Narodne vlade »v razmerju do njenega predsednika in do posameznih poverjenikov ni bila točno opredeljena, vendar je izdajala naredbe in z njimi vršila zakonodajo samo celokupna Narodna vlada. Tudi naredbe, ki so bile zlasti v prvem času dostikrat objavljene od posameznih poverjeništev, so bile sklenjene v sejah celokupne Narodne vlade, kar je razvidno iz njenih zapisnikov.«⁹² Tako so tudi take naredbe imele zakonito moč, čeprav so v formalnem pogledu izhajale samo iz posameznega poverjenišтва, tem pa se ni mogla prisojati zakonodajna oblast.⁹³

Oblikovanje nove državnoupravne ureditve na Slovenskem je vodilo k ustanovitvi več pomembnih institucij na upravnopolitičnem in gospodarskem področju. Narodna vlada je že na svoji prvi seji 1. novembra 1918 sklenila, da začne izdajati svoj *Uradni list*,⁹⁴ 7. novembra pa je odredila, da se »sestavi (...) upravna komisija, ki izdela načrt za preosnovo javne uprave v prehodnji dobi, dokler se ne izdela in ne uveljavi definitivna upravna organizacija naše države. V to komisijo se pokliče dva uradnika politične uprave in po en uradnik finančne, šolske in justične uprave ter dež. [elnega] odbora. Ekselencja dr. Ivan vitez Žolger se naprosi, da prevzame predsedstvo te komisije. Komisija ima pravico, da pritegne k sodelovanju strokovnjake. Z delom naj začne takoj in ga po možnosti pospeši. Člane komisije bodo imenovali posamezni resorji. En uradnik naj bo vzet iz uradništva, ki posluje v prvi instanci, eden od uradništva, ki posluje v drugi inštanci; tretjo inštanco pozna dr. Žolger sam.«⁹⁵

Poleg *Uradnega lista* in upravne oziroma t. i. Žolgerjeve komisije je Narodna vlada ustanovila tudi svoj Dopisni urad in Prehodni gospodarski urad v Ljubljani (Pegu). Pegu je v času, dokler se ne ustvarijo normalne mirnodobske razmere, prevzel nadzor nad vso proizvodnjo, ki je bila v javnem interesu, poverjena pa mu je bila tudi

90 Lovro Bogataj, »Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovdanske ustave,« v: *Slovenci v desetletju 1918–1928*, 381, 382. Prim. tudi Dragotin Trstenjak, »Uprava v Sloveniji,« v: *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (Ljubljana: Jubilej, 1939), 110.

91 Bogataj, »Uprava v Sloveniji,« 382.

92 Ibid. – Navedeno trditev lepo dokazuje primerjava naredb, objavljenih v *Uradnem listu*, in predhodnih sklepov, sprejetih na sejah Narodne vlade. Gl. *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 4.–30. 11. 1918, 2–37, 41 in Ribnikar, *Sejni zapisniki* 1, 53–155.

93 Bogataj, »Uprava v Sloveniji,« 378.

94 Ribnikar, *Sejni zapisniki* 1, 54.

95 Ibid., 83.

demilitarizacija gospodarstva. Pegu je vodil poverjenik za javna dela in obrt Remec, ki so mu dodelili sosvet industrialcev, obrtnikov, trgovcev in delavcev.⁹⁶ Narodna vlada je 26. novembra 1918 ustanovila še vseučiliško komisijo, to je komisijo za ustanovitev dolgo želene slovenske univerze.⁹⁷

nov državnopravni in upravnopolitični položaj, ki je nastal z oblikovanjem Države SHS, je Narodna vlada utemeljila še z drugimi ukrepi. Razglasila je novo državno pripadnost prebivalstva na Slovenskem. To je storila v svojem prvem razglasu, ki ga je naslovila z *Državljani!*⁹⁸ S tem je za vse fizične osebe, ki so živele na slovenskem ozemlju, uveljavila nov javnopravni položaj v zvezi z njihovim državljanstvom. Njegovo podlago je od 29. oktobra 1918 predstavljala Država SHS. Narodna vlada jih je od tedaj dalje štela za »državljanke svobodne Slovenije«⁹⁹ oziroma Države SHS. Člani vlade so prebivalce na Slovenskem naslavljali s »sodržavljani«¹⁰⁰ Ob poudarku, naj Slovenci pokažejo svetu, da so si sposobni vladati sami, so enako ravnali tudi v političnem tisku.¹⁰¹ Narodna vlada je slovenskim državljanom Države SHS, obenem z opozarjanjem na njihove državljanske dolžnosti (vzdrževanje javnega reda in miru, spoštovanje tuje lastnine, opravljanje vojaške dolžnosti), zagotavljala z državljanstvom povezane pravice. Te so zadevale predvsem njihov socialnogospodarski vidik, ki so ga v glavnem opredelili v delovnih nalogah poverjeništva za socialno skrbstvo.¹⁰² Odločili so se tudi za izdajanje legitimacij civilnim in vojaškim osebam.¹⁰³

Spremenjeno državno, družbeno in politično stvarnost na Slovenskem je Narodna vlada uveljavila tudi tako, da je opozorila na obliko vladavine v Državi SHS (meščanska republika). Odredila je, da se sodbe »razglašajo v imenu zakona«, medtem ko so jih v avstro-ogrski monarhiji razglašali »v imenu Njeg. Vel. Cesarja«¹⁰⁴ To spremembo so uveljavili tudi v vojaškem pravu.¹⁰⁵ Značaj Države SHS kot meščanske demokratične republike so uveljavili še z odpravo nazivov, kot so »visokorodje«, »blagorodje« in podobni, ter naslovov na oblasti ali urade, kot so »visoki«, »slavni« in drugi. V

96 Bogataj, »Uprava v Sloveniji«, 383. Ribnikar, *Sejni zapisniki* 1, 83, 84.

97 Perovšek, *Slovenski prevrat* 1918, 169, 170.

98 »Državljani!«, 1.

99 »Plačevanje davkov«, *Slovenski narod*, 6. 11. 1918, 1.

100 »Sodržavljani!«, *Slovenski narod*, 5. 11. 1918, 1.

101 »Slovenci, zavestni sodržavljani!«, *Slovenski narod*, 14. 11. 1918, 2.

102 Perovšek, *Slovenski prevrat* 1918, 173–75.

103 »Objava poverjeništva za notranje zadeve«, *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 12. 11. 1918, 10. »Vojaške legitimacije«, *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 23. 11. 1918, 24. Ribnikar, *Sejni zapisniki* 1, 64.

104 »Naredba poverjeništva za pravosodstvo«, *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 4. 11. 1918, 2. Prvo sodbo »V imenu zakona« je deželno sodišče v Ljubljani razglasilo 31. 10. 1918. Na to so posebej opozorili vodilni slovenski časniki. *Slovenski narod* je še isti dan poročal, da je deželno sodišče v Ljubljani razglasilo razsodbo »V imenu zakona«. Poudaril je, da je to bila »prva razsodba ljubljanskega deželnega sodišča, ki je bila izrečena s tem začetkom. Ta razsodba je torej za nas Jugoslovane zgodovinskega pomena!« (»V imenu zakona!«, *Slovenski narod*, 31. 10. 1918, 1.) Podobno sta poročala tudi *Slovenec* in *Naprej* (»Ljubljanske novice: v imenu zakona!«, *Slovenec: popoldanska izdaja*, 31. 10. 1918, 3. »Dnevne vesti: V imenu zakona!«, *Naprej*, 2. 11. 1918, 3.) O tem gl. tudi Dragotin Lončar, *Politično življenje Slovencev: od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta* (Ljubljana: Slovenska matica, 1921), 119. Erjavec, *Slovenci*, 65. Pripominjam, da je Metod Dolenc v svojem delu *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*, navedel napačen datum – 21. 10. 1918 (Metod Dolenc, *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje: sestavni očit* (Ljubljana: Akademsko založba, 1935), 500). Očitno je bila posredi tiskarska napaka.

105 »Naredba poverjeništva za narodno obrambo«, *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 6. 11. 1918, 4.

dopisih oblasti na osebe so lahko uporabljali samo nazive »gospod«, »gospa« in »gospodična«.¹⁰⁶

Narodna vlada je uveljavila nova načela narodnega in družbenega življenja tudi v temeljnem identitetnem bistvu slovenskega človeka – slovenskem jeziku. Na svoji prvi seji 1. novembra 1918 je sprejela sklep, da je »notranji uradni jezik (...) slovenski; slovenske in nemške vloge se sprejemajo, reševati jih je slovensko«.¹⁰⁷ V tem smislu je poverjenišтво za pravosodje že 31. oktobra 1918 odredilo, da je »uradni jezik na sodiščih in državnih pravdnističnih (...) slovenski, odnosno srbohrvatski«.¹⁰⁸ Glede jezikov drugih narodov v Državi SHS je začasno določilo, »da so stranke upravičene podajati vloge v svojem jeziku, da se pa te rešujejo le v uradnem jeziku«. Določilo je tudi, da morajo biti »vsi napisi na uradnih poslopih (...) v uradnem jeziku. Štampilje naj se čimprej izmenjajo s takimi v izključno uradnem jeziku. Na mesto orla naj pride znamka SHS.«¹⁰⁹ Da je slovenščina uradni jezik, je odredilo tudi poverjenišťvo za promet.¹¹⁰ Slovenščina je postala izključni učni jezik še na vseh ljudskih in meščanskih šolah, pripadnikom drugih narodov pa so bile ob zadostnem številu šoloobveznih otrok zagotovljene manjšinske šole z državnim (slovenskim) jezikom kot obveznim predmetom.¹¹¹ Slovenščino so kot učni in uradni jezik uvedli tudi na vseh do tedaj utrakvističnih srednjih šolah. Enako je veljalo za učiteljska in druge srednje šole.¹¹² Znanje slovenskega jezika »v govoru in pisavi« je bilo pogoj za zaposlitev.¹¹³ Slovenski jezik je postal poveljevalni jezik v vseh enotah in poveljstvih slovenske vojske. Izjema je bil le 26. pehotni polk Poveljstva srbskih čet v Ljubljani. Slovenska povelja so povzeli po sokolskih telovadnih izrazih pa tudi po slovenskem gasilskem poveljevanju, celo po čeških zgledih. V začetku je bilo precej odvisno od iznajdljivosti častnikov. Za čine so uporabljali slovenske nazive.¹¹⁴ Od 1. novembra

106 »Naredba predsedništva Narodne vlade SHS v Ljubljani,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 23. 11. 1918, 23.

107 Ribnikar, *Sejni zapisniki I*, 54. Narodna vlada je s tem uzakonila poziv Narodnega sveta, ki je že 28. 10. 1918 po časopisu sklenil pozvati vse javne urade na Slovenskem in v Istri, da uradujejo izključno v slovenskem ali srbohrvaškem jeziku. To je pomenilo, da sta »slovenski in srbohrvaški jezik (...) občevalni in poslovni jezik naših javnih uradov«. (»Poziv Narodnega Sveta,« *Slovenski narod*, 2. 11. 1918, 1. »Obvestila Narodnega sveta: poziv 'Narodnega Sveta,« *Naprej*, 2. 11. 1918, 1.)

108 »Naredba poverjenistva za pravosodstvo,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 4. 11. 1918, 2. – Vprašanja srbohrvaškega jezika v javni rabi Narodna vlada ni posebej obravnavala. Ustanovila pa je učiteljske tečaje za priučitev »srbsko-hrvaškega narečja«. (»Naredba poverjenistva za uk in bogočastje,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 23. 11. 1918, 24.)

109 »Naredba poverjenistva za pravosodstvo,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 4. 11. 1918, 2.

110 »Naredba poverjenistva za promet,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 4. 11. 1918, 2. – K določili, da je »uradni jezik (...) slovenski«, je poverjenistvo za promet dodalo, da je »v narodno mešanih krajih in na narodni meji (...) priporočati začasno v tem pogledu potrpljenja«.

111 »Naredba poverjenistva za uk in bogočastje,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 20. 11. 1918, 20. – Po naredbi so bile »ob izkazanem zadostnem številu šoloobveznih otrok dotične narodnosti« dopustne tudi »zasebne drugojezične šole s pravico javnosti«.

112 »Naredba poverjenistva za uk in bogočastje,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 20. 11. 1918, 20. Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 167.

113 »Natečaj,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 21. 11. 1918, 22. »Razpis službe okrajnega gozdarja,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 26. 11. 1918, 26.

114 Janez J. Švajncar, »Slovenska vojska 1918–1919,« v: *Boj za Maribor 1918–1919: spominski zbornik ob sedemdesetletnici bojev za Maribor in severno mejo na slovenskem Štajerskem*, ur. Janez J. Švajncar (Maribor: Obzorja, 1988), 143, 144.

1918 (praznika Vseh svetih) so v ljubljanski stolnici vsa bogoslužna opravila potekala le v slovenskem jeziku.¹¹⁵

Spremenjene temelje slovenskega družbenega in političnega življenja je utemeljilo tudi zakonodajno delo Narodne vlade. Akt zakonodaje je pomenila že njena prva uradna objava, oblikovana 31. oktobra 1918. Razglašala je, da »vsi dotedanji zakoni in vse dotedanje naredbe ostanejo še nadalje v veljavi, enako vse naredbe vojaške in civilne oblasti ter uradi, dokler vlada drugače ne ukrene«. ¹¹⁶ To so storili še isti dan z že omenjenim določilom, da se sodbe »razglašajo v imenu zakona«. Značilen dokaz zakonodajne dejavnosti Narodne vlade pa je bilo prav tako že omenjeno razveljavljanje različnih predpisov in naredb iz avstrijskega državnega zakonika, razveljavljanje avstrijskega državnega zakona o društvenem pravu, zakona o shodnem pravu, dela materije iz avstrijskega državnega tiskovnega zakona in posameznih določil iz avstro-ogrskega vojaškega kazenskega zakonika ter njihovo nadomeščanje z novimi nastopnimi zakonskimi določbami. Veljavnost naredb zakonitega značaja, ki jih je izdala Narodna vlada pred 1. decembrom 1918, je v veliki meri priznavala tudi kasnejša ustava Kraljevine SHS (Vidovdanska ustava). ¹¹⁷ V 130. členu je predpisovala, da so se morale samo tiste začasne zakonite uredbe, »kar jih je bilo izdanih od dne 1. decembra 1918. leta do dne proglasitve te ustave (28. junija 1921 – op. J. P.), (...) predložiti zakonodajnemu odboru v pregled«. Odbor bi nato sklenil, kateri tovrstni pravni akti »ostanejo v veljavi brez izpremembe, kateri se izpremenijo in kateri se ukinejo«. ¹¹⁸ S tem so imeli začasni zakoni, naredbe itd., ki so bili izdani pred 1. decembrom 1918, že sami po sebi zakonito veljavo. ¹¹⁹ To so v Sloveniji poudarili v predlogu zakonske pooblastitve za ljubljansko in mariborsko oblastno samoupravo 29. februarja 1928. Predlog je opozarjal, da imajo v smislu 130. člena ustave naredbe Narodne vlade SHS v Ljubljani, razglašene do 1. decembra 1918, moč zakona. Od naredb Narodne vlade, ki so jih razglasili pred 1. decembrom 1918 in so imele zakonsko moč same po sebi brez naknadne odobritve po zakonodajnem odboru, je bila po omenjenem predlogu zlasti pomembna Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani (Naredba o prehodni upravi), ki so jo pripravili sredi novembra 1918. ¹²⁰

115 »Ljubljanske novice: slovenska služba božja,« *Slovenec: popoldanska izdaja*, 31. 10. 1918, 3. Jegličev dnevnik, 766.

116 »Državljan!,« 1. – Opozorilo, da ostanejo vsi dotedanji zakoni in naredbe v veljavi, so vsebovale še nekatere druge naredbe in razglasi. (»Naredba poverjeništa za pravosodstvo,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 4. 11. 1918, 2. »Naredba poverjeništa za narodno obrambo,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 6. 11. 1918, 4. »Razglas policijskega ravateljstva v Ljubljani,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 9. 11. 1918, 8. »Naredba poverjeništa za kmetijstvo o varstvu poljščine in poljedelstva,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 20. 11. 1918, 19. »Oklic,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 26. 11. 1918, 26.)

117 Bogataj, »Uprava v Sloveniji,« 378. Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 225 in op. 659.

118 »Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev,« *UL Deželne vlade za Slovenijo*, 27. 7. 1921, 428.

119 Bogataj, »Uprava v Sloveniji,« 379.

120 Perovšek, *Slovenska osamosvojitev 1918*, 171, 172. Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 226 in op. 661.

3.

Izvajanje državne oblasti so na Slovenskem celovito uredili. To so storili z omejeno Naredbo o prehodni upravi, ki je opredelila državnopravno razmerje med Narodnim vijećem in Narodno vlado.¹²¹ S to naredbo je Narodna vlada storila tisto, kar so sicer od nje v javnosti terjali socialni demokrati. Na shodu JSDS 10. novembra 1918 v Ljubljani je tako zahtevo izrekel dr. Krivec, ki je vlado pozval, naj pove, kakšno razmerje vlada med njo »ter hrvaškim Vjećem, našim vrhovnim vodstvom«. ¹²²

V času, ko je Krivec izrekel gornji poziv, je Žolgerjeva komisija, v kateri je pomembno sodeloval tudi upravni pravnik dr. Henrik Steska,¹²³ že pripravljala Naredbo o prehodni upravi. S to naredbo so opredelili izvajanje državne oblasti na Slovenskem. Naredbo so izoblikovali 14. novembra 1918, Narodna vlada jo je obravnavala 16. novembra 1918, razglasila pa 21. novembra 1918.¹²⁴ Naredbo so oblikovali sporazumno z Narodnim vijećem, in ne morda po njegovem navodilu ali pooblastilu.¹²⁵ Eden od avtorjev znanega zbornika *Slovenci v desetletju 1918–1928*, pravnik dr. Lovro Bogataj, je ocenil, da je imela značaj mednarodne pogodbe.¹²⁶ Naredba je določala, da je »do onega časa, dokler konstituenta naroda SHS ne ukrene drugače (...) Narodno veće SHS v Zagrebu najvišji činitelj v državi SHS«. ¹²⁷ Narodna vlada mu je priznavala skupno vrhovno oblast »v vseh vprašanjih, ki so v zvezi s temeljnimi načeli ujedinenja naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov v narodno, svobodno, neodvisno, na demokratskih načelih urejeno državo SHS in v vseh vprašanjih, ki jih zastopniki, odposlani v Narodno veće, priznavajo za skupna«. ¹²⁸ Pri vseh drugih vprašanjih je imela v Sloveniji vso oblast, s čimer je bila v Državi SHS priznana slovenska državnopravna subjektiviteta. ¹²⁹

Narodno vijeće, ki je imelo za Slovenijo po sporazumu vrhovno oblast, je z Naredbo o prehodni upravi njeno izvajanje preneslo na Narodno vlado. Naredba je »za ono dobo, dokler konstituenta naroda SHS ne določi ustave države SHS in se ne uveljavi po smislu te ustave definitivni upravni ustroj«, odredila, da se upravljanje Slovenije »pod vrhovnim vodstvom Narodnega veća SHS v Zagrebu osredotočuje v 'Narodni vladi SHS v Ljubljani'«. Narodno vijeće v Sloveniji ni bilo neposredni dejavnik državne oblasti. Njen dejanski subjekt je bila Narodna vlada. »Zagrebski Narodni svet (Narodno vijeće – op. J. P.) vsekakor ni imel ne sredstev ne volje in ne moči, da bi uveljavljal neposredno oblast nad slovenskim prostorom.« ¹³⁰ Naredba o prehodni

121 O Naredbi o prehodni upravi gl. tudi Ribnikar, »Naredba o prehodni upravi«, 119–28.

122 »Po načrtani poti«, *Naprej*, 14. 11. 1918, 1.

123 Brejc, »Od prevrata do ustave«, 166.

124 »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«, *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 21. 11. 1918, 21, 22. Ribnikar, *Sejni zapisniki I*, 114.

125 »Naredba o prehodni upravi«, 21. Bogataj, »Uprava v Sloveniji«, 377, 378.

126 Ibid., 378.

127 »Naredba o prehodni upravi«, 21.

128 Ibid.

129 O razčlenitvi razmerja med Narodno vlado in Narodnim vijećem gl. tudi Perovšek, *Slovenska osamosvojitev 1918*, 77–81, 102–105.

130 Grdina, »Biografski portret Ivana Tavčarja«, 73.

upravi je to pokazala z določilom, da »Narodna vlada SHS v Ljubljani upravlja« slovensko »ozemlje v imenu Narodnega veća SHS v Zagrebu«. ¹³¹ S tem pooblastilom so potrdili že izvajano prakso, da v Sloveniji odločitve Narodnega vijeća samostojno izvršujejo organi Narodne vlade ter da so te odločitve obvezne za Slovenijo po tem, ko jih sprejmejo in razglasijo ti organi. Z Naredbo o prehodni upravi je bila skozi razmerje med Narodno vlado in Narodnim vijećem Država SHS konfederativno sestavljena država, »v kateri je Slovenija tvorila nekaj del realne unije«. ¹³² V materialnopravnem pogledu je imela konfederativno državnost. ¹³³ Po Metodu Mikužu je Država SHS »obsegala 'neodvisne države' Dalmacijo, Bosno in Hercegovino, Hrvaško s Slavonijo, Reko in Slovenijo. Taka je bila takrat narodova volja.« ¹³⁴

Konfederativno državnost Slovenije v Državi SHS je kazalo tudi določilo Naredbe o prehodni upravi, po katerem je bila Narodna vlada na slovenskem ozemlju »za vsa oblastva, vse urade in javne organe, kar jih je v tem ozemlju, najvišja upravna oblast in službena instanca«. ¹³⁵ Zato ni bilo »odloka ali naredbe Narodne vlade SHS v

131 »Naredba o prehodni upravi«, 21.

132 Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev* (Ljubljana: Slovenska matica, 1996), 469.

133 O državnosti Slovenije v Državi SHS gl. tudi Tomšič, »Razpad Avstro-Ogrske«, 625, 626. Momčilo Zečević, *Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929: I. knjiga* (Maribor: Obzorja, 1986), 183. Janko Pleterski, »29. oktober«, *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 1 (1989): 32, 33. Dušan Nećak, »Jugoslavija, historična nujnost ali napaka?«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 65 (30), št. 1 (1994): 69. Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 9, 15, 18. Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja* (Ljubljana: Modrijan, 2006), 162. Ivan Kristan, »Razvoj slovenske državnosti in občine Škofja Loka«, v: *3 obletnice osamosvojitve*, ur. Ivan Kristan (Škofja Loka: Združenje borcev za vrednote NOB Škofja Loka, 2016), 5. Prim. tudi Bogataj, »Uprava v Sloveniji«, 379. Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor: Obzorja, 1977), 398. Stanislava Koprivica Oštrić, »Konstituiranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. listopada 1918. godine«, *Časopis za suvremenu povijest* 25, št. 1 (1993): 51. Stiplovšek, »Prizadevanja za avtonomijo Slovenije«, 79. Janko Prunk in Cirila Toplak, *Parlamentarna izkušnja Slovencev* (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2005), 82. Janko Prunk in Marjetka Rangus, *Sto let slovenskih političnih strank: 1890–1990* (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2014), 101. V nasprotju z navedenimi avtorji Walter Lukan ni prepričan o slovenski državnosti v Državi SHS. Razčlenitve tega vprašanja in utemeljitve svojega stališča ob tem ne podaja. (Walter Lukan, *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«?: Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete; Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014), 139, op. 399.) Kot zanimivost dodajam, da sta oblastna odbora ljubljanske in mariborske oblasti na skupni seji 26. 5. 1927 v Celju pred deseto obletnico Majniške deklaracije sprejela izjavo, v kateri sta poudarila, da deklaracija »pomeni prvi začetek lastne državnosti Slovencev v skupnosti s Srbi in Hrvati«. (»Izjava slovenskih oblastnih skupščin ob 10 letnici majniške deklaracije«, *Slovenec*, 28. 5. 1927, 2.)

134 Metod Mikuž, »1917–1921: Narodni svet«, v: Zdenko Čepič et al. *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979), 604.

135 »Naredba o prehodni upravi«, 21. – Tak položaj Narodne vlade v Državi SHS je leta 1919, ob uveljavljanju vsejugoslovanskega državnega centralizma v Kraljestvu SHS, priznaval celo takratni vodilni jugoslovanski unitaristični in centralistični politik Svetozar Pribičević. Kot minister za notranje zadeve je 3. 3. 1919 v Ljubljano poslal dopis, v katerem je opozarjal, da se Deželna vlada za Slovenijo, ki je stopila na položaj prejšnje Narodne vlade, ne more opirati na njeno »naredbo od 14. novembra 1918 št. 111, Uradni list št. XI. o prehodni upravi na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«. S to naredbo je »tedanja vlada določila, da je za vse pod njeno območje spadajoče ozemlje, kakor tudi za vsa oblastva, vse urade in javne organe, kar jih je v tem ozemlju, najvišja upravna oblast in službena instanca. Po tej naredbi je tudi deželna (Narodna – op. J. P.) vlada vodila vso upravo suvereno, izjemivši skupna vprašanja, glede katerih je bila vezana na navodila narodnega veća v Zagrebu. Čim pa je bilo meseca decembra preteklega leta (1. 12. 1918 – op. J. P.) proglašeno ujedinjenje vseh Jugoslovancev pod žezlom dinastije Karadjordjevičev in čim je bilo imenovano prvo ministristvo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, se je upravni položaj v Sloveniji bistveno spremenil. Deželna (Narodna – op. J. P.) vlada v Ljubljani je prenehala biti najvišja upravna oblast in službena instanca za Slovenijo in kot taka je nastopila centralna vlada v Beogradu.« (Jože Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997), 79, 80.)

Ljubljani, oziroma njenih oddelkov ali kakršnegakoli drugega oblastva, zoper katerega, oziroma zoper katero bi bila dopustna pritožba ali kako drugo pravno sredstvo na instance izven države SHS«. ¹³⁶ Naredba je določala, da proti sodbam in drugim ukrepom višjih deželnih sodišč ter deželnih in okrožnih sodišč, »ki jih ta izdajajo kot sodišča druge stopnje, odslej ni daljnega pravnega sredstva«. Določala je še, da višja deželna sodišča dokončno sodijo tudi v vseh tistih pravnih zadevah, v katerih je bilo »po dosedanjih določilih pristojno avstrijsko vrhovno in kasacijsko sodišče«. Višje deželno sodišče v Ljubljani je odločalo tudi »o medčasno že vloženih, pa še ne rešenih pravnih sredstvih na avstrijsko vrhovno in kasacijsko sodišče«. Naredba je tudi odredila, da »zoper odločbe finančnega ravnateljstva v Trstu in finančnega deželnega ravnateljstva v Ljubljani ter zoper sodbe dohodarstvenega višjega sodišča v Ljubljani v upravnopravnih in kazenskih zadevah ni pritožbe«. ¹³⁷ Kot najvišja oblast v Sloveniji je Narodna vlada imela ministrsko kompetenco. ¹³⁸ Naredba poverjenišтва za notranje zadeve, objavljena 12. novembra 1918, je določala, da je treba vložiti pritožbo, »ako gre (...) zoper odločbo kakega ministrstva (...) pri Narodni vladi SHS v Ljubljani«. ¹³⁹ Narodna vlada je odločala dokončno in brez pravice pritožbe, kajti proti razsodbam Narodne vlade ni bilo več pritožbe na nobeno višjo instanco, ker take instance ni bilo. ¹⁴⁰ To lepo ponazarja državnopravno subjektiviteto Slovenije v Državi SHS in utemeljuje trditev, da je Narodna vlada »delala neodvisno, ter niso bile med državo S. H. S. in Slovenijo skupne niti one stvari, ki so bile n. pr. med Avstrijo in Ogrsko. Narodna vlada je imela celo svoj vojaški resort in je po predsedstvu Narodne vlade vsaj deloma izvrševala tudi zunanjepolitične posle.« ¹⁴¹ S tem je bila na slovenskem ozemlju edina, popolna in pravno najvišja oblast in nosilka slovenske samostojnosti v Državi SHS. ¹⁴² To je dobro izrazil Oklic poverjenišтва za narodno obrambo, ki so ga 26. novembra 1918 objavili v *Uradnem listu*. V njem so poudarili, da je avstrijska država razpadla in avstrijskega cesarstva ni več. Na avstrijskem ozemlju so ustanovili »nove države in vsa oblast bivše Avstrije je prešla na te nove države. Na jugu Avstrije se je ustanovila nova *Jugoslavija*, ki združuje v sebi vse Slovence, Hrvate in Srbe. Najvišjo oblast v tej državi ima Narodno veče v Zagrebu, neposredno oblast nad Slovenci ima Narodna vlada v Ljubljani. *Ta Narodna vlada je stopila na mesto bivše avstrijske vlade* (poudarek J. P.).« ¹⁴³

Na podlagi samostojnega izvajanja državne oblasti je Narodna vlada slovensko ozemlje imela za svoje, ¹⁴⁴ kar je pokazala tudi z naslovom Naredbe o prehodni upravi. O

136 »Naredba o prehodni upravi,« 21.

137 Ibid.

138 Bogataj, »Uprava v Sloveniji,« 381. Gl. tudi Trstenjak, »Uprava v Sloveniji,« 110.

139 »Naredba poverjenišтва za notranje zadeve,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 12. 11. 1918, 9.

140 Bogataj, »Uprava v Sloveniji,« 381.

141 Ibid., 378. Gl. tudi 382.

142 Ivan Tavčar je leta 1919 ugotavljal, da so bile med naredbami, ki jih je izdala Narodna vlada, »tudi take, da je čisto jasno, da nadomeščajo zakon in da urejujejo zadeve, ki se v konstitucionalnih državah potom naredb legalno urediti ne morejo«. Predložene bi morale biti Narodnemu višjemu v sankcijo. (Ivan Tavčar, »Brez zamere,« *Slovenski narod*, 15. 2. 1919, 1.) Glede na Naredbo o prehodni upravi to ni bilo potrebno. V Kraljevini SHS pa so retrogradno uredili tudi vprašanje sankcije, in sicer z omenjenim 130. členom Vidovdanske ustave.

143 »Oklic,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 26. 11. 1918, 26.

144 Ribnikar, *Sejni zapisniki 1*, 84.

Sloveniji je govorila tudi kot o »državi SHS slovenskega območja«.¹⁴⁵ Individualnost Slovenije v Državi SHS so videli tudi v VLS in JDS. *Slovenec* je 12. novembra 1918 zapisal, da je slovensko ozemlje Države SHS »last Narodne vlade«, teden dni kasneje pa je novi slovenski narodnopolitični položaj enačil s »svobodno Slovenijo«.¹⁴⁶ Z liberalne strani je na »slovensko ozemlje države SHS« 23. novembra 1918 opozoril *Slovenski narod*, ljubljanski odvetnik dr. Alojzij Kokalj pa se je malo pred tem na njegovih straneh ozrl na Ljubljano, »naravno središče k državi SHS spadajočega slovenskega ozemlja«.¹⁴⁷ O tem, ali se Slovenija vidi izza Države SHS, v marksističnem taboru niso razmišljali.

Temeljno politično vodilo Narodne vlade je bilo oblikovanje politično in upravno Združene Slovenije.¹⁴⁸ Narodna vlada je od vsega začetka želela upravljati celotno slovensko ozemlje, kar je bilo vidno skozi različne postopke in delo, ki ga je opravljala in opravila.¹⁴⁹ Politicoupravno združitev Slovenije je v glavnem izvedla z Naredbo o prehodni upravi. Na ozemlju, ki ga je opredelila kot svoje – »Kranjsko, Goriško, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico« ter »Štajersko in Koroško, kolikor sta te deželi del države SHS« –,¹⁵⁰ je prevzela in združila vse posle nekdanje c.-kr. deželne vlade v Ljubljani in Celovcu in tudi vse posle nekdanjih c.-kr. namestništev v Trstu in Gradcu.¹⁵¹ Razpustila je deželni odbor dotedanje vojvodine Kranjske¹⁵² ter za Koroško, Štajersko, Primorsko in Kranjsko prevzela in združila vse posle dotedanjih deželnih odborov ter avtonomnih oblasti in naprav.¹⁵³ S tem je presegla prejšnjo avstrijsko upravno dvotirnost, ki je temeljila na delitvi na splošno državno in posebno deželno avtonomno upravo.¹⁵⁴ Z upravno strnitvijo slovenskega ozemlja je utemljila »politično-upravno edinico Zedinjeno Slovenijo«.¹⁵⁵ Slovenija, organizirana skupnost pokrajin, naseljenih s Slovenci, je kot taka postala državnopravna enota.¹⁵⁶ Politicoupravno združitev slovenskih pokrajin so izvršili »naglo in brez vsakega ugovora, tako samo po sebi umeven je bil vsem Slovincem program zedinjene Slovenije«.¹⁵⁷ Uresničili so jo v prvi stvarni obliki. Takratna Združena Slovenija je glede na italijansko zasedbo Trsta, Goriške, Istre in postojnskega okrožja na Kranjskem med 3. in 23. novembrom 1918 in še k Madžarski pripadajočega Prekmurja obsegala večino nekdanje vojvodine Kranjske in slovenski del nekdanje vojvodine Štajerske (do razmejitvene črte z Nemško Avstrijo okoli Radgone, Šentilja in Kozjaka), na Koroškem pa ozemlje južno od Zilje in Drave

145 Ibid., 144. »Naredba celokupne vlade SHS v Ljubljani o izplačilu službenih prejemkov slovenskih ter tujerodnih uslužbencev v SHS za mesec december 1918,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 30. 11. 1918, 29.

146 »Naša meja,« *Slovenec*, 12. 11. 1918, 1. »Bolgari pozdravljajo svobodno Slovenijo,« *Slovenec*, 19. 11. 1918, 2.

147 »Dnevne vesti: poštno in brzojavno ravnanje v Ljubljani,« *Slovenski narod*, 23. 11. 1918, 4. Alojzij Kokalj, »Kranjska Hranilnica,« *Slovenski narod*, 19. 11. 1918, 2.

148 Brejc, »Od prevrata do ustave,« 164.

149 Bojan Balkovec, »Katera vlada je prva vlada,« *Delo: sobotna priloga*, 9. 4. 2005, 37.

150 »Naredba o prehodni upravi,« 21.

151 Ibid.

152 »Naredba Narodne vlade SHS v Ljubljani,« *UL Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 9. 11. 1918, 7.

153 »Naredba o prehodni upravi,« 21.

154 O upravni dvotirnosti v avstrijski državni polovici avstro-ogrske monarhije gl. Vilfan, *Pravna zgodovina*, 445, 446.

155 Brejc, »Od prevrata do ustave,« 165.

156 Tomšič, »Razpad Avstro-Ogrske,« 626. Vilfan, *Pravna zgodovina*, 469.

157 Silvo Kranjec, »Slovenci na poti v Jugoslavijo,« v: *Spominski zbornik Slovenije*, 60.

ter velikovski okraj. Razen omenjenega ozemlja Koroške je tedanja Združena Slovenija obsegala približno dve tretjini današnjega ozemlja Republike Slovenije.¹⁵⁸

Poleg povedanega je imela Naredba o prehodni upravi v ureditvi samostojnega življenja Slovencev v Državi SHS še en pomen. Bila je pravni akt, ki je imel značaj ustavnega besedila.¹⁵⁹ Naredba je v materialnem smislu ugotavljala način državne organizacije na Slovenskem in podrobno predpisovala organizacijo in dejavnost slovenskih organov državne oblasti – Narodne vlade. Formalno in materialno so Naredbo o prehodni upravi kot neke vrste ustavni akt uresničevala njena posamezna določila. Naredba je na različnih področjih opredelila organiziranost slovenske oblasti v Državi SHS in utemeljila ključna vezišča takratnega slovenskega družbenega, političnega, upravnega, javnovernostnega, gospodarskega in kulturnega življenja. Naredba je začela veljati z dnem razglasitve (21. novembra 1918), izvršiti pa jo je morala Narodna vlada.¹⁶⁰ Tako so še z načrtnim pravnim dejanjem osmislili tedanjo slovensko državnost ter odločitev Slovencev za narodno osvoboditev in politično osamosvojitve leta 1918.

Med organiziranjem slovenske oblasti v Državi SHS je vzniknila tudi misel, da bi oblikovali slovenski parlament. O tem sta najprej ločeno in nato na skupni seji 9. novembra 1918 razpravljala Narodni svet in Narodna vlada. Odločitve o oblikovanju slovenskega parlamenta niso sprejeli, sklenili pa so, da ima Narodni svet pravico dajati predloge vladi, medtem ko Narodna vlada o svojih odločitvah in naredbah poroča Narodnemu svetu v pretres. Čeprav je to ostalo na papirju in se ni izvajalo – zakonodajno oblast je v obliki zakonodajne pobude kot delegirane zakonodajne oblasti izvajala Narodna vlada –, bi lahko bila dopustna ocena, da je Narodni svet formalno imel značaj telesa, kakor ga ima v parlamentarnem političnem sistemu njegov nosilec – parlament.¹⁶¹ Tako je konec novembra položaj Narodnega sveta ocenil njegov tajnik, tudi pravnik, dr. Josip Jerič, ki je v dopisu krajevnim odborom Narodnega sveta ugotavljal, da je z ustanovitvijo Narodne vlade »prešla vsa izvrševalna oblast (eksekutiva) na Narodno vlado«. Narodni svet je »posvetovalni organ Narodne vlade, ki ima pravico vladi staviti predloge in nasvete, kako naj se v naprej izvede organizacija naše nove države Jugoslavije. Razmerje med obema je podobno onemu med parlamentom in ministrstvom, parlament izdaja postave ali zakone, ministrstvo pa jih izvršuje.«¹⁶² Čeprav je slovenska nacionalna parlamentarna izkušnja v Državi SHS umanjala, lahko v zamisli o ustanovitvi slovenskega parlamenta vidimo še eno od značilnosti slovenske samostojnosti leta 1918.

158 O razmerah na Primorskem ob razpadu Avstro-Ogrske, ko so »mogli primorski Slovenci zadihati prosto le za trenutek« (Dušan Kermauner, *Temeljni problemi primorske politične zgodovine: zlasti v letih 1918–1921*, ur. France Klopčič (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977), 7), italijanski zasedbi Primorskega ozemlja in razmerah na njem v novembru 1918 gl. Milica Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo: 1918–1921* (Maribor: Obzorja; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1972), 44–107. Guštin, »Dve antantni vojski,« 75–79, 83–85. Grega Žorž, »Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918,« *Zgodovinski časopis* 70, št. 3–4 (2016): 364–80.

159 Prim. Bogataj, »Uprava v Sloveniji,« 379. Trstenjak, »Uprava v Sloveniji,« 110.

160 »Naredba o prehodni upravi,« 21, 22.

161 Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 212–21.

162 Perovšek, *Slovenska osamosvojitve 1918*, 156.

Glede slovenske samostojnosti v Državi SHS velja opozoriti še na njen gospodarski vidik. Narodna vlada je slovensko gospodarsko osamosvojitve imela za eno od svojih najpomembnejših nalog. Odpravila je dotedanjo militarizacijo obratov in s tem omogočila uvedbo mirnodobske proizvodnje, poslovenila, to je nacionalizirala, je avstrijski državni kapital in tako začela ustvarjati slovensko državno imetje ter napravila ustrezne korake, da je omogočila nemoteno in varčno gospodarjenje z denarjem. Zagotovila je tudi izplačilo mesečnih osebnih dohodkov za uradnike, uslužbence in učitelje za november in december 1918. Poskrbela je še za nemoteno in nepretrgano obratovanje že obstoječe gospodarske proizvodnje na Slovenskem in urejene razmere na preskrbovalnem področju. Prešla je tudi k povezovanju narodnih gospodarskih sil, saj je prevzela nadzor nad različnimi gospodarskimi panogami v Sloveniji. V komaj dobrem mesecu obstoječi Državi SHS je vlada v gospodarskem pogledu storila veliko in opredelila temelje, na katerih bi lahko gradili samostojen narodnogospodarski razvoj.¹⁶³

4.

Energija in delavnost, ki sta se na Slovenskem sprostili v času Države SHS, sta ob pomembni vlogi pravnikov pokazali, da so se tedaj dobro zavedali novega zgodovinskega narodnopolitičnega položaja. Uveljavili so ga skozi konfederativno nacionalno državnost, v kateri se je udeleževala slovenska emancipacijska volja, spočeta s programom Združene Slovenije leta 1848. Ta volja je po 1. decembru 1918 trčila ob jugoslovanski centralizem in unitarizem, ki sta odpravila slovensko samostojnost iz Države SHS, ter večino slovenske politike navedla v boj za zakonodajno avtonomijo Slovenije z lastnim parlamentom in vlado. Do njene vzpostavitve v prvi Jugoslaviji ni prišlo. V drugi Jugoslaviji doseženi federativni državnopravni položaj Slovenije s priključeno Primorsko ni razpiral vseh možnosti za poln nacionalni razmah. Zagotovilo jih je oblikovanje slovenske nacionalne države Republike Slovenije leta 1991. Eno od njenih zgodovinskih osmislov in zgodovinski argument pomeni tudi državotvorna izkušnja, ki je na Slovenskem živela novembra leta 1918.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS, Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1404, t. e. 23 – Zarnik, Miljutin. *Porajanje Jugoslavije : doživljaji Ljubljancev 1. 1918: dnevnik pisal dr. Miljutin Zarnik, magistratni ravnatelj v Ljubljani: prepis.*

¹⁶³ Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 166, 190–210.

Objave v uradnih publikacijah

- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 4. 11. 1918, 1. »Državljan!.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 4. 11. 1918, 2. »Naredba poverjenštva za pravosodstvo.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 4. 11. 1918, 2. »Naredba poverjenštva za pravosodstvo.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 4. 11. 1918, 2. »Naredba poverjenštva za promet.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 6. 11. 1918, 3. »Naredba poverjenštva za finance.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 6. 11. 1918, 3. »Naredba poverjenštva za pravosodstvo.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 6. 11. 1918, 3. »Naredba poverjenštva za prehrano.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 6. 11. 1918, 4. »Naredba poverjenštva za narodno obrambo.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 8. 11. 1918, 5. »Naredba poverjenštva za prehrano.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 9. 11. 1918, 7. »Naredba Narodne vlade SHS v Ljubljani.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 9. 11. 1918, 8. »Razglas policijskega ravateljstva v Ljubljani.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 12. 11. 1918, 9. »Naredba poverjenštva za notranje zadeve.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 12. 11. 1918, 10. »Naredba poverjenštva za trgovino in industrijo, sporazumno s poverjenštvom za prehrano.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 12. 11. 1918, 10. »Objava poverjenštva za notranje zadeve.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 14. 11. 1918, 11. »Naredba poverjenštva za kmetijstvo.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 14. 11. 1918, 11. »Okrožnica vsem poverjenštvom Narodne vlade SHS v Ljubljani.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 15. 11. 1918, 13. »Naredba poverjenštva za prehrano.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 18. 11. 1918, 17. »Naredba poverjenštva za narodno obrambo.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 20. 11. 1918, 19. »Naredba poverjenštva za kmetijstvo o varstvu poljščine in poljedelstva.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 20. 11. 1918, 20. »Naredba poverjenštva za uk in bogočastje.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 21. 11. 1918, 22. »Natečaj.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 23. 11. 1918, 23. »Naredba predsedništva Narodne vlade SHS v Ljubljani.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 23. 11. 1918, 24. »Naredba poverjenštva za uk in bogočastje.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 23. 11. 1918, 24. »Vojaške legitimacije.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 26. 11. 1918, 25. »Naredba poverjenštva za kmetijstvo.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 26. 11. 1918, 25. »Naredba poverjenštva za notranje zadeve in finance dogovorno s poverjenštvom za socialno skrbstvo.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 26. 11. 1918, 25. »Naredba poverjenštva za trgovino in industrijo in za kmetijstvo.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 26. 11. 1918, 26. »Oklic.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 26. 11. 1918, 26. »Razpis službe okrajnega gozdarja.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 28. 11. 1918, 27. »Naredba poverjenštva za notranje zadeve.«

- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 28. 11. 1918, 27. »Naredba poverjenišтва za notranje zadeve o prosti kolportaži.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 30. 11. 1918, 29. »Naredba celokupne vlade SHS v Ljubljani o izplačilu službenih prejemkov slovenskih ter tujerodnih uslužbencev v SHS za mesec december 1918.«
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 3. 12. 1918, 31. »Poziv okrožnim in okrajnim zdravnikom.«
- *Uradni list Deželne vlade za Slovenijo*, 27. 7. 1921, 423–29. »Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.«

Časopisni viri

- Balkovec, Bojan. »Katera vlada je prva vlada.« *Delo: sobotna priloga*, 9. 4. 2005, 37.
- Kokalj, Alojzij. »Kranjska Hranilnica.« *Slovenski narod*, 19. 11. 1918, 2, 3.
- *Naprej*, 2. 11. 1918, 1. »Obvestila Narodnega sveta: poziv 'Narodnega Sveta'«
- *Naprej*, 2. 11. 1918, 3. »Dnevne vesti: 'V imenu zakona'«
- *Naprej*, 9. 11. 1918, 2. »Dnevne vesti: ljudski shod za Ljubljano in okolico.«
- *Naprej*, 11. 11. 1918, 1. »Veličasten shod v Mestnem domu v Ljubljani.«
- *Naprej*, 12. 11. 1918, 1. »Po načrtani poti.«
- *Naprej*, 14. 11. 1918, 1. »Po načrtani poti.«
- Perovšek, Jurij. »Volja ljudstva ali politični avanturizem.« *Delo: sobotna priloga*, 10. 9. 1988, 16.
- Rostohar, Mihajlo. »Ljubljana oktobra 1918.« *Naši razgledi*, 10. 12. 1971, 696, 697.
- *Slovenec: popoldanska izdaja*, 31. 10. 1918, 3. »Ljubljanske novice: slovenska služba božja.«
- *Slovenec: popoldanska izdaja*, 31. 10. 1918, 3. »Ljubljanske novice: v imenu zakona!«
- *Slovenec*, 8. 11. 1918, 1. »Svoboda – a ne anarhija.«
- *Slovenec*, 12. 11. 1918, 1. »Naša meja.«
- *Slovenec*, 19. 11. 1918, 2. »Bolgari pozdravljajo svobodno Slovenijo.«
- *Slovenec*, 28. 5. 1927, 2. »Izjava slovenskih oblastnih skupščin ob 10 letnici majniške deklaracije.«
- *Slovenski narod*, 31. 10. 1918, 1. »Deželna vlada v rokah narodne armade.«
- *Slovenski narod*, 31. 10. 1918, 1. »V imenu zakona!«
- *Slovenski narod*, 2. 11. 1918, 1. »Poziv Narodnega Sveta.«
- *Slovenski narod*, 2. 11. 1918, 2. »Proglasitev narodne vlade.«
- *Slovenski narod*, 4. 11. 1918, 4. »Dnevne vesti: opustite hujskanje proti vladi!«
- *Slovenski narod*, 5. 11. 1918, 1. »Sodržavljani!«
- *Slovenski narod*, 6. 11. 1918, 1. »Plačevanje davkov.«
- *Slovenski narod*, 8. 11. 1918, 1. »Poziv k razsodnosti!«
- *Slovenski narod*, 14. 11. 1918, 2. »Poročilo iz seje načelstva JDS.«
- *Slovenski narod*, 16. 11. 1918, 1. »Čast komur čast!«
- *Slovenski narod*, 19. 11. 1918, 1. »Našo osvoboditev pozdravljajo i – Bolgari.«
- Tavčar, Ivan. »Brez zamere.« *Slovenski narod*, 15. 2. 1919, 1.
- Tomšič, Ivan. »Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenske državnosti.« *Naši razgledi*, 7. 11. 1969, 625, 626.

Tiskani viri in literatura

- Andrejka, Viktor. »Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes.« V: *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal, 269–95. Ljubljana: Leonova družba, 1928.

- Balkovec, Bojan. »Naše prve.« V: *Stiplovškov zbornik*, ur. Dušan Nečak, 267–76. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005.
- Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.
- Bergant, Zvonko. *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana: Inštitut za globalne politične študije, 2004.
- Bergant, Zvonko. *Slovenski klasični liberalizem: idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891–1921*. Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Bizjak, Matjaž. »Vojska Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.« *Vojaška zgodovina* 4, št. 1 (2003): 102–13.
- Bizjak, Matjaž. *Slovenska vojska 1918–1919 in formiranje Dravske divizijske oblasti: magistrska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2001.
- Bogataj, Lovro. »Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovdanske ustave.« V: *Slovinci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal, 373–88. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Brejc, Janko. »Od prevrata do ustave.« V: *Slovinci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal, 160–214. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Debeljak, Tine. *Pot k prvi slovenski vladi: ob 50-letnici osvoboditve*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1970.
- Dolenc, Metod. *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje: sestavni očrt*. Ljubljana: Akademsko založba, 1935.
- Dolinar, France. *Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918*. Buenos Aires: Sij, 1971.
- Erjavec, Fran. *Slovinci: zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1923.
- Grdina, Igor. »Biografski portret Ivana Tavčarja.« V: *Tavčarjev zbornik*, ur. Igor Grdina, 7–82. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- Grdina, Igor. *Ivan Hribar: »jediní resnični radikalec slovenski«*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.
- Guštin, Damijan. »Dve antantni vojski v Državi SHS – dva odnosa do zmagovalcev? Varnostne dileme Države SHS.« V: *Stiplovškov zbornik*, ur. Dušan Nečak, 73–88. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005.
- Guštin, Damijan. »Oborožene sile Države SHS.« V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1*, ur. Jasna Fischer et al., 192–96. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Hribar, Ivan. *Moji spomini. II. del*. Ljubljana: Slovenska matica, 1984.
- Janković, Dragoslav in Bogdan Krizman, ur. *Grada o stvaranju jugoslovenske države: 1. I.–20. XII. 1918: tom II 2*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1964.
- Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja, ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar. Celje: Celjska Mohorjeva družba; Društvo Mohorjeva družba; Ljubljana: Nadškofjski arhiv, 2015.
- Kacin-Wohinz, Milica. *Primorski Slovenci pod italijanskoasedbo: 1918–1921*. Maribor: Obzorja; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1972.
- Kermauner, Dušan. *Temeljni problemi primorske politične zgodovine: zlasti v letih 1918–1921*, ur. France Klopčič. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977.
- Klopčič, France. *Slovenstvo in drugo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- Koprivica Oštrič, Stanislava. »Konstituiranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. listopada 1918. godine.« *Časopis za suvremenu povijest* 25, št. 1 (1993): 45–71.
- Kranjec, Silvo. »Slovinci na poti v Jugoslavijo.« V: *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele, 218–29. Ljubljana: Jubilej, 1939.
- Kristan, Ivan. »Razvoj slovenske državnosti in občine Škofja Loka.« V: *3 obletnice osamosvojitve*, ur. Ivan Kristan, 4–16. Škofja Loka: Združenje borcev za vrednote NOB Škofja Loka, 2016.

- Krizman, Bogdan. *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*. Zagreb: Školska knjiga, 1977.
- Kukovec, [Vekoslav]. *Slovenci 1914: referat dr. Kukovca na ljudski univerzi v Celju in Mariboru dne 29. oktobra in 9. novembra 1934*. Maribor, Ljudska tiskarna, 1935.
- Lončar, Dragotin. *Politično življenje Slovencev: od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta*. Ljubljana: Slovenska matica, 1921.
- Lukan, Walter. *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«?: Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete; Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014.
- Melik, Anton. *Slovenija: geografski opis*. Ljubljana: Slovenska matica, 1963.
- Mikuž, Metod. »1917–1921: Narodni svet.« V: Čepič, Zdenko et al., 603–08. *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- Mikuž, Metod. *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji: 1917–1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.
- Milčinski, Fran. *Dnevnik 1914–1920*, ur. Goran Schmidt [uvodna beseda Breda Slodnjak]. Ljubljana: Slovenska matica, 2000.
- *Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimirja Ravniharja*, ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik in Dušan Nečak. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Nečak, Dušan. »Jugoslavija, historična nujnost ali napaka?.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 65 (30), št. 1 (1994): 67–71.
- Perovšek, Jurij, ur. *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS: 1918–1929*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.
- Perovšek, Jurij. »Misel o Sloveniji in njeno udejanjenje v času od Majniške deklaracije do oblikovanja Države SHS in Narodne vlade SHS v Ljubljani.« *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018): 421–42.
- Perovšek, Jurij. »Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 25, št. 1–2 (1985): 49–75.
- Perovšek, Jurij. »Slovenska samostojnost v Državi SHS.« V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1*, ur. Jasna Fischer et al., 186–90. Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Perovšek, Jurij. »V zaželeni deželi«: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.
- Perovšek, Jurij. *Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Perovšek, Jurij. *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Modrijan, 1998.
- Perovšek, Jurij. *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Pleterski, Janko. »29. oktober.« *Glasnik Slovenske matice* 13, št. 1 (1989): 31–35.
- Pleterski, Janko. »Pomen prve slovenske vlade.« V: Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992 [zadnja platnica].
- Pleterski, Janko. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.
- Prepeluh, Albin. *Pripombe k naši prevratni dobi: z zemljevidoma Koroške in Primorja ter s sliko A. Prepeluha*. Ljubljana: Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl., d. d., 1938.
- Prunk, Janko in Cirila Toplak. *Parlamentarna izkušnja Slovencev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2005.
- Prunk, Janko in Marjetka Rangus. *Sto let slovenskih političnih strank: 1890–1990*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2014.
- Rahten, Andrej. *Pozabljeni slovenski premier: politična biografija dr. Janka Brejca: 1869–1934*. Celovec: Mohorjeva družba, 2002.

- Redlich, Joseph. *Austrian War Government*. New Haven: Yale University Press; London: Humphrey Milford; Oxford: University Press, 1929.
- Repe, Božo. »'Osvobajate nas, hkrati pa nas režete na koščke': odnos velikih sil do Slovencev med prvo svetovno vojno in ob njenem koncu.« *Studia Historica Slovenica* 15, št. 2 (2015): 337–55.
- Ribnikar, Peter, ur. *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo: 1918–1921: 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Ribnikar, Peter. »Narodna vlada SHS v Ljubljani in Deželne vlade za Slovenijo 1918–1921.« V: *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo: 1918–1921: 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919*, ur. Peter Ribnikar, 9–50. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Seručar, Zdravko. *Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine: kratak pregled*. Beograd: Vojnoistoriski institut J. A., 1950.
- Stiplovšek, Miroslav. »Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov.« V: *Enciklopedija Slovenije*: 7, ur. Dušan Voglar in Alenka Dermastia, 307, 308. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.
- Stiplovšek, Miroslav. »Prizadevanja za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918–1929).« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 65 (30), št. 1 (1994): 77–95.
- Stiplovšek, Miroslav. *Slovenski parlamentarizem 1927–1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udeležanje parlamentarizma*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Šorn, Jože. *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997.
- Šuklje, Franjo. *Iz mojih spominov: III. del*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1929.
- Švajncer, Janez J. »Slovenska vojska 1918–1919.« V: *Boj za Maribor 1918–1919: spominski zbornik ob sedemdesetletnici bojev za Maribor in severno mejo na slovenskem Štajerskem*, ur. Janez J. Švajncer, 129–70. Maribor: Obzorja, 1988.
- Švajncer, Janez J. *Slovenska vojska 1918–1919*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990.
- Trstenjak, Dragotin. »Uprava v Sloveniji.« V: *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele, 109–29. Ljubljana: Jubilej, 1939.
- Ude, Lojze. *Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Maribor: Obzorja, 1972.
- Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinoe slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Zečević, Momčilo. *Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929: I. knjiga*. Maribor: Obzorja, 1986.
- Zečević, Momčilo. *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*. Maribor: Obzorja, 1977.
- Žorž, Grega. »Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918.« *Zgodovinski časopis* 70, št. 3–4 (2016): 364–80.

Jurij Perovšek

SLOVENIAN POSITION IN THE STATE OF SLOVENES, CROATS AND SERBS

SUMMARY

The State of Slovenes, Croats and Serbs (the State of SHS) has an essential place in the Slovenian national development, as it attested to the Slovenian capacity for statehood as early as well over a century ago. The entity that represented an expression of this capacity fulfilled all of the criteria prescribed by the international law for the establishment and existence of states, even though it was never internationally recognised. At the time of its establishment, the State of SHS, which the majority of the Habsburg Yugoslavs established in the moment of their national separation from the Austro-Hungarian Monarchy on 29 October 1918, encompassed all of the Yugoslav territory that had been a part of the former Monarchy with the exception of Prekmurje, Međimurje, Bačka, Baranja, and Banat. After the Italian occupation of the Slovenian Littoral, Istria, the Kvarner islands of Cres and Lošinj, Northern Dalmatia, and the Dalmatian islands in November 1918, its territory diminished. The State of SHS existed until 1 December 1918, when it merged with the Kingdom of Serbia into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (the Kingdom of SHS; as of 1929 the Kingdom of Yugoslavia). Apart from the Kingdom of Serbia, the State of SHS was the second forerunner of the Kingdom of SHS.

In the State of SHS, Slovenians governed themselves for the first time in contemporary history. The first Slovenian government – the National Government of SHS in Ljubljana – was an element of such a national-political position. At the proposal of the National Council for Slovenia and Istria in Ljubljana (the National Council) – the political representative body that had led the struggle for the Slovenian self-determination in 1918 –, this Government was appointed by the Presidency of the SHS National Council in Zagreb, the highest authority in the State of SHS, on 31 October 1918. The National Government consisted of the representatives of all contemporaneous Slovenian political parties – the All-Slovenian People's Party (the ASPP), the liberal Yugoslav Democratic Party (the YDP), and the Marxist Yugoslav Social Democratic Party (the YSDP). It encompassed all of the highest executive and administrative authorities except for those in charge of foreign affairs. Apart from its president Josip Pogačnik (the ASPP), the government consisted of twelve departments: the Internal Affairs Commission (led by Dr Janko Brejc, the ASPP), Food Supply Commission (led by Dr Ivan Tavčar, the YDP), Education and Religion Commission (led by Dr Karel Verstovšek, the ASPP), Justice Commission (led by Dr Vladimir Ravnihar, the YDP), Social Welfare Commission (led by Anton Kristan, the YSDP), Finance Commission (led by Dr Vekoslav Kukovec, the YDP), Traffic Commission (led by Dr

Pavel Pestotnik, the YDP), Industry and Commerce Commission (led by Dr Karel Triller, the YDP), Public Works and Crafts Commission (led by Engineer Vladimir Remec, the ASPP), Agriculture Commission (led by Prelate Andrej Kalan, the ASPP), National Defence Commission (led by Dr Lovro Pogačnik, the ASPP), and Healthcare Commission (led by Dr Anton Breclj, the ASPP). The ASPP boasted the largest number of representatives in the government (seven). Meanwhile, the YDP had five, and the YSDP had a single one. The majority of the National Government members were highly educated. Most of them graduated in law as well as passed the final doctoral examination (Brejc, Kukovec, both Pogačniks, Ravnihar, Tavčar, and Triller). Breclj was a doctor, Kristan graduated from the College of Commerce, Remec graduated in mechanical engineering, Verstovšek was a classical philologist, Pestotnik a historian and geographer, while Kalan was a priest and Dean of the Ljubljana Cathedral chapter.

The Slovenian independence in the State of SHS was based on the scope of the National Government's authority. On 29 October 1918, the initial division of jurisdiction regarding the implementation of powers in the State of SHS was defined in such a manner that the SHS National Council maintained control of the foreign and military affairs and had the right to pardon, annul legal acts, and appoint senior officials. In all other branches of executive power, the individual National or Provincial Governments (for Slovenia, Croatia with Slavonia, Dalmatia, and Bosnia and Herzegovina) were completely independent and fully empowered to handle and manage these areas of the public administration independently. The power that the National Government thus had in the federal state-legal sense was wholly accepted by the SHS National Council. At the session on 3 November 1918, its Central Committee noted this and approved "the appointment of autonomous authorities in Slovenia".

At first, the National Government took into account the powers withheld by the SHS National Council, but gradually it also assumed authority in the areas under the Council's jurisdiction. Thus the relations between Slovenia and the State of SHS transformed from the initial federal to confederal state-legal form. In this regard, it is relevant that the National Government also concerned itself with international relations, while its existence was recognised by certain European governments in their diplomatic activities. In the area of foreign affairs, the National Government cooperated with Poland, German Austria, and Czechoslovakia, all of which sent their diplomatic or military representatives to Ljubljana.

The National Government alone was also in charge of military matters. The formation of the military depended on the Slovenian factor. The communication and resolution of military affairs between Ljubljana and Zagreb never took the shape of military leadership and command, although the plans were probably different. The relations between the two cities proceeded on a relatively equal footing, while the formation of both the Slovenian and Croatian Armies even emphasised the confederal character of the State of SHS.

The state authority in Slovenia was also asserted in the other areas under the jurisdiction of the SHS National Council. Everyone who had been sentenced by the

Austrian civilian and Austro-Hungarian military criminal courts until 30 October 1918 was pardoned; many provisions and decrees of the various authorities and ministries of the Austrian state legal code were abolished; and the Austrian national legislation on societies, gatherings, and paragraph 23 of the Austrian press act were abolished as well. The National Government therefore enacted the freedom of gathering, association, and press. It also appointed senior officials.

The National Government settled a number of issues regarding its activities. It legally implemented the Slovenian authority instead of the representatives of the old Austrian authorities; dismissed a number of officials in prominent positions and replaced them with Slovenian staff; changed the former so-called bureaucratic administrative system and replaced it with a system of Ministers or a collegial system; established a number of vital administrative institutions (its *Official Gazette*, Correspondence Office, Administrative Commission, and Transitional Economic Office in Ljubljana); declared the legal allegiance of the Slovenian population to the State of SHS; ensured the legal implementation of the new (republican) form of government in the State of SHS; and based the new principles of national and social life on the fundamental identity essence of the Slovenian people: the Slovenian language (already at its first session on 1 November 1918, the National Government designated Slovenian as the official language). The government carried out legislative activities as well.

The implementation of the state power in Slovenia was meticulously regulated with the Government Decree on the Transitional Administration in the Territory of the National Government of SHS in Ljubljana, issued by the National Government in agreement with the SHS National Council on 21 November 1918. With this Decree, the SHS National Council empowered the National Government to govern Slovenia. The relations between the National Government and the SHS National Council, defined in such a manner, represented the foundations for the confederal ties of Slovenia with the State of SHS and its confederal statehood in the material-legal sense.

The fundamental political guideline of the National Government was to form a politically and administratively United Slovenia. The National Government unified the Slovenian territory in the administrative sense, and Slovenia thus became a state-legal unit. This was the first real manifestation of the United Slovenia programme. In view of the Italian occupation of Trieste, the Goriška region, Istria, and the Postojna district in Carniola between 3 and 23 November 1918 as well as due to the fact that the Prekmurje region still belonged to Hungary at the time, the contemporaneous United Slovenia encompassed the majority of the former Duchy of Carniola and the Slovenian part of the former Duchy of Styria (until the demarcation line with the German Austria around Radgona, Šentilj, and Kozjak) as well as the territory south of the rivers Zilja, Drava, and the district of Völkermarkt in Carinthia. With the exception of the stated part of Carinthia, United Slovenia at that time encompassed approximately two thirds of the today's territory of the Republic of Slovenia.

During the organisation of the Slovenian authority in the State of SHS, an idea of forming a Slovenian parliament appeared as well. Ultimately, a national parliament

was not established. However, a decision was reached that the National Council had the right to give proposals to the Government, while the National Government would report to the National Council and submit its decisions and decrees for review. This arrangement remained solely on paper and was not in fact implemented: the legislative authority was carried out by the National Government in the form of legislative initiatives as well as delegated legislation. We could nevertheless assess that formally the National Council had the same character as the fundamental body of the parliamentary political system – the parliament. In the idea about the formation of a Slovenian parliament, we can discern yet another characteristic of the Slovenian independence in 1918.

The energy and diligence, exhibited in Slovenia in the State of SHS, and the crucial role of lawyers attested to the fact that at the time, Slovenians were well aware of their new historical national-political position. They asserted it through the confederal national statehood in which the Slovenian will for emancipation, initiated with the United Slovenia programme of 1848, manifested itself. After 1 December 1918, this will clashed with the Yugoslav centralism and unitarianism, which abolished the Slovenian independence attained in the State of SHS and prompted the majority of the Slovenian politics to start fighting for the legislative autonomy of Slovenia with its own parliament and government. This was not achieved in the First Yugoslavia. In the Second Yugoslavia, however, the achieved federal state-legal position of Slovenia with the annexed Littoral region did not ensure all the possibilities for the full national development. These possibilities were only assured with the establishment of the Slovenian national state, the Republic of Slovenia, in 1991. One of the historical substantiations and historical arguments for this new state is also the statehood experience that came to life in Slovenia in November 1918.

Damijan Guštin*

Narodna vlada SHS v Ljubljani v obrambnih zadevah: vzpostavljanje obrambnega sistema Države SHS leta 1918 med legislativo in realnostjo**

IZVLEČEK

Med najbolj občutljivimi in hkrati zahtevnimi nalogami v okviru oblikovanja državne oblasti Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je bilo oblikovanje obrambnega sistema in oboroženih sil kot njegovega najpomembnejšega elementa. Tveganje političnega dejanja razglasitve neodvisne države je bilo oktobra 1918 tisto, ki je narekovalo zelo zadržane priprave. Tako je državno vodstvo šele z dnem ustanovitve države začelo vzpostavljati elemente obrambnega sistema. Izhajalo je iz prevzema dotedanjega obrambnega sistema Avstro-Ogrske, skupaj z zakonodajo, nato pa ga je pod pritiskom okoliščin tudi prilagajalo in poenostavilo. Upravljal ga je distributivno, po poverjeništvih za narodno (o)brambo v Zagrebu (centralno in za Kraljevino Hrvaško), v Ljubljani in Sarajevu. Vlada Narodnega vijeća je izhajala iz postulata enotnega obrambnega sistema z enotno vojsko, sestavljeno iz treh (pozneje štirih) vojaških poveljstev za slovenske dežele, Kraljevino in Bosno in Hercegovino. Narodna vlada SHS v Ljubljani je z upravno opredelitvijo svojega področja delovanja po 19. novembru 1918 neposredno prevzela vse vodenje vojaških zadev in obrambnega sistema, strnila vse tri veje avstrijskih oboroženih sil v enovite oborožene sile in na podlagi mobilizacije (z mnogimi elementi prostovoljstva) vzpostavila osnovne vojaške enote.

Ključne besede: Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, vojska, obrambni sistem, Slovenija, 1918

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, damijan.gustin@inz.si

** Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0281 Idejnopolični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ABSTRACT

THE NATIONAL GOVERNMENT OF SLOVENES, CROATS AND SERBS IN LJUBLJANA REGARDING THE MATTERS OF DEFENCE: THE ESTABLISHMENT OF THE STATE OF SHS DEFENCE SYSTEM IN 1918 BETWEEN LEGISLATION AND REALITY

The establishment of the defence system and the armed forces as its most crucial element was among the most sensitive and demanding tasks during the formation of the State of Slovenes, Croats and Serbs. In October 1918, the risk involved in the political act of proclaiming an independent state dictated exceedingly tentative preparations. Therefore, as late as on the day when the new state was established, the state leadership started setting up the first elements of the defence system by adopting the former Austro-Hungarian defence system, including the legislation. Subsequently, it kept adapting and simplifying this system in accordance with the circumstances. Its management was distributed between the National Defence Commissions in Zagreb (the central Commission, in charge also of the Kingdom of Croatia), Ljubljana, and Sarajevo. The SHS National Council based its activities on the principle of a single defence system with a single army, consisting of three (later four) military commands for the Slovenian provinces, Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia and Bosnia and Herzegovina. With the administrative definition of its scope of activities after 19 November 1918, the National Government of SHS in Ljubljana assumed direct control over the military matters and the defence system and merged all three branches of the Austrian armed forces into unified armed forces, based on mobilisation (with many elements of voluntarism).

Keywords: State of Slovenes, Croats and Serbs, military, defence system, Slovenia, 1918

Okoliščine in pričakovanja

Eden najzahtevnejših izzivov, s katerimi se je nemudoma srečala politično-državna elita nove, še oblikujoče se države Slovencev, Hrvatov in Srbov, je bilo vprašanje, kako vzpostaviti obrambno funkcijo pravkar razglašene države, kako sestaviti obrambni sistem in sistem nacionalne varnosti, kako zagotoviti, da bo čim prej – zahteva političnega trenutka je bila takoj – deloval. Čeprav je nastajanje nove (nacionalne) države temeljilo na samoodločbi narodov kot novem konceptu državnopravne ideje, se je njeno vodstvo zavedalo potrebe po vojaških strukturah, tudi zaradi vpetosti v dotedanja naziranja in še bolj iz zavedanja realnih razmer. Potreba po njihovi vzpostavitvi je bila povsem življenjska, saj je novo državo ogrožala vrsta varnostnih primanjkljajev, od zagotavljanja obstoja nove države, njene mednarodne prepoznavnosti, postavitve do ohranitve državnih meja in notranje varnosti. Varnost v najširšem pomenu besede je bila eden od pogostih pojmov in argumentov, ki so se uporabljali v tedanjem

političnem besednjaku nacionalne (južnoslovanske) politične elite. Anarhija, prevratne zadeve, *revolucija*, »boljševizem« so bili glavna zaznana tveganja, poleg tega pa še neizrečen, a prisoten strah pred intervencijo represivnih organov Avstro-Ogrske – predvsem njene vojske –, ki je ugašala in iz katere so se izločali, bila pa je še vedno v vojnem stanju, ki se je navznoter izražalo kot vsestranska militarizacija in velike pristojnosti vojske v vzdrževanju notranjega reda in miru.

Vzpostavljanje delovanja sposobnih obrambnih sil je bil eden v vrsti kadrovske in materialno zahtevnih zalogajev, ki jih je imelo pred seboj nacionalno-politično in hkrati novo državno vodstvo. Dodatna oteževalna okoliščina je bila v tem, da oboroženih sil ni bilo mogoče vzpostaviti niti v nastavkih, dokler država ni bila ustanovljena, saj je monopol represivne moči do tako rekoč zadnjega dne svojega obstoja vzdrževala Avstro-Ogrska s svojimi represivnimi aparati, policijo, žandarmerijo in vojsko. Priprave na oblikovanje južnoslovanske države so bile zato časovno in vsebinsko omejene in po razglasitvah češkoslovaške in poljske države 28. oktobra 1918 ter avstro-ogrskem zaprosilu za premirje 29. oktobra sploh časovno pospešene. Zato so bili represivni aparati dotedanje države, ki jih je bilo mogoče prevzeti z majhnimi preureditvami in z zagotovljeno lojalnostjo vključenih urediti v prid obrambne moči nove države, edini v prvem trenutku realen vir obrambne postavitve. Hkrati se je južnoslovanska država takoj ob ustanovitvi soočila s kadrovskimi, materialnimi in finančnimi omejitvami, ki so pogojevale oblikovanje varnostnih in oboroženih sil. Tisto, na kar pa niso zares računali, je bilo hitro spreminjanje notranjega razmerja sil v Avstro-Ogrski, še posebej pa v Cislajtaciji. Cesar, ki je še poskušal slediti svoji ponudbi federalizacije cislajtanske polovice z dne 16. oktobra 1918, je dva tedna pozneje že nakazal, da se častniki avstro-ogrske vojske na svojo prošnjo lahko pridružijo silam narodnih svetov, torej zametkom nacionalnih vojsk, in takoj nato, 31. oktobra, da je pripravljen sprejeti nastanek več vojsk narodnih svetov.¹ A med prizadetimi nacionalnimi elitami se za to njegovo potezo skoraj nihče več ni menil, je pa gotovo bila pomemben dejavnik, ki je uravnaval odzive med častniki, visokimi poveljniki in generaliteto, saj jim je dejansko in psihološko olajšal prehod v novonastala državna okolja. Vojska je medtem razpadala tako na jugozahodni fronti kot na balkanskem in vzhodnem bojišču. 29. oktobra se je temu procesu pridružila še ogrska vlada s sklepom, da z italijanske fronte odpoklicuje vse ogrske enote.²

Obramba države in obrambni sistem Države SHS

Zamisel oblikovanja nacionalne južnoslovanske države, državnega okvira za vzpostavitev lastnega obrambnega sistema, sega v obdobje od druge polovice leta 1917 dalje, pretežni del leta s prevladujočim poudarkom, da gre za notranjo preureditev države ali preseganje obstoječega dualističnega sistema, s ciljem vzpostaviti t. i. trialistično

1 Bogdan Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države* (Zagreb: Školska knjižnica, 1999), 77.

2 Manfred Rauchensteiner, *Der erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie* (Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 2013), 1041–43.

državno ureditev z oblikovanjem tretje državne enote.³ Projekt je ostajal predvsem na (zapleteni) politični ravni, organizacijsko pa ga nosilna politična elita ni razvijala. Vsaj delni odgovori na nacionalnovarnostna vprašanja so se pojavili v projektu šele takrat, ko se je po tihem in nato bolj ali manj javno začelo opuščati »habsburški okvir«.⁴ Vendar pa glede na vojno stanje, vojaški položaj Avstro-Ogrske in možnost represivnega delovanja avstro-ogrskih organov oblasti in vojske tudi njeni najpomembnejši akterji organizacijsko niso mogli ali nameravali storiti veliko do trenutka, ko je delitev avstro-ogrske države in njene vojske postala vprašanje dneva.⁵ Ideja ustanovitve »tajništva za »narodno zaščito« – zunanji izraz vzpostavljanja varnostne in vojaške funkcije bodoče države – kot enega od poverjeništev Narodnega vijeća Slovencev, Hrvatov in Srbov je zaokrožila le na njegovi seji 15. oktobra 1918, a brez konkretnih izpeljav v naslednjih dneh.⁶ So pa med zadevami, ki so jih želeli dobiti, poslanci Jugoslovanskega kluba 15. oktobra postavili tudi zahtevo, da vlada dopusti vrnitev »jugoslovanskih« polkov s front v domovino,⁷ kar kaže na željo imeti svoj nacionalni del avstro-ogrske vojske v bližini, na nacionalnem ozemlju, v končni konsekvenci pa tudi na potrditev zahteve po izstopu države iz vojne.

Hkrati so v Narodnem vijeću SHS – osrednjem krogu snovalcev južnoslovenske države – ubrali še drugo pot. Vzpostavili so stike z vojaškimi poveljniki, generali hrvaške provenience, ki so bili na pomembnih poveljniških položajih v Zagrebu ali na območju Kraljevine, in tipali njihova stališča do bodoče nacionalne države.⁸ Zdelo se je, da je najbolj ugodna in enostavna pot do oborožene sile nove države za prvi trenutek ta, da po lojalnih vojaških poveljnikih prevzamejo njene nacionalno urejene dele in jih usmerijo tako, da bi se podredili novi, nacionalni državi. Na območju Države SHS je to bilo Hrvatsko kraljevo domobranstvo, ki je imelo avtonomen položaj v formaciji ogrskega Honveda, z ozemljem troedine kraljevine se je ujemale tudi korpusno območje, drugo pa z območjem Bosne in Hercegovine.⁹ Vsega tega pa ni bilo mogoče

3 Prim. Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918* (Ljubljana: Slovenska matica, 1971). Andrej Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije: slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla* (Celje; Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2016).

4 Jurij Perovšek, »Politični in idejni pogledi slovenskih strank in državoupravne oblasti na vzpostavitev oboroženih sil 1918–1919«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009): 143–70.

5 Fran Šuklje, ki je objavil, s soglasjem nacionalnega političnega vrha, najbolj celovito razmišljanje o državni ureditvi južnoslovenske države, se je posega na področje obrambe vzdržal, z utemeljitvijo, da je za to še prezgodaj, dokler se vojna ne konča. – F. Šuklje, »V zaželeni deželi«, *Slovenec* 18. 10. 1918, 2. Prim. Jurij Perovšek, *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018), 47–52. Jurij Perovšek, »Politični in idejni pogledi slovenskih strank in državoupravne oblasti na vzpostavitev oboroženih sil 1918–1919«, 143–70.

6 Dragosav Janković in Bogdan Krizman, ur., *Grada o stvaranju jugoslovenske države* (Beograd: Institut društvenih nauk, 1964), 364, dok. 295, zapisnik seje »poslovnega« odbora Narodnega vijeća 15. in 16. 10. 1918.

7 *Slovenec*, 16. 10. 1918, Naše zahteve. Izrecno zavrnitev zahteve – in podobnih zahtev tudi drugih politikov – je 24. 10. 1918 podal vojni minister z utemeljitvijo, da je za kaj takega še prezgodaj. – *Slovenec*, 25. 10. 1918, 3.

8 Krizman, *Raspad Avstro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države*, 76.

9 *Kraljevsko hrvatsko domobranstvo*; – Wikipedija, https://hr.wikipedia.org/wiki/Kraljevsko_hrvatsko_domobranstvo, pridobljeno 1. 8. 2019. *Hrvatsko domobranstvo 1868–1993* (Zagreb: Ministarstvo odbrane, 1994). »Troedina« Kraljevina Hrvaška, Slavonija in Dalmacija je imela v okviru madžarske domobranske vojske (Honveda) deloma avtonomne sile teritorialne vojske (divizijo) in v avstroogrski vojski vrsto generalov in oficirjev hrvaškega, zlasti krajiškega porekla.

izpeljati na slovenskem delu, saj ozemlje, na katerem naj bi nastala država, upravno ni bilo enotno, pač pa sestavljeno iz nacionalno pretežno slovenskih delov dežel Goriške, Trsta, Istre, Kranjske, Koroške in Štajerske, ki so jih nacionalno-programsko že dolgo šteli v območje Zedinjene Slovenije. Območje 3. korpusa je obsegalo tudi nemško etnično območje v deželah Štajerski in Koroški, domobranstvo pa je bilo enotne organizacije v vsej avstrijski polovici.¹⁰ Tako so v slovenskem delu države prišle v poštev za pritegnitev v nacionalno državno orbito le posamezne vojaške enote, popularno »slovenski polki«, ki so teritorialno in s tem po narodnostni sestavi moštva spadale v slovenski nacionalni krog. Zamišljati si Hrvaško domobranstvo kot oboroženo silo Narodnega vijeća SHS je bilo domače, organizacijsko preprosto in ni terjalo drugega napa kot pridobiti lojalne poveljnike in oficirje ter obdržati moštvo v enotah. Zamišljati si – po analogiji – polke z večinsko slovenskim moštvom (to so bili predvsem štirje pehotni polki domobranske in skupne vojske in dva lovski bataljona) kot vojsko slovenskega dela skupne države »Jugoslavije« pa je bilo organizacijsko že precej težje. Dejanski problem tako zamišljenega obrambnega sistema je bil v tem, da je bil pretežni del vojakov na frontah, v zaledju pa le tisti v sicer obsežnih zalednih službah (vojaške bolnišnice, skladišča, transportne enote, štacijska poveljstva in straže), vojašnicah in moštvu nadomestnih bataljonov ter črnovojniških okrajnih poveljstvih.¹¹ Vsaj slovenski del območja je bremenila tudi bližina »jugozahodne fronte«, kar je pomenilo tudi ostrejši režim v njenem zaledju.¹² Z organizacijo vojaške sile od spodaj se med politično elito, ki je oblikovala državo, ni ukvarjal nihče. Zaslediti pa je občasna povezovanja oficirjev, predvsem rezervnih oficirjev, ki so bili večinoma izobraženci in nacionalno bolj profilirani.¹³

Slovenski Narodni svet se je v zadnjih dneh oktobra 1918 odločil za ustanovitev polvojaške Narodne obrane (obrambe), v katero naj bi občine prispevale moške, ki so bili doma in torej na razpolago, stari pa najmanj 17 let.¹⁴ Za izhodišče so imeli poziv Narodnega vijeća s 23. oktobra 1918, naj oblikujejo odbore za zaščito ljudi in premoženja.¹⁵ Mestoma so lokalna poveljstva in enote ustanovili že pred razglasitvijo države, večino pa v prvih dneh po ustanovitvi države. V Ljubljani, denimo, so Mestno obrambo ustanovili 2. novembra 1918.¹⁶ Njihov vidik delovanja je bil v glavnem vzdrževanje reda in miru na lokalni ravni. Vsekakor so organizatorji narodne straže hitro razširili po večjem delu Kranjske in spodnje Štajerske. Večina občin je vzpostavila lokalno enoto za območje občine. V enote so vključevali moške, ki so bili na razpolago, da torej niso bili v vojaških enotah, zato so to bili mladeniči in starejši moški ter rekonvalescenti, veliko

10 Peter Urbanitsch in Adam Wandruszka, ur., *Die Habsburgermonarchie 1848–1918: Die bewaffnete Macht*. Bd. 5, (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1987), 417–30.

11 Tomaž Kladnik, »Prva svetovna vojna in vojaška organiziranost na Slovenskem«, *Sodobni vojaški izzivi* 20, št. 1 (2018): 21–26.

12 Prim. Damijan Guštin, »Soška fronta in njeno slovensko zaledje«, v: *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*, ur. Peter Vodopivec in Katja Kleindienst (Ljubljana: Slovenska matica, 2005), 62–74. Petra Svoljšak in Gregor Antoličič, *Leta strahote: Slovenci in prva svetovna vojna* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018), 247–60.

13 Janez J. Švajncar, *Slovenska vojska 1918–1919* (Ljubljana: Prešernova družba, 1990), 38–45.

14 Ibid., 236, 237.

15 *Građa*, dok. 319, Poziv Narodnog vijeća SHS, 23. 10. 1918.

16 *Slovenski narod*, 3. 11. 1918, posebno izdanje, Prvi shod v svobodni Jugoslaviji.

so apelirali na člane telovadnih društev Sokol in Orli. Kmalu po formiranju Narodne vlade SHS v Ljubljani pa jih je začelo pod svojo jurisdikcijo neformalno pritegovati poverjeništvo za narodno brambo. Vodil jih je 8. novembra 1918 ustanovljeni Centralni urad Narodne obrane v sestavi poverjeništva za narodno obrambo, ustanovili pa so tudi okrajna brambna poveljstva.¹⁷ Moč Narodne obrane, posamične enote so bile poimeno-
novane tudi kot Narodne straže, številčno ni bila majhna, bila pa je popolnoma nepre-
izkušena, nepovezana in nesposobna operativnega delovanja in je tako imela majhno
realno moč. V pripravah na vzpostavitev vojaške organizacije, še bolj pa s koncem umika
avstro-ogrske vojske se je Narodna vlada SHS odločila za ukinitve Narodne odbrane in
jo 14. novembra 1918 tudi ukinila, orožje pa naj bi pripadniki oddali orožniškim posta-
jam. Razpust enot je trajal še nekaj dni po 20. novembru, ko naj bi prenehale delovati.¹⁸

Nacionalnovarnostni sistem Države SHS pa je nasledil še eno komponento, oro-
žništvo, ki je sicer po nalogah odgovarjalo poverjeniku za notranje zadeve, organizacij-
sko pa bilo uvrščeno v poverjeništvo za narodno obrambo. Bremenili so ga predvsem
pripadnost avstro-ogrskega režimu in s tem veliki dvomi o njegovi zanesljivosti in
lojalnosti.¹⁹

Oborožene sile Države SHS

Ko so prisotni člani Narodnega vijeća SHS 29. oktobra 1918 v Zagrebu razgla-
sili južnoslovansko državo Slovencev, Hrvatov in Srbov in prevzeli vrhovno oblast v
državi, so med prvimi dejanji nemudoma storili tudi prve korake, da bi vzpostavili
njene vojaško silo, vojaško oblast in poveljstvo. Začeli so z ustanovitvijo poverjeništva
za narodno obrambo (»narodno obrano«)²⁰ v Narodnem vijeću SHS in imenovanjem
poverjenika za narodno obrambo dr. Mateja Drinkovića.²¹

Z odredbo vlade Narodnega vijeća, da do nadaljnjega ostajajo v veljavi zakoni
Avstro-Ogrske, je nova država tudi v načelu prevzela obrambni sistem države, iz katere
se je izdvojila. Državljanje – vojake avstro-ogrskih oboroženih sil – je Narodno vijeće
odredilo kot njeno oboroženo silo, da so podrejeni oblasti Narodnega vijeća, in jih
pozvalo, naj se vključijo v njeno vojsko.²² Demonstrativno pa sta bili odpoved osebne

17 Švajncer, *Slovenska vojska 1918–1919*, 237, 238.

18 Ibid., 242, 243.

19 Peter Ribnikar, ur., *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918 – 1921: 1. del: Od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998), 72, zapisnik seje NVS 5. 11. 1918. Uvrstitev žandarmerije v okvir poverjeništva za narodno obrambo je odredil že poverjenik Drinković 1. 11. 1918.

20 V članku uporabljam naziv narodna obramba, čeprav bi se izraz narodna obrana dal ustrezno prevajati tudi kot ljudska obramba. Vendar so v slovenskem delu države tedanji odločujoči dejavniki izraz dosledno uporabljali v obliki narodna obramba in celo Narodna vojska, pri čemer smatram, da je poudarek na nacionalnem primaren v primerjavi z demokratično (»ljudsko«) noto v vojaški organiziranosti.

21 Grada, dok. 340.

22 Grada, 402, dok. 338.

Na isto načelo se je (verjetno zaradi neučinkovanja dotedanjih sklicevanj) skliceval poverjenik za narodno obrambo dr. Lovro Pogačnik tri tedne pozneje: »Vojaki so se vrnili iz vojske in so mnenja, da je s tem prenehala vsaka njihova dolžnost napram domovini. To mnenje pa je popolnoma napačno. Res je avstrijska država razpadla in avstrijskega

prisege cesarju kot vrhovnemu poveljniku in prostovoljna prisega okoli 200 vojakov novi državi na narodni manifestaciji 29. oktobra v Ljubljani tisti, ki sta pokazali, da je bilo ustvarjanje oborožene sile nove države široko razumljen namen, če ne samoumevno vprašanje.²³

Štirje generali hrvaškega rodu, med njimi poveljnik 13. korpusa avstro-ogrške vojske, ki je zajemal troedino Kraljevino Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo v Zagrebu, in poveljnik Hrvatskega domobranstva, so po tem, ko so bili povabljeni na pogovor z Narodnim vijećem v prostorih sabora 29. oktobra 1918 izrazili lojalnost novi oblasti in bili takoj imenovani na vodilne položaje nove vojaške oblasti in najvišjih poveljstev.²⁴ V Narodnem vijeću za obrambo (in vojsko) odgovorni poverjenik za narodno obrano dr. Mate Drinković je tako začel oblikovati vojsko od zgoraj, za kar je imel polno soglasje Narodnega vijeća, saj je s tem tudi realiziral (prehodno) izhodišče, da bo Država SHS zaenkrat temeljila na nadaljnji veljavnosti zakonodaje Avstro-Ogrske. Po obliki je bila ta vzpostavitev oboroženih sil vseeno že drugačna, saj je bila zdaj oborožena sila podrejena Narodnemu vijeću kot suverenu in izvršni oblasti hkrati, ker je Narodno vijeće po sklepu članov Osrednjega odbora združevalo suvereno in izvršno oblast.²⁵ Vprašanje, ali so s tem dosegli načrtovano ločitev vojske od civilne oblasti, kar je bila pomembna politična postavka proti avstro-ogrski vojni militarizaciji, ostaja odprto.²⁶ Poverjenik za »narodno brambo« je v sestavi poverjeništva takoj 30. oktobra ustanovil operativni odsek, ki naj bi operativno poveljeval vojski. Generala Mihovila Mihaljevića so 30. oktobra postavili za šefa odseka in s tem za operativnega poveljnika vojske.²⁷ Tako so odpadle vse dotedanje delitve pristojnosti med cesarjem ali kraljem, vojnim ministrstvom, ministrstvom za deželno obrambo in generalštabom.²⁸ Oblikovanje obrambnega sistema in tudi oboroženih sil kot najpomembnejšega sestavnega dela sistema je teklo v polni nedorečenosti državno-upravne ureditve države – razen vrhovne oblasti

cesarstva ni več, toda na ozemlju Avstrije so se ustanovile nove države in vsa oblast bivše Avstrije je prešla na te nove države. Na jugu Avstrije se je ustanovila nova Jugoslavija, ki združuje v sebi vse Slovence, Hrvate in Srbe. Najvišjo oblast v tej državi ima Narodno Veće v Zagrebu, neposredno oblast nad Slovenci ima Narodna vlada v Ljubljani. Ta Narodna vlada je stopila na mesto bivše avstrijske vlade. Narodna vlada je proglasila, da ostanejo vsi dosedanja avstrijski zakoni in naredbe v polni veljavi. Enako ostanejo v polni veljavi vse dosedanje oblasti kot so: glavarstva, davčni in finančni uradi, vse sodnije, vsi šolski uradi in občinski uradi kot tudi orožništvo. Slednje kot varnostna straža na deželi ostane v vseh svojih pravicah, ki so mu določene po orožniškem zakonu z dne 25. decembra 1894, drž. zak. št. 1 iz leta 1895. Vsako nepokorščino tem uradom in oblastem bo kaznovala Narodna vlada po obstoječih zakonih. Vsako poseganje v oblast in delokrog teh uradov pa vsebuje navadno hudo delstvo po kazenskem zakonu.« – *Slovenec*, 25. 11. 1918, Razglasi Nar. vlade: Oklic (podčrtal avtor).

23 Prim. Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 88, 89.

24 Njihovo povabilo v sabor je bilo rezultat njune prošnje cesarju, ki je poveljnikoma 13. korpusa in Hrvatskega domobranstva generaloma Luki Šnjariću in Mihovilu Mihaljeviću dovolil, da se vključita v nacionalne oborožene sile. – Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države*, 76, 84, 85. *Građa*, 406, dok. 339, zapisnik 256. zasedanja hrvatskega sabora 29. 10. 1918.

25 Ibid., dok. 340.

26 Gl. Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, 40.

27 *Građa*, dok. 345. Predsedstvo Narodnega vijeća je že 30. 10. 1918 generala Šnjarića »koji se nije držao obaveze dane vladi Narodnog vijeća«, odstavilo in na njegov položaj imenovalo generalmajorja Anteja Plivelića. Pogosto se kot imenovani general navaja Josip Pliverić ali Josip Plivelić, vendar avtorju ni uspelo odkriti generala s takim imenom.

28 Prim. Rok Stergar, *Slovenci in vojska, 1867–1914: slovenski odnos do vojaških vprašanj od uvedbe dualizma do začetka prve svetovne vojne* (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004); podrobneje *Die bewaffnete Macht*, 351–89.

Narodnega vijeća in tistega, kar je izhajalo iz sklepa, da vsi organi oblasti delujejo dalje po obstoječi zakonski ureditvi.

Vodstvo obrambnega sistema Države SHS so tako dobili generali hrvaškega nacionalnega porekla, ki so izrecno izrekli lojalnost novi državi. Glede na to, da so generalštab tvorili vrhnji ljudje dotedanjega avstro-ogrskega vojaškega sistema, se to vsebinsko ni najbolje ujemalo s potrebami trenutka in konceptom ljudske (»narodne«) vojske.

Prehode generalov in oficirjev v nove državne strukture in njihove oborožene sile je v mnogočem olajšalo ravnanje cesarja Karla, ki je bil vrhovni vojaški poveljnik in tisti, ki so mu častniki prisegali. 31. oktobra je namreč vojno ministrstvo vsem vojaškim poveljstvom v zaledju sporočilo, da lahko dajo narodnim svetom na razpolago tudi vojaške sile v namen vzdrževanja javnega reda in miru. Dan kasneje, 1. novembra, je to odredbo preseglo z odredbo, naj vojaške osebe in poveljstva, ker bodo nacionalne države ustanovile svoje oborožene sile, v prehodnem obdobju še delujejo; vojaške osebe pa naj sporočijo svojim poveljstvom, v katere oborožene sile se bodo uvrstile; če se od njih zahteva nova prisega, naj jo podajo. Seveda pa so se te odredbe po poveljstvih širile z neenakomerno hitrostjo, čeprav so bile poslane z radiogrami.²⁹ Poveljniki so jih tudi izvajali z različno osebno pobudo. Tako je vojaški poveljnik Bosne in Hercegovine general Ervin Mattanovich po prejetju odredbe predal Narodnemu svetu v Sarajevu vse sile, ki jim je poveljeval.³⁰ Že omenjena generala v Zagrebu sta že 29. oktobra naslovila na vojake razglas, v katerem sta kar na podlagi svoje poveljniške moči odločila: »Sve vojništvo – vojska i domobranstvo – stavlja se u službu narodne vlade kojoj time stoji na razpoložbu.«³¹

Vzpostavljane elementov obrambnega sistema države pa so vendar določile politične in dejanske razmere na ozemljih, ki jih je Država SHS obsegala. Ta je nasledila večino problemov sestavljene državnoopravne strukture Avstro-Ogrske. Za vsak specifičen sestavni del države je predsedstvo Narodnega vijeća ali njegovo poverjeništvo za narodno obrambo predvidelo v okviru ene in enotne državne vojske vojaško poveljniško-upravno območje. Za Hrvaško so predvideli I. vojaško okrožje (najprej »1. vojni odsjek«), za Slovenijo (in sprva Istro) so predvideli II. vojaško okrožje (sprva »2. vojni odsjek«) s sedežem v Ljubljani, nekaj dni kasneje še 3. vojaško okrožje za Bosno in Hercegovino in pozneje še 4. vojaško okrožje za Dalmacijo. Poveljnika 1. in 2. vojaškega odseka je poverjenik Drinković imenoval takoj 31. oktobra, za poveljnika »1. vojnega odseka« je postavil generala Anteja Plivelića in na čelo »2. vojnega odseka« podmaršala Nikolo Ištvanovića.³²

29 Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države*, 94. Rauchensteiner, *Der erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie*, 1041–43.

30 Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države*, 94, 95.

31 Grada, 402, dok. 337.

32 Ibid., 431, dok. 356.

Vojna mornarica Države SHS

Za oborožene sile Države SHS, ki je (načeloma) obsegala dolgo jadransko obalo od izliva Soče do vključno Boke Kotorske, je bilo pomembno tudi vprašanje vojne mornarice. Avstro-ogrška vojna mornarica je bila stacionirana v treh poglavitnih bazah, ki so bile na območjih dežel Istre in Dalmacije: v Pulju, Šibeniku in Kotorju, nekaj tudi v Trstu. Cesar Karel I. je, ne glede na to, da je država že sprejemala pogoje premirja, 30. oktobra 1918 odredil, da je treba »jugoslovanskemu Narodnemu Vijeću v Zagrebu« predati avstro-ogrsko vojno mornarico z vsemi utrdбами in pristanišči na Jadranu. Na prvi seji se je vlada Narodnega vijeća, ko se je s ponudbo seznanila, opredelila, da mornarico prevzema in jo uvršča v sestav svojih oboroženih sil.³³ V Pulj je Predsedstvo Narodnega vijeća poslalo svojo delegacijo, ki je floto 31. oktobra tudi uradno prevzela od poveljnika viceadmirala Miklósa Horthyja, nato pa so prevzeli tudi floto v Šibeniku in Kotorju.³⁴

Vendar pa se je usoda vojne mornarice Države SHS pod pritiskom velesil zmagovite antante kmalu korenito spremenila. Po italijanski potopitvi admiralskega drednota Jugoslavija (prejšnji Viribus unitis) 1. novembra 1918 so se odposlanci Države SHS obrnili na antanto s prošnjo za zaščito. V določilih premirja z Avstro-Ogrsko je bilo odločeno, da mora Avstro-Ogrska predati del flote antantnim državam in ZDA, ostale pa usidrati v lukah, ki jih bodo določili zavezniki. Na srbski predlog so antantni zavezniki pozvali floto, da (pod belo zastavo) odplove na Krf, kjer bodo potekali pogovori o njeni nadaljnji usodi.³⁵ Država SHS, ki je že postavila poveljnika mornarice in flote, je bila od sredine novembra 1918 prisiljena, da je veliko večino flote prepustila Italiji, saj ni imela dovolj moštva niti premoga, da bi ladje odplule na Krf. Antantne države so zasedle tudi vojna pristanišča Pulj, Šibenik in Kotor.³⁶

Pripoznanje oborožene sile

Osnovne premise obrambnega sistema Države SHS so tako bile vzpostavljene v njenem državnem centru, še preden je bila ustanovljena Narodna vlada SHS v Ljubljani. Tudi ta je začela svoje delo podobno kot Narodno vijeće. Na prvi seji 31. oktobra 1918 je še enkrat izrecno opredelila, da ostajajo (na njenem območju) v veljavi vsa zakonodaja in tudi ustanove bivše države.³⁷ Najbrž pri tem prvenstveno ni merila na vojaško zakonodajo, ustanove in enote, a nadaljnje ravnanje vendarle kaže, da je to (razumljivo)

33 Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države*, 99–110. Tudi v vojni mornarici je v dneh, ko je bila v pristojnosti Države SHS, prihajalo do razsula moštva, ki je bilo ne glede na večji delež obmorskega prebivalstva (Hrvatov, Italijanov in Slovencev) prav tako sestavljeno večnacionalno.

34 *Grada*, dok. 356.

35 *Ibid.*, 380, dok. 371.

36 Krizman, *Raspad Austro-ugarske i stvaranje jugoslovenske države*, 111–15. *Grada*, 420, dok. 356. Za poveljnika mornarice je poverjenišvo postavilo kontraadmirala Dragutina Prico, za poveljnika flote pa kontraadmirala Janka Vukovića Podkapelskega.

37 Ribnikar, ur., *Sejmi zapisniki NVS*, zapisnik seje NVS 31. 10. 1918.

podaljšanje veljavnosti pravne in upravne ureditve vsekakor dojemala kot izhodišče tudi za vojaško področje. Hkrati pa je bilo tudi jasno vidno, da je formalen prevzem ustanov vojaškega značaja kaj mali korak. V svojem dosegu namreč ni imela delujoče vojaške strukture, ki bi jo lahko vključila in vezala nase s hierarhično linijo podrejenosti, in tudi ne oseb z visokimi vojaškimi čini in posledično avtoriteti, ki bi jih lahko uporabila v ta namen. Štab soške armade in general Borojević so bili zasedeni predvsem z izpeljavo, kakor rešiti soško armado pred italijanskim ujetništvom, armada sama pa je že razpadala po nacionalnih šivih, od Čehov, ki jih je domov pozvala njihova vlada, do Madžarov, ki so po ukazu svoje vlade hiteli na ogrsko ozemlje. Najbrž je Narodna vlada tudi zato brez težav sprejela od poverjenika za narodno obrambo imenovanega poveljnika in načelnika štaba 2. vojaškega okrožja podmaršala Nikolo Ištvanovića³⁸ in podpolkovnika Milana Ulmanskega, ko sta 2. novembra prišla v Ljubljano in se predstavila Narodni vladi oziroma poverjeništvu za narodno obrambo.³⁹

Postavitev poverjenišтва za narodno obrambo Narodne vlade SHS v Ljubljani je odražala veliko potrebo po varnosti in hkrati namero zgraditi oboroženo silo na območju svoje pristojnosti. Ne glede na to, da so vojsko imeli za enotno, pomislekov glede poverjenišтва za narodno obrambo med oblikovanjem resorjev Narodne vlade ni bilo. Poverjenišтво za narodno obrambo (»narodno brambo«) je med sestavljanjem vlade dobil v vodenje dr. Lovro Pogačnik, pravnik po poklicu, poslanec državnega zbora in politik z organizacijskimi izkušnjami, saj je v letih pred vojno uspešno vodil vzpostavitev Sokolu konkurenčne organizacije Orli. Poleg tega je bil eden od najbolj vidnih politikov mlade generacije v Vseslovenski ljudski stranki, star 38 let.⁴⁰

Ko je dr. Pogačnik prevzel poverjenišтво, še ni razpolagal z ničimer, niti z uradom. Soočiti pa se je moral s samoiniciativno nastalimi jedri oficirjev slovenske narodnosti, predvsem rezervnih oficirjev, ki so v prvih dneh prevrata delovali proaktivno, v večjih centrih tudi pometli s preostalo avstrijsko oblastno strukturo, vključno z vojaško – tako v Ljubljani, Celju, Gorici in tudi v Mariboru, na Ptuj, v vsakem lokalnem okolju nekoliko različno in razmeram ter svoji moči bolj ali manj ustrezno.⁴¹ Zaradi pomanjkanja avtoritete, nevzpostavljenih razmejitev pristojnosti pa tudi neobveščenosti sta se poverjenik dr. Pogačnik in poverjenišťvo morala šele uveljaviti kot organizacijski organ za vojaške zadeve na slovenski strani Države SHS. Štajerski Narodni svet je istočasno bolj ali manj samoiniciativno posegel tudi na področje vojaških oblasti, ko je 1. novembra 1918 – ob popolni nejasnosti, kako sploh postopati – sprejel predlog svojega sodelavca majorja Rudolfa Maistra (sicer okrajnega poveljnika črne vojske), da ga postavijo za poveljnika oboroženih enot Države SHS v Mariboru in Spodnji

38 Več Vlatka Dugački in Krešimir Regan, »Zaboravljeni vojskovođa Nikola pl. Ištvanović,« v: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 50, št. 1 (2018): 153–83.

39 Ribnikar, ur., *Sejmi zapisniki NVS*, zapisnik seje NVS 2. 11. 1918. Po Andrejki je bil podpolkovnik Milan Ulmansky v Ljubljani že 31. 10. 1918. – Viktor Andrejka, »Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes,« v: *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal (Ljubljana: Leonova družba, 1928), 269.

40 Ribnikar, ur., *Sejmi zapisniki NVS*, zapisnik seje NVS 31. 10. 1918, 57. »Pogačnik, Lovro,« v: *Enciklopedija Slovenije*, 9: *Plo-Ps* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995), 33.

41 O dogajanju podrobneje Švajncer, *Slovenska vojska 1918–1919*, 15–27.

Štajerski ter mu podelijo čin generala, s katerim je ta želel utrditi svojo avtoriteto vojaškega poveljnika.⁴² Poudariti velja, da je že Narodno vijeće pozivalo k vzpostavljanju odborov za narodno zaščito in je več narodnih svetov takšne vojaške poveljnike tudi iskalo in jih našlo, npr. Narodni svet na Reki podmaršala Ištvanovića in Narodni svet v Ljubljani polkovnika Poura. Poverjenik dr. Pogačnik je tako delujoče poveljnike in oficirje brez zadržkov vključil tudi v strukturo nastajajočih vojaških (krajevnih) poveljstev. Maister je tako ohranil svoja položaja in naziva mestnega (štacijskega) poveljnika za Maribor in poveljnika Poveljstva SHS za spodnji Štajer.⁴³

Poverjenik dr. Pogačnik in štab 2. vojaškega okrožja pa sta imela ob vzpostavljanju obrambnega sistema in oborožene sile države še dodatni, pravzaprav prednostni skrb. Prva je bila predvsem praktična, to je bilo vprašanje, kako se rešiti ogromne množice avstro-ogrskega vojaštva, ki se je umikala s Piave večinoma čez slovensko ozemlje. Tu se je s svojim organizacijskim znanjem izkazal načelnik štaba 2. vojnega okrožja podpolkovnik Milan Ulmansky, predvsem pa je učinkovala dobra slovenska organiziranost, ki je premiku vojakov od Gorice proti Čakovcu in Mariboru podredila vse prometne zmogljivosti in oskrbo. Za teden dni so celo ustavili ves železniški promet, da so vlaki z vojaštvom, šlo naj bi za okoli 370.000 vojakov, šli bolj tekoče od Gorice do Pragerskega in Maribora.⁴⁴

Drugo, bolj vsebinsko, pa je bilo vprašanje, kako izpeljati vladni sklep, naj se vojaki slovenskega rodu javijo pri svojih kadrih v Ljubljani, Celju, Mariboru in Borovljah,⁴⁵ torej kako zbrati vojaške enote. Poverjenik dr. Drinković je splošen vpoklic vojakov v starosti od 18 do 40 let, ki se prištevajo k narodni državi, pripravil že 30. oktobra 1918, podprl pa ga je Glavni odbor Narodnega vijeća.⁴⁶ Razglas o mobilizaciji je poverjeništvo za narodno obrambo objavilo 1. novembra. Na dobro obiskanem shodu Narodne obrane 2. novembra v Ljubljani so v resoluciji, ki so jo sprejeli, izrecno zahtevali: »Tekom 24 ur je izdati ukaz za prisilni nabor vseh moških državljanov od 18 do 50 leta, oziroma pokličejo naj se v vojaško službo vsi za to sposobni državljani.«⁴⁷ Narodna vlada v Ljubljani je bila istega dne zvečer precej bolj zadržana in je vpoklic vojaških obveznikov na slovenskem delu države skrčila na obvezo tistih vojakov, ki so bili doma, da se v 48 urah javijo v svojih enotah.⁴⁸ Ni podatka, kateri od ministrov so se zavzemali za tako omilitev mobilizacije, razvidno pa je, da se je poverjenik Tavčar zavzemal za bolj podjetno mobilizacijo.⁴⁹ Vladni sklep je dr. Pogačniku zožil možnosti, da vojake sploh pridobi v dovoljšnjem številu. General Rudolf Maister pa si je v okviru pristojnosti Narodne vlade SHS v Ljubljani vzpostavil poseben položaj, saj

42 Građa, dok. 373.

43 Bruno Hartman, *Rudolf Maister, general in pesnik* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2006), 31–45. Narodno vlado pa je motila podelitev naziva general, kar je najbrž imela za svojo pristojnost. – Ribnikar, ur., *Sejni zapisniki NVS*, zapisnik seje NVS 4. 11. 1918, 67.

44 Matjaž Bizjak, »Umik avstroogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 1 (2003): 25–36.

45 Ribnikar, ur., *Sejni zapisniki NVS*, zapisnik seje NVS 2. 11. 1918.

46 Građa, dok. 345.

47 *Slovenski narod*, 3. 11. 1918, 259, Prvi shod v svobodni Jugoslaviji.

48 Ribnikar, ur., *Sejni zapisniki NVS*, zapisnik seje NVS 2. 11. 1918.

49 Ibid.

je mobilizacijo za območje svojega poveljstva na Spodnjem Štajerskem 8. novembra razglasil samostojno, ne da bi Narodna vlada to vedela ali odobrila. Narodna vlada je sicer naknadno previdno omejila njegov javni poziv, vendar pa omejitev ni kaj posebej učinkovala. Teden dni pozneje je Narodna vlada ponovno odredila mobilizacijo, to pot v obsegu, kot jo je razglasil že poverjenik dr. Drinković oziroma Narodno vijeće.⁵⁰

Mobilizacija je na hrvaškem in tudi v slovenskem delu države potekala v neugodnih okoliščinah, ob majhni legitimiteti nove oblasti in vseprisotnih željah ter zahtevah po miru in prenehanju vojaške službe. Temu primeren je bil tudi odziv vojakov, a vendar ne tako slab, da bi ga lahko podcenjevali. V dveh tednih se je v enotah zbralo okoli 7200 vojakov.⁵¹

Pereče je bilo vprašanje potrebnega častniškega kadra za novo vojsko. Častnikov, aktivnih in rezervnih, zlasti srednjih in nižjih činov je bilo dovolj, vendar pa so bili za nadaljevanje vojaškega življenja v novi vojski najbolj zavzeti rezervni častniki, ki so bili nacionalno zavedni in deloma povezani s političnimi elitami, toda hkrati željni tega, da bi slekli uniformo in se vrnili v svoje poklice. Poklicni častniki slovenskega rodu so bili bolj zadržani, hkrati pa dolgoročneje perspektivni kadri za oborožene sile nove države.⁵² Vsekakor je v vojski Države SHS v 2. vojaškem okrožju služil velik delež rezervnih častnikov, vsaj nadpolovičen.⁵³

Poverjenišтво za narodno obrambo je iz avstro-ogrske vojske prevzemalo častnike višjih činov, npr. polkovnike, in tudi številne nižje častnike. Vključilo naj bi tudi enega od generalov, ki se je izjasnil za državljana nove države. Okoli 20. novembra je bilo v Narodni vojski v 2. vojaškem območju 610 častnikov.⁵⁴ Statusa častnikov poverjenišтво in vlada nista urejala le gmotno (plača in pridatki), pač pa tudi karierno. Čine, dosežene v avstro-ogrski vojski, je poverjenišтво priznavalo, samo pa je uporabilo možnosti avstro-ogrskih predpisov in uvedlo izredna napredovanja.⁵⁵ Tako je Narodna vlada SHS v Ljubljani (podobno tudi Narodno vijeće) izredno povišala okoli 20 častnikov, ki so se najbolj angažirali ob prevratu in pri ustvarjanju vojske Države SHS, in ob tem urenila tudi generalski naziv majorja Rudolfa Maistra. Podelila mu je čin polkovnika »v svojstvu in s pravicami generala«, kar je bila nekoliko prirejena kombinacija izrednega povišanja za dva čina in nazivnega čina.⁵⁶ Vendar pa je poverjenišťvo lahko kmalu ugotovilo, da obstaja pomembna razlika v narodni zavesti rezervnih in poklicnih častnikov,

50 Ribnikar, ur., *Sejni zapisniki NVS*, Zapisnik seje vlade 13. 11. 1918.

51 Švajncr, *Slovenska vojska 1918–1919*, 71–72. Vprašanje številčnosti enot II. vojaškega okrožja je ob pomanjkljivih podatkih težko in le na ocenah temelječe vprašanje. Štajersko obmejno poveljstvo je imelo po mobilizaciji okoli 2000 vojakov v dveh pehotnih in konjeniškem polku, po okoli 1000 vojakov pa sta zbrala tudi Slovenski planinski in Ljubljanski polk, medtem ko je Tržaški polk imel okoli 400 vojakov. S topništvo in ostalimi specializiranimi enotami se je število povečalo še za okoli 1000 vojakov, kar da številko 5500 vojakov. Poleg tega je v tem času sodil v sestav tudi 26. polk poveljstva srbskih enot, ki je imel okoli 1200 vojakov.

52 Švajncr, *Slovenska vojska 1918–1919*, 44, 45.

53 Ibid. Opominja, da so bili aktivni častniki v velikem delu nacionalno zavrti ali zadržani zaradi nadnacionalne orientacije avstro-ogrske vojske in da so se novi vojski odzvali šele, ko so videli, da je Avstro-Ogrska dejansko razpadla, torej v drugi polovici novembra 1918 ali pozneje.

54 Ibid., 62.

55 Ibid.

56 SI AS 94, št. 2, Vojaški naredbeni list 1. 12. 1918, št. 1. Švajncr, *Slovenska vojska 1918–1919*, 51.

srečevalo se je s pritožbami javnosti in tudi samozvestnih moštev proti 'nemškutarjem', oficirjem brez slovenske narodne zavesti, ki naj bi se vrinili v narodno vojsko.⁵⁷

Organizacijska struktura »Narodne vojske« je postala aktualna šele s kolikor toliko uspešno izvedeno mobilizacijo. Generalštab 2. vojaškega okrožja je vodil teritorialna poveljstva in operativne enote. Prva so bila predvsem krajevna, »štacijska« poveljstva. Poveljstvo SHS za Spodnji Štajer kot edino pokrajinsko teritorialno poveljstvo je obstalo do prve celovite reorganizacije po 20. novembru. Namesto njega so ustanovili Štajersko obmejno poveljstvo; njegova teritorialna pristojnost se je ob tem skrčila na mariborski okraj. Obenem so ustanovili še Koroško obmejno poveljstvo, kar pomeni, da je 2. vojaško okrožje v severnem delu, bliže sporni severni meji, svoje operativno območje pokrilo z dvema obmejnima območjema na relaciji od Ziljske doline do ogrske meje vzhodno od Radgone, s čimer so povečali odzivnost in kakovost nadzora območja, kjer bi lahko prišlo do oboroženih spopadov ob načrtovani zasedbi območja do narodne meje. Ne glede na izraženo obmejno specifikko pa so obmejni poveljstva imeli tudi za teritorialni poveljstva, ki sta imeli pristojnosti nad vsemi vojaškimi enotami in ustanovami na njunem območju.

Na celotnem območju v pristojnosti 2. vojnega okrožja so začeli oblikovati polke v skladu z novo vojaško-dopolnilno ureditvijo. Z uredbo z dne 13. novembra so namreč določili vojaško-dopolnilne okraje Ljubljana, Maribor, Celje, Trst in Borovlje ter tako poenostavili in hkrati prilagodili dotedanjo avstro-ogrsko vojaško dopolnitveno ureditev.⁵⁸ Dober teden pozneje, 22. novembra, je štab 2. vojaškega okrožja izdal ukaz o »provizorični ureditvi poveljstev pri II. vojnem okrožju«, s katerim je določil formacijo in pristojnosti enot Narodne vojske na slovenskem delu države.⁵⁹ Za oblikovanje pehotnih enot so vzeli polkovno ureditev ter vanje vključili tudi strelske bataljone lahke pehote. Namesto artilerijskih polkov so oblikovali topniška poveljstva s po več divizionii.

- Ljubljanski polk in slovenski planinski polk, oba s sedežema v Ljubljani, je popolnjeval vojaški okraj Ljubljana;
- Celjski polk s sedežem v Celju je popolnjeval vojaški okraj Celje;
- Mariborski polk (prejšnja 47. pehotni in 26. strelski polk) s sedežem v Mariboru je popolnjeval vojaški okraj Maribor;
- Tržaški polk je bilo mogoče oblikovati le izven njegovega dopolnilnega območja zaradi prodirajoče italijanske vojske na dodeljeno območje. Oblikovani bataljon (moštva je bilo premalo za polno formacijo) so namestili v Novo mesto;⁶⁰
- 26. srbski polk je imel začasen sedež v Ljubljani. Popolnjeval se je zgolj iz vračajočih se vojakov in oficirjev srbske vojske;
- topniška poveljstva v Ljubljani, Celju in Mariboru;
- specializirane in podporne enote: telegrafski bataljon, prevoznništvo, avtokolona, bataljon za zvezo (in še druge manjše);

57 Z nemškutarji so označevali častnike, ki niso bili sposobni uporabe slovenskega jezika ali so se prej izogibali kazati, da so po narodnosti Slovenci, marsikdaj pa tudi nepriljubljene, surove oficirje.

58 Švajncer, *Slovenska vojska 1918–1919*, 56.

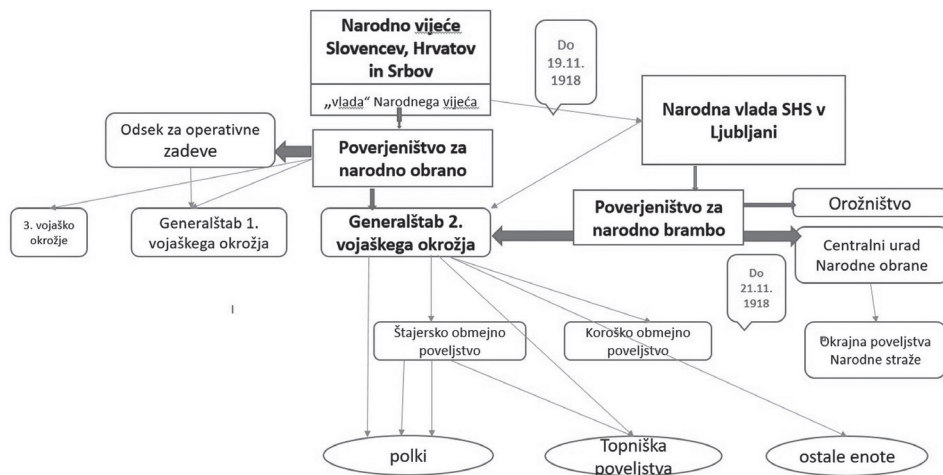
59 SI AS 94, povelje generalštaba II. vojnega okrožja, 22. 11. 1918.

60 Vladimir Gradnik, *Primorski prostovoljci v boju za severno mejo* (Koper: Lipa, 1981).

- letalski stotniji v Ljubljani in Mariboru.

Na medtem zasedenem delu južne Koroške so sicer ustanovili kader v Borovljah (namesto v Celovcu), vendar pa do oblikovanja vojaške enote ni prišlo.⁶¹

Shema 1 Obrambni sistem Države SHS na slovenskem delu države (stanje konec novembra 1918) (izdelal Damijan Guštin)

Dislokacija enot 2. vojaškega območja se je postopoma spreminjala. Če so sprva bile enote v centrih, kjer so jih organizirali, pa so pred koncem novembra 1918 velik del enot premestili na območja obmejnih poveljstev, to je v bližino demarkacijske črte z Nemško Avstrijo. Obmejni poveljstvi sta torej postali poveljstvi z začasnim sestavom pridelenih enot.⁶²

Oboroževanje in opremljanje Narodne vojske

S privzemanjem dotedanjih enot s slovenskimi vojaki v vrste Narodne vojske sprva ni bilo nikakršne posebne potrebe, da bi poverjeništvo za narodno obrambo posebej skrbelo vprašanje oboroževanja vojske. Celo enotam Narodne obrane ni bilo posebej težko priskrbeti orožja. Med umikom soške armade so enote in štacijska poveljstva že poskušale pripraviti vojake, ki so prečili slovensko ozemlje, do odložitve orožja, bodisi osebnega bodisi formacijskega. Tako se je v roke zbirnih centrov 2. vojaškega okrožja nateklo veliko vsakovrstnega orožja, ki pa je bilo naključno in ga je bilo treba formacijsko še osmisliti in dopolniti. Velik del predvsem težje artilerije (v evidenci so imeli 250 topov različnih kalibrov in zvrsti), ki je ostajala za umikajočimi se enotami, je bil za

61 Več Damijan Guštin, »Die Formierung der Streitkräfte und die Reaktion der Bevölkerung auf die Bildung von Nationalstaaten. Das Gebiet des Landes Kärnten,« v: *Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung: Leistungen, Defizite, Perspektiven* (Klagenfurt: Heyn, 2002), 259–74.

62 Švajncer, *Slovenska vojska 1918–1919*, 188, 189, 192, 193, 199–204, 206, 207, 215, 220, 224.

Narodno vojsko zaenkrat neuporaben. Vsekakor so vojaške enote, ki so sprva delovale, potrebovale predvsem osebno orožje, glede tega pa tudi ni bilo težav. Ker je vse orožje izviralo iz avstro-ogrske vojske, tudi ni bilo zapletov s kompatibilnostjo orožja in streli-
liva. Šele z enotami na ravni polkov je prišla do izraza tudi načrtnejša izbira oborožitve. Od pridobljenega topništva so uporabili le manjše kalibre, ki so ustrezali poljski rabi.

Reorganizacija in vključitev obrambnega sistema Države SHS v obrambni sistem Kraljevine SHS

Dne 1. decembra 1918 sta Kraljevina Srbija in Država SHS na politični ravni s politično deklaracijo oblikovali skupno državo.⁶³ Prav varnostna vprašanja so bila na strani vodstva Države SHS tista, ki so pospešila načrtovano združitev obeh držav in tudi znižala njena pogajalska izhodišča. Na oblikovanje izvršne oblasti in državnih podsistemov pa je združitev v eno državo vplivala le postopoma in tudi vzpostavljaj-
nje skupnega obrambnega sistema je teklo počasi. Organizacija obrambnega sistema skupne države pa je časovno sovpadla prav z načrtom za reorganizacijo Narodne vojske Države SHS. Generalštab srbske vojske (zdaj vojske Kraljestva SHS) je že 3. decembra 1918 izdal povelje, ki se je dotikalo usode Narodne vojske, namreč o načrtu, da se na »prisajedinjenih« območjih formira šest pehotnih polkov.⁶⁴

V hrvaškem delu Države SHS se je oblast v notranjem razhodu umaknila v nede-
javnost. Poverjeništvu za narodno obrambo je sicer še delovalo in izdajalo navo-
dila, vendar pa se je izgubilo zaupanje v Narodno vojsko in zanimanje zanjo. Po t. i. Lipovščakovi zaroti odkriti 22. novembra 1918 se je zaupanje v Narodno vojsko še zmanjšalo.⁶⁵ Iz poverjenišтва za narodno obrambo Narodnega vijeća je konec novem-
bra prišla iniciativa za izgradnjo nove formacije vojske, ki bi jo s svojim znanjem poma-
gal vzpostaviti šef srbske vojaške misije pri poverjeništvu polkovnik Milan Pribičević. Ta je prišel v Zagreb 29. novembra 1918. Ena od prvih nalog in odraz posebnega tretmaja te misije Kraljevine Srbije, tedaj še druge države, je bilo načelno dogovarja-
nje, da misija skupaj s poverjeništvom za obrambo Narodnega vijeća izdela načrt za novo vojsko. Nato se je 6. decembra sredi Zagreba protest vojakov 2. domobranskega polka proti načinu združitve spremenil v krvav spopad.⁶⁶ Do 10. decembra, zdaj že formalno v skupni državi, so se dogovorili, da bodo na območju bivše Države SHS – najprej na Hrvaškem, ustanovili novo vojsko »namesto bivše avstrijske, koja će biti raspuštena«. ⁶⁷ Med snovanjem načrta je bila za osnovo vzeta formacija osmih peho-
tnih polkov, nato pa so število polkov zmanjšali na šest. Tolikšno število je že 3. decem-
bra 1918 predvidela srbska Vrhovna komanda, ko je izdala prvi ukaz o oblikovanju

63 Građa, dok. 589.

64 Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1921* (Beograd: Narodna knjiga, 1988), 48.

65 Več Tomislav Zorko, »Afera Lipoščak«, *Časopis za suvremenu povijest* 35, št. 3 (2003), 887–98.

66 Bogdan Krizman, *Hrvatska v prvom svjetskom ratu: hrvatsko-srpski politički odnosi* (Zagreb: Globus, 1989), 361–66.

67 Građa, 706, dok. 620, Okrožnica 10. 12. 1918; Narodno vijeće, dok. 232, dopis srbske vojaške misije Narodnomu vijeću 10. 12. 1918.

polkov na zedinjenem območju. En polk naj bi bil oblikovan na območju Slovenije (ljubljski), eden v Vojvodini (petrovaradinski), eden v Bosni (banjaluški) in trije na območju Hrvaške (splitski, zagrebški, karlovški). Jedro vsakega od novih polkov pa naj bi bil oddelek srbske vojske (po možnosti iz »jugoslovanskih« prostovoljcev), v moči čete ali bataljona.⁶⁸ Toda od ukaza do dejanskega oblikovanja novih enot je minilo še veliko časa. Vrhovna komanda je začela pomišljati, ali sploh lahko oblikuje teh šest polkov, ko je dobila opozorilo antantnih sobojevnic, da na območju nekdanje Avstro-Ogrske bivših avstro-ogrskih vojakov ne sme rekrutirati v vojaške enote nove države.⁶⁹

Poverjenik dr. Pogačnik je okrožnico dr. Drinkovića z 10. decembra 1918 zagotovo dobil.⁷⁰ V primerjavi s petimi in pol polki, ki jih je poverjeništvo že vzpostavilo, ga je predvidevanje zgolj enega polka za slovenski del države gotovo presenetilo. Ni pa opazno, da bi kakorkoli ukrepal v smislu okrožnice. Brez dvoma je vse vzpostavljene polke vedno bolj potreboval, saj so se v obmejnih poveljstvih že začeli oboroženi spopadi, najbolj izrazito na Koroškem, kjer je v začetku decembra izbruhnila prava mala vojna.⁷¹

Prav v času največjega mirovanja – ko se je država znova preuredila in se je nova oblast ponovno vzpostavljala – je prišlo do največjih varnostnih zaostritev na mejah nove države. Ne le da je bila nova država vpeta v nadaljevanje srbskih spopadov za meje na Kosovu, kjer je morala izvajati tudi večje »očiščevalne« operacije, skrbelo jo je tudi ravnanje črnogorskih zelenašev. Največji problem pa je bilo zatrtje revolucije na Madžarskem, za kar se je na željo antante obljubila angažirati tudi Kraljevina SHS. Zaradi Banata je bilo zelo napeto tudi razmerje z Romunijo. Nov varnostni problem, oborožen spopad z Avstrijo glede meje med obema državama, je bil dodatna obremenitev, ki jo je zato morala reševati najbolj zainteresirana Slovenija s svojimi silami, ki so preostale od vojske Države SHS.⁷²

Vzpostavitev novega obrambnega sistema skupne države se je raztegnil v dvome-sečno obdobje po združitvi. Po srbskem vzoru so za hrvaško in slovensko območje Države SHS ustanovili dodatno armadno poveljstvo v Zagrebu (IV. armijska oblast), celotno območje Države SHS pa organizirali v divizijska poveljstva. Za slovenski del države je bilo predvideno in ustanovljeno Dravsko divizijsko območje. Za njegovega poveljnika so postavili generala Krsto Smiljaniča, šefa vojaške misije, ki je 20. decembra 1918 prišla v Ljubljano, k poverjeništvu za narodno obrambo in 2. vojaškemu okrožju. Dravsko divizijsko območje je svoje polne kompetence v skladu z odredbo prevzelo 1. februarja 1919. Vse kompetence poverjeništva glede vojaških zadev je prevzelo ministrstvo za vojsko in mornarico, nekaj jih je po 20. februarju 1918 prevzelo poverjeništvo za notranje zadeve. V Deželni vladi za Slovenijo, imenovani 20. januarja 1919, resorja za obrambo ni bilo več. Slovenija je bila povsem vključena v jugoslovanski obrambni sistem, kar pa ne pomeni, da enote Dravske divizijske oblasti niso delovale in se bojevale še naprej v enaki sestavi vsaj do julija 1919.

68 Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS 1918–1921*, 48, 49.

69 Ibid., 49, 50.

70 SI AS 60/82, priloge k 32. seji, poročilo Narodnega sveta v Ljubljani 10. 12. 1918.

71 Zdravko Seručar, *Vojne akcije u Koruškoj 1918/1919 godine* (Beograd: Vojnoistorijski institut JA, 1950), 37–49.

72 Ibid., 50–62. Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS 1918–1921*, 139–49.

Sklep

Država Slovencev Hrvatov in Srbov je bila v organizaciji svojih vojaških sil in še zlasti celovitega obrambnega sistema, katerega najpomembnejši del so bile prav oborožene enote Narodne vojske, zelo omejena. Časovna dimenzija obstoja države je poleg tega dajala le malo možnosti, da bi ob tako omejenih možnostih bil zastavljeni obrambni sistem zgrajen v večini svojih elementov in da bi deloval. Vendar pa je bila Država SHS sposobna vzpostaviti obrambno organiziranost, ki je omogočila zagotoviti obrambo državnega ozemlja proti nasprotnikoma, Nemški Avstriji in Madžarski, proti katerima je sploh lahko nastopila. Vendar pa se je strateški položaj države poslabšal prav v najbolj občutljivem času odločanja o oblikovanju skupne južnoslovenske države s Srbijo. Hitra prvodecembrska združitev v novo državo, Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev, je povzročila še dodatno problematiziranje legitimnosti in predvsem padec organizacijskega prizadevanja za razvoj dejavnega obrambnega sistema. Srbskega obrambnega sistema pa njegovi akterji niso bili zmožni takoj vpeljati na celotno državno ozemlje, saj je njegovo obnavljanje potekalo šele v Srbiji, kamor sta se srbska elita in vojska po dveletni odsotnosti vrnili šele v drugi polovici oktobra 1918 (v Beograd 1. novembra).⁷³ Tako je nova državna oblast ob nujnih statusnih spremembah na političnem področju (sprememba statusa Narodne vlade v Deželno, prevzem kompetenc osrednje vlade) izvedla tudi zgolj površinsko uvedbo obrambnega sistema. Podobno kot k osrednji vladi je tudi v Ljubljano poslala vojaško misijo v podobi generala Krste Smiljaniča, z njim pa je teden dni pozneje prišel tudi bataljon srbske vojske, ki pa ga v sočasno potekajočih bojih na Koroškem niso angažirali.

Osrednja vlada je nato na sugestijo vojaškega vrha oblikovala novo vojaško ureitev za celotno državo. Dejansko je uporabila srbski model in ga aplicirala na celo državno ozemlje. Za slovenski del ozemlja je predvidela Dravsko divizijsko območje, za preostalo območje Države SHS pa še pet drugih divizijskih območij. Za zahodni del države so predvideli tudi štab nove IV. armade, ki je združevala pet divizijskih območij s petimi divizijami. Konec decembra 1918 so oblasti že vedele, da bosta nov obrambni sistem in na tej podlagi zgrajena vojaška organizacija začela delovati 1. februarja 1919. Tega dne je general Smiljanič tudi formalno prevzel poveljstvo divizijskega območja in s tem poveljstvo nad enotami, ki jih je do tedaj vzpostavilo in vodilo poverjeništvo za narodno obrambo. Štab II. vojaškega območja je šel v likvidacijo, a je del neoperativnih nalog še vedno opravljal neposredno. V preskrbnem sistemu namreč še ni prišlo do spremembe in je preskrbo vojakov pod orožjem še vedno opravljala Deželna vlada prek intendature II. vojaškega okrožja.⁷⁴

⁷³ Ibid., 40–64.

⁷⁴ Ibid., 64–69, 310.

Viri in literatura

Viri

- Jankovič, Dragoslav in Bogdan Krizman. *Građa o stvaranju jugoslovenske države* (1. I. – 20. XII. 1918). Tom I, II. Beograd: Institut društvenih nauka, 1964.
- *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919: izabrani dokumenti*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008.
- Ribnikar, Peter, ur. *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželni vlad za Slovenijo 1918–1921, 1. del: Od 1. novembra 1918 do 26. februarja 1919*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 60 – Pokrajinska uprava za Slovenijo.
 - SI AS 94 – Deželna vlada za Slovenijo, Poverjenišтво za narodno obrambo, 1918–1921.
- *Slovenec*, 1918.
- *Slovenski narod*, 1918.
- *Uradni list Narodne vlade za Slovenijo*, 1918.
- *Vojaški naredbeni list*, 1918.

Literatura

- Andrejka, Viktor. »Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes.« V: *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal, 269. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Bizjak, Matjaž. »Umik avstroogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 43, št. 1 (2003): 25–36.
- Bjelajac, Mile. *Vojska Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca: 1918–1921*. Beograd: Narodna knjiga 1988.
- Dugački, Vlatka in Krešimir Regan. »Zaboravljeni vojskovođa Nikola pl. Ištvanović.« V: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 50, št. 1 (2018): 153–83.
- Gradnik, Vladimir. *Primorski prostovoljci v boju za severno mejo*. Koper: Lipa, 1981.
- Guštin, Damijan. »Die Formierung der Streitkräfte und die Reaktion der Bevölkerung auf die Bildung von Nationalstaaten. Das Gebiet des Landes Kärnten.« V: *Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung : Leistungen, Defizite, Perspektiven*, 259–74. Klagenfurt: Heyn, 2002.
- Guštin, Damijan. »Soška fronta in njeno slovensko zaledje.« V: *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*, ur. Peter Vodopivec in Katja Kleindienst, 62–74. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
- Hartman, Bruno. *Rudolf Maister: general in pesnik*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2006.
- *Hrvatsko domobranstvo: 1868–1993*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, 1994.
- *Kraljevsko hrvatsko domobranstvo*; – Wikipedija. Pridobljeno 1. 8. 2019. https://hr.wikipedia.org/wiki/Kraljevsko_hrvatsko_domobranstvo.
- Kladnik, Tomaž. »Prva svetovna vojna in vojaška organiziranost na Slovenskem.« *Sodobni vojaški izzivi* 20, št. 1 (2018): 21–26.
- Krizman, Bogdan. *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: hrvatsko-srpski politički odnosi*. Zagreb: Globus, 1989.
- Krizman, Bogdan. *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države*. Zagreb: Školska knjiga, 1977.
- Perovšek, Jurij. *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.

- Perovšek, Jurij. »Politični in idejni pogledi slovenskih strank in državoupravne oblasti na vzpostavitve oboroženih sil 1918–1919«. *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009): 143–70.
- Pleterski, Janko, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.
- Rahten, Andrej, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije: slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla*. Celje; Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2016.
- Seručar, Zdravko. *Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine*. Beograd: Vojnoistorijski institut JA, 1950.
- Stergar, Rok. *Slovinci in vojska, 1867–1914: slovenski odnos do vojaških vprašanj od uvedbe dualizma do začetka 1. svetovne vojne*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004.
- Svoljšak, Petra in Gregor Antoličič. *Leta strahote: Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.
- Švajncer, Janez J. *Slovenska vojska 1918–1919*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990.
- Urbanitsch, Peter in Adam Wandruszka, ur. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918: Bd 5, Die Bewaffnete Macht*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1987.
- Zorko, Tomislav. »Afera Lipoščak.« *Časopis za suvremenu povijest* 35, št. 3 (2003): 887–98.

Damijan Guštin

**THE NATIONAL GOVERNMENT OF SHS IN LJUBLJANA
REGARDING THE MATTERS OF DEFENCE:
THE ESTABLISHMENT OF THE STATE OF SHS DEFENCE
SYSTEM IN 1918 BETWEEN LEGISLATION AND REALITY**

SUMMARY

The formation of the defence system and structures of the State of Slovenes, Croats and Serbs was one of the most sensitive and organisationally demanding tasks after the establishment of the independent and autonomous South Slavic state. In October 1918, the risk involved in the political act of proclaiming an independent state dictated exceedingly tentative preparations in the military field. Therefore, the state leadership – the Presidency of the SHS National Council – started setting up the first elements of the defence system as late as on the day when the new state was established, while the state-legal foundations had still not been settled. The state leadership established the defence system and the armed forces as its most crucial element in accordance with the principle of adopting the former Austro-Hungarian defence system, including the legislation, and later adapting it to the existing circumstances. The army was formed based on the citizens' compulsory military service. Mobilisation was introduced, but it was only partly successful due to the lack of the state's legitimacy, the end of the war, and the dissolution of the Austro-Hungarian Army. Initially, the state thus resorted to hiring soldiers of other Slavic nationalities, and permanently – throughout this period

and until the unification with Serbia on 1 December 1918 – also by forming units consisting of the Serbian prisoners of war who were returning home. These units were stationed in Zagreb and Ljubljana.

The central state authorities led and managed this system by distributing the tasks between the National Defence Commissions in Zagreb (the central Commission, in charge also of the Kingdom of Croatia, Slavonia, and Dalmatia), Ljubljana, and Sarajevo. The SHS National Council's Commission for National Defence based its activities on the principle of a single defence system with a semi-military National Defence and a single army, consisting of three (later four) district military commands: for the Slovenian provinces; for the Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia; and for Bosnia and Herzegovina (another district commands for Herzegovina and Dalmatia was envisioned but never realised).

The Commission for National Defence – the central administrative body in charge of the military matters in the Slovenian provinces that were part of the State of SHS – was established by the National Government of SHS in Ljubljana when it was formed on 31 October 1918. Through the Central Office of the National Defence, this body managed the semi-military National Defence (National Guard). These were the first local security and military forces of the new state. Through the General Staff of the Military District II, it also managed the military units established as of 13 November. With the administrative-political definition of its jurisdictions after 19 November 1918, the National Government of SHS in Ljubljana assumed direct control over the military matters and the defence system in the former provinces of Styria, Carinthia, Carniola, Gorizia, and Trieste; merged all three branches of the Austrian armed forces into unified armed forces; and formed the basic military units – five infantry regiments, a cavalry regiment, artillery units, two military aviation units, as well as specialised and support units – based on mobilisation (with many elements of voluntarism).

Mirjam Škrk*

Profesorji Ivan Žolger, Ivan Tomšič in Stanko Peterin ter njihovi prispevki k nastanku slovenske države

IZVLEČEK

Članek je posvečen 100. obletnici prve slovenske Narodne vlade in 100. obletnici Pravne fakultete Univerze v Ljubljani. 31. oktobra 1918 je Narodno vlado v Ljubljani imenoval Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov, vladajoči organ novoustanovljene Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s sedežem v Zagrebu. Narodna vlada je de facto upravljala ozemlje avstrijske dežele Kranjske in dela Štajerske do 1. decembra 1918, ko se je Država Slovencev, Hrvatov in Srbov združila s Kraljevino Srbijo v novoustanovljeno Kraljevino SHS. Obe stoletnici sta med seboj povezani, ker so nekateri profesorji Pravne fakultete kot delegati sodelovali na pariški mirovni konferenci 1919–1920. Najprej sta z vidika mednarodnega prava proučeni Država Slovencev, Hrvatov in Srbov in Narodna vlada v Ljubljani. Država Slovencev, Hrvatov in Srbov je izpolnjevala pogoje za državo po mednarodnem pravu, čeprav je zavezniške in pridružene sile niso priznale. Po drugi strani Narodna vlada teh zahtev ni izpolnjevala. V nadaljevanju so predstavljeni trije članki profesorjev Ivana Žolgerja, Ivana Tomšiča in Stanka Peterina. Obravnavajo obstoj Jugoslavije od 1918 do 1992 in njen prehod iz unitarne v zvezno državo. Proces razpada jugoslovanske federacije je leta 1991 pripeljal do nastanka suverene in neodvisne Slovenije.

Ključne besede: mednarodno pravo, nastanek, kontinuiteta in razpad države, pariške mirovne pogodbe 1919–1920, priključitev

* Dr. pravnih znanosti, zaslužna profesorica Univerze v Ljubljani, mirjam.skrk@pf.uni-lj.si

ABSTRACT

PROFESSORS IVAN ŽOLGER, IVAN TOMŠIČ AND STANKO PETERIN AND THEIR CONTRIBUTIONS TO THE CREATION OF THE SLOVENIAN STATEHOOD

The article is dedicated to the 100th anniversary of the first Slovenian National Government and the 100th anniversary of the Faculty of Law, University of Ljubljana. On 31 October 1918, the National Government in Ljubljana was appointed by the National Council of Slovenes, Croats and Serbs, the governing body of the newly created State of Slovenes, Croats and Serbs seated in Zagreb. The National Government had de facto administered the territory of the Austrian Province of Carniola and part of Styria until 1 December 1918, when the State of Slovenes, Croats and Serbs united with the Kingdom of Serbia into the newly created Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The two centennials are closely related, as certain Faculty of Law Professors participated as delegates at the Paris Peace Conference in 1919–1920. The State of Slovenes, Croats and Serbs and the National Government in Ljubljana are first analysed from the international legal perspective. The State of Slovenes, Croats and Serbs fulfilled the criteria of a state under international law, although it was not recognised by the Allied and Associated Powers. On the other hand, the National Government did not meet such prerogatives. In addition, three articles, written by Professors Ivan Žolger, Ivan Tomšič, and Stanko Peterin are presented. These articles describe the existence of Yugoslavia from 1918 to 1992 and its transition from a unitary to a federal State. The process of the Yugoslav federation's dissolution gave rise to the creation of the sovereign and independent Slovenia in 1991.

Key words: international law, the creation, continuity, and dissolution of the state, Peaces Treaties of Paris 1919–1920, annexation

Uvod

Najprej želim z vidika mednarodnega prava opredeliti pomen in vlogo Narodne vlade, ki je bila 31. oktobra 1918 ustanovljena v Ljubljani. Na predlog slovenskega Narodnega sveta jo je imenoval Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu, ki je dva dni pred tem razglasil neodvisnost Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.¹ Narodna vlada je do združitve s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918 upravljala tedanji slovenski del te države.²

Zdi se, da je zgodovinska stroka to obdobje relativno dobro proučila. Ni mi pa uspelo zaslediti morebitne celovite proučitve mednarodnopravnega položaja

1 Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države* (Ljubljana: Modrijan, 2007), 162.

2 Ibid.

Slovencev in Narodne vlade v Ljubljani v procesu razpada Avstro-Ogrske do združitve s Srbijo v jugoslovansko državno skupnost 1. decembra 1918.

Pravna fakulteta v Ljubljani je bila kot ena prvotnih članic Univerze v Ljubljani ustanovljena hkrati z njo leta 1919. Od njenih tedanjih profesorjev je bil Ivan Žolger pooblaščen član delegacije Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev na mirovni konferenci v Parizu leta 1919–1920.³ Leonid Pitamic, prvi dekan Pravne fakultete, je na njej sodeloval v njenem širšem sestavu kot ekspert.⁴ Zato sem si ob stoletnici obeh dogodkov, ustanovitvi prve slovenske Narodne vlade in Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, v luči razvoja dogodkov v letih 1918–1991, ki so pripeljali do slovenske državnosti, izbrala tri članke profesorjev ljubljanske Pravne fakultete. V nadaljevanju so obravnavani članek Ivana Žolgerja iz leta 1923 z naslovom »Da li je naša kraljevina nova ili stara država?«,⁵ članek Ivana Tomšiča o identiteti jugoslovanske države po mednarodnem pravu, ki ga je objavil ob priložnosti 47. konference International Law Association (ILA) v Dubrovniku leta 1956,⁶ in članek Stanka Peterina »Naša državnost in pravda za našo zahodno mejo«, ki je bil leta 1978 objavljen v priložnostni publikaciji *Primorska srečanja* ob 25-letnici razglasitve priključitve slovenske Primorske k Jugoslaviji.⁷

S pomočjo prispevkov omenjenih profesorjev želim osvetliti pomen njihovih razmišljanj o (mednarodno)pravnem položaju in relevantnih dejstvih jugoslovanske države, v kateri smo Slovenci živeli od 1. decembra 1918 do razglasitve in vzpostavitve lastne suverene in neodvisne države 25. junija 1991. Gre za to, da smo se Slovenci, čeprav na mirovni konferenci leta 1919 nismo udeležili svoje lastne državnosti in neodvisnosti, skupaj s Srbi in Hrvati iz nekdanje Avstro-Ogrske prostovoljno združili s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (v nadaljevanju Kraljevina SHS) kot njen enakopravni, konstitutivni narod. Vsesplošna ljudska vstaja, oborožen odpor proti okupacijskim silam ter družbena in politična revolucija med drugo svetovno vojno so imeli za posledico, da se je predvojna jugoslovanska unitarna država po koncu te vojne preoblikovala v zvezno državo (federacijo).⁸ V njenem okviru je bila notranja oblast z ustavno pravico do odcepitve formalno dana petim konstitutivnim republikam, Bosni in Hercegovini, Hrvaški, Makedoniji, Sloveniji in Srbiji, čeprav je šlo za nedemokratsko državo pod vodstvom Komunistične partije, kasneje preimenovala v Zvezo komunistov. S poveljno reorganizacijo države⁹ iz unitarne monarhije v federacijo so bili postavljeni ustavnopravni in mednarodnopravni temelji za to, da je

3 Žolger je poleg Nikole Pašića in Anteja Trumbića kot pooblaščen kraljevi predstavnik poimensko naštet v Mirovni pogodbi z Avstrijo in Pogodbi med zavezniki in pridruženimi silami ter Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, obeh podpisanih v Saint-Germainu 10. 9. 1919, ter Mirovni pogodbi z Madžarsko, podpisani v Trianonu 4. 6. 1920.

4 Uroš Lipušček, *Sacro egoismo. Slovenci v krepkih tajnega Londonskega pakta* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012), 375.

5 Ivan Žolger, »Da li je naša kraljevina nova ili stara država?«, *Slovenski pravnik* 37, št. 3–4 (1923): 68–85.

6 Ivan Tomšič, »Identity of the Yugoslav State under International Law«, *Jugoslovenska revija za mednarodno pravo-JRMP* 1 (Beograd, 1956): 15–27.

7 Stanko Peterin, »Naša državnost in pravda za našo zahodno mejo«, *Primorska srečanja* (september 1978): 7–15.

8 Tomšič, »The Identity of the Yugoslav State«, 16.

9 Proces preobrazbe jugoslovanske notranjeprave ureditve se je začel že prej. – Ibid., 6–17. Peterin, »Naša državnost«, 13.

Slovenija, ko je nekdanja jugoslovanska državna skupnost začela razpadati, lahko iz nje izšla kot suverena, neodvisna in demokratična država ter ena enakopravnih naslednic nekdanje Jugoslavije.

Država Slovencev, Hrvatov in Srbov in mednarodno pravo

Pred proučitvijo morebitnih elementov državnosti na ozemlju, na katerem je v obdobju med 31. oktobrom in 1. decembrom 1918 Narodna vlada v Ljubljani izvrševala dejansko oblast, je koristno najprej proučiti položaj Države Slovencev, Hrvatov in Srbov od njene razglasitve 29. oktobra 1918 do združitve s Srbijo v Kraljevino SHS 1. decembra 1918.

Obstoj in prenehanje države sta posledici dejstev¹⁰ in sta v izključni domeni mednarodnega prava.

Glede mednarodnopravnega položaja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, posledično pa tudi glede položaja Narodne vlade v Ljubljani, je torej treba izhajati iz določb Konvencije iz Montevidea iz leta 1933 o pravicah in dolžnostih držav, ki velja za enega najbolj uveljavljenih virov glede pogojev za nastanek države. Ti so: stalno prebivalstvo, določeno ozemlje, vlada (ki je neodvisna od katere koli oblasti, lahko pa je začasna) in sposobnost navezati odnose z drugimi državami.¹¹ Nastanek države mora biti efektiven.¹² Država tudi ne sme nastati v nasprotju z mednarodnim pravom (*ex iniuria ius non oritur*) oziroma mora nastati legalno.¹³

Upošteva je našteje kriterije, bi Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov oziroma Narodnemu svetu Slovencev, Hrvatov in Srbov (v nadaljevanju Narodni svet SHS) v Zagrebu, katerega predsednik je bil dr. Anton Korošec, lahko pripisali, da je na delu ozemlja Avstro-Ogrske izpolnjevala elemente državnosti (prebivalstvo, ozemlje, začasna vlada). Država Slovencev, Hrvatov in Srbov ni nastala v nasprotju z mednarodnim pravom, saj je bila Avstro-Ogrska v kratkem obdobju obstoja te države od 29. oktobra 1918 do 1. decembra 1918 že v dejanskem procesu razpada. Konec oktobra 1918 so nenemški narodi habsburške monarhije odhajali z italijanskih bojišč, njihova politična vodstva pa so razglasila nacionalne države.¹⁴ Razpad Avstro-Ogrske je bil potrjen v tretji alineji preambule k Saintgermainski mirovni pogodbi z Avstrijo.¹⁵

10 Mnenje št. 1, Arbitražna komisija Konference o Jugoslaviji, 29. november 1991, 31 *International Legal Materials-ILM* (1992), 1495.

11 Člen 1: *League of Nations Treaty Series*, Vol. CLXV (1936), 19.

12 O učinkovitosti gl. Danilo Türk, *Temelji mednarodnega prava* (Ljubljana: GV, 2015), 72, 73.

13 Ian Brownlie, »Ex iniuria ius non oritur«, *British Yearbook of International Law-BYBIL*, (1982): 202–04.

14 Čehi in Slovaki 28. 10. 1918. – Janko Prunk, »V mesecu dni iz ene države v drugo in iz enega civilizacijskega kroga v drugega«, *Delo, Sobotna priloga*, 3. 11. 2018, 13.

15 Mirovna pogodba z Avstrijo. *Australian Treaty Series* 1920 No. 3. TREATY OF PEACE WITH AUSTRIA (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919). »WHEREAS the former Austro-Hungarian Monarchy has now ceased to exist, and has been replaced in Austria by a republican government, [...]«

Država Slovencev, Hrvatov in Srbov naj bi obsegala vse slovensko ozemlje razen Prekmurja, Hrvaško brez Medžimurja, Istro, Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino, pri čemer ni imela določenih državnih meja.¹⁶ Lipušček celo za Kraljevino SHS navaja, da je imela ob nastanku mejo urejeno le z Grčijo, ostale meje pa niso bile določene in so bile odvisne od pogajanj na mirovni konferenci.¹⁷ Za nastanek države ni potrebno, da ima državne meje v celoti določene.¹⁸

Vendar je treba ugotoviti, da Država Slovencev, Hrvatov in Srbov s sedežem v Zagrebu ni bila mednarodnopravno priznana.¹⁹ Vodopivec zatrjuje, da so nekatere zavezniške in srednjeevropske države vzpostavile diplomatske stike z Zagrebom in Ljubljano zaradi gospodarskih, prometnih in drugih potreb ter tako dejansko priznale njen obstoj.²⁰ Drugače meni Bartoš, ki navaja, da se je še pred ustanovitvijo Kraljevine SHS poskušalo doseči priznanje državne skupnosti Jugoslovanov z ozemlja nekdanje Avstro-Ogrske, vendar Narodnega sveta v Zagrebu ni priznala nobena zavezniška vlada.²¹ Po 6. členu Konvencije iz Montevidea naj bi imelo priznanje države le deklarativni učinek, kar je večinsko stališče v mednarodnopravni doktrini in praksi držav. Toda zavezniške in pridružene sile Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov na mirovni konferenci niso priznale mednarodnopravne subjektivitete. So pa priznale mednarodnopravno subjektiviteto srbskemu, hrvaškemu in slovenskemu narodu nekdanje Avstro-Ogrske s tem, da so potrdile njihovo prostovoljno združitev s Srbijo.²²

Zato *a fortiori* ne moremo govoriti o mednarodnem priznanju Narodne vlade v Ljubljani, ki je bila z Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov v nekakšni konfederalni zvezi in ji je formalno priznavala nadrejeni položaj. Primat Narodnega sveta SHS v Zagrebu je potrdila *Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani* (v nadaljevanju *Naredba*) kot najvišji zakonodajni akt, ki jo je 14. novembra 1918 razglasila Narodna vlada in je bila objavljena v Uradnem listu 21. novembra 1918.²³ Narodna vlada se je po Uredbi imenovala Narodna vlada SHS v Ljubljani, torej je že njeno ime potrjevalo nadrejeni položaj Narodnega sveta SHS v Zagrebu.

Narodna vlada v Ljubljani je z omenjeno Naredbo kot ozemlje svoje prehodne, a celovite državne uprave, vključno s sodno upravo in organizacijo sodišč, razglasila Kranjsko, Goriško, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico, Štajersko in Koroško. Narodna vlada naj bi nad tem ozemljem obdržala prehodno državno upravo do sprejetja ustave Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

16 Vodopivec, *Od Pohlínove slovnice do samostojne države*, 163.

17 Lipušček, *Sacro egoismo*, 376.

18 Juraj Andrassy, *Medunarodno pravo* (Zagreb: Školska knjiga 1976), 63.

19 Vodopivec, *Od Pohlínove slovnice do samostojne države*, 162.

20 Ibid.

21 Milan Bartoš, *Medunarodno javno pravo, 1. knjiga* (Beograd: Kultura 1954), 209.

22 Gl. drugo alinejo preambule Pogodbe med zavezniškimi in pridruženimi silami in Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, podpisane v Saint Germainu 10. 9. 1919, The Archives of the League of Nations, R 1615 41/9248/608. Prim. s peto alinejo Mirovne pogodbe z Avstrijo.

23 »Žolgerjeva ustava«. Originalni naziv dokumenta je *Naredba celokupne vlade o prehodni upravi*. – Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, I, št. 11.

Vendar na vsem zgoraj naštetem, za Slovence narodnem ozemlju njihove poselitve Narodna vlada ni izvrševala efektivne oblasti. Lahko ji pripišemo, da je efektivno upravno oblast, začasno in *de facto*, a na temelju Naredbe tudi *de iure*, izvrševala pretežno na območju Kranjske do črte premirja z Italijo na zahodu in jugozahodu ter meje s Hrvaško-Slavonijo na vzhodu.

Po zaslugi generala Rudolfa Maistra, ki je z vojaško akcijo 1. novembra razglasil Maribor za jugoslovansko posest in »rešil Maribor in Podravje za Slovenijo«, je Narodna vlada dejansko oblast razširila tudi na del Štajerske.²⁴ Njegova dejanja so se pripisala Narodni vladi v Ljubljani. Ta vojaška akcija je bila legalna, tako kot je bilo legalno delovanje Narodne vlade, ker je bila Avstro-Ogrska novembra 1918 že v procesu razpada. Mednarodnopravno potrditev je dobila akcija v določbah Saintgermainске mirovne pogodbe o jugoslovansko-avstrijski meji po mejni črti Špilje–Radgona, ki jo je zasedel Maister.²⁵ Žal se je zaradi oklevanja Narodne vlade v Ljubljani in njene zavrnitve predloga deželne vlade v Celovcu o demarkacijski črti na Dravi neuspešno končal podoben vojaški poseg na Koroškem.²⁶ Končna usoda Koroške je bila prepuščena mirovni konferenci in posledično plebiscitu, na podlagi izida katerega je celo plebiscitarno območje pripadlo Avstriji.²⁷

Narodna vlada ni izvrševala efektivne oblasti na Goriškem, v slovenskem delu Istre in mestu Trst z okolico, kot je bilo predvideno v Naredbi. Po sklenitvi premirja z Avstro-Ogrsko 3. novembra 1918 je italijanska vojska v skladu z Londonskim paktom s 26. aprila 1915 začela prodirati proti vzhodu.²⁸ Po Londonskem paktu naj bi Italija na slovenskem narodnem ozemlju dobila Goriško, Gradiško, Trst z okolico ter Kanalsko dolino, del Notranjske in Istre.²⁹ Notranjska je po upravni razdelitvi spadala pod deželo Kranjsko. Po pogojih premirja je bila črta premirja določena tako, da je Italiji omogočila zasesti ozemlja po Londonskem paktu, ki jo je Italija prekoračila s prodiranjem proti Ljubljani. Prodrla je do Vrhnike, nadaljnje prodiranje je preprečil poveljnik srbskih čet v Ljubljani, podpolkovnik Stevan Švabič, z nekaj sto srbskimi vojnimi ujetniki, ki so se vračali iz ujetništva.³⁰ Italijanski vojski je bil izročen ultimatum, da se mora umakniti na razvodje Soče in Save.³¹

Narodna vlada v Ljubljani je torej na delu ozemlja, ki ga je razglasila kot svoje upravno območje, začasno in efektivno opravljala upravno oblast, čeprav formalno pod okriljem Narodnega sveta v Zagrebu oziroma Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, in sicer do združitve s Srbijo v Kraljevino SHS 1. decembra 1918. Zato ji lahko v pogledu ozemlja, ki ga je upravljala, pripišemo začasno, *de facto*, in omejeno

24 Prunk, »V mesecu dni iz ene države v drugo,« 13.

25 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 163.

26 Ibid.

27 Prim. člen 27 (4) s členi 48–51 Mirovne pogodbe z Avstrijo.

28 Besedilo Protokola o premirju, podpisanega v vili Giusti, je priloženo k besedilu Mirovne pogodbe z Avstrijo, gl. zgoraj pod op. 15. Za besedilo Londonskega pakta v angleškem jeziku gl. Lipušček, *Sacro egoismo*, 479–84.

29 Branko Celar, *Slovenija in njene meje* (Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola pridružena članica Univerze v Ljubljani, 2002), 60.

30 Lipušček, *Sacro egoismo*, 343.

31 Ibid.

mednarodnopravno subjektiviteto pod okriljem Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Žal pri začasni Narodni vladi v Ljubljani, kljub učinkovitemu upravljanju dela ozemlja pod njeno upravo, z vidika mednarodnega prava ne moremo govoriti o nastanku slovenske države. Peterin ugotavlja, da je bil z razpadom Avstro-Ogrske izpolnjen prvi pogoj za samostojnost, pri čemer je bilo potrebno »še učinkovito izvajanje državne suverene oblasti v mejah oklicane države.«³² Vendar Narodna vlada tega pogoja ni izpolnila. Po Peterinu je kljub težavam organizirala zadovoljivo službo za vzdrževanje reda, več pa Narodna vlada »niti ni nameravala.«³³ Za nastanek države morata biti podana namen in volja (*animus*) ravnati kot suveren, ključno je tudi dejansko izvrševanje ali izkazovanje takšne oblasti.³⁴ Ta pogoja nista izrecno zapisana v Konvenciji iz Montevidea, ker ju je pri nastanku države treba predpostavljati že po naravi stvari. Namen in volja po vzpostavitvi suverenosti in neodvisnosti nad območjem njenega upravljanja po moji oceni pri Narodni vladi v Ljubljani nista bila izkazana. Sicer pa je bil pri Narodni vladi v Ljubljani vprašljiv tudi pogoj neodvisne vlade, ki je eden od pogojev po Konvenciji iz Montevidea, ker je po Naredbi priznala primat Narodnemu Svetu SHS.

S Trianonsko mirovno pogodbo z Madžarsko³⁵ je bilo leta 1920 Kraljevini SHS med drugim priključeno tudi Prekmurje. Pravna podlaga za umik madžarske vlade na črto premirja je bila Konvencija, podpisana v Beogradu 13. novembra 1918, o ureditvi pogojev za izvedbo premirja z Avstro-Ogrsko s 3. novembra 1918.³⁶ Z omenjeno konvencijo je Prekmurje ostalo v okviru Ogrske, kar je pomenilo, »[...] da antanta takrat še ni imela jasne zamisli o tem, kako bodo načrtane povojne meje.«³⁷ S Trianonsko pogodbo je Kraljevina SHS dobila Prekmurje, a narodna meja, kar zadeva Slovence v Porabju, ni bila uresničena.³⁸ Vendar je bila priključitev Prekmurja z vidika današnjega ozemlja Republike Slovenije izjemno pomembna. Z Rapalsko pogodbo je Italija v glavnem uresničila določbe Londonskega pakta.³⁹ Z njo je »[...] Italija docela zadovoljila italijanske zahteve in je od ozemlja, ki so ga Slovenci obravnavali kot svoj narodni prostor, odtrgala krepko četrtino.«⁴⁰ Z Rapalsko pogodbo je dobila slovenska območja tudi zunaj nekdanjega Avstrijskega primorja, ki obsegalo Grofijo Istro s Kvarnerskimi otoki, Goriško-Gradiščansko ter mesto in okrožje Trst z okolico.⁴¹

32 Peterin, »Naša državnost«, 10.

33 Ibid.

34 *Legal Status of Eastern Greenland* (Den. v. Nor.), 1933 P.C.I.J. (ser. A/B) No. 53, 46.

35 Podpisana 4. 6. 1920, *League of Nations Treaty Series*, Vol. 6, No. 152, 188.

36 Military Convention Regulating the Conditions under which the Armistice, Signed between the Allies and Austria-Hungary, is to be Applied in Hungary. 1919 For. Rel. (Paris Peace Conference, II) 183. Senate Document 147, 66th Congress, 1st Session.

37 Uroš Lipušček, *Prekmurje v vrtincu Pariške mirovne konference* (Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2019), 97.

38 Ibid., 110–13.

39 Dogovorjena v Rapallu 12. 11. 1921. *Službene novine*, št. 141a, 27. 6. 1921. Sporazum in konvencije med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo, *Službene novine*, št. 42, 23. 2. 1923.

40 Milica Kacin Wohinz in Nevenka Troha, ur., *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956 = I rapporti italo-sloveni 1880–1956 = Slovene-Italian relations 1880–1956 : Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko – kulturne komisije = Relazione della commissione storico-culturale italo-slovena = Report of the Slovene-Italian historical and cultural commission : Koper – Capodistria*, 14. julij – luglio – July 2000 (Ljubljana: Nova revija, 2001), 37.

41 Za opredelitev Avstrijskega primorja gl. Ernest Petrič et al., *Slovenci v očeh Imperija. Priročnik britanskih diplomatov*

Na severu je Italija dobila še Trbiž, s čimer je dobila več, kot je določal Londonski pakt, in s tem neposredno železniško povezavo med Beljakom in Trstom.⁴²

S tako zaokroženim ozemljem, zunaj katerega so ostali razdeljeni v treh sosednjih državah, so Slovenci začeli svoje življenje v jugoslovanski državi.

Obdobje Jugoslavije: pogled treh profesorjev ljubljske Pravne fakultete

Prispevek Ivana Žolgerja k nastanku slovenske državnosti

Čeprav je Kraljevina SHS nastala s prostovoljno združitvijo slovenskega, hrvaškega in srbskega naroda v nekdanji Avstro-Ogrski in Srbije, je očitno že kmalu po njenem nastanku prišlo do nesoglasja glede vprašanja, ali je Kraljevina SHS nova država ali nadaljuje mednarodnopravno kontinuiteto Kraljevine Srbije, ki je bila priznana kot neodvisna država na Berlinskem kongresu 1878.

Članek Ivana Žolgerja »Da li je naša kraljevina nova ali stara država?«, objavljen v *Slovenskem pravniku* leta 1923, prepričljivo odgovarja na to nesoglasje. Žolger v njem dokaže, da je bila Kraljevina SHS nova država, in ne Kraljevina Srbija z novim imenom in s povečanim ozemljem. Članek najprej polemizira z ugotovitvami Mešanega arbitražnega sodišča (*Mixed Arbitral Tribunal*),⁴³ ki je reševalo likvidacijo nemškega premoženja na ozemlju zavezniških sil, med katerimi je bila tudi Kraljevina SHS.

Žolger z namensko razlago določb Versajske mirovne pogodbe o reparacijah zavrne utemeljitev, da Kraljevina SHS ni nova država, ker ji je bila priznana pravica do reparacij proti Nemčiji. Razloži, da je bil namen pridržka 297. člena Versajske pogodbe izključiti iz reparacij tiste nove države, katerih civilno prebivalstvo ni bilo prizadeto z izvrševanjem nemških sovražnosti. Kraljevina Srbija je takšno škodo utrpela. Zato je bila Država Srbov, Hrvatov in Slovencev (v nadaljevanju Država SHS)⁴⁴ upravičena do likvidacije nemškega premoženja in se je po tem kriteriju razlikovala od Poljske in Češkoslovaške. Po Žolgerju bi moralo arbitražno sodišče pojem novonastale države razlagati v zvezi s temeljnimi določbami Versajske pogodbe, in ne po omenjenem pridržku, pod katerega Država SHS ni spadala.⁴⁵

Nadalje Žolger kritizira arbitražno sodišče, ker je pri opredelitvi novih držav uporabilo valutne klavzule Saintgermainске in Trianonske mirovne pogodbe. Žolger

na Pariški mirovni konferenci leta 1919 = *The Slovenes in the eyes of the Empire. Handbooks of the British diplomats attending the Paris Peace Conference 1919* (Mengeš: Ustanova za evropsko prihodnost, 2007), 121.

42 Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit de Trieste 1943–1954* (Bruxelles: Editions de l'Institut de sociologie de l'Université libre de Bruxelles, 1966), 89, 91.

43 Žolger ga imenuje *Mešoviti izborni sud*. – Žolger, »Da li je naša kraljevina nova ali stara država?«, 68.

44 Obe saintgermainski pogodbi in Trianonska mirovna pogodba opredeljujejo Kraljevino SHS kot Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev. V izogib zamenjavi z (nepriznано) Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov je slednja v tem članku navedena s polnim imenom.

45 Ibid., 73.

priznava, da sta bili Češkoslovaška in Poljska kot novi državi v drugačnem položaju glede prevzema avstro-ogrskih dolgov kot Država SHS, ki je med sklepanjem mirovnih pogodb imela svojo dinarsko valuto. Zato zanjo valutna določba ni bila potrebna, kar pa ni spremenilo dejstva, da je šlo tudi pri Državi SHS za novo državo.⁴⁶

Žolger v članku odgovarja tudi arbitru Dušanu Subotiču na članek »Naša kraljevina nije nova država«, objavljen v *Narodni samoupravi*, 1922.

Na vprašanje, ali je Kraljevina SHS nova država ali razširjena Kraljevina Srbija, odgovarja Žolger z vidika notranjega in mednarodnega prava.

Po Žolgerju je odgovor na vprašanje, ali je država stara ali nova, treba iskati v bistvu države. Izhaja iz Aristotela in njegovega rekla, da je »država skupnost v ustavi«. ⁴⁷ Država je torej nova, če je nova njena ustava. Žolger pripisuje značaj takšne nove (začasne) ustave Ustavi Kraljevine SHS. Ta je bila sprejeta na podlagi aktov s 1. decembra 1918, in ne na podlagi srbske ustave iz leta 1903, temveč v zavestnem nasprotju z njo. S tem je prišlo do ustavnega preloma in pretrgana je bila pravna kontinuiteta s Kraljevino Srbijo.⁴⁸ Pri tem Žolger zavzema stališče, da ta prelom ni bil naključen oziroma faktičen, temveč nekaj, kar je bilo pravno nujno. In nadaljuje: »Ta prelom torej tvori bistveno vsebino mednarodnega dogovora, ki ne vsebuje nič drugega kot določbo in potrditev nove Ustave, in s tem utemeljitev nove države.« Žolger torej zagovarja mednarodnopravno dogovorjeno prekinitev ustavne kontinuitete.⁴⁹ Mednarodnopravnega dogovora Žolger ne opredeli, a zdi se, da s tem misli akt združitve s 1. decembra 1918.⁵⁰

Že iz navedenih razlogov je za Žolgerja Kraljevina SHS nova država. Narodi, ki so živeli na ozemlju nekdanje Avstro-Ogrske, se niso združili v ustavno skupnost na podlagi srbske ustave iz leta 1903, temveč je bil z decembrskim aktom združitve oziroma z novo ustavo ustanovljen nov subjekt mednarodnega prava.

Po Žolgerju fizične osebe, kot so člani srbske kraljeve hiše, tega dejstva niso spremenile. Tudi oni so postali organ nove države na osnovi mednarodnega dogovora, in ne stare srbske ustave.⁵¹

Žolger utemelji dejstvo, da je Kraljevina SHS nova država, tudi z vidika mednarodnega prava. Po njegovem je nesprejemljivo, da bi država bila po notranjem pravu nova, po mednarodnem pravu pa stara država. Izhaja iz monističnega pristopa glede odnosa med notranjim in mednarodnim pravom: če je Kraljevina SHS nova država z vidika ustavnega reda, mora to veljati tudi za mednarodno pravo, in to tem bolj, ker je prekinitev ustavne kontinuitete rezultat mednarodnega dogovora.

To svojo ugotovitev potrjuje tudi s preambulo in določbami saintgermainске pogodbe med glavnimi zavezniškimi in pridruženimi silami ter Državo SHS, znano

46 Ibid., 77.

47 Ibid., 78. Pri tem se sklicuje tudi na profesorja Pitamica.

48 Ibid.

49 Ibid. in op. 8.

50 Gl. Vodopivec, *Od Pohlínove slovnice do samostojne države*, 166. Vodopivec omenja »adreso«, ki so jo odposlanci Narodnega sveta SHS 1. decembra 1918 prebrali pred prestolonaslednikom Aleksandrom. »Adresa« je prestolonasledniku sporočala voljo prebivalstva Države SHS za združitev s Kraljevino Srbijo in Črno Goro v »edinstveno državo« pod oblastjo Petra Karađorđevića in se zavzela za izvolitev demokratično izvoljene ustavodajne skupščine.

51 Žolger, »Da li je naša kraljevina nova ali stara država?«, 80.

tudi kot Minoritetna pogodba, ki jo opredeljuje kot pozitivno mednarodno pravo.⁵² Že omenjena druga alineja njene preambule, ki jo zaradi njene pomembnosti Žolger citira v francoskem in angleškem izvirniku,⁵³ določa, da so se avstro-ogrski Jugoslovani združili s Srbijo z namenom, da nastane nova država Kraljevina SHS in da se je ta država faktično ustanovila in nastala na vsem združenem ozemlju. Žolger zaključuje, da Kraljevina SHS ni razširjena Srbija, temveč gre za lastno, originarno suverenost novonastale države.⁵⁴

Mirovne pogodbe so to suverenost predpostavljale in niso ustanovile novih držav, temveč urejajo pravne odnose med obstoječimi državami, in to med silami antante na eni strani in premaganimi državami na drugi.⁵⁵ Žolger zaključuje, da Saintgermainška mirovna pogodba z Avstrijo to jasno dokazuje. Pri tem se sklicuje na njeno preambulo, kjer je ugotovljeno, da je Avstro-Ogrska razpadla in da sta bili na njenem ozemlju ustanovljeni češkoslovaška in jugoslovanska država, ki sta že priznani.⁵⁶ Naj k temu dodamo, da že sama ugotovitev priznanja jugoslovanske države v mirovni pogodbi pomeni potrditev, da gre za novo državo.

Utemeljitev Ivana Žolgerja, da je bila Jugoslavija, ki je nastala 1. decembra 1918, nova država, je izjemnega pomena za nastanek slovenske države leta 1991. Slovenija izhaja iz dejstva, da je Jugoslavija razpadla in prenehala obstajati kot mednarodnopravni subjekt, in dejstva, da so Slovenija, Hrvaška, BiH, Makedonija in FRJ (Srbija in Črna Gora)⁵⁷ njene enakopravne naslednice. Ne smemo pozabiti, da je to vprašanje obremenjevalo reševanje nasledstvenih vprašanj in drugih političnih vprašanj po Jugoslaviji vse do padca Miloševićevega režima v Srbiji leta 2000. Privolitev Zvezne republike Jugoslavije (Srbije in Črne Gore) v položaj ene od enakovrednih naslednic nekdanje Jugoslavije v pogledu suverene enakosti in s tem njen odrek mednarodnopravni kontinuiteti s predvojno Jugoslavijo in pred tem Kraljevino Srbijo sta omogočila sklenitev Sporazuma o vprašanjih nasledstva, ki je bil podpisan na Dunaju 29. junija 2001.⁵⁸

Prispevek Ivana Tomšiča k slovenski državnosti

Tudi Ivan Tomšič v svojem članku *Identiteta jugoslovanske države po mednarodnem pravu* izhaja iz nastanka jugoslovanske države 1. decembra 1918 pod imenom Kraljevina SHS, ki se je leta 1929 preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo, ki so jo 6. aprila 1941 napadle sile osi in je bila predmet vojaške zasedbe. Hkrati je na jugoslovanskem ozemlju prišlo do revolucije, ki je prekinila verigo kontinuitete jugoslovanske ustavne ureditve. Posledično je bila jugoslovanska država 29. novembra 1943 najprej

⁵² Ibid., 82, 83.

⁵³ Za besedilo pogodbe gl. op. 22. Po drugem odst. 16. člena ima v primeru razhajanj prednost francoski izvirnik.

⁵⁴ Žolger, »Da li je naša kraljevina nova ali stara država?«, 83, 84.

⁵⁵ Ibid., 84.

⁵⁶ Ibid., 85.

⁵⁷ Identiteto in kontinuiteto te države nadaljuje Srbija.

⁵⁸ Uradni list RS, št. 71/01, MP, št. 20/01. Gl. prvo alinejo preambule v zvezi s 1. členom Sporazuma o nasledstvu.

razglašena za Demokratično federativno Jugoslavijo (v nadaljevanju DFJ) in nato 29. novembra 1945 kot Federativna ljudska republika Jugoslavija (v nadaljevanju FLRJ).⁵⁹

Ob tem se Tomšič sprašuje, ali so vojni dogodki in revolucija vplivali na identiteto jugoslovanske države po mednarodnem pravu in ali je Jugoslavija, kot je obstajala 6. aprila 1941, pravno prenehala obstajati, oziroma, ali je ostala ista država in isti subjekt mednarodnega prava.

Tomšič na podlagi uveljavljenih pravil mednarodnega prava o vojaški okupaciji in aneksiji tujega ozemlja v času vojne zaključí, da zaradi vojaške zasedbe država ohrani svojo mednarodnopravno subjektiviteto in da se pri Jugoslaviji vprašanje njene identitete in kontinuitete sploh ne bi odprlo, če bi šlo v obdobju od 6. aprila 1941 do 9. maja 1945 le za vojne dogodke.⁶⁰

Vendar Tomšič ugotavlja, da je na ozemlju Jugoslavije med vojno prišlo do osvobodilnega boja in do narodne revolucije pod vodstvom Josipa Broza Tita. Posebej poudari, da je bila po kapitulaciji Italije na 2. zasedanju AVNOJ-a 29. novembra 1943 jugoslovanska država razglašena za DFJ, AVNOJ pa kot vrhovni predstavnik ljudske suverenosti in Jugoslavije kot celote. Po Tomšiču je bil Jugoslovanski narodni osvobodilni odbor, imenovan 29. novembra 1943, prva jugoslovanska revolucionarna vlada, ki jo opredeli kot *de facto* vlado, kot je to praksa pri vladah, ki pridejo na oblast z revolucijo ali državnim udarom (*coup d'état*).⁶¹

Nadalje zapiše, da je imela Jugoslavija od 29. novembra 1943 dve vladi. Prva je bila kraljeva jugoslovanska v tujini, ki je bila *de iure* vlada in mednarodno priznana in s katero so zavezniške in nevtralne države vzdrževale diplomatske odnose. To je bila po njegovi oceni legitimna jugoslovanska vlada, čeprav ni izpolnjevala pogoja efektivnosti. Po drugi strani je na jugoslovanskem ozemlju hkrati obstajala *de facto* vlada, ki je v boju z okupacijskimi silami in njihovimi sodelavci postopoma širila efektivno oblast nad jugoslovanskim ozemljem. Ta ni bila priznana niti kot *de facto* in še manj kot *de iure* vlada, kljub temu da je izmenjevala vojaške misije in so bili partizani priznani kot zavezniška vojska.⁶²

Po vojaških uspehih jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov leta 1944 sta predsednik kraljeve vlade dr. Ivan Šubašić in maršal Tito sklenila dva sporazuma, enega na Visu 16. junija 1944 in drugega 1. novembra 1944 v Beogradu.⁶³ Z drugim sporazumom, ki je znan kot Sporazum Tito-Šubašić, je bila kralju Petru II. prepovedana vrnitev v državo, dokler o tem ne odloči jugoslovansko ljudstvo, v njegovi odsotnosti pa je kraljevo oblast izvrševal regentski svet, ki naj bi imenoval skupno jugoslovansko vlado. Deklaracija, podpisana na jaltski konferenci 11. februarja 1945, je vsebovala priporočilo, da Tito in Šubašić sporazum čim prej uresničita.⁶⁴

59 Tomšič, »Identity of the Yugoslav State under International Law,« 15.

60 Ibid., 16.

61 Ibid., 17.

62 Ibid.

63 Ibid., 18.

64 Ibid. Gl. tudi Peterin, »Naša državnost,« 13.

Kot pojasni Tomšič, je paralelizem dveh jugoslovanskih vlad trajal do 7. marca 1945, ko je bila v skladu s sporazumom med obema vladama imenovana enotna jugoslovanska vlada. Ta združena efektivna vlada je bila od tega dne dalje legitimna vlada jugoslovanske države.⁶⁵

Ob takšni ugotovitvi dejanskega stanja se Tomšič sprašuje, ali je jugoslovanska država prenehala obstajati zaradi dogodkov, ki so sledili socialni in politični revoluciji med drugo svetovno vojno. Ugotavlja, da v primeru jugoslovanske države med vojno ni prenehal obstajati noben konstitutiven element države: prebivalstvo, ozemlje in ime države se niso spremenili niti ni v celoti prenehala obstajati organizacija države ali državna oblast. Na ozemlju ni bilo popolne anarhije, ker so na okupiranem delu ozemlja oblast izvrševale okupacijske sile, na nezasedenem ozemlju pa *de facto* vlada. Poleg tega ni prišlo do dejanskih okoliščin, ki po mednarodnem pravu pomenijo prenehanje države (razdružitve zaradi nastanka več novih držav ali združitve v konfederacijo, združitve z drugo državo v novo državo ipd).⁶⁶ Zato Tomšič zaključuje, da je kljub revoluciji med drugo svetovno vojno Jugoslavija nadaljevala svojo mednarodno subjektiviteto kot država.

Nadalje Tomšič na podlagi proučitve stališč klasikov mednarodnega prava in prakse držav po oktobrski revoluciji v Rusiji in formiranju Sovjetske zveze ugotavlja, da politična in socialna revolucija, zaradi katere je jugoslovanska monarhija postala republika z istim ozemljem in prebivalstvom, ne vpliva na identiteto in kontinuiteto države. Revolucije štejejo za notranje zadeve držav in postanejo problem mednarodnega prava, če zaradi njih pride do kršitev mednarodnih pogodb ali kršitev pridobljenih pravic drugih držav.⁶⁷

Tomšič naprej ugotavlja, da je staro pravilo mednarodnega prava, da mednarodne obveznosti in pravice države ostanejo nespremenjene kljub novi vladi, pa čeprav gre le za *de facto* vlado, ki ni priznana. Zato sta bili DFJ in FLRJ zavezani izpolnjevati pogodbeno obveznosti, ki so jih v imenu Kraljevine Jugoslavije sklenili organi, ki so bili za to pristojni pred 7. marcem 1945, ne glede na to, katera vlada je prevladala.⁶⁸ Na drugi strani sta bili DFJ in FLRJ upravičeni do vseh mednarodnih pravic, pridobljenih od Kraljevine Jugoslavije.⁶⁹ Tomšič torej obrazloži mednarodnopravno podlago, zakaj je Jugoslavija pogodbenica ali podpisnica vseh medvojnih zavezniških pogodb ali deklaracij, ki so bile podlaga za kasnejšo povojno svetovno ureditev, in najpomembnejše tudi našteje.⁷⁰

V tej luči kritizira Odlok AVNOJ-a z 29. novembra 1943, ki je določal, da se pregledajo vse mednarodne pogodbe, ki jih je sklenila vlada v izgnanstvu v imenu Jugoslavije, glede potrebe, da se razveljavijo, ponovno sklenejo aliodobrijo, in da mednarodne pogodbe, ki jih bo v bodoče sklenila vlada v izgnanstvu, ne bodo priznane.⁷¹

65 Ibid.

66 Ibid., 19.

67 Ibid., 20.

68 Ibid., 24.

69 Ibid.

70 Ibid. in op. 42. Npr. Deklaracija Združenih narodov, podpisana v Washingtonu 1. 1. 1942, Brettonwoodski sporazumi iz leta 1944 o ustanovitvi Svetovne banke in Mednarodnega monetarnega sklada.

71 Ibid., 25 in op. 43 po *Uradni list DFJ*, 1. 2. 1945, št. 1/1.

Tomšič zavzema stališče, da AVNOJ ni mogel razveljaviti (»anulirati«) mednarodnih pogodb, ki jih je jugoslovanska država sklenila z drugimi državami, ker bi bilo v tem primeru kršeno splošno priznano načelo v praksi držav *pacta sunt servanda*.⁷² Ob tem ugotavlja, da niti FDJ niti FLRJ nista zavrnila izpolnjevanja nobene mednarodne pogodbe, ki so jih sklenile prejšnje jugoslovanske vlade.⁷³ Poudari, da je kraljeva vlada podpisala Deklaracijo Združenih narodov iz leta 1942, zaradi česar je bila skupna vlada DFJ med drugim povabljen na ustanovno konferenco Združenih narodov v San Franciscu junija 1945. DFJ je podpisala in ratificirala Ustanovno listino in Jugoslavija je 24. oktobra 1945 postala ena od prvotnih članic ZN.

Tomšičev članek odlikujeta korekten povzetek poteka mednarodnopravno relevantnih dogodkov glede Jugoslavije v času druge svetovne vojne in ob tem natančna proučitev mednarodnega prava v zvezi z njimi. Pomemben je tudi zaradi razvoja povojne federativne ureditve države, čeprav je bila to socialistična država, ki je v končni fazi razpadla zaradi nespoštovanja individualnih in kolektivnih pravic ter svoboščin njenih državljanov in njenih narodov. Pomemben je tudi njegov prispevek glede utemeljitve nadaljevanja veljavnosti mednarodnih pogodb, ki so po načelu kontinuitete prešle na Slovenijo 25. junija 1991, če so se nanašale nanjo.

Že omenjena Minoritetna pogodba iz leta 1919 v 12. členu določa, da do sklenitve novih mednarodnih pogodb Kraljevino SHS *ipso facto* obvezujejo vse mednarodne pogodbe in obveznosti, ki jih je Kraljevina Srbija sklenila z zavezniškimi in pridruženimi silami do 1. avgusta 1914. Po tej določbi je Slovenija po mednarodnopravnem načelu kontinuitete mednarodnih pogodb njihova pogodbenica, če se nanašajo nanjo. Na omenjeni pravni podlagi je Slovenija med drugim nasledila haaške konvencije prve in druge Haaške mirovne konference leta 1899 in leta 1907, katerih pogodbenica je bila Kraljevina Srbija, ter dvostranske pogodbe Kraljevine Srbije o trgovini in pravni pomoči ter izročitvi. Med njimi velja omeniti Sporazum o izročanju krivcev, sklenjen med Švicarsko konfederacijo in Srbijo 28. novembra 1887, ki je postal del pravnega reda Slovenije z razglasitvijo Ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (UZITUL) s 25. junija 1991.⁷⁴ Ker je Švicarska konfederacija na zahtevo Slovenije na njegovi podlagi izvršila ekstradicijo dne 9. novembra 1991, je s tem tudi *de facto* priznala Republiko Slovenijo kot suvereno in neodvisno državo.⁷⁵

Prispevek Stanka Peterina k slovenski državnosti

Članek Stanka Peterina »Naša državnost in pravda za našo zahodno mejo« je v nasprotju s člankom Ivana Tomšiča nekoliko ideološko obarvan, a mednarodnopravno povsem korekten. Peterin prouči položaj Slovenije in Slovencev od razpada

72 Ibid.

73 Ibid., 26.

74 Pritrdilno ločeno mnenje sodnice dr. Mirjam Škrk k Sklepu Ustavnega sodišča št. Up 129/00 z dne 4. 6. 2000, neobjavljeno, dostopno na spletu Ustavnega sodišča.

75 Ibid.

Avstro-Ogrske dalje ter razvoj jugoslovanske države, s posebnim poudarkom na proučitvi dokumentov o priključitvi Primorske Jugoslaviji. V zvezi z njegovimi razmišljanji je treba poudariti še en pomemben vidik, to je načelo samoodločbe, ki je v bistvu osrednje vodilo njegovega razmišljanja.

Peterin izhaja iz ugotovitve, da se ob razpadu Avstro-Ogrske ni pojavilo vprašanje razmejitve tedanjega slovenskega ozemlja, temveč »vprašanje ohranitve samega ozemlja kot sklenjenega območja, ki je pogoj za življenje vsakega naroda«. ⁷⁶ Uvodoma glede položaja državnega ozemlja in državnih meja poleg pomena mednarodnih pogodb o mejah poudari pomen načela efektivnosti, ki ga poveže s razglasitvijo pravice narodov do samoodločbe. Določanje in uveljavljanje državnih meja sta po Peterinu povezani z dejanskim obstojem suverene države in v tej luči presoja nastanek slovenske državnosti. ⁷⁷

Peterin je kritičen do Majniške deklaracije, 1917, ki po njegovem s stališča mednarodnega prava ni imela nobenega pomena, ker je predvidevala preureditev monarhije, in ne nastanka države v pomenu mednarodnega prava. ⁷⁸ Kot je bilo že omenjeno, je bil po Peterinu z ustanovitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov izpolnjen prvi pogoj za samostojnost nove države. A Peterin Narodni vladi v Ljubljani očita, da ni izkoristila zgodovinskega trenutka glede izvrševanja suverene oblasti v mejah oklicane države. ⁷⁹

Do centralistične ureditve med obema vojnoma je Peterin kritičen, ker ni rešila nacionalnega vprašanja. ⁸⁰

Podobno kot Tomšič posebno pozornost posveti 2. zasedanju Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (v nadaljevanju AVNOJ) 29. novembra 1943 in njegovim sklepom. Ti so položili temelje nove ustavne ureditve, ki jo je dve leti kasneje sprejela ustavodajna skupščina. ⁸¹ Avnojskim sklepom pripiše značaj notranjepравnih aktov in tako kot Tomšič meni, da je do rešitve problema med begunsko in začasno vlado, ki jo je izvrševal Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) prišlo po Sporazumu Tito-Šubašić leta 1944, ko je bila po prenosu namestništva osnovana nova vlada, ki so jo priznale zavezniške države. ⁸²

V zvezi z načelom samoodločbe Peterin poudari preambulo odloka 2. zasedanja AVNOJ-a o zgraditvi Jugoslavije na federativnem načelu in na temelju pravice vsakega naroda do samoodločbe.

Po Peterinu je nosilec pravice do samoodločbe posamezen narod, ki želi živeti kot narod, in ne v diaspori ali razkosan. Pravica do samoodločbe je tudi pravica do sklenjenega ozemlja, na katerem narod prebiva. Zato Peterin meni, da s federativno

76 Peterin, »Naša državnost«, 7.

77 Ibid., 10.

78 Ibid. »Če je ta deklaracija prispevala k političnemu osveščanju, pa po drugi strani ni dvoma, da ni imela s stališča mednarodnega prava nobenega pomena. Njena dvoumna formulacija je sicer res predvidevala temeljito preureditev avstro-ogrske monarhije in državnost po ustavnem pravnem redu, nikakor pa ne državnosti v smislu mednarodnega prava. Še slabši je bil njen mednarodni politični vidik [...]; usodo bodoče 'samostojne države' je deklaracija povezovala z usodo skorajšnjega premaganca.«

79 Ibid. Gl. pod op. 32, 33.

80 Ibid., 11.

81 Ibid., 13.

82 Ibid.

ureditvijo pravica do samoodločbe za slovenski narod še ni bila izčrpana. Drugi vidik in nadaljnjo razsežnost slovenske samoodločbe vidi v pravici slovenskega naroda do sklenjenega narodnega ozemlja.⁸³

Na podlagi teh ugotovitev se Peterin loti vsebine in narave sklepov o priključitvi slovenske Primorske k Jugoslaviji.

Z vidika mednarodnega prava najprej razloži izraz »priključitev«, ki ga vidi kot slovenski izraz za običajni strokovni termin »aneksija«, ⁸⁴ kar pomeni »[...] enostranski akt, s katerim neka država tuj teritorij vključi v svoje lastno državno ozemlje ter izvaja na njem svojo suvereno oblast«. ⁸⁵ Dokler med vojskujočimi se državami traja vojno stanje, je tak akt po mednarodnem pravu prepovedan. ⁸⁶ Zato ni vsaka priključitev aneksija in Peterin dopušča priključitev, ki ni aneksija.

V tej luči Peterin proučuje Odlok 2. zasedanja AVNOJ-a o priključitvi Slovenskega Primorja in vseh anektiranih delov Slovenije (in Hrvaške) s strani Italije. ⁸⁷ Meni, da so redaktorji odloka tako zapisali namenoma, ker so želeli poudariti razliko med priključitvijo v pomenu odloka in aneksijami, ki jih je izvršila Italija. Aneksija je po Peterinu razširitev suverenosti države, ki jo izvrši, na določeno ozemlje. Anektirano območje ima jasno določene meje, v Odloku AVNOJ-a o priključitvi Slovenskega Primorja pa potek meje ni bil določen. ⁸⁸ Odlok AVNOJ-a je potrdil Proglas Vrhovnega plenuma OF o priključitvi slovenske Primorske k Sloveniji v federativni Jugoslaviji. Peterin ob tem opozori na navidezno nedoslednost okoli uporabe izrazov Slovensko Primorje po Odloku AVNOJ-a oziroma slovenska Primorska po Proglasu Vrhovnega plenuma OF. Vendar meni, da gre pri njiju le za »navidezno zmedo«, saj gre za naziv ozemlja, ki nikoli v zgodovini ni bilo administrativna enota. ⁸⁹

Peterin ugotavlja, da Odlok AVNOJ-a ni rešil vprašanja razmejitve na zahodni meji. V obeh omenjenih aktih gre za ugotovitev pravno edinega učinkovitega dejstva, tj. »[...] da si je v izvajanju pravice do samoodločbe, [...] in z lastno državnostjo slovenski narod priboril tudi pravico do svojega narodnega ozemlja na zahodni meji«. ⁹⁰ Peterin zaključí, da pravda za zahodno mejo s sprejetjem Odloka AVNOJ-a še ni bila končana, bila pa je dobljena.

Dodana vrednost članka Peterina je v tem, da se je v luči mednarodnega prava dotaknil vprašanja Narodne vlade v Ljubljani in njenega začasnega izvrševanja oblasti ter se lotil razvoja slovenskega naroda v različnih oblikah jugoslovanske državnosti z vidika pravice do samoodločbe. Ta je vključevala odločitev o ureditvi jugoslovanske države po federativnem načelu. Pravica do samoodločbe po Peterinu vsebuje tudi pravico do lastnega ozemlja, njegova razmišljanja pa se nanašajo na priključitev Primorske k Sloveniji. Ta je bila priključena Jugoslaviji in posledično Sloveniji na

83 Ibid., 14.

84 Ibid.

85 Ibid.

86 Ibid.

87 Ibid., 15. Prim. z Odlokom AVNOJ-a pod tč 1, *Uradni list DFJ*, št. 1, leto I, 1. 2. 1945, 5.

88 Ibid.

89 Ibid.

90 Ibid.

temelju Mirovne pogodbe z Italijo, 1947. Po priključitvi Primorske je bila na temelju Londonskega memoranduma o sporazumevanju s 5. oktobra 1954 civilna jugoslovanska (in slovenska) uprava razširjena na slovenski del Zahodne Istre. Če si od Stanka Peterina izposodim besedno zvezo »naša zahodna meja«, so to dokončno potrdili in uredili Osimski sporazumi iz leta 1975.

S tako zaokroženim narodnim ozemljem na zahodni meji so Slovenci leta 1991 vstopili v svojo lastno neodvisno in suvereno državo.

Sklepne misli

Slovenci novembra 1918 s postavitvijo Narodne vlade v Ljubljani po uveljavljenih kriterijih mednarodnega prava o nastanku države niso ustanovili lastne nacionalne države in vse kaže, da tega pravzaprav niti niso nameravali, če pustimo ob strani dejstvo, da v tedanjih mednarodnih okoliščinah tega verjetno tudi ne bilo mogoče doseči. Politične izkušnje iz obdobja razpada Avstro-Ogrske pa so bile dragocene in koristne v novih okoliščinah, ko so razmere v mednarodni skupnosti po koncu hladne vojne dopustile razpade večnacionalnih socialističnih federacij, med njimi tudi nekdanje Jugoslavije, in nastanek novih neodvisnih nacionalnih držav na njihovih ozemljih.

V svojih razmišljanjih ob stoletnici Narodne vlade v Ljubljani sem poskušala z vidika mednarodnega prava opredeliti njen tedanji položaj pred združitvijo s Kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS. Ker pa ta stoletnica tako rekoč sovпада s stoletnico Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, sem si izbrala tri članke treh profesorjev mednarodnega prava te fakultete, ki proučujejo jugoslovansko državo in zapletene razmere v njej ter tudi mednarodno okolje, v katerem je nastala in razpadla.

Nerazumno bi bilo pričakovati, da bi profesorji Žolger, Tomšič in Peterin v času pisanja prikazanih prispevkov načenjali vprašanje slovenske državnosti, pri tem mislim na suvereno in neodvisno Slovenijo. To v okoliščinah, v katerih so živeli in delovali, niti ne bi bilo pravno dopustno. Poleg tega so kot mednarodni pravniki izhajali iz dejstev in dejanskih okoliščin svojega pravnega, političnega in zgodovinskega okolja. So pa s svojimi pogledi nesporno prispevali k celoviti proučitvi jugoslovanske države z vidika mednarodnega prava v obdobju od 1. decembra 1918 do njenega razpada.⁹¹

Ivan Žolger je potrdil tezo o enakopravni združitvi v jugoslovansko skupnost, ki jo je Slovenija dosledno zastopala ob njenem razpadu, mednarodnopravno in notranjepravno ter politično. Profesorja Tomšič in Peterin sta z mednarodnopravno znanstvenim pristopom opisa jugoslovanske države pripomogla k utrditvi identitete Slovencev in kasneje republike Slovenije kot federalne enote in države z ustavno pravico do lastnega ozemlja in odcepitve, ki so jo priznavale vse poveljne jugoslovanske ustave. Stanko Peterin je na podlagi načela samoodločbe osvetlil pravico slovenskega naroda v jugoslovanski federaciji do lastnega narodnega ozemlja.

91 »Proces razpada SFRJ, naveden v Mnenju št. 1 z 29. novembra 1991, je končan in SFRJ ne obstoja več«. – Mnenje št. 8, Arbitražna komisija Konference o Jugoslaviji, 4. julij 1992. 31 ILM (1992), 1521.

Na koncu želim poudariti, da so svoj prispevek k slovenski državnosti pred letom 1991 in po njem, ko je Slovenija postala neodvisna in suverena država ter si je utrjevala pot v mednarodni skupnosti, dali tudi nekdanja predstojnika Katedre za mednarodno pravo, zaslužna profesorja Borut Bohte in Danilo Türk, ter drugi profesorji ljubljanske Pravne fakultete vse od njene ustanovitve naprej, ki v tem članku niso zajeti.

Viri in literatura

Viri

Uradni listi in mednarodne pogodbe

- *Australian Treaty Series* 1920 No. 3. Treaty of Peace with Austria (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919).
- *League of Nations Treaty Series*, CLXV (1936), 19. Konvencija o pravicah in dolžnostih držav (Montevideo, 26. december 1933).
- *The Archives of the League of Nations*, R 1615 41/9248/608. Pogodba med zavezniškimi in pridruženimi silami in Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev (St. Germain-en-Laye, 10. september 1919).
- *League of Nations Treaty Series*, 6, No. 152, 188. Treaty of Peace with Hungary (Trianon, 4. June 1920).
- *1919 For. Rel. (Paris Peace Conference, II)* 183. Senate Document 147, 66th Congress, 1st Session. Military Convention Regulating the Conditions under which the Armistice, Signed between the Allies and Austria-Hungary, is to be Applied in Hungary.
- *Službene novine*, št. 141a, 27. 6. 1921. Pogodba med Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev in Kraljevino Italijo (Rapallo, 12. 11. 1921).
- *Službene novine*, št. 42, 23. 2. 1923. Sporazum in konvencije med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo.
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani* 1, št. 11. Naredba celokupne vlade o prehodni upravi; »Žolgerjeva ustava«.
- *Uradni list DFJ*, št. 1, leto I, 1. 2. 1945, Odlok o priključitvi Slovenskega Primorja, Beneške Slovenije, Istre in hrvatskih jadranskih otokov k Jugoslaviji.
- *Uradni list Republike Slovenije*, št. 71/01, MP, št. 20/01. Sporazum o vprašanih nasledstva (Dunaj, 29. 6. 2001).

Mnenja in razsodbe

- *Legal Status of Eastern Greenland (Den. v. Nor.)*, 1933 P.C.I.J. (ser. A/B) št. 53, 46.
- *Mnenje št. 1*. Arbitražna komisija Konference o Jugoslaviji. 29. november 1991, 31 *International Legal Materials-ILM* (1992), 1495.
- *Mnenje št. 8*. Arbitražna komisija Konference o Jugoslaviji. 4. julij 1992. 31 *International Legal Materials* (1992), 1521.
- *Sklep Ustavnega sodišča št. Up 129/00 z dne 4. 6. 2000, neobjavljeno, dostopno na spletu Ustavnega sodišča*. Pritrdilno ločeno mnenje sodnice dr. Mirjam Škrk.

Literatura

- Andrassy, Juraj. *Međunarodno pravo*. Zagreb: Školska knjiga, 1976.
- Bartoš, Milan. *Međunarodno javno pravo, 1. knjiga*. Beograd: Kultura, 1954.

- Brownlie, Ian. »Ex iniuria jus non oritur.« *British Yearbook of International Law-BYIL*, (1982): 202–04.
- Celar, Branko. *Slovenija in njene meje*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola pridružena članica Univerze v Ljubljani, 2002.
- Duroselle, Jean-Baptiste. *Le conflit de Trieste 1943–1954*. Bruxelles: Editions de l'Institut de sociologie de l'Université libre de Bruxelles, 1966.
- Kacin Wohinz, Milica in Nevenka Troha, ur. *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956 = I raporti italo-sloveni 1880–1956 = Slovene-Italian relations 1880–1956 : Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko – kulturne komisije = Relazione della commissione storico-culturale italo-slovena = Report of the Slovene-Italian historical and cultural commission : Koper – Capodistria, 14. julij – luglio – July 2000*. Ljubljana: Nova revija, 2001.
- Lipušček, Uroš. *Prekmurje v vrtincu Pariške mirovne konference*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2019.
- Lipušček, Uroš. *Sacro egoismo. Slovenci v krempljih tajnega Londonskega pakta*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012.
- Peterin, Stanko. »Naša državnost in pravda za našo zahodno mejo.« *Primorska srečanja* (september 1978): 7–15.
- Petrič, Ernest, Golec, Boris, Bajc, Gorazd in Andrej Rahten. *Slovenci v očeh Imperija. Priročnik britanskih diplomatov na Pariški mirovni konferenci leta 1919 = The Slovenes in the eyes of the Empire. Handbooks of the British diplomats attending the Paris Peace Conference 1919*. Mengeš: Ustanova za evropsko prihodnost, 2007.
- Prunk, Janko. »V mesecu dni iz ene države v drugo in iz enega civilizacijskega kroga v drugega.« *Delo, Sobotna priloga*, 3. 11. 2018, 13.
- Tomšič, Ivan. »Identity of the Yugoslav State under International Law.« *Jugoslovenska revija za mednarodno pravo-JRMP* 1, 15–27. Beograd, 1956.
- Türk, Danilo. *Temelji mednarodnega prava* [2. pregledana in dopolnjena izdaja]. Ljubljana: GV, 2015.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Žolger, Ivan. »Da li je naša kraljevina nova ili stara država?.« *Slovenski pravnik* 37, št. 3–4 (1923): 68–85.

Mirjam Škrk

PROFESSORS IVAN ŽOLGER, IVAN TOMŠIČ AND STANKO PETERIN AND THEIR CONTRIBUTIONS TO THE CREATION OF THE SLOVENIAN STATEHOOD

SUMMARY

The article is devoted to the 100th anniversary of the first Slovenian National Government and the 100th anniversary of the Faculty of Law, University of Ljubljana. On 31 October 1918, the National Government in Ljubljana was appointed by the National Council of Slovenes, Croats and Serbs (the SHS National Council), the governing body of the newly created State of Slovenes, Croats and Serbs seated in

Zagreb. On 1 December 1918, the State of Slovenes, Croats and Serbs united with the Kingdom of Serbia into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (the Kingdom of SHS), which later became the Kingdom of Yugoslavia. In 1919, the Faculty of Law was founded as one of the constituent faculties of the newly established University of Ljubljana. The two anniversaries are closely related, as certain law professors participated as members of the delegation of the newly created Kingdom of SHS at the Paris Peace Conference in 1991–1920.

The article consists of two parts. The first part addresses the international legal aspects of the State of Slovenes, Croats and Serbs and the National Government in Ljubljana.

In order to explain the international legal position of the State of Slovenes, Croats and Serbs and the Slovenian National Government, the criteria for a state stemming from Article 1 of the Montevideo Convention on the Rights and Duties of States of 1933 are applied. According to this Convention, a state must possess a permanent population, defined territory, (temporary) government, and the capacity to enter into relations with other states. In addition, the creation of a state must be effective. Taking into account the said criteria, the author assesses that the State of Slovenes, Croats and Serbs fulfilled the requirements for statehood in the part of the territory it *de facto* administered. The creation of the State of Slovenes, Croats and Serbs was in conformity with the international law, as at the time of its establishment, the Austro-Hungarian Empire was already in the process of dissolution. However, none of the Allied and Associated Powers fully recognised this newly created state.

Moreover, the National Government in Ljubljana, which was united with the State of Slovenes, Croats and Serbs under the supremacy of the SHS National Council in a kind of a confederation, was not fully recognised either. The supremacy of the SHS National Council in Zagreb was confirmed by the Decree on the Transitional Administration, adopted by the National Government in Ljubljana on 14 November 1918. The Decree, also called Žolger's Constitution, was the highest legislative act issued by the National Government. The Decree proclaimed that the territory of the transitional administration of the National Government in Ljubljana consisted of the Austrian Provinces of Carniola, Gorizia, the Slovenian part of Istria, the municipality of Trieste with its surroundings, Styria, and Carinthia. However, the National Government did not effectively administer the defined territory. It *de facto* carried out its administrative authority mainly in Carniola, up to the armistice line kept by the Kingdom of Italy in the west and south-west and the border with Croatia-Slavonia to the east.

Because General Rudolf Maister occupied Maribor and crossed the nearby river Drava, the National Government extended its administrative authority to that part of Styria as well. As the National Government had refused the proposal of the Provincial Government in Klagenfurt to recognise the river Drava as a demarcation line with Carinthia, the final destiny of Carinthia was left to the Paris Peace Conference and consequently to the plebiscite. Based on the results of the latter, the entire plebiscite

area went to Austria. The 1919 Peace Treaty of Saint-Germain with Austria defined the new boundary between Austria and the Kingdom of SHS.

The author assesses that the National Government in Ljubljana effectively implemented its administrative authority in the part of the territory proclaimed by the Decree on the Transitional Administration. Consequently, she assigns to the National Government in Ljubljana the transitional, *de facto* and limited international legal personality over the territory it effectively administered under the auspices of the SHS National Council. This transitional administration lasted until 1 December 1918, when the SHS National Council united with the Kingdom of Serbia into the Kingdom of SHS. The author believes that during its *de facto* functioning, the National Government in Ljubljana did not meet the criteria for the creation of a new state. She considers that the intention and the will (*animus*) to act as a sovereign over the administered territory were lacking.

In the second part, three articles written by the international law professors of the Ljubljana Faculty of Law are introduced. Ivan Žolger, the former Minister in the Austro-Hungarian imperial government and the plenipotentiary delegate of the Kingdom of SHS at the 1919–1920 Peace Conference, published an article “Is Our Kingdom a New or an Old State?” in 1923. In terms of internal and international law, he wrote about the legal position of the said Kingdom and labelled it a new state. In 1956 and 1978 respectively, Ivan Tomšič and Stanko Peterin described the international legal position of Yugoslavia and its transition from a unitary monarchy to a federal state. According to Tomšič, the Partisan struggle for independence against the occupying powers that coincided with the social and political revolution during World War II did not produce a break of the continuity of the Yugoslav state. In addition, Peterin explained the difference between the term “annexation” and “incorporation” of a territory. In his view, the 1943 Decrees passed by the Supreme Plenum of the Slovenian Liberation Front and the Anti-Fascist Council of National Liberation of Yugoslavia (AVNOJ) concerning the incorporation of the Slovenian Littoral into Slovenia reflected the right of Slovenia to its national territory as part of its right to self-determination. The author has decided to include these three articles in her study, as she believes they shed light on the international legal position of the National Government in Ljubljana (Peterin) and the former Yugoslav State from its creation on 1 December 1918 until its dissolution in 1991–1992.

According to the author, Slovenians did not succeed in achieving their national statehood in terms of international law at the end of World War I. Nonetheless, the political experience achieved during the functioning of the first Slovenian National Government in November 1918 proved useful and valuable when the creation of the Slovenian national state once again became an issue in 1990–1991.

Andrej Rahten*

Slovenski pravniki na diplomatskem parketu do mednarodnega priznanja nove države**

IZVLEČEK

V razpravi, ki temelji na arhivskih in memoarskih virih, je opisano delovanje slovenskih pravnikov v okviru diplomatskih prizadevanj Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev na pariški mirovni konferenci leta 1919. Ovrednotena je njihova dejavnost v Parizu in tudi v ljubljanski komisiji za mirovno konferenco, pri čemer izstopa predvsem osebnost Ivana Žolgerja, nekdanjega avstrijskega ministra in ključnega slovenskega člana jugoslovanske delegacije.

Ključne besede: diplomacija, pravo, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ivan Žolger, Bogumil Vošnjak

ABSTRACT

The following discussion, based on archival sources and memoirs, describes the activities of Slovenian lawyers in the context of the diplomatic efforts of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes at the 1919 Paris Peace Conference. Their efforts in Paris as well as in the Ljubljana Commission for the Peace Conference have been evaluated. In this regard, Ivan Žolger, a former Austrian minister and key Slovenian member of the Yugoslav delegation, stands out.

Keywords: diplomacy, law, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Ivan Žolger, Bogumil Vošnjak

* Prof. dr., Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana in Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor, andrej.rahten@zrc-sazu.si

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-7069 (A) Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in razpadom Habsburške monarhije.

O pomembni vlogi slovenskih pravnikov v diplomatskih prizadevanjih jugoslovanske države na pariški mirovni konferenci, ki je začela zasedati sredi januarja 1919, priča že zanimiva podrobnost iz ustanovne dobe pravne fakultete v Ljubljani. Ko so bili 31. avgusta tega leta na novoustanovljeni fakulteti imenovani prvi štirje redni profesorji, eden od njih (Ivan Žmavc) imenovanja ni sprejel, trije pa so bili namesto v Ljubljani v Parizu: Bogumil Vošnjak, Leonid Pitamic in Ivan Žolger. Vsi trije so bili namreč takrat člani jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci. Med novimi profesorji ljubljanske univerze je bil v pravniških krogih najbolj poznan Žolger, v tistem času nedvomno največji strokovnjak za avstro-ogrske dualizem in avstrijsko dvorno pravo. Med prvo svetovno vojno je v Seidlerjevi vladi postal minister brez listnice, zadolžen za ustavno reformo, prvi in zadnji južni Slovan v avstrijski zgodovini. Na ljubljanski pravni fakulteti je bil imenovan za rednega profesorja meddržavnega prava. Družbo naj bi mu delala še dva pravnik, izšolana v stari Avstriji: predavatelj na Univerzi v Černovicah Leonid Pitamic je postal profesor ustavnega in meddržavnega prava, bil je tudi prvi dekan pravne fakultete, Bogumil Vošnjak pa je bil imenovan za profesorja jugoslovanskega javnega prava. Ker so imele takrat diplomatske zadolžitve v službi nove države prednost, so najpotrebnejša pripravljala dela za nastop na ljubljanski univerzi opravili menda kar v Parizu.¹

V prvih mesecih so bili Slovenci sicer uradno člani delegacije Kraljevine Srbije, kajti Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev takrat predvsem zaradi nasprotovanja Italije namreč še ni bila mednarodnopravno priznana.² V svoji vnemi, da ne priznajo naziva delegacije Kraljevine SHS in vztrajajo pri Srbiji, so italijanski državniki šli zelo daleč. Na roko jim je šlo tudi ravnanje črnogorskega kralja Nikole, ki ni želel priznati sklepov »podgoriške skupščine« o združitvi črnogorske kraljevine s srbsko.³ Do

1 Gorazd Kušej, »Ob 50-letnici slovenske pravne fakultete (1920–1970)«, *Zbornik znanstvenih razprav* 34 (1970): 1–18, tu 4. Tea Anžur, »Oris pravne fakultete med obema vojnama«, *Kronika* 46, št. 3 (1998): 97–106, tu 97.

2 V zgodoviniopisu je vprašanje, pod katerim imenom je uradno nastopala delegacija nove države, manj osvetljeno. Razloge gre iskati predvsem v poudarjanju ozemeljske problematike *Londonskega pakta* in razmejitve na Koroškem, nekoliko manj tudi vprašanja pripadnosti Slovenske Štajerske in Prekmurja. Večinoma se je za delegacijo, sestavljeno iz predstavnikov Kraljevine Srbije in južnih Slovanov nekdanje habsburške monarhije, udomačil naziv »jugoslovanska«, čeprav je bilo v novi državi precej politikov, ki jugoslovanskega imena niso sprejemali. Paradoksalno pa so se nad trodelnim imenom Kraljevine SHS navduševali tudi nekateri nekoč najbolj antisrbsko usmerjeni hrvaški politiki, a tudi njihovi slovenski sopotniki. Bolj kot romantično zvoneča »Jugoslavija« jih je zanimalo dejstvo, da je z akronimom SHS v imenu nove kraljevine hrvaško in slovensko ime sedaj formalno vstopilo v diplomatsko terminologijo.

3 Vprašanje statusa črnogorske kraljevine je v historiografiji zaradi hitrega razvoja združevalnih procesov pod taktirko Srbije prav tako manj znana tema. Kralju Nikoli, ki je takrat živel v emigraciji v Parizu, sicer ni uspelo dobiti avdiencie pri ameriškem predsedniku Thomasu Woodrowu Wilsonu, a je nedvomno užival ameriške simpatije. Na koncu je bil sprejet sklep, da se na konferenci tudi Črni gori rezervira sedež, ostalo pa je odprto vprašanje, kdo naj ga zasede. Nekaj časa je celo kazalo, da bo Srbija dobila zgolj dva sedeža, a so zaradi srbskega protesta Francozi le izsilili še tretjega. A tudi omenjena sedežna zmeda je bila Italijanom dovolj, da so nadaljevali politiko nepriznavanja Kraljevine SHS na Balkanu. In zaradi obzirov do Italijanov so s priznanjem čakale tudi druge udeleženke. Edina, ki se je do konca januarja 1919 opogumila in priznala Kraljevino SHS, je bila Norveška. Italijani pa so v svoji vnemi šli celo tako daleč, da so novega poslanika Livia kneza Borgheseja v Beograd poslali kar s poverljivimi pismi, naslovljenimi na kralja Srbije. Ministrski predsednik Stojan Protić je ob Borghesejevem prihodu konec februarja ogorčen zavrnil njihov sprejem in zahteval, da se naslovijo pravilno. Več sreče so imeli Jugoslovani pri prepričevanju Američanov, ki so 9. februarja 1919 s posebno izjavo vendarle pozdravili združitve južnih Slovanov. Toda ostale velesile so glede priznanja še naprej ostale zadržane. Več o tem Livia Kardum, »Pitanje međunarodnog priznanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«, *Politička misao* 23, št. 3 (1986): 119–130.

večjega premika pri mednarodnem priznanju nove države je prišlo šele konec aprila 1919 v okviru priprav na podpis *Versajske pogodbe*, ko so Jugoslovani zavrnilo izmenjavo pooblastil z nemško delegacijo, če jim ne bodo prej ugodili. Pa še takrat se je pri oblikovanju zadnjega osnutka pogodbe, predloženega 7. maja 1919, v besedilo prikradla neljuba napaka. Res je, da v dokumentu ni več nastopala Kraljevina Srbija, a sedaj je bila med podpisnicami naštetá »Srbija-Hrvaška-Slavonija«. »Slovenijo« (*Slovénie*) so pri tem pomotoma zamenjali za Slavonijo (*Slavonie*).⁴

V tem prispevku ne bodo predstavljeni pogledi slovenskih predstavnikov v Parizu do politično-razmejitvenih problemov na dnevnem redu konference, saj je bilo to že večkrat obravnavano na drugih mestih. Omejili se bomo na vprašanje, kdo so bili pravniki v slovenskem delu delegacije nove države in kakšno vlogo so imeli. Zanimalo nas bo, kako je potekal njihov izbor, kako je bilo organizirano njihovo delo in kako se je njihova dejavnost odražala na delovanju celotne delegacije na mirovni konferenci.

Če so bili v delegacijah velesil večinoma premieri, ministri in drugi najvišji predstavniki izvršne oblasti, ni bilo v jugoslovanski, ki jo je vodil legendarni srbski državnik Nikola Pašić, niti enega aktivnega člana vlade, izjema je bil le zunanji minister, dalmatinski Hrvat in predsednik emigrantskega Jugoslovanskega odbora Ante Trumbić.⁵ Tako je pogajalsko moč slovenskega dela delegacije nedvomno zmanjševalo dejstvo, da v njej ni bilo Antona Korošca, takratnega podpredsednika kraljeve vlade. Po drugi strani pa je res, da je bila Pašićeva ekipa v Parizu po številu članov med največjimi, celo četrta od skupno 26 delegacij. V literaturi se največkrat omenja število 110, torej je imela jugoslovanska delegacija celo dva člana več od ameriške; več so jih imele samo še Velika Britanija, Francija in Italija.⁶ To gre pripisati precejšnjemu številu izvedencev, ki so delovali kot podpora sedmerici delegatov.

Za slovenski del delegacije je prve usmeritve določil podpredsednik vlade Kraljevine SHS Korošec, ki je največjo odgovornost naložil Žolgerju. Nekdanji avstrijski minister je od 5. novembra 1918 bival v Ljubljani, kjer je kot predsednik upravne komisije pripravljá gradiva za prehodno upravo.⁷ Korošec je 16. decembra 1918 Narodni vladi SHS v Ljubljani poslal pismo, s katerim je predlagal, naj Žolger (v pismu ga še naslavlja kot »viteza«) sestavi komisijo za pripravo gradiv za mirovno konferenco v Parizu.⁸ Ker mu sam ni mogel razložiti vseh podrobnosti, je to nalogo zaupal svojemu takratnemu tesnemu sodelavcu, liberalnemu prvaku Gregorju Žerjavu. Z njim naj bi se Žolger tudi dogovoril glede sestave komisije. Korošec je dal jasno vedeti, da ga diplomatske naloge takrat niso zanimale: »Jaz ostanem v Belem gradu še dalj časa.«⁹

4 Dejan Djokić, *Pašić and Trumbić. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes* (London: Haus Publishing, 2010), 130.

5 Andrej Mitrović, *Jugoslavija na konferenci mira 1919–1920* (Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, 1969), 18.

6 Djokić, *Pašić*, 67.

7 Lambert Ehrlich, »Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20,« *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, št. 24 (2002): 53–640, tu 63.

8 SIAS 1164, š. 1346, Koroščevo pismo Narodni vladi SHS v Ljubljani, 16. 12. 1918, prepis.

9 SIAS 1164, š. 1346, Koroščevo pismo Žolgerju, 17. 12. 1918.

Žolger se je takoj lotil dela in pripravil ustrezne pravne podlage za delovanje komisije.¹⁰ Na številne naslove je poslal tudi prošnje za pomoč pri iskanju gradiva.¹¹ Pri tem je komisiji, ki je delovala kot poseben urad ljubljanske vlade, pomagala tudi pisarna za zasedeno ozemlje.¹²

Beograjska vlada je 22. decembra 1918 Žolgerja formalno imenovala za pooblaščenega delegata na mirovni konferenci. Žolger je na božični dan predsedniku delegacije Nikoli Pašiću napisal pismo, v katerem je ob imenovanju izrazil »veliko zadoščenje«, ker lahko opravlja naloženi posel prav pod njegovim vodstvom. Izrazil je željo, da bi mu pred odhodom v Pariz dali dovolj časa za pripravo ustreznih gradiv: »Vprašanje meja se dopolnjuje z gradivom z geopolitičnega, prometnega in gospodarskega stališča.« Pašića pa je obvestil o nedavnem obisku Dunaja, kjer je imel pogovore o problematiki likvidacije stare monarhije. Žolger je Pašića obvestil tudi o srečanju, ki ga je imel na to temo 24. decembra na Dunaju z nekdanjim državnozborskim poslancom Vlastimilom Tusarjem, ki je na Dunaju po prevratu skrbel za komunikacijo med oblastmi češkoslovaške in avstrijske republike. Tusar je podprl Žolgerja, »da bi se pri ugotovitvi inventarja skupne lastnine nekdanje Avstrije tozadevni češki in jugoslovanski organi medsebojno podpirali«. Na lastno pobudo pa je Tusar spregovoril tudi »o onih bojaznih, ki se javljajo med Jugoslovani glede razmerja med Češko-slovaško državo in Italijo«. Slovenskega kolega je poskušal ohrabriti, da si ni mogoče predstavljati, da ne bi Češkoslovaška »stala odločno ob strani Jugoslavije, kajti to ne izhaja samo iz celega dosedanjega skupnega političnega boja, ampak tudi iz tega, da je na jugoslovanskem primorju interesirana tudi Češka«. Ta interes pa naj bi se še povečal, če bi bilo mogoče doseči »geografično sosedstvo med obema državama«. Tusar, ki je s tem namigoval na zamisel, o kateri se je takrat precej razpravljalo, o vzpostavitvi koridorja med državama, je še poudaril, »da je bil ob prihodu Masaryka nagovor na adresu italijanskega odposlanca v tonu po vsem drugačen kakor oni na francoskega in angleškega odposlanca«. Italijanska poslanica naj bi bila po Tusarjevem pričevanju za vlado Češkoslovaške »veliko presenečenje in zadrega«, a je ni bilo mogoče preprečiti: »Prečitati se je pa v zbornici morala, ker je bil odposlanec v loži navzoč.« Tusarjeva poanta v pogovoru z Žolgerjem pa je končno bila, da mora Kraljevina SHS v Pragi čim prej ustanoviti »regularno diplomatično zastopstvo«. Poudaril je, da namerava Italija v najkrajšem času imenovati poslanika v Pragi. Tusar je povedal, »da bi Masaryk in praška vlada želela, da Jugoslavija stori to prej kakor Italija«. Na Žolgerjevo vprašanje, ali je Masaryk nedavno obiskal Rim zaradi pogovorov o italijansko-jugoslovanskem sporu, je Tusar odgovoril, »da je poset bil le akt diplomatične kurtvozije, češ da so Lahi češki legiji nudili vse ugodnosti in jo nazadnje tudi opremili kar najboljše«.¹³

10 SI AS 1164, š. 1347, Delokrog komisije za mirovno konferenco, tipkopis.

11 SI AS 1164, š. 1346, Žolgerjevo pismo poverjeniku za notranje zadeve Janku Brejcu, 21. 12. 1918.

12 Dušan Nečak, »Pisarna za zasedeno ozemlje«, *Kronika* 20, št. 2 (1972): 101–06.

13 SI AS 1164, š. 1346, Žolgerjevo pismo Pašiću, 25. 12. 1918. O koridorju, ki je bil uvodoma predmet pogovora med Žolgerjem in Tusarjem, prim. Filip Čuček, »K zgodovini češkoslovaško-jugoslovanskega koridorja (češko-slovenski zorni kot)«, *Zgodovinski časopis* 70, št. 1–2 (2016): 206–25.

Pašić na citirano pisno poročilo sploh ni odgovoril, čeprav je Žolger 30. decembra ponovno poizvedoval, kdaj naj bi bil odhod v Pariz. Slišal je namreč, da naj bi Pašić tja že kmalu odpotoval. Ponovno je poudaril, da v Pariz še ne more oditi, saj vseh gradiv še nima pripravljenih.¹⁴ Namesto Pašića pa mu je 2. januarja 1919 odgovoril predsednik vlade Stojan Protić s telegramom, v katerem ga je obvestil, da je Pašić zapustil Beograd – že pred dvema dnevoma.¹⁵ Še istega dne so Žolgerju posredovali tudi Protićevo sporočilo, da mora takoj priti v Beograd, ker bo treba odpotovati na mirovno konferenco.¹⁶ Ne da bi končal pripravo gradiv v Ljubljani, se je Žolger 5. januarja odpravil z vlakom proti Zemunu.¹⁷ Za namestnika pri vodenju ljubljanske komisije za mirovno konferenco je Žolger imenoval dr. Frana Vodopivca, nekdanjega ministerialnega podtajnika v avstrijskem poljedelskem ministrstvu.¹⁸

Glavnina slovenskih izvedencev je potovala v Pariz sredi januarja 1919 skozi Dunaj. Toda potovanje ni minilo brez zapletov, o čemer priča korespondenca med Vodopivcem in Beogradom. 20. januarja 1919 je Vodopivec poslal telegram na zunanje ministrstvo, saj je švicarsko poslaništvo na Dunaju izjavilo, da je pripravljeno vidirati potne liste slovenskih ekspertov samo, če bodo dobili dovoljenje francoske vlade za potovanje v Pariz. Beograjsko ministrstvo je zaprosil, naj brzojavi poslaniku v Bernu, ali bi lahko od tamkajšnjega francoskega kolega dobil omenjeno dovoljenje, nato pa naj bi srbski poslanik v Bernu brzojavil švicarskemu zunanjemu ministrstvu, naj poslaniku na Dunaju sporoči, da lahko slovenski delegati odpotujejo v Pariz na mirovno konferenco.¹⁹ Pri ravnanju švicarskih diplomatov na Dunaju je treba vedeti, da je bila Švica takrat še edina država, ki ni priznavala republikanske vlade na Dunaju, in je v Bernu še vedno delovalo cesarsko in kraljevo poslaništvo.²⁰

Položaj je bil tako zapleten, da je moral posredovati tudi Korošec, ki je v ta namen sestavil prošnjo za švicarsko poslaništvo na Dunaju. Koroščev telegram je bil v nemščini, napisal pa ga je kar na papir z glavo urednika revije *Dom in svet* Izidorja Cankarja. Švicarsko poslaništvo je podpredsednik vlade Kraljevine SHS zaprosil, naj olajša prehod delegatom za mirovno konferenco, ki so jim potne liste izdali »v imenu njegovega veličanstva srbskega kralja«. Torej v Pariz niso potovali kot člani delegacije Kraljevine SHS, ker ta takrat še ni bila mednarodno priznana.²¹ V imenu beograjske vlade pa je posredoval tudi Protić, ki je srbskemu poslaniku v Bernu naročil, naj zahteva dovoljenje za odhod slovenskih delegatov v Pariz.²²

S seznama potnikov za Pariz, ki je bil priložen prošnji, naslovljeni na švicarsko poslaništvo, je razvidno, da Žolgerja ni bilo med njimi. V Francijo je odpotoval

14 SIAS 1164, š. 1346, Žolgerjev telegram Pašiću, 30. 12. 1918.

15 SIAS 1164, š. 1346, Protićev telegram Žolgerju, 2. 1. 1919.

16 SIAS 1164, š. 1347, telegram pisarne ministrskega sveta Žolgerju, 2. 1. 1919.

17 SIAS 1164, š. 1347, Žolgerjev telegram pisarni ministrskega sveta, 3. 1. 1919.

18 SIAS 1164, š. 1347, Žolgerjev dopis Narodni vladi SHS v Ljubljani, 1. 1. 1919.

19 SIAS 1164, š. 1346, Vodopivčev telegram zunanjemu ministrstvu, 20. 1. 1919.

20 *November 1918 auf dem Ballhausplatz. Erinnerungen Ludwigs Freiherrn von Flotow, des letzten Chefs des österreichisch-ungarischen auswärtigen Dienstes 1895–1920*, ur. Erwin Matsch (Wien – Köln – Graz: Hermann Böhlau Nachf., 1982), 336, 337.

21 SIAS 1164, š. 1346, Koroščev telegram za švicarsko poslaništvo na Dunaju, brez datuma.

22 SIAS 1164, š. 1346, Protićev telegram Vodopivcu, 24. 1. 1919.

posebej, spremljal pa ga je pravnik Bruno Hugo Stare, nekdanji ministerialni koncipist v predsedstvu avstrijskega ministrskega sveta.²³ Za njegovo vključitev v delegacijo se je osebno zavzel Žolger, pri čemer je Narodno vlado SHS v Ljubljani zaprosil, naj ima Stare značaj uradnika jugoslovanske države. Torej bi ga v politično-administrativno službo Narodne vlade SHS v Ljubljani sprejeli na enak način. Žolger je tudi zaprosil, da Staretu dovolijo potreben dopust za čas, ko bo deloval na mirovni konferenci.²⁴ Na podoben način so rešili tudi status drugih udeležencev iz vrst uradništva. Stare je nato v Parizu opravljal naloge tajnika Žolgerjeve pisarne.

Že pred Žolgerjem pa je v Pariz pripotoval še drugi slovenski delegat – Otokar Rybář. S Pašičem očitno ni imel takšnih komunikacijskih težav kot Žolger, saj je na mirovno konferenco potoval kar skupaj s srbskim državnikom.²⁵ Tudi Rybář je bil pravnik, kot poslanec v dunajskem parlamentu pa je zastopal tržaške Slovence.²⁶ Podobno kot Žolgerja je tudi njega predlagal Korošec, ki je primorskega kolega dobro poznal še iz časov, ko sta delovala v Jugoslovanskem klubu na Dunaju. A v nasprotju z Žolgerjem, ki je bil pooblaščen delegat, je bil Rybář samo politični. Imel je pravico do glasovanja znotraj jugoslovanske delegacije, ni pa smel podpisovati pravnih aktov. Glavno breme pogajanj v Parizu je med Slovenci seveda nosil Žolger, za katerega je zaradi Koroščeve podpore veljalo, da je v političnem smislu privrženec Koroščeve Vseslovenske ljudske stranke, čeprav se v javnosti ni izpostavljal.²⁷

Natančno število vseh slovenskih udeležencev mirovne konference v Parizu je težko ugotoviti. V prestolnici so namreč bivali različno dolgo, pa tudi njihov status ni bil vedno povsem jasen. V Pitamičevem gradivu se na seznamu za pripravljalno delo mirovne konference nahaja 11 oseb, a se je nato njihovo število precej povečalo. Če se v tej predstavitvi omejimo na pravnike, lahko ugotovimo, da jih je bilo že na omenjenem seznamu kar sedem. Torej so bili glede na izobrazbeni profil v večini. Zanimivo pa je, da so v jugoslovanski delegaciji delovali tudi kar štirje slovenski duhovniki.²⁸ Za posebej koristno pa se je spričo številnih problemov pri določanju meja nove države izkazala prisotnost kartografa in statistika Janka Mačkovška.

Žolger je izbiral v prvi vrsti med višjimi uradniki stare države. To je bilo tudi logično, saj je bil tudi sam eden izmed njih. Dva sta bila njegova sodelavca iz predsedstva ministrskega sveta, Pitamic in Stare. Po rangi pa je bil višji od njiju Ivo Šubelj, dvorni in ministerialni svetnik, ki je od preloma stoletja deloval večinoma na oddelku za šifre zunanjega ministrstva. Šubelj je podobno kot Vodopivec izhajal iz kroga nekdanjega trgovinskega ministra in koroškega državnoborskega poslanca Feliksa barona

23 SI AS 1164, š. 1346, pismo Franja Vesela Vodopivcu, 20. 1. 1919. Iz pisma sledi, da je Žolger 17. januarja 1919 prispel v Trst in od tam potoval naprej v Pariz.

24 SI AS 1164, š. 1347, Žolgerjev dopis Narodni vladi SHS v Ljubljani, 2. 1. 1919.

25 NUK, Rokopisni oddenek, Ms 1963, Ostalina Janka Mačkovška, Pismo Janka Meti Mačkovšek, 1. 1. 1919.

26 Več o Rybáru Andrej Vrčon, »Otokar Rybář,« v: *Tvorci slovenske pomorske identitete*, ur. Andrej Rahten et al. (Ljubljana: Založba ZRC, 2010), 225–34.

27 Djokić je v svoji študiji zapisal, da je bil Žolger »Koroščev neformalni predstavnik v Parizu«. – Djokić, *Pašić*, 73. Nikakor pa ne drži zapis na nedavni razstavi o Prekmurju, da je bil Žolger visok strankarski funkcionar.

28 Več o tem Andrej Rahten, »Škandal prve vrste'. Diplomatska izkušnja slovenskih duhovnikov na pariški mirovni konferenci,« *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu* (2019): 61–66.

Pina-Friedenthala, pri katerem sta oba svojčas delovala kot prevajalca in tudi izpopolnila znanje tujih jezikov. Šubelj je kariero na zunanjem ministrstvu zaključil poleti 1918, ko je zaradi zdravstvenih razlogov odšel v pokoj. Prevrat je dočakal v Kamniku in se nato na Žolgerjevo prošnjo reaktiviral. S sabo v Pariz je odnesel tudi svoje zapiske, ki so nastali med službovanjem v stari monarhiji.²⁹ Poleg Šublja je iz sistema nekdanjega zunanjega ministrstva izhajal tudi generalni konzul dr. Hans Schwegel alias Ivan Švegl, sicer zadnji avstro-ogrski konzul v St. Louisu.³⁰ Na seznamu pravnikov pa sta se znašla tudi dva člana Jugoslovanskega odbora, poleg Vošnjaka še tajnik odbora Tomaž Šorli, ki je bil pred vojno notar v istrskem Podgradu.³¹

Če ta seznam primerjamo s tistim, ki je bil ob odhodu glavnine udeležencev poslan na švicarsko poslaništvo, se večinoma ujema. Manjša odstopanja so pretežno posledica različnih načinov potovanja v Pariz. Zdi se, da je tako še najbolj popolna skupinska fotografija »slovenske sekcije«³² jugoslovanske delegacije, ki jo hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, čeprav na njej manjka najpomembnejši član ekipe – Žolger.³²

Kakšen pa je bil položaj slovenskih pravnikov v hierarhiji celotne jugoslovanske delegacije? Ožji, politični del jugoslovanske delegacije je po sklepu beograjske vlade z dne 22. decembra 1918 sestavljalo sedem članov: trije Srbi, dva Hrvata in dva Slovence. Po položaju sta bila vodilna Pašić in Trumbić, zato bi bilo v skladu s formulo »SHS«³³ verjetno logično, da bi bil tretji po vrsti Slovenec, a se to ni zgodilo. Pred Žolgerja je namreč beograjska vlada postavila srbskega poslanika v Parizu Milenka Vesnića. Na podlagi ohranjenega Pitamičevega gradiva je mogoče sklepati, da so bila pričakovanja Slovencev drugačna. O tem pričajo različne verzije poslovnika za zastopstvo Jugoslavije pri mirovni konferenci, ki je zelo verjetno nastal v sodelovanju Žolgerja in Pitamica. Sprva je §1 predvideval, da zastopstvo Jugoslavije pri mirovnih pogajanjih tvorijo naslednji delegati: Pašić, Trumbić in Žolger. Tem delegatom pa bi bili dodani svetovalci, in sicer: Vesnić, nekdanji poslanik v Londonu Mata Bošković, bivši dalmatinski poslanec Josip Smodlaka in Rybář. V eni od nadaljnjih različic je zastopstvo Jugoslavije tvorila že sedmerica: Pašić kot predsednik, nato pa naj bi si po vrstnem redu sledili Trumbić, Žolger, Vesnić, Rybář, Smodlaka in Bošković. Samo prvi trije naj bi bili »oficijelni delegati«, torej poleg Pašića in Trumbića tudi Žolger.³³

Tretje mesto v delegaciji ni imelo zgolj prestižnega pomena. V skladu s sedežnim redom je imela jugoslovanska delegacija v plenarni dvorani zgolj tri sedeže, kar je

29 NUK, Rokopisni oddelek, Ms 1834, Zapuščina Frana Vidica, biografija Iva Šublja, tipkopis.

30 Prim. Andrej Rahten, *Med Kakanijo in Wilsonio. Poklicne in politične preizkušnje Hansa Schwegla alias Ivana Švegla* (Celovec – Ljubljana – Dunaj: Mohorjeva založba, 2018).

31 SI AS 1164, š. 1343, seznam osebja za pripravljalo delo na mirovni konferenci. V arhivskem gradivu je seznam ohranjen v štirih različicah.

32 Fotografija je morala nastati v času od druge polovice maja do konca junija. Na njej je namreč tudi koroški duhovnik Jurij M. Trunk, ki je bil na konferenci samo v tem obdobju. – SI AS, 1164, š. 1346, dopis komisije za mirovno konferenco Trunku, 15. 5. 1919. V dopisu so Trunka zaprosili, naj se čim prej odpravi v Pariz. Predsednik Deželne vlade za Slovenijo Janko Brejc je bil namreč »mnenja, da bi bilo potrebno, ako bi se nahajalo sedaj v Parizu večje število oseb, ki se dobro spoznajo v koroških zadevah, ker bo treba primerno nastopiti proti prvovrstnim delegatom Nemške Avstrije«. Brejc je Trunka predlagal predvsem zato, »da se plebiscit v Celovcu in okolici prepreči«.

33 SI AS 1164, š. 1343, variantna besedila poslovnika za zastopstvo Jugoslavije pri mirovni konferenci.

pomenilo, da so tam sedeli Pašić, Trumbić in Vesnić. Res pa je, da so znotraj delegacije dosegli dogovor o možnosti zamenjave z Žolgerjem, če je šlo za posebej pomembne teme z vidika Slovencev. Omenjena četverica je imela status pooblaščenih delegatov, torej s pravico do podpisovanja pravno zavezujočih aktov, sledili pa so jim še trije vladni delegati. Kot peti po rangi je bil naposled postavljen Bošković, sledil pa mu je Smodlaka. In čisto na koncu, na sedmi položaj je bil kot drugi Slovenec imenovan še Rybář. Ker pa so se Slovenci zaradi opisane razporeditve v ožji delegaciji čutili le nekoliko preveč zapostavljene, so jim namenili še en relativno pomemben položaj: generalni sekretar delegacije. To je postal Vošnjak, ki si je karto za Pariz prislužil kot član Trumbićevega Jugoslovanskega odbora.

Medtem ko je Žolger z vlado v Beogradu komuniciral po Vošnjakovem generalnem tajništvu delegacije, pa je stike z Deželno vlado za Slovenijo vzdrževal neposredno. Njegova pisarna je zato v popisu predstavnikov Kraljevine SHS na konferenci iz novembra 1919 navedena celo kot »Slovenačka delegacija«. Poleg Žolgerja je imel znotraj jugoslovanske delegacije poseben kabinet samo še Trumbić, kar pa je za zunanjega ministra seveda tudi logično.³⁴

Nihče od Slovencev na konferenci se ni mogel pohvaliti z diplomatskimi izkušnjami v mednarodni politiki, izstopali sta zgolj dve izjemi. Prva je bil Vošnjak, ki se je med vojno kot član Jugoslovanskega odbora dodobra naužil diplomatskega vzdušja v Rimu, Parizu, Londonu in Washingtonu.³⁵ Čeprav so bila ob koncu vojne razhajanja med Jugoslovanskim odborom in srbsko vlado že precejšnja, pa je slednja od vsega začetka njegovega delovanja nudila avstro-ogrskim južnoslovanskim emigrantom občutno logistično in finančno podporo. To je v spominih poudaril tudi Vošnjak, ko je primerjal položaj svojih kolegov iz odbora s češkimi emigranti, med katerimi je sprva bolj ali manj osamljeno deloval zgolj Masaryk, ki se mu je šele jeseni 1915 pridružil tudi Edvard Beneš. Toda srbska podpora Trumbićevi ekipi ni bila povsem samoumevna, kar se je videlo v pogosto zamudnih postopkih odobravanja srbskih potnih listov, kjer je bilo po Vošnjakovem pričevanju tudi precej »pravnega nategovanja«. Je pa tudi res, da se mu vsaj ni dogajalo to, kar je izkusil Beneš, ki je bil zaradi neurejenega statusa večkrat zaprt v Veliki Britaniji in tudi Franciji. Nasprotno pa se je Vošnjak lahko celo veselil diplomatskega vizuma. Tako je lahko svoje znanje ob srbski podpori nemoteno uporabljal pri anti-habsburški propagandi. Pogosto mu je prav prišla tudi njegova znanstvena ekspertiza, kar se je pokazalo ob njegovem predavanju na Sorboni, ko je pred polno dvorano razlagal o Ilirskih provincah. Po različnih nastopih in sestankih v zahodnoevropskih prestolnicah se je Vošnjak leta 1918 močno izpostavil zlasti v ZDA, kjer pa njegova propagandna dejavnost v korist Karađorđevićev, temelječa na *Krfski deklaraciji*, ki jo je tudi sopodpisal, med ameriški Slovenci ni bila ravno uspešna. Vsekakor pa so mu diplomatske izkušnje, ki si jih je nabral med vojno, kasneje zelo koristile, kar je priznal tudi v spominih: »Svetovna vojna je bila najsijajnejša diplomatska šola, ki si jo lahko zamislimo. Tiste,

34 Mitrović, *Jugoslavija*, 9, 37, 38, 244.

35 Prim. Aleksandra Gačić, *Bogumil Vošnjak. Politik in diplomat* (Ljubljana: Založništvo Jutro, 2017). Kot že rečeno, je v Jugoslovanskem odboru deloval tudi Šorli, a se zdi, da se na diplomatskem parketu ni toliko angažiral.

ki so sodelovali pri različnih dejavnostih, je spravljala v različne diplomatske situacije. In ni bil samo diplomat po stroki tisti, ki se je lahko uril v tem spoju neizmerno bogatih diplomatskih kombinacij, ampak je tudi za prijatelja mednarodnih odnosov napočil čas, da iz tega kaosa nastane nov velik koncept mednarodnega prava.³⁶

Poleg Vošnjaka, ki je v diplomacijo vstopil kot samouk, pa je bil v vrstah jugoslovanske delegacije tudi Švegel, nekdanji gojenec konzularne akademije na Dunaju, ki je hkrati na innsbruški univerzi doktoriral iz prava. Bil je nečak slavnjšega blejskega diplomata Josefa barona Schwegla in je od preloma stoletja služboval na številnih avstro-ogrskih konzulatih, zlasti v ZDA in Kanadi, vojno pa je pričakal kot konzul v St. Louisu. Po vstopu ZDA v vojno se je Švegel vrnil v domovino in se odlikoval na albanški fronti. Tudi njega je izbral Žolger.³⁷ Takoj po prihodu v Pariz je Švegel navezal stike z ameriškimi kolegi, pri čemer se je uspešno skliceval na svojo konzularno preteklost v ZDA. Nastanil se je v mondenem hotelu *Continental* na *Place de la Concorde*, v bližini ameriške delegacije. Bil je prijatelj ali vsaj znanec številnih ameriških ekspertov, večinoma uglednih profesorjev, kot sta bila geografa Douglas Wilson Johnson in Robert Joseph Kerner.³⁸ Vzpostavil je stik tudi s Charlesom Seymourjem, vodilnim članom izvedenske skupine za avstro-ogrsko problematiko znotraj znamenite komisije *Inquiry*, ki je Wilsona oskrbovala z analizami.³⁹

S poznanstvi z Američani se je že pred konferenco lahko pohvalil tudi Vošnjak, ko je kot član Jugoslovanskega odbora deloval med rojaki v ZDA. Čeprav se je sredi decembra 1918 v časniku *Slovenec* celo pojavilo sporočilo, da je Vošnjak pripotoval v Pariz na mirovno konferenco z isto ladjo kot Wilson, se je izkazalo, da je šlo za napačno informacijo. Vošnjaku je med delovanjem v ZDA uspelo priti do nekaterih uglednih intelektualcev, kot je bil mednarodni pravnik James Brown Scott, ki je bil zelo blizu Wilsonu. Med drugim je znameniti pravnik uredil predsednikove govore in druga dela, Vošnjaku pa je napisal predgovor k ameriški izdaji knjige *A Bulwark against Germany*. Toda vseeno je bilo Vošnjakovo ameriško omrežje manjše, kot ga je v poldrugem desetletju službovanja uspelo splesti zadnjemu avstro-ogrskega konzulu v St. Louisu Šveglu (v ZDA se je Vošnjak sicer januarja 1918 pripeljal na ladji z imenom – »St. Louis«). O njunem sodelovanju na pariški mirovni konferenci je sploh malo znanega. Ve pa se, da je imel Vošnjak o avstro-ogrskih konzulih v ZDA zelo slabo mnenje, češ da so z ustanavljanjem raznih veteranskih patriotskih društev med nekdanjimi podložniki habsburške monarhije širili »strup«.⁴⁰

Žolgerju nekdanja avstrijska ministrska funkcija na konferenci ni ravno koristila, saj so bili zlasti Italijani in Čehi do njega kot ministra poražene države zadržani.⁴¹ A tudi

36 Bogumil Vošnjak, *U borbi za ujedinjeno narodnu državu. Utisci i opažanja iz doba svetskog rata i stvaranja naše države* (Ljubljana – Beograd – Zagreb: Tiskovna zadruga u Ljubljani – izdavačke knjižare Geca Kona u Beogradu – Z. i V. Vasića u Zagrebu, 1928), 33, 122, 123, 143, 154.

37 SIAS 1164, š. 1347, Žolgerjevo navodilo za telegram Šveglu, 26. 12. 1919.

38 Albin Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi* (Ljubljana: Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnika, 1938), 276.

39 Uroš Lipušček, *Ave Wilson: ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu* (Ljubljana: Založba Sophia, 2003), 107, 108, 115.

40 Vošnjak, *U borbi*, 289, 318, 344.

41 Prepeluh, *Pripombe*, 270, 271.

na nekatere člane jugoslovanske delegacije je Žolgerjeva prisotnost delovala moteče. Nad vladnim izborom se je zmrdoval tudi Vošnjak, ki je sicer kolegu pravniku priznaval »dobro strokovno kvalifikacijo«, očital pa mu je, da je bil »včasih velik avstrijakant, ki je postal minister ne vsled svoje slovenske pripadnosti, temveč radi dobre avstrijske reputacije«. Vošnjaka je zmotilo tudi to, da se je Žolger ameriškemu državnemu sekretarju Robertu Lansingu menda predstavil tako, »da bi mogel slednji skoraj misliti, da ima opravka s starim pruskim junkerjem«. ⁴² Po pričevanju Vošnjakovega nekdanjega kolega iz Jugoslovanskega odbora, kiparja Ivana Meštrovića, je imel Žolger menda sprva v delegaciji celo nekaj težav v komunikaciji. Menda ni znal ne hrvaško ne srbsko, zlobni jeziki pa so govorili, da tudi slovenščine ni bil najbolj vešč. Pri bolj kompleksnih zadevah se je po Meštrovićevih trditvah raje zatekal k nemščini, kar je baje iritiralo nekatere jugoslovanske kolege. ⁴³ Pašić je na začetku konference celo predlagal vladi v Beogradu zamenjavo Žolgerja, češ da je bil minister države, ki se je vojskovala proti Antanti, in kot tak tudi podpiral politiko Avstro-Ogrske do Srbije, ki pa je bila na koncu poražena. ⁴⁴ Na njegovem položaju bi menda raje videl Ivana Hribarja, s katerim sta se poznala že iz časa balkanskih vojn. Toda vlada v Beogradu, ki ji je predsedoval Stojan Protić, Korošec pa je bil njen podpredsednik, je to zavrnila, pa tudi Pašić je naknadno našel skupni jezik z Žolgerjem. ⁴⁵

Habsburške sence so očitno še vedno negativno vplivale na enotnost med Slovenci na konferenci. Podobnih očitkov, češ da »je vedno stari avstrijski advokat«, je bil namreč deležen tudi Rybář. Po Himmelreichovih ugotovitvah so se v Žolgerjevi ekipi nakazovali obrisi dveh skupin. Na eni strani so bili tisti, ki so že v Avstro-Ogrski imeli visoke položaje. Poleg Žolgerja in Rybářa so sem sodili še Šubelj, Švegel in Stare. V drugi skupini pa so bili mlajši kolegi. Med temi so bili izvedenca Janko Mačkovšek in Milko Brezigar ter medvojni člani Jugoslovanskega odbora: Bogumil Vošnjak, Ivan Marija Čok in Drago Marušić. ⁴⁶

Žolger je na sedežu delegacije neumorno sestankoval in se trudil s pisanjem najrazličnejših besedil, ki jih je sestavljal z veliko skrbnostjo, manj uspešen pa je bil pri pridobivanju osebnih vezi. Njegova preteklost ministra črno-žolte monarhije ga je seveda pri tem precej ovirala, zato tudi svojega dobrega znanja francoščine ni mogel v celoti izkoristiti. Uspelo mu je sicer priti do profesorja Émila Haumonta, ki je svetoval predsedujočemu na konferenci, Georgesu Clemenceauju. Vzpostavil je tudi nekaj zanimivih stikov s francosko aristokracijo in maršalom Ferdinandom Fochem, a se ti niso izkazali kot odločilni. Šveglave metode so bile nedvomno drugačne od Žolgerjevih, kar je v svojem opisu pariške mirovne konference odlično analiziral njun sodobnik Albin Prepeluh, ki je o nekdanjem konzulu zapisal: »Znal si je pridobiti osebne naklonjenosti s svojim uglajenim nastopom, z vabili na razne soareje in podobno ter se

42 Bojan Himmelreich, »Slovenski člani jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci 1919–1920«, *Celjski zbornik* 29 (1993): 163–79, tu 168.

43 Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje* (Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1993), 116.

44 *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920*, ur. Bogdan Krizman in Bogumil Hrabak (Beograd: Institut društvenih nauka, 1960), 19.

45 Meštrović, *Uspomene*, 116. Mitrović, *Jugoslavija*, 11.

46 Himmelreich, »Slovenski člani«, 172.

uveljaviti kot poznavalec politične in diplomatske zgodovine avstro-ogrske monarhije v dolgi dobi vladanja Franca Jožefa I.⁴⁷ Seveda je bila med obema Ivanoma velika razlika v rangi: Žolger je bil po funkciji četrti v hierarhiji jugoslovanske delegacije, Švegel pa zgolj izvedenec v tiskovni sekciji. Zanimivo pa je, da je prvemu avstro-ogrska kariera v stikih z diplomati v Parizu škodila in jo je skušal prikrivati, drugi pa se je v svojih nastopih nanjo skliceval in jo v stikih z Američanih tudi dobro izrabil. Najbolj je bilo to očitno, ko mu je uspelo doseči dve avdienci Slovencev pri Wilsonu.

Žolgerja je že med pariško konferenco vleklo nazaj v znanost. Konec leta 1919 je tako že bil odločen, da odide domov, in je prosil za razrešitev. Na seji jugoslovanske delegacije 7. decembra 1919 je kolegom dejal, da ga doma čakajo nujni posli, med drugim je omenil »organizacijo pravne fakultete v Ljubljani«. Rybár se je zavzel, da Žolger še vendarle ostane v delegaciji. Zaradi pomembnih diplomatskih nalog si je nato tudi Žolger premislil. Tako je ostal v Parizu do začetka poletja 1920, ko je beograjska vlada tudi uradno razrešila delegacijo. Povod je bila Pašićeva prošnja, da odstopi, nakar se je vlada odločila za razpustitev celotne delegacije. Njene naloge naj bi kot zunanji minister prevzel Trumbić. Pašić je sicer zatrjeval, da to ni bil njegov namen in da je želel zgolj lastno razrešitev. Žolger je na seji delegacije 24. junija 1920 izrazil začudenje nad takšno vladno odločitvijo po formalni in vsebinski plati. Menil je, da vladni postopek v formalnem smislu »ni brezhiben«, vendar se v podrobnosti ni želel spuščati. Še bolj pa ga je motilo, da je prišlo do razpustitve delegacije, ko najpomembnejša vprašanja sploh še niso bila rešena. V mislih je imel jadransko vprašanje, kjer z Italijo še vedno ni bilo dogovora, pa tudi koroški plebiscit, ki naj bi bil izveden že čez dobre tri mesece. Kljub dvomom v formalno in vsebinsko pravilnost vladnega postopka je Žolger izjavil, da se bo umaknil, saj si je to že zdavnaj želel.⁴⁸

Ob koncu pariške konference so Žolgerju predlagali, da bi vstopil v diplomacijo, a je poudarjal, da hoče biti le profesor in znanstvenik. Beograjska vlada mu je na primer ponudila, da bi zastopal Kraljevino SHS na mednarodni konferenci v Barceloni, a je vztrajal pri svoji odločitvi. Sprejel pa je poziv, da kot zastopnik Kraljevine SHS sodeluje na prvi skupščini Društva narodov, ki je bila v Ženevi od 14. novembra do 22. decembra 1920. Postal je tudi član Stalnega meddržavnega razsodišča v Haagu. Nedvomno pa ga je prav pariška diplomatska izkušnja po vrnitvi v Ljubljano usmerila, da se je namesto ustavnega poglobil v mednarodno, takrat imenovano še »meddržavno pravo«. Žolger je po končanih diplomatskih obveznostih 16. marca 1921 končno opravil nastopno predavanje z naslovom *Novo meddržavno pravo*.⁴⁹

Na pravno fakulteto je odšel tudi Pitamic, ki je postal sploh njen prvi dekan. Uvodno predavanje *Pravo in revolucija* je imel 15. aprila 1920. Ob Žolgerju je imel nedvomno največje zasluge, da se je v okviru fakultete razvila tudi stolica za mednarodno pravo z občo in nacionalno diplomatsko zgodovino (slednja se ni izvajala).⁵⁰ Zanimivo je, da je Pitamic prav v letu vzpostavitve kraljeve diktature leta 1929 prišel do

47 Prepeluh, Pripombe, 275, 276.

48 Krizman in Hrabak, *Zapisnici*, 202, 298.

49 Ivan Žolger, »Novo meddržavno pravo,« *Slovenski pravnik* 35 (1921): 1–17.

50 Anžur, »Oris,« 97, 100, 103.

položaja poslanika v Washingtonu. S štiriinštiridesetimi leti je postal sploh najmlajši jugoslovanski poslanik. A to je bila tudi njegova zadnja diplomatska funkcija v karieri.⁵¹

Še trije slovenski pravniki, ki so se udeležili pariške konference, so v novi državi dobili poslaniški položaj. Drugi slovenski delegat Otokar Rybář, ki so mu fašisti medtem v Trstu razdeljali odvetniško pisarno, je marca 1921 sprejel ponujeno diplomatsko službo. Bil je med drugim prvi delegat Kraljevine SHS na prvi in drugi konferenci nasledstvenih držav v Rimu leta 1921 in 1922. Sodeloval je tudi pri pogajanjih z Italijo za izvršitev *Rapalske pogodbe*. Sredi avgusta 1922 je bil imenovan za poslanika v Bruslju, vendar je bila ta funkcija zgolj titularna, saj je delo opravljal v Beogradu. Podobno je bil kasneje imenovan še za poslanika v Tirani in Carigradu. Od začetka septembra 1922 je v Beogradu vodil oddelek za mednarodne pogodbe v zunanjem ministrstvu in nato sodeloval v številnih pogajanjih, zlasti z Italijo.⁵² S svojim nekdanjim kolegom z mirovne konference Žolgerjem se je Rybář leta 1923 zapletel v polemiko glede vprašanja, ali je Kraljevina SHS nova ali stara država. Žolger je izhajal s stališča, da je Kraljevina SHS nova država in ne predstavlja zgolj razširitve nekdanje Kraljevine Srbije na nova ozemlja, kot je trdil Rybář.⁵³

Tudi nekdanji generalni sekretar jugoslovanske delegacije v Parizu Vošnjak se je zavihtel na poslaniški položaj. Zdi se, da je diplomatsko vstopnico bolj kot v zahvalo za delo na mirovni konferenci dobil kot pohvalo za držo pri sprejemanju *Vidovdanske ustave* v konstituenti. A njegovo imenovanje za poslanika Kraljevine SHS v Pragi konec julija 1921 je bilo bolj kratkega veka in je bil predčasno odpoklican. V spominih se je pritoževal, da je bil menda moteč za srbsko diplomatsko elito, pri čemer menda tudi njegov nekdanji pariški šef Pašić »ni igral lepe igre«. ⁵⁴ V Pragi je Vošnjak nasledil Ivana Hribarja, nesojenega Pašićevega kandidata za Žolgerjev položaj v Parizu.⁵⁵ Poslaniški mandat pa je predčasno zaključil tudi Švegel, ki je v letih 1931–1932 služboval v Buenos Airesu, a se je od tam poslovil iz protesta zaradi nestrinjanja z ravnanjem srbskih kolegov. Tudi v njegovem primeru se je pokazalo, da so se običaji in navade v diplomaciji nove države razlikovali od tistih v nekdanji.

Na koncu lahko ugotovimo, da so slovenski pravniki z udeležbo in organizacijo svojega strokovnega dela za pariško mirovno konferenco pokazali visoko stopnjo odgovornosti, ki je bila v prvi vrsti izraz njihovega domoljubja. Kljub očitkom, ki so jih

51 Rahten, *Med Kakanijo in Wilsonio*, 185.

52 Vrčon, »Otokar Rybář«, 232, 233.

53 Prim. Ivan Žolger, »Da li je naša kraljevina nova ili stara država?«, *Slovenski pravnik* 37 (1923): 68–85. Otokar Rybář, »Da li je naša kraljevina nova ili stara država?«, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 23 (1923): 241–61.

54 Vošnjak, *U borbi*, 382.

55 Sicer so tudi Hribarju očitali, da si je nekoliko preveč podjetno razlagal diplomatske kompetence. To lahko sklepamo na podlagi sodnih spisov, ko sta se v letih 1927–1929 tožarila s političnim nasprotnikom Franom Šukljatom. Tam lahko preberemo tudi, da se je Hribar v Pragi »na široko bavil s kupčijskimi posredovanji«. Med drugim je bilo v spisu mogoče najti tudi naslednji očitek na njegov račun: »Ko je prišel tedanji minister dr. Kramer v Prago so ga merodajni češki krogi od vseh strani rotli, da naj se napravi temu konec, rekoč, da tožnik ni nikak diplomat niti konzul, ampak navadni agent, da je z njim težko delati, ker samo na to gleda, kako bi kaj zaslužil; prosili so dr. Kramerja, naj se pošlje v Prago moža, ki bo zastopnik Kraljevine ne pa trgovine.« – Jelka Melik, »Hribar in Šuklje pred sodiščem«, v: *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, ur. Vincenc Rajšp et al. (Ljubljana: Založba ZRC, 2001), 977–92, tu 980, 981.

bili nekateri deležni zaradi svojega domnevnega »avstrijakantstva«, njihova lojalnost novi državi ni bila sporna. Prej nasprotno, morda jih je prav habsburška preteklost še bolj motivirala pred srbskimi in hrvaškimi kolegi v jugoslovanski delegaciji.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS, Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1164.
- NUK, Narodna in univerzitetna knjižnica:
 - Rokopisni oddelek, Ms 1834, Zapuščina Frana Vidica.
 - Rokopisni oddelek, Ms 1963, Ostalina Janka Mačkovška.

Literatura

- Anžur, Tea. »Oris pravne fakultete med obema vojnama.« *Kronika* 46, št. 3 (1998): 97–106.
- Čuček, Filip. »K zgodovini češkoslovaško-jugoslovanskega koridorja (češko-slovenski zorni kot).« *Zgodovinski časopis* 70, št. 1–2 (2016): 206–25.
- Djokić, Dejan. *Pašić and Trumbić. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes*. London: Haus Publishing, 2010.
- Ehrlich, Lambert. »Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20.« *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, št. 24 (2002): 53–640.
- Gačič, Aleksandra. *Bogumil Vošnjak. Politik in diplomat*. Ljubljana: Založništvo Jutro, 2017.
- Himmelreich, Bojan. »Slovenski člani jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci 1919–1920.« *Celjski zbornik* 29 (1993): 163–79.
- Kardum, Livia. »Pitanje međunarodnog priznanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.« *Politička misao* 23, št. 3 (1986): 119–30.
- Krizman, Bogdan in Bogumil Hrabak, ur., *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920*. Beograd: Inštitut društvenih nauka, 1960.
- Kušej, Gorazd. »Ob 50-letnici slovenske pravne fakultete (1920–1970).« *Zbornik znanstvenih razprav* 34 (1970): 1–18.
- Lipušček, Uroš. *Ave Wilson: ZDA in prekrjanje Slovenije v Versaillesu*. Ljubljana: Založba Sophia, 2003.
- Matsch, Erwin, ur. *November 1918 auf dem Ballhausplatz. Erinnerungen Ludwigs Freiherrn von Flotow, des letzten Chefs des österreichisch-ungarischen auswärtigen Dienstes 1895–1920*. Wien – Köln – Graz: Hermann Böhlau Nachf., 1982.
- Melik, Jelka. »Hribar in Šuklje pred sodiščem.« V: *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, ur. Vincenc Rajšp et al., 977–92. Ljubljana: Založba ZRC, 2001.
- Meštrović, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1993.
- Mitrović, Andrej. *Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, 1969.
- Nečak, Dušan. »Pisarna za zasedeno ozemlje.« *Kronika* 20 (1972): 101–106.
- Prepeluh, Albin. *Pripombe k naši prevratni dobi*. Ljubljana: Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnik, 1938.

- Rahten, Andrej. *Med Kakanijo in Wilsonio. Poklicne in politične preizkušnje Hansa Schwegla alias Ivana Šveгла*. Celovec – Ljubljana – Dunaj: Mohorjeva založba, 2018.
- Rahten, Andrej. »Škandal prve vrste'. Diplomatska izkušnja slovenskih duhovnikov na pariški mirovni konferenci.« *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu* (2019): 61–66.
- Rybář, Otokar. »Da li je naša kraljevina nova ili stara država?.« *Arhiv za pravne i društvene nauke* 23 (1923): 241–61.
- Vošnjak, Bogumil. *U borbi za ujedinjenu narodnu državu. Utisci i opažanja iz doba svetskog rata i stvaranja naše države*. Ljubljana – Beograd – Zagreb: Tiskovna zadruga u Ljubljani – izdavačke knjižare Geca Kona u Beogradu – Z. i V. Vasića u Zagrebu, 1928.
- Vrčon, Andrej. »Otokar Rybář.« V: *Tvorci slovenske pomorske identitete*, ur. Andrej Rahten et al., 225–34. Ljubljana: Založba ZRC, 2010.
- Žolger, Ivan. »Novo meddržavno pravo.« *Slovenski pravnik* 35 (1921): 1–17.
- Žolger, Ivan. »Da li je naša kraljevina nova ili stara država?.« *Slovenski pravnik* 37 (1923): 68–85.

Andrej Rahten

SLOVENIAN LAWYERS AS DIPLOMATS UNTIL THE INTERNATIONAL RECOGNITION OF THE NEW STATE

SUMMARY

An interesting detail from the time when the Faculty of Law was being established in Ljubljana attests to the vital role of Slovenian lawyers in the diplomatic efforts of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. When the first four full professors of this Faculty were appointed on 31 August 1919, one of these lawyers – Ivan Žmavc – rejected his appointment, while three of them – Bogumil Vošnjak, Leonid Pitamic, and Ivan Žolger – were in Paris rather than in Ljubljana. At the time, all three were members of the Yugoslav delegation at the Paris Peace Conference. In the legal circles, Žolger was the most widely known of the new professors of the University of Ljubljana. He was undoubtedly the greatest contemporaneous expert in the Austro-Hungarian dualism and Austrian imperial law. During World War I, he was even a minister in the Austrian government. On 22 December 1918, Žolger was appointed for the Yugoslav delegation with the support of the Vice President of the Government of the Kingdom of SHS Anton Korošec, who also proposed that Žolger should establish a commission tasked with preparing the materials for the Paris Peace Conference. Otokar Rybář, the second Slovenian delegate, was a lawyer as well. Before the dissolution of Austro-Hungary, he represented the Trieste Slovenians in the Vienna Parliament, and his familiarity with the questions of the Adriatic was therefore exceedingly beneficial. The General Secretary of the Yugoslav delegation Bogumil Vošnjak, otherwise a member of the anti-Austrian emigrant circles during the war, was also a Slovenian lawyer. Lawyers were the most numerous occupational group among the Slovenian participants of the Peace Conference. However, with only two exceptions,

none of them could boast any diplomatic experience in international politics. The first exception was Vošnjak: as a member of the Yugoslav Committee, he had obtained ample experience in the diplomatic scenes in Rome, Paris, London, and Washington during the war. The second exception in the ranks of the Yugoslav delegation was Hans Schwegel a.k.a. Ivan Švegel, the former student at the Vienna Consular Academy who had simultaneously attained a doctorate in law from the University of Innsbruck. As of the beginning of the century, he had worked at many Austro-Hungarian consulates, in particular in the United States of America and Canada. At the beginning of the war, he had been a consul in St. Louis. Žolger and Švegel managed to establish the most diverse network of diplomatic relations in Paris. The former was more successful in obtaining the French support, while the latter had more success with the Americans. This was most obvious from the fact that Švegel managed to ensure two Slovenian audiences with the American President Thomas Woodrow Wilson. Generally, it can be ascertained that by organising their professional work for the Paris Peace Conference and taking part in it, the Slovenian lawyers exhibited a high level of responsibility, which was primarily a reflection of their patriotism.

Katja Škrubej*

Ivan Žolger in zadnji poskus revizije ustave v Habsburški monarhiji: povezave s snovanjem ustavnih podlag za novo politično skupnost?

IZVLEČEK

Avtorica se v razpravi posveča vprašanju, ali je bila naloga priprave zadnje revizije ustave avstrijskega dela habsburške monarhije jeseni 1917 kot posebna tajna naloga res poverjena (tudi) Ivanu Žolgerju in ali se je ta v prihajajočih mesecih tudi res lahko lotil. V jedru razprave predstavi novoodkrite arhivske vire, jih opiše in vpne v takratni historični kontekst ter zaključi, da lahko na obe vprašanji odgovorimo pritrdilno. Hkrati postavi tezo, da odkriti dokumenti kažejo, da je treba pričevanje Rudolfa Andrejke, vodje Žolgerjevega kabineta, ko je bil ta minister v tehnični vladi Ernsta Seidlerja, da so visoki slovenski uradniki v Žolgerjevem krogu pripravljali potrebne dejstvene in teoretske podlage tudi za načrt provizorne ustave in uprave za Slovenijo, ki je pol leta kasneje služila za t. i. »Žolgerjevo ustavo« slovenskega dela Države SHS, še pred Žolgerjevo demisijo 6. maja 1918, upoštevati z veliko mero verjetnosti.

Ključne besede: ustavna zgodovina, pravna zgodovina, Verfassungsdienst, Habsburška monarhija, »Žolgerjeva ustava«

* Dr., izredna profesorica, Katedra za pravno zgodovino Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, Poljanski nasip 2, SI-1000 Ljubljana, katja.skrubej@pf.uni-lj.si

ABSTRACT

IVAN ŽOLGER AND THE LAST REVISION ATTEMPT OF THE CONSTITUTION OF THE HABSBURG MONARCHY: POSSIBLE TIES TO CONCEIVING THE CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS FOR THE NEW POLITY?

In her paper, the author focuses on two questions: first, on whether the task of preparing the last revision attempt of the constitution of the Austrian part of the Habsburg monarchy was in autumn of 1917 indeed entrusted as a special secret task (also) to Ivan Žolger by the emperor, and second, on whether he really was able to act on it in the months that followed. By revealing the newly discovered archival documents, their description and integration in the historical context, the author in her conclusion answers affirmatively to both questions. In addition, she formulates a thesis that the discovered documents show that the testimony of Rudolf Andrejka, the head of the Žolger's cabinet when he was minister in the last technical government of Ernst Seidler, are to be trusted. It is highly probable that the high Slovene officials from Žolger's circle really started with preparing the necessary factual as well as theoretical foundations for the conception of the provisional constitution and administration for Slovenia, that served as foundation half a year later for the so called "Žolger's constitution" for the Slovene part of the State of SHS, already before the demission by Ivan Žolger on May 6 1918.

Keywords: constitutional history, legal history, Vefassungsdienst, Habsburg monarchy, »Žolger's constitution«.

Uvod

Rudolf Andrejka,¹ nekdanji vodja kabineta Ivana Žolgerja,² ko je bil ta minister v zadnji avstrijski vladi, je v spominskem zborniku društva Pravniki leta 1939 opisal, kaj naj bi bil po njegovem mnenju vzrok, da so njegovega predpostavljene sploh imenovali na ministrski položaj v zadnji avstrijski vladi. Andrejka pravi, da »se je hotela avstrijska vlada približati Jugoslovanom in imenovala 30. avgusta 1917 dr. Žolgerja za ministra brez listnice s posebno nalogo, da pripravi ustavno reformo v smislu narodne

1 Polno ime je Rudolf Andrejka, plemeniti Livnograjski. Naj opozorim, da sem v razpravi opustila sprotne navajanje vseh plemiških in akademskih nazivov, tako tudi pri Ivanu Žolgerju naslov »vitez«, ki mu ga je cesar Karl podelil junija 1917. Žolger sam je imel do naziva vsaj ambivalenten odnos, saj je znano, da je dejal, da ga cesar z nazivom ne more kupiti.

2 Ker je razprava posvečena novim dejstvom iz zelo specifičnega obdobja v življenju Ivana Žolgerja, zaradi pomanjkanja prostora napotujem bralca, da si o njegovem siceršnjem življenju in delu več prebere na primer v Andrej Rahten, »Pravo in diplomacija: primer dr. Ivana Žolgerja,« v: *Challenges of contemporary international law and international relations: liber amicorum in honour of Ernst Petrič*, ur. Miha Pogačnik (Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta, 2011), 343–48, pa tudi v člankih Andreja Rahtena, Janeza Kranjca in Mirjam Škrk v tej številki revije.

federalizacije avstrijske države (poudarek avt.)«. ³ Podatek o posebni nalogi, ki jo je Andrejka navedel po spominu in ki naj bi bila Žolgerju poverjena v sicer tehnični vladi, ki jo je vodil Ernst Seidler, je v svojem zapisu o Ivanu Žolgerju v Slovenskem biografskem leksikonu (SBL) povzel tudi Miloš Rybář. ⁴

Andrejkovo pričevanje o »posebni nalogi«, ki se je zlasti na podlagi zapisa v SBL v literaturi razširilo kot splošno znano dejstvo ne glede na to, da v cesarjevem imenovanju Žolgerja za ministra, ki bo predstavljeno v nadaljevanju, o tem ni govora, je bilo v veliki meri povod za moje raziskovanje in pričujočo razpravo. Moje glavno vodilo je bilo vprašanje, ali lahko podatke, ki so nam jih v svojih opisih in spominih na Ivana Žolgerja in njegovo delo pri konkretnih ustavnopravnih podlagah zapustili Andrejka in drugi sodelavci ali znanci, dokažemo z arhivskimi viri in do katere mere.

Še posebej sta me vznemirjali dve vprašanji. Prvič, ali obstajajo oziroma ali so sploh kdaj res obstajala konkretna gradiva za ustavno revizijo zadnje habsburške ustave v času mandata Seidlerjeve vlade, tj. v zadnjem letu pred razpadom monarhije, ali pa je to ostal zgolj deziderat? In drugič, kako to, da je bila tako pomembna naloga poverjena Ivanu Žolgerju, Slovincu iz Spodnje Štajerske, iz zaselka Devina pri Slovenski Bistrici, nedaleč od Maribora in Ptuja, ki se je do svojih visokih položajev povzpел iz sila skromnih življenjskih razmer izključno na podlagi svojega ogromnega znanja, brez sorodstvenih ali stanovskih zvez?

Naj povem, da je bila povsem na začetku raziskovanja moja prva ambicija priti na sled gradivu, tj. načrtu provizorne ustave in uprave za Slovenijo, na podlagi katerega naj bi Ivan Žolger s pomočjo slovenskih ministrskih uradnikov – prav tako po pričevanju Rudolfa Andrejke – že mesece pred razpadom monarhije pripravil glavno vsebino *Naredbe*, tj. ustavne listine za ozemlje pod oblastjo Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki je pogovorno dobila ime kar po njem: *Žolgerjeva naredba* ali včasih celo *Žolgerjeva ustava*. ⁵ Andrejka po spominu opisuje vrvenje v kabinetu ministra Žolgerja, katerega vodja je bil sam: »Palača Heinrichshof na Kärnterringu nasproti dvorne opere, v katere 5. nadstropju je bil nameščen kabinet ministra Žolgerja, ⁶ je postala poleg Jugoslovanskega kluba središče političnega gibanja Jugoslovancev na Dunaju. *Tu so se risali zemljevidi in zbirali statistični podatki o jugoslovanskem ozemlju stare monarhije, ki so služili za preučevanje vprašanja, ali bi bilo to ozemlje zmožno lastnega gospodarskega življenja, tu se je tudi redigiralo gradivo o preganjanju Jugoslovancev v začetku svetovne vojne, ki je postalo podlaga številnim interpelacijam Jugoslovanskega kluba* (poudarek avt.). Na zahtevo dr.

3 Rudolf Andrejka, »Zaslužni slovenski upravni juristi«, v: *Pol stoletja društva »Pravnik«* (spominska knjiga), ur. Rudolf Sajovic (Ljubljana: Društvo »Pravnik«, 1939), 130.

4 Miloš Rybář, *Žolger, Ivan, vitez (1867–1925) – Slovenska biografija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013), <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi909172/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 1. 2. 2019.

5 Več o »Žolgerjevi naredbi« ali »Žolgerjevi ustavi«, uradno pa o Naredbi celokupne vlade o prehodni upravi gl. Anton Ribnikar, »Naredba o prehodni upravi v Sloveniji iz leta 1918 in njen pomen za Slovenijo«, *Arhivi* 26, št. 1 (2003): 119–28.

6 Prim. obvestilo, objavljeno v *Slovenskem gospodarju* 22. 11. 1917, o Žolgerjevih uradnih urah za obiskovalce, kjer je naveden tudi takratni naslov njegovega urada: »Minister dr. vitez Žolger sprejema odslej vsako soboto od 10. ure predpoldne do 1. ure popoldne. Prostori njegovega urada se nahajajo na Dunaju 1, Opernring 5., III. nadstropje.« – *Slovenski gospodar*, 22. 11. 1917, 3, Tedenske novice. Minister dr. vitez Žolger.

Žolgerja se je osnovala posebna cesarska komisija z nalogo, da preišče omenjena nasilstva zoper Slovence. Dotično gradivo je še danes važno za razrešitev vprašanja, zakaj so se tudi Slovenci – na presenečenje Evrope – odrekli avstrijski državi. Žolger je bil, dokler se je še računalo z 'okvirjem' skupne monarhije, nemškim stremljenjem v njej nevaren nasprotnik. Zato je tudi združeno nemštvo, ko je v Seidlerjevem kabinetu pomladi 1918 dobilo premoč, povzročilo Žolgerjevo demisijo, ki je bila sprejeta 6. maja 1918. *Dr. Žolger je jasno videl bližajoče se dogodke, zato je že mesece pred prevratom izdelal ob sodelovanju slovenskih ministrskih uradnikov načrt provizorne ustave in uprave za Slovenijo, ki jo je Narodna vlada za Slovenijo po prevratu skoraj neizpremenjeno objavila v naredbi z dne 14. novembra 1918.* (poudarek avt.) Uradni list št. 111/11 (tako-zvana Žolgerjeva naredba).⁷

Namena moje razprave sta dva. V prvi vrsti želim prepričljivo utemeljiti, da so gradiva, ki sem jih našla v Žolgerjevi zapuščini v Arhivu Slovenije,⁸ v Avstrijskem državnem arhivu pa njihovo samo en teden starejšo različico,⁹ pri čemer je njuno najstarejšo varianto prvi opisal avstrijski ustavni pravni zgodovinar Felix Ermacora,¹⁰ res sestavni deli strokovnih podlag za zadnjo revizijo habsburške ustave. S tem ne bi le potrdila navedbe Andrejke, da je bila naloga Ivanu Žolgerju res poverjena, pač pa tudi, da ni ostala samo deziderat. Upam, da bi to omajalo tudi že zelo ukoreninjen pogled o neke vrste inertnosti Žolgerjeve ministrske funkcije, saj naj Žolger s svojega položaja ne bi mogel »ničesar premakniti« in naj bi bil za slovensko politiko koristen zgolj kot »informant«. ¹¹ V avstrijski literaturi pa najdemo celo recentno mnenje, da naj bi mu bile kot ministru poverjene »slovenske zadeve« (*slowenische Angelegenheiten*).¹² Naj povem, da so me k iskanju gradiv v skladu s prvotnim načrtom, tj. gradivom v zvezi s pripravo *Naredbe*, dokončno spodbudile skeptične opazke, češ da naj bi bilo pričevanje Rudolfa Andrejke o tem, da so Žolger in drugi slovenski visoki uradniki, ki jih je zbral okoli sebe v letu 1918, snovali ustavne podlage in risali karte kar v Žolgerjevem kabinetu, pretiravanje.

Moj drugi namen pa je pokazati, da je mogoče na podlagi novoodkritega arhivskega gradiva obe smeri raziskovalnih vprašanj v zvezi z delovanjem Ivana Žolgerja, tistih, v zvezi z revizijo zadnje habsburške ustave, in tistih z *Naredbo*, vsebinsko povezati v precej verjetno tezo. Ta se glasi, da je mogoče kljub dejstvu, da neposrednih predlog za *Naredbo*, tj. načrta provizorne ustave in uprave za Slovenijo, še nismo odkrili,

7 Andrejka, »Zaslužni slovenski upravni juristi,« 130, 131.

8 SIAS 1061.

9 AT-ÖStA/AVA Inneres, Präses des k. k. Ministerium des Inneren, Protokoll Nr 8930/1918 (18. April).

10 Felix Ermacora, »Österreich als Staatenbund und zum Volksstämme-Regionalismus am Ende des Ersten Weltkrieges«, v: *Bürgen – Regionen – Völker (Festschrift für Franz H. Riedl)*, ur. Theodor Weiter (Wien: Wilhelm Braumüller, 1986), 107–21.

11 Walter Lukan, »Die slowenische Politik und Kaiser Karl,« v: *Karl I. (IV.). Die erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*, ur. Andreas Gottsmann (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007), 168.

12 Tamara Ehs et al., *Die Wiener Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät 1918–1938*. Schriften des Archivs der Universität Wien (Wien: V&R Unipress, 2014), 472, op. 34.

pokazati, da je bila velika večina pripravljalnega dela in v tem procesu ustvarjenih gradiv – najverjetneje večinoma res, kot se spominja Andrejka, v petem nadstropju nekdanje palače Heinrichshof¹³ na Kärntnerringu, po demisiji pa kar v njegovem stanovanju¹⁴ –, enako primerna podlaga za poskus zadnje revizije monarhične ustave, ki je trajal do konca aprila 1918, in v dobršem delu tudi za pripravo ustavnih podlag za novo državno tvorbo po aprilu 1918. Razprava zaradi omejenega prostora, zlasti pa zaradi gradiv, ki si jih v prihodnjih letih še obetam iz Avstrijskega državnega arhiva, nikakor nima namena izčrpno obravnavati problematike. Odprtih vprašanj in smeri raziskovanja, ki se jih še precej ponuja, se v razpravi zato kratko dotikam kar sproti.

V prvem delu razprave se bom najprej posvetila vprašanju, kaj novega lahko na podlagi raziskovanj v dunajskih arhivih povem o njegovem udejstvovanju na ustavno-in upravnopravnem področju do leta 1918 s posebnim ozirom na t. i. Državnopravni oddelek (po vsebini ustavnopravni), ki ga je Žolger v okviru ministrskega predsedstva do svojega nastopa kot minister gotovo vodil, po pričevanju Janka Polca (po katerem povzema *Rybář*) pa naj bi ga tudi osnoval. Nato bom deskriptivni pristop zamenjala s pristopom, katerega hrbtenica bo rekonstrukcija raziskovalne poti v zvezi z zadnjim poskusom revizije ustave habsburške monarhije, sledoč nizu vprašanj, kot so se mi zastavljala, pri čemer bom razložila, v čem vidim povezavo tega vprašanja z Žolgerjevim vodenjem Državnopravnega oddelka. V tem delu bom predstavila in podprla tezo Romana Hansa Grögerja, da ne znani avstrijski zgodovinar Helmut Rumppler ne že daleč pred njim slavni jurist, in kot bomo videli tudi Žolgerjev dunajski akademski kolega, Hans Kelsen, nista imela prav, da naj bi bil slavni »Manifest mojim

13 Palača nasproti Dvorne opere, a že na Kärntnerringu, ki je bila po drugi svetovni vojni zaradi poškodb porušena, je bila zgrajena leta 1863. Zgrajena je bila z namenom oddajanja meščanskih stanovanj in prostorov za lokaciji primer-no visoko ceno. Domnevamo lahko, da je vlada prostore za Žolgerjevo ministrstvo brez listnice, ki je bilo kadrovs-ko neprimerno skromnejše od ostalih, kar najela v njenem vrhnjem nadstropju. Tam so se torej dobivali visoki uradniki slovenskega rodu še z drugih ministrstev. V bolj neformalnem ozračju pa so se dunajski Slovenci dobivali po kavarnah, poslanci, denimo, v kavarni Landtmann nasproti parlamenta. Drugi, na primer, pa tudi v kavarni Mozart v 3. okrožju (tj. ne tam, kjer je kavarna Mozart v bližini Dvorne opere danes), kjer so, kot piše Karel Jeraj, v zadnjih mese-kih pred koncem prve svetovne vojne ob preučevanju vojnih zemljevidov premlevali bližajočo se usodo monarhije, srčno želeč si njenega razpada. Gl. kratek zapis Jeraja o lastnem življenju v »Naši skladatelji: Karel Jeraj,« *Zbori*, 10, št. 3 (1934), 13–14. Da je Ivan Žolger rad zahajal v Dvorno opero, kaže tudi drobec iz korespondence med Žolgerjem in Krekom, ki ga je v svojem prispevku v tej številki objavil Janez Kranjc.

Karel Jeraj, sicer tudi Žolgerjev znanec, je bil med letoma 1901 in 1918 član Dunajskih filharmonikov. Posebno pozornost je po lastnih besedah užival pri Gustavu Mahlerju, ki je bil med 1897 in 1907 direktor Dvorne opere, hkrati pa tudi na čelu filharmonikov. V uradni zgodovini tega slavnega korpusa pa je Jerajevo ime izpostavljeno v zvezi s t. i. »Jerajevim incidentom«. Kot piše dolgoletni predstojnik in prva violina filharmonikov, hkrati pa avtor temeljnega dela o njihovi zgodovini, Clemens Hellsberg, je Jeraj nekaj dni pred atentatom na Franca Ferdinanda v Sarajevu uradno protestiral proti temu, da bi se njegovi kolegi filharmoniki udeleževali izrazito nemško nacionalnih dogodkov. Zaradi tega so Jeraja iz korpusa skoraj izključili. Hellsberg sicer napačno navaja, da je bil Jeraj Čeh in da se je na poziv češkega Narodnega sveta 1. 10. 1918 vrnil »domov« na Češko. – Clemens Hellsberg, *Demokratie der Könige. Die Geschichte der Wiener Philharmoniker* (Zürich: Schweizer Verlagshaus; Wien: Kremayr & Scheriau; Mainz: Musikverlag Schott, 1992), 386, 387.

Jeraj je, tako kot tudi Žolger in Krek, na poziv slovenske Narodne vlade SHS odšel v Ljubljano s svojo družino takoj, ko je bilo to konec leta 1918 mogoče. Naslednja leta pa je, podobno kot Žolger, zastavil vse svoje sile, lahko pa rečemo tudi družinsko srečo za to, da bi v Ljubljani pomagal vzpostavljati eno od osrednjih nacionalnih institucij, v njegovem primeru kar se da dober simfonični orkester.

14 Tega se je spominjal še en dunajski Slovenec in kasnejši Žolgerjev kolega na ljubljanski Pravni fakulteti, Milan Škerlj. Več o tem v prispevku Aleša Gabriča v tej številki revije.

narodom« cesarja Karla I. z dne 16. oz. 17. oktobra¹⁵ po besedah Kelsna »ein Akt der Kopflösigkeit und Verzweiflung«, ¹⁶ tj. akt, ki naj bi bil posledica tega, da je cesar sredi oktobra panično in ves v dvomih izgubil glavo. Roman Hans Gröger¹⁷ je omenjeno tezo je utemeljil v svojem zadnjem delu, *Oktober 1918. Vorgeschichte und Folgen. Ein Beitrag zum 100. Jahrestag des Völkermanifestes*,¹⁸ ki ga je zaključeval ravno med mojim prvim obiskom v arhivu. Imela sem srečo, da me je po tem, ko je izvedel, da raziskujem Žolgerjevo delo v zvezi z revizijo zadnje habsburške ustave, sam poiskal in mi, med drugim, omogočil dostop do zapuščine visokega uradnika, zaposlenega v notranjem ministrstvu, Johanna Andreasa von Eichhoffa, ki je manifest cesarju dejansko spisal,¹⁹ z Žolgerjem pa pred tem pri pripravi gradiv za ustavno revizijo tesno sodeloval.

Ivan Žolger, visok državni uradnik in univerzitetni profesor med ustavno teorijo in prakso

V tem podglavju bom na kratko opozorila na dva primera, ki kažeta, na kakšen način je bil Ivan Žolger vpet v konceptualno snovanje odgovorov na vprašanja ustavno-pravnega ranga, ki jih je – in to bi rada še posebej poudarila – v vsej njihovi kompleksni konkretnosti spoznaval dnevno in neposredno pri svojem delu v okviru ministrskega predsedstva (*Ministerratspräsidium*).

Naj najprej opozorim na študijski program dunajske Pravne fakultete v zimskem semestru 1915/1916, ki nam razkriva premalo znano in poudarjeno dejstvo, da tik pred koncem prve svetovne vojne na Pravni fakulteti dunajske univerze ob kasneje slavnem Hansu Kelsnu ni predaval zgolj Leonid Pitamic, njegov pomembni sogovornik in kasneje prvi dekan naše pravne fakultete.

Dobesedno ob njiju sta kot njuna akademska kolega poučevala tudi Ivan Žolger in Ernst Seidler, ki je bil dve leti kasneje Žolgerjev šef v zadnji tehnični vladi. Oba sta že dosegla naziv sekcijskih načelnikov, kar je bil najvišji naziv v uradniških vrstah. Prav nasprotja med njima okoli želene prihodnosti monarhije – s tem pa je že tesno povezana problematika revizije ustave, ki je jedro te razprave – pa so bila tisto, kar je Žolgerja 6. maja 1918 spodbudilo k odstopu. Iz programa je lepo razvidno, da so bili v letu 1915/16 vsi razen Seidlerja še privatni docenti, tudi Kelsen. Pri tem pa bi rada še posebej opozorila na teme, ki so jih predavali. Po mojem mnenju si posebno pozornost

15 Do letos je kot datum cesarjevega manifesta nesporno veljal 16. oktober. Gl. Helmut Rumpler, *Das Völkermanifest Kaisers Karls von 16. Oktober 1918 (letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches)* (München: Oldenburg Verlag, 1966). Prim. z najnovejšim delom o tej problematiki, ki med drugim kot datum utemeljuje 17. oktober. – Roman Hans Gröger, *Oktober 1918. Vorgeschichte und Folgen. Ein Beitrag zum 100. Jahrestag des Völkermanifestes*. (Horn: Verlag Berger, 2018).

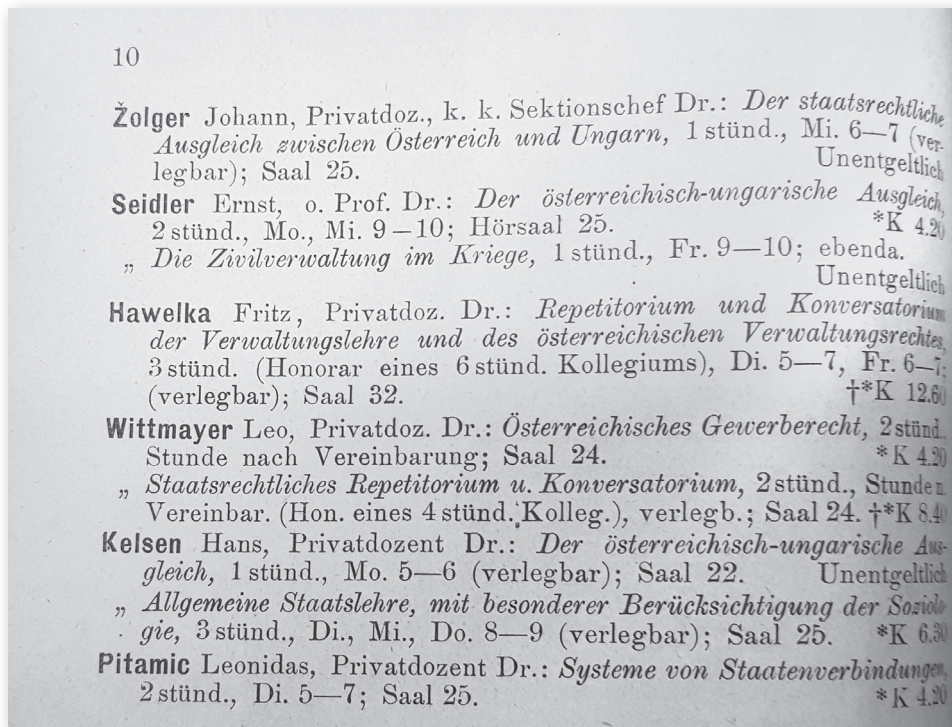
16 Hans Kelsen, *Österreichisches Staatsrecht. Ein Grundriss Entwicklungsgeschichtlich dargestellt* (Tübingen: Mohr, 1923), 77.

17 Roman Hans Gröger je arhivar, namestnik direktorja Splošnega upravnega arhiva (AVA), ene od sestavnih enot Avstrijskega državnega arhiva, a tudi raziskovalec in avtor več monografskih del.

18 Gröger, *Oktober 1918. Vorgeschichte und Folgen*.

19 AT-ÖStA/ KA, Militärische Nachlässe, NL Eichhoff, Mappe 22.

Slika 1: Žolger, Seidler, Kelsen, Pitamic – kolegi profesorji na Dunajski pravni fakulteti; izsek iz študijskega programa, zimski semester 1915/16.

Vir: *Vorlesungsverzeichnis 1914/1915–1921/1922*: »Öffentliche Vorlesungen an der k. k. Universität zu Wien, Winter Semester 1915/1916, B. Rechts- und Staatwissenschaftliche Fakultät; IX. Staats- und Verwaltung«, str. 10; Univ.-Archiv Wien, Z 84 L

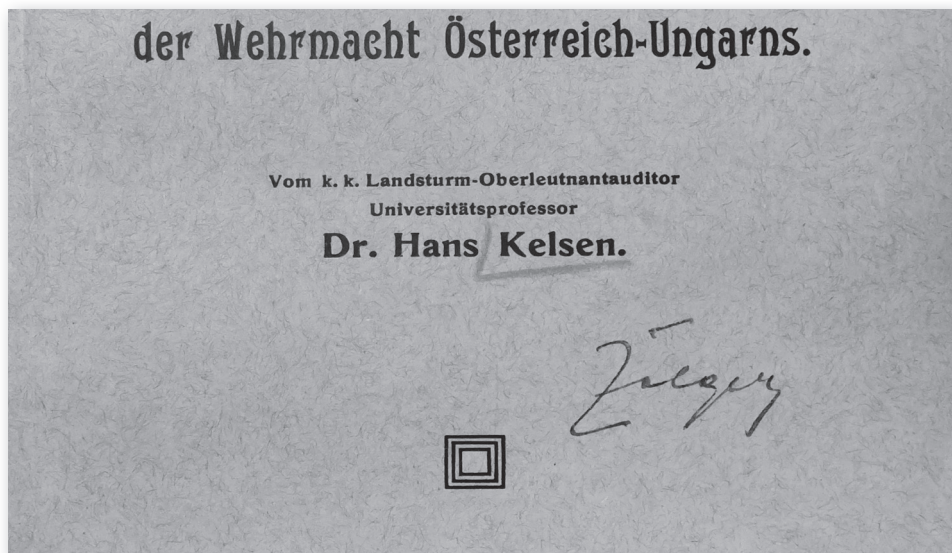
zasluži dejstvo, da so Kelsen, Seidler in Žolger predavali o enem najbolj perečih in kompleksnih ustavnopravnih vprašanj monarhije, tj. o avstro-ogrski pogodbi, pri čemer je bil edini izmed njih, ki je iz te snovi ne le spisal znanstveno monografijo,²⁰ pač pa se je – to je moja teza – kot vodja Državnopravnega oddelka edini izmed treh s to problematiko na praktično dnevni ravni tudi ukvarjal, Ivan Žolger.

Problematika ustavnopravnega ranga, tesno povezana z razmerji med obema polovicama monarhije, katere podrobneje preučevanje Žolgerja prav tako povezuje s Hansom Kelsnom, pa je bilo tudi vprašanje skupne avstro-ogrske vojske. Na to temo sta oba napisala po eno krajše delo. Vprašanje je bilo osrednjega pomena, saj so Madžari s svojimi ustavnopravnimi interpretacijami avstro-ogrske pogodbe tudi pri tem vprašanju in kar sredi vojne pritiskali na avstrijsko polovico, zlasti glede tega, da naj nikar ne razmišljajo o razvoju proti večji avtonomiji na nacionalni osnovi. Naslov Kelsnove razprave je *Zur Reform der verfassungsrechtlichen Grundlagen der Wehrmacht*

20 Ivan Žolger, *Der Staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn* (Leipzig: Duncker und Humblot), 1911.

Österreich-Ungarns.²¹ Originalni izvod je leta 1917 knjižnici Pravne fakultete podaril prav profesor Žolger, čigar podpis je lepo viden na ovojnici na fotografiji. Sam se je s to problematiko ukvarjal v razpravi, izdani eno leto prej, ki je obravnavala ustavno-pravne podlage, pomembne za avstrijsko vojsko, *Die staatsrechtlichen Grundlagen der Wehrmacht Österreich-Ungarns*.²²

Slika 2: Izsek z naslovnice Kelsnove razprave o statusu avstro-ogrske vojske z Žolgerjevim podpisom.

Vir: Separat hrani knjižnica Pravne fakultete Univerze v Ljubljani (Foto: Boštjan Novak).

21 Hans Kelsen, »Zur Reform der verfassungsrechtlichen Grundlagen der Wehrmacht Österreich-Ungarns,« *Zeitschrift für Militärrecht I* (1917/1918): 8–23.

22 Ivan Žolger, »Die staatsrechtlichen Grundlagen der Wehrmacht Österreich-Ungarns,« *Zeitschrift für öffentliches Recht* (1915/1916), Jg. 2, H 5–6, 525–615.

Državnopravni oddelek (*Staatsrechtliches Department*): Žolgerjev neprekinjeni stik z najtežjimi ustavnopravnimi vprašanji monarhije in znanstvo z Jankom Polcem

»Avstrijsko ministrsko predsedstvo je imelo ob Žolgerjevem vstopu²³ poleg računskega dva glavna oddelka: predsedstveni in tiskovni.²⁴ Žolger je delal prvotno v drugem. Med Avstrijo in Ogrsko se je pripravljala v tistih letih nova nagodba; sploh je bilo razmerje med obema državnima polovicama v neprestanem trenju in razvoju. Naravno so se kopičili v predsedstvu državnopravni posli. K reševanju teh vprašanj so pritegnili Žolgerja. *Stvoril si je nov državnopravni oddelek, ki mu je načeloval. [...]* (poudarek avt.)«. ²⁵

Tako je o Žolgerjevi vlogi pri vzpostavitvi novega oddelka v okviru Ministrskega predsedstva habsburške monarhije (*k. k. Ministerrats-Präsidium*) pisal Janko Polec, Žolgerjev dunajski znanec,²⁶ kasneje pa akademski kolega na novoustanovljeni Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani. Menim, da Polec govori iz prve roke, tj. po spominu, saj ne le da je leta 1917 opravljal visoko uradniško službo v novem ministrstvu za socialo avstrijske vlade²⁷ in je tako utegnil biti vsaj občasni član kroga, s pomočjo katerega je Žolger, kot pravi Andrejka, »že mesece pred prevratom izdelal ob sodelovanju slovenskih ministrskih uradnikov načrt provizorne ustave in uprave za Slovenijo«, ²⁸ pač pa o svojem vsaj posrednem znanstvu z Žolgerjem v spominskem zapisu o njem govori tudi kot eden od glavnih voditeljev t. i. vseučiliškega gibanja leta 1901/1902 v Gradcu. Žolgerja je za njegovo srčno podporo prizadevanjem za slovensko univerzo nadvse pohvalil in poudaril, da je bil:

»[...] v boju za njeno uresničenje najboljši svetovalec in pobudnik voditeljem v tej borbi. Tudi v najbolj obupnih časih ni izgubil globoke vere v končno uresničenje svojega ideala. Dr. Danilo Majaron, ki je bil z Žolgerjem vsa leta od l. 1900 v stalnih osebnih stikih, je ne enkrat črpal iz te vere pogum za nadaljnje delo. Nešteto krat je dr. Majaron to poudarjal.« ²⁹

23 To je bilo v letu 1902. Pred tem je bil Žolger štiri leta koncipist na Ministrstvu za uk in bogočastje. V Ministrskem predsedstvu je pričel z nazivom ministrski podtajnik. Leta 1905 je napredoval v tajnika, leta 1908 v ministrskega tajnika in 1911 ministrskega svetnika. Leta 1915 je dosegel najvišji mogoč naziv, in sicer je ob vseh tedanjih svojih funkcijah in vrsti odlikovanj postal sekcijski načelnik (eden od petih).

24 Ministrsko predsedstvo, podporni organ vsakokratne vlade avstrijske polovice monarhije, je bilo nastanjeno v Palači Modena na Herrengasse 7 v prvem dunajskem okrožju. Tam je malo do prihoda Žolgerja bilo tudi uredništvo uradnega lista *Wiener Zeitung*.

25 Polec, »Slovenski pravni znanstveniki pretekle dobe v tujini«, 197.

26 Janko Polec je bil trinajst let mlajši od Ivana Žolgerja, pravo je študiral dve leti najprej na Dunaju (1898–1900), nato pa še dve leti v Gradcu, kjer je bil že leta 1903 promoviran za doktorja prava. V Gradcu je torej začel študirati v letu, ko se je Žolger habilitiral kot privatni docent na Dunaju, saj mu je bila v Gradcu zaradi mednarodnih trenj akademska pot zaprta. Več o Polcu in tudi o odnosu z Žolgerjem v razpravi Janeza Kranjca v tej številki revije.

27 Polec, *Janko (1880–1956) – Slovenska biografija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013), <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi445951/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 1. 2. 2019.

28 Andrejka, »Zaslužni slovenski upravni juristi«, 130, 131.

29 Polec, »Slovenski pravni znanstveniki pretekle dobe v tujini«, 200.

V citatu z začetka poglavja je Polec nazorno opozoril na neposredno povezavo med neprestanimi pogajanjem med avstrijsko in ogrsko polovico o njunih temeljnih medsebojnih razmerjih – o tem je Žolger čez tri leta dokončal temeljno monografijo³⁰ – in genezo Državnopravnega oddelka. Naj poudarim, da na zgodovinski pomen tega oddelka, po svoji vsebini oddelka za ustavnopravna vprašanja, kaže tudi spletna stran aktualnega organa *Verfassungsdienst*³¹ – ta primerjalnoustavno danes predstavlja posebnost avstrijskega ustavnega sistema s tem, da bdi nad ustavnopravnimi vprašanji ne glede na vsakokratno vlado –, ki za svojega predhodnika šteje prav omenjeni Državnopravni oddelek v okviru Ministrskega predsedstva. Po sicer sila skromni strokovni literaturi avtorji spletne strani povzemajo, da se je oddelek ukvarjal z vprašanji avstro-ogrske pogodbe. Podatkov o tem, kdo ga je ustanovil in vodil, ne najdemo. Kot leto ustanovitve omenjajo leto 1910. Zakaj je to napačno, bom utemeljila v nadaljevanju. Prav tako pa se bom na kratko lotila vprašanja, ali lahko sploh rečemo, do kdaj je oddelek deloval.

Najprej naj povem, da po poizvedbah, ki sva jih opravila z Romanom Hansom Grögerjem, posebnega fonda tega oddelka v Splošnem upravnem arhivu Avstrijskega državnega arhiva (*Österreichisches Staatsarchiv/Allgemeines Verwaltungssarchiv* s kratiko AT ÖStA /AVA, v nadaljevanju AVA) ni. Načeloma lahko o obstoju organov v sestavi državne uprave kljub temu posredno sklepamo iz letnih pregledov nosilcev najvišjih funkcij v avstrijski upravi, če seveda poznamo njihove vodje. Stanje za leto 1917 nam pokaže, da je pri Žolgerju še vedno pripisano, da je predstojnik omenjenega oddelka. Naj takoj poudarim, da za leto 1918, ko je postal minister, te funkcije nima več, videti pa je celo, da ga ni nihče nasledil. Moja teza v zvezi s tem je, da je Ivan Žolger dejansko bil, tj. utelešal ta oddelek.

Raziskovanje v AVA pa je pri tem vprašanju vendarle obrodilo sadove. Na sled arhivskemu gradivu, ki bi sestavljalo fond takšnega državnega organa, če bi ta obstajal, torej na sled dokumentom, ki bi imeli vsaj v glavi obrazcev ali kako drugače oznako tega posebnega oddelka, vsebovali pa bi tudi podpis predstojnika oddelka, tj. Žolgerja, sem prišla tako, da sem se pri iskanju osredotočila na ustavnopravne vsebine, za katere je raziskovanje najprej pokazalo, da so bile v pristojnosti oddelka.³²

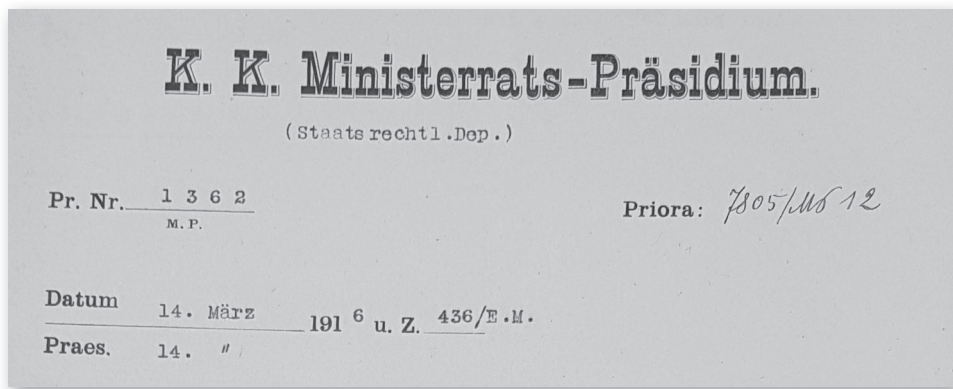
30 Žolger, *Der Staatsrechtliche Ausgleich*.

31 Organ s tem imenom deluje na zvezni avstrijski ravni v okviru t.i. V. sekcije Zveznega ministrstva za ustavo, reforme, deregulacijo in sodstvo. Kot svojega neposrednega predhodnika štejejo organ, imenovan *Gesetzgebungsdienst*, z letnico ustanovitve 1918, kot predhodnico tega pa k. k. *Staatsrechtliches Department*.

Verfassungsdienst – Wikipedia, <https://de.wikipedia.org/wiki/Verfassungsdienst>, pridobljeno 6. 10. 2019. Kot letnico ustanovitve za k. k. *Staatsrechtliches Department* po edini strokovni monografiji, ki ta organ pozna vsaj po imenu in glavni pristojnosti, navajajo leto 1910. Monografija, ki jo avtorji spletne strani uporabljajo kot vir, pa je Adam Wandruszka in Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918: Verwaltung und Rechtswesen. Band 2 von Österreichische Akademie der Wissenschaften: Die Habsburgermonarchie 1848–1918* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975), 110.

32 Za primera protokolov, kjer je pod običajno glavo dokumenta K. K. Ministrats-Präsidium v oklepaju pripisan podnaslov *Staatsrechtl. Dep.*, in sicer s pisalnim strojem, gl. na primer AT ÖStA /AVA Inneres MRP Präs. A 347 Österreich-ungarischer Ausgleich, 1916, Protokoll Nr 1175/1916 (5. April) in Protokoll Nr. 1362/1916 (14. März), z Žolgerjevim lastnoročnim podpisom.

Slika 3: Glava enega od novoodkritih dokumentov, kjer najdemo »Staatsrechtl. Dept.«, ki ga je od ustanovitve do konca vodil Ivan Žolger, kot podnaslov h k.k. Ministerrats-Präsidium.

Vir: AT-ÖStA/AVA Inneres MRP Präs. A 347 Österreich-ungarischer Ausgleich, 1916, Protokoll Nr. 1362/1916, 14. März (Foto: Katja Škrubej)

Do teh vsebin pa me je pripeljalo spraševanje po letnici vzpostavitve oddelka. V članku o Žolgerju v *Slovenskem biografskem leksikonu* letnice ustanovitve oddelka ni, prav tako ne najdemo ničesar o tem, do kdaj naj bi oddelek deloval. O odgovoru pa je mogoče sklepati na podlagi že omenjenih letnih pregledov nosilcev najvišjih funkcij v avstrijski upravi. V pregledu za leto 1908 je pri Ivanu Žolgerju prvič podatek, da je predstojnik Državnopravnega oddelka (*Vstd. des staatsrechtl. Departments*).³³ Za leto 1907 tega podatka pri Žolgerju še ni. Kaže torej, da je predstojnik oddelka postal takoj ob njegovi ustanovitvi, težje pa bo kdaj v prihodnje dokazati, ali je pobudo za njegovo ustanovitev dal tudi kar sam (kot meni Polec). Spraševanje o vsebinskih razlogih o vrsti in vrstnem redu številnih prejetih odlikovanj pa me je pripeljalo še do prvega podatka o konkretnih nalogah, s katerimi se je oddelek, tj. Žolger, res ukvarjal. Začela sem s prvim podeljenim odlikovanjem in imela veliko srečo, da sem že s prvo poizvedbo o gradivu v zvezi s podelitvijo reda avstrijske železne krone III. reda Žolgerju naletela na povedno gradivo. Iz utemeljitve namreč izhaja, da je Žolger to odlikovanje prejel prav za uspešno vodenje omenjenega oddelka – in to že v letu 1910.³⁴ Po opozorilu arhivarjev v Splošnem upravnem arhivu gradivo iz tega leta zaradi poškodovanosti žal ni dostopno. Gotovo pa je s tem ovržen podatek o ustanovitvi oddelka leta 1910, ki ga najdemo na domači strani avstrijskega *Verfassungsdienst*.

Utemeljitev podelitve odlikovanja, ki jo zaradi povednosti navajam v daljšem izseku, nam po eni strani jasno potrdi pristojnost Državnopravnega oddelka, po drugi strani pa poudari pomen Žolgerjevih sposobnosti in dela za monarhijo:

33 *Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1908. XXXIV. Jahrgang* (Wien: Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1908), 332 (Ministerial-Sekretäre).

34 AT ÖStA /AVA, Inneres, MRP-Präs. A 96 Ministerratspräsidium, Akten 1–150: Zl.: i-200, Protokoll Nr. 42/1910 (4. Jänner)

»Prvoimenovanemu je poverjeno vodenje Državnopravnega oddelka v Ministrskem predsedstvu, ki so mu pridodane še zadeve Bosne in Hercegovine, kolikor spadajo v pristojnost Ministrskega predsedstva. Zaradi državnopravnih sprememb v teh deželah so bile omenjenemu Oddelku te zadeve zaupane poleg njegovih dosedanjih nalog, ker jih dr. Žolger obvlada s posebnim občutkom za dolžnost in z ogromnim stvarnim znanjem. Še posebej pri pripravah na razširitev najvišjih suverenih pravic na Bosno in Hercegovino na podlagi vseh nujno potrebnih zakonskih podlag, je dobil priložnost izkazati svoje daleč nad običajno pravno izobrazbo segajoče državnopravno znanje na kar najbolj hvalevreden način.« (prevod avt.)³⁵

Bosna in Hercegovina je bila po aneksiji 1908 t. i. »skupna zadeva« avstrijskega in ogrskega dela monarhije, zato takšna nova naloga za ta oddelek v bistvu ne bi smela biti presenečenje, če seveda izhajamo iz predpostavke, da je bilo prav spremljanje zadev z Ogrsko tisto, kar je bilo jedro dela in odgovornosti tega oddelka, po mojem prepričanju pa več ali manj Žolgerja samega. Ob tej predpostavki je verjetno smiselna tudi postavitev letnice ustanovitve oddelka v leto 1908. Opozorila sem že na domnevo, da je Janko Polec očitno zelo dobro razumel razlog za ustanovitev Državnopravnega oddelka. Menim celo, da bi utegnil z Žolgerjem pri tem strokovno sodelovati. Na to po mojem mnenju ne kaže zgolj citat z začetka podpoglavja, pač pa bi na to utegnili kazati tudi Polčeva razprava *Die völkerrechtliche Stellung von Bosnien und Herzegowina vor der Annexion*, ki je izšla kot posebna izdaja časopisa *Laibacher Zeitung* prav leta 1908.³⁶

Zadnji poskus revizije ustave Habsburške monarhije in vloga Ivana Žolgerja

V prispevkih o Ivanu Žolgerju, ki so jih napisali njegovi sodelavci, tu mislim zlasti na Rudolfa Andrejko, ki ga je Žolger jeseni 1917 povabil z notranjega ministrstva v svoje ministrstvo, je poleg sicer točnega podatka, da je Žolger postal t. i. minister brez listnice, res tudi zapisano, da mu je bila poverjena posebna naloga, da pripravi ustavno reformo v smislu narodne federalizacije avstrijske države. Naj pa opozorim, da se v originalnem ukazu cesarja z dne 30. avgusta 1917 ustava kot taka ne omenja, pač pa zgolj »posebna naloga« (*besondere Aufgabe*) koordinacije med ministrstvi po potrebi. V *Slovenskem gospodarju* je uredništvo cesarjev ukaz prevedlo takole:³⁷

»Posebna naloga dr. viteza Žolgerja pa bo, kot pravi cesar v svojem pismu ministrskemu predsedniku, pečati se od slučaja do slučaja v smislu želje ministrskega sveta in ne oziraje se na pristojnost posameznih osrednjih mest in drugih upravnih inštanc z enotno upravo takih z vojno združenih upravnih zadev avstrijske vlade, ki se dotikajo

³⁵ Ibid.

³⁶ Janko Polec, *Die völkerrechtliche Stellung von Bosnien und Herzegowina vor der Annexion* (Laibach: Kleinmayr & Bamberg, 1908).

³⁷ *Slovenski gospodar*, 6. 9. 1917, 1, Novo ministrstvo. Štajerski Slovenec dr. vitez Žolger minister.

delokroga več ministrstev. In sicer z namenom, da olajša sporazumne rešitve in priprave za končna sklepanja.«³⁸

Vsaj meni ni znano, da bi se kdo že resno ukvarjal z vprašanjem, ne le pri nas, pač pa tudi pri naših dunajskih kolegih, ali je bilo z ustavno reformo v *zadnjem letu* monarhije sploh mišljeno resno, *kako* resno in zlasti, kje so arhivski viri, ki bi to dokazovali.³⁹ Prav tako o tem nič ne piše eden prvih, če ne prvi zgodovinski pregled avstrijskega ustavnega prava, že omenjeno delo Hansa Kelsna iz leta 1923. Kelsen velja namreč tudi za enega od tvorcev glavnih ustavnih podlag za ustavo nove republike Nemške Avstrije. Da o konkretnih pripravah na revizijo stare ustave v zadnjem letu ni nič vedel, kaže njegova že omenjena ocena cesarjevega manifesta. Ustavna reforma, ki bi imela za cilj preureditev (avstrijskega) dela monarhije, je bila sicer na dnevnem redu različnih akterjev že za časa Franca Jožefa I., prizadevanja in pričakovanja pa so se še okrepila z nastopom mladega Karla I. v letu 1916.⁴⁰

In kaj lahko k temu na tej točki raziskovanja dodam sama? Prvi obrisi v zvezi s pripravami na zadnji poskus revizije ustave habsburške monarhije po nastopu Seidlerjeve vlade so se mi začeli zarisovati ob sledenju literaturi, navedeni v eni od opomb v delu Andreja Rahtena *Pravo in diplomacija: primer dr. Ivana Žolgerja*,⁴¹ ki je bralstvo opozoril na kratek prispevek že pokojnega profesorja za državno pravo na dunajski univerzi Felixa Ermacora z naslovom »Österreich als Staatenbund und zum Volksstämme-Regionalismus am Ende des Ersten Weltkrieges«.⁴² Prispevek, na katerega Roman Hans Gröger pri svojem raziskovanju ni bil pozoren, a vsaj po mojem védenju tudi nihče drug, prinaša v prepisu objavljeno nadvse zanimivo in za moje raziskovanje ključno arhivsko gradivo. Ermacorovo sicer najbolj pomembno delo na področju ustavnega prava je obsežno delo *Die Entstehung der Bundesverfassung* v petih knjigah, v katerih je zbral vsa znana gradiva za zgodovino avstrijske ustave od razglasitve republike naprej.

V omenjenem pomembnem kratkem prispevku je Ermacora predstavil delni prepis arhivskih virov, na katere, pravi, je po naključju naletel ob raziskovanju za svoje

38 Prim. prevod celega »pisma« cesarja Ernstu Seidlerju v časopisu *Slovenec*, kjer se prevod njegovega ukaz o imenovanju Žolgerja za ministra razlikuje le v neznatnih podrobnostih. – *Slovenec*, 31. 8. 1917, 1, Jugoslovan dr. Ivan Žolger minister. Povedno pa je dejstvo, da je v *Slovenskem gospodarju* Žolger predstavljen kot štajerski Slovenec, v Slovincu pa kot Jugoslovan.

V originalu se ukaz glasi:

»Die besondere Aufgabe des Ministers Dr. Ritter von Žolger wird es sein, sich fallweise über Wunsch des Ministerrates und unbeschadet der Zuständigkeit der verschiedenen Zentralstellen und sonstigen Verwaltungsinstanzen solcher mit der Kriegs zusammenhängender Verweisungsangelegenheiten meiner österreichischen Regierung, die dem Wirkungskreis mehrerer Ministerien berühren, zu befassen, um deren einvernehmliche Austragung oder Bereitstellung für die Beschlussfassung im Ministerrate zu erleichtern.« – AT ÖStA /HHStA Kabinettsarchiv Geheimakten 41 (alt 41, 42).); Z. 5720/M.P. ex 1917, ord. 1751 ex 1917: Entwürfe des Allerhöchsten Handschreiben (Reichenau, am 30. Aug. 1917);

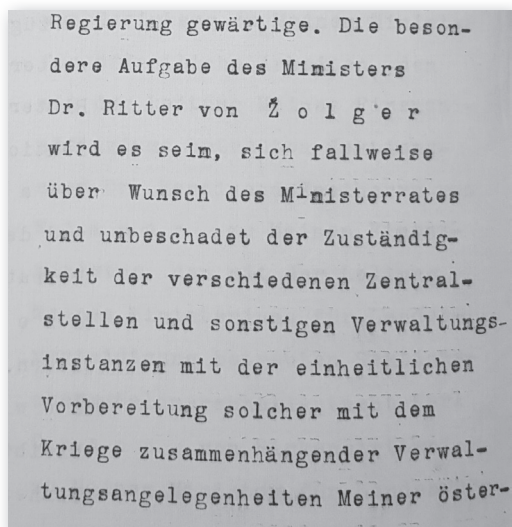
39 To lahko trdim še tudi po branju knjige Romana Hansa Grögerja, zlasti pa na podlagi predavanja, ki sem ga v tem letu imela na Inštitutu za ustavno in pravno zgodovino dunajske Pravne fakultete, s katerim sem kolege seznaila z rezultati svojega raziskovanja, ki so podlaga tej razpravi.

40 Zelo podrobno in utemeljeno na nepregledni množici arhivskih virov o različnih načrtih za preureditev habsburške monarhije gl. Gröger, *Oktober 1918. Vorgeschichte und Folgen*.

41 Rahten, »Pravo in diplomacija«, 346, op. 18.

42 Ermacora, »Österreich als Staatenbund«, 107–21.

Slika 4: Izsek iz cesarjevega ukaza o imenovanju Ivana Žolgerja za ministra z originalnim besedilom o njegovi nalogi.

Vir: ÖStA/HHStA Kabinettsarchiv Geheimakten 41 (alt 41, 42); Z. 5720/M.P. ex 1917, ord. 1751 ex 1917:
Entwürfe des Allerhöchsten Handschreiben, Reichenau, am 30. Aug. 1917 (Foto: Katja Škrubej)

omenjeno obsežno delo o ustavnem razvoju republikanske Avstrije. Za gradiva, ki jih delno prepisani arhivski viri vsebujejo, je v kratkem spremnem komentarju pripomnil, da jih ne prepozna, da pa so iz leta 1918 in da so po njegovem mnenju povezana z naporu reformiranja monarhije. Ugotavlja še, da so časovno zelo blizu sporočilu predsednika ZDA Woodrowa Wilsona ameriškemu kongresu v 14 točkah z dne 8. januarja 1918, v katerem se je predsednik zavzel za kar se da avtonomen razvoj narodov Avstro-Ogrske.

Za moje raziskovanje najpomembnejša gradiva, ki jih je Ermacora našel in v tej kratki razpravi opisal, naj bi se v AVA nahajala v dveh snopičih. Nanju naj bi bila naslova dopisana kar z roko, na prvem *I. Regierungsentwurf*, betreffend die Grundlagen für die Erörterung einer Verfassungsrevision, na drugem pa *II. Regierungsentwurf*. Prvi snopič naj bi bil datiran z 28. februarjem 1918, drugi pa z 11. aprilom 1918. Ermacora je že na začetku razprave postavil domnevo, da naj bi vsebina teh dokumentov tudi nakazovala, da kasnejši cesarjev manifest v oktobru 1918 ni bil rezultat nepremišljenih idej (*nicht der plötzliche und allerletzte Einfall der Krone*).⁴³

Žal pa Ermacora ni navedel prav nobene arhivske oznake fondov, le to, da so dokumenti iz AVA.⁴⁴ Čeprav smo se v tem arhivu kar z dvema arhivarjema trudili, da bi ta dva snopiča odkrili, tudi tako, da smo pogledali zabeležbe o izposojenem gradivu Ernsta Ermacore iz leta 1986, jima nismo prišli na sled. Na veliko srečo pa je Roman Hans Gröger kasneje našel nekaj mlajši snopič, datiran z 18. aprilom 1918.⁴⁵

43 Ibid., 107.

44 Ibid., op. 1.

45 AT ÖStA /AVA Inneres, PräS des k.k. Ministerium des Inneren, Protokoll Nr 8930/1918 (18. April).

Najbolj dragoceno je, da je Ermacora v svojem prispevku objavil dobeseden prepis najdenega dokumenta z naslovom *II. Regierungsentwurf* (tj. drugi vladni osnutek) z 11. aprila 1918.⁴⁶ Kot ključna za moje nadaljnje raziskovanje, pri katerem sem imela res srečno roko, pa se je izkazala opomba, v kateri je opozoril bralca, da je na tem osnutku z roko zapisano vprašanje: »Kje je Priloga A?« (*Wo ist die Beilage A?*)⁴⁷ Ermacora tudi pove, da je na obeh snopičih z roko zapisano »strogo zaupno« (*streng vertraulich*).⁴⁸ Sprva nisem vedela, kakšno vrednost naj tem gradivom pri Ermacori pripišem, sem si jih pa dobro zapomnila. Ko sem v Arhivu Slovenije nedolgo zatem pregledala (zgolj eno) ohranjeno škaflo Žolgerjeve zapuščine, pa sem na koncu ugledala snopič dokumentov,⁴⁹ ki me je takoj spomnil na njih. Rečem lahko, da je bil s to prepoznavo opravljen prvi večji korak k temu, da sem lahko upravičeno začela domnevati, da ima Žolgerjeva zadolžitev glede revizije ustave iz jeseni 1917 zdaj tudi v arhivskih virih stvarno podlago, da torej ni ostalo samo pri navodilu, ki pa ga potem nihče ne bi poskusil izpeljati. Zaradi omejenosti s prostorom bom do konca razprave nanizala samo nekaj kratkih raziskovalnih vprašanj in poskusov odgovorov, ki predstavljajo tudi glavne argumente pri utemeljevanju, da je Ivan Žolgar res (vsaj) eden od avtorjev zadnjega poskusa revizije monarhične ustave.

Ali Žolgerjev snopič gradiv odgovarja Ermacorovemu prepisu?

Ermacorov II. vladni osnutek (*II. Regierungsentwurf*), ki naj bi bil po njegovi oceni zgolj redakcija prvega, mesec in pol starejšega prvega vladnega osnutka (*I. Regierungsentwurf*), je v primerjavi z Žolgerjevim snopičem bistveno krajši. Žolgerjev snopič, ki je datiran z 25. aprilom, njegov krajši del pa celo z 29. aprilom in je torej od vseh treh najkasnejši, ne vsebuje zgolj štirih strani s sicer zanimivo vsebino o osnutku reformiranja zveze med avstrijskim in ogrskim delom. Ta je predvidevala, da naj bi avstro-ogrška monarhija postala mednarodnopravna zveza združenih držav pod žezlom habsburške dinastije (*völkerrechtlicher Bund vereinigten Staaten unter dem Szepter der Habsburger-Dynastie*).⁵⁰ Ermacorov prepis in tudi Žolgerjev snopič vsebujeta 12 točk obsegajoče t. i. »Podlage za obravnavo ustavne revizije« (*Grundlagen für die Erörterung einer Verfassungsrevision*) in pa Prilogo B, ki vsebuje *Beispiel für eine Fassung des Grundgesetzes womit das Grundgesetz über die Reichsvertretung ergänzt und abgeändert wird*.

Samo v Žolgerjevem snopiču, ki je tudi najkasnejši, pa najdemo tudi že predloge sprememb k posameznim točkam »Podlag« (*Anträge wegen Abänderung einzelner Stellen in den Grundlagen*), na katerih je z roko dopisan datum 29. april 1918.

46 Ermacora, »Österreich als Staatenbund,« 112–21.

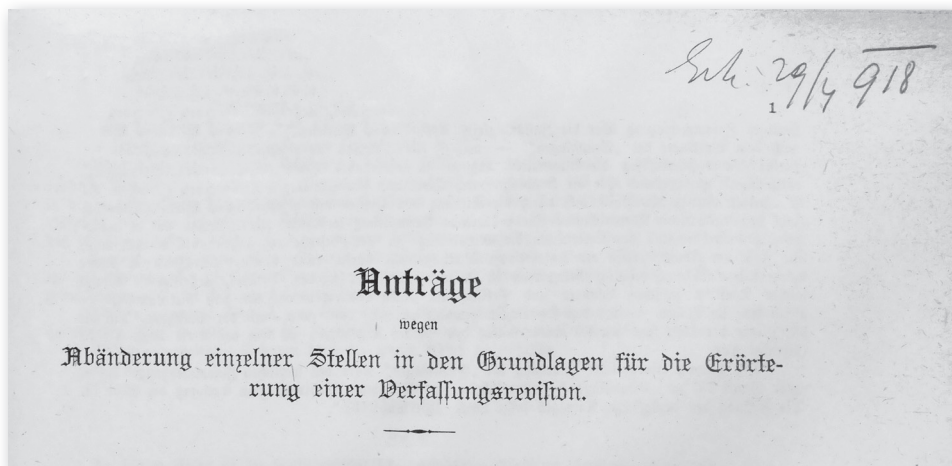
47 Ibid. 109, op. 6.

48 Ibid. 107.

49 SI AS 1061.

50 Ermacora, »Österreich als Staatenbund,« 118–21.

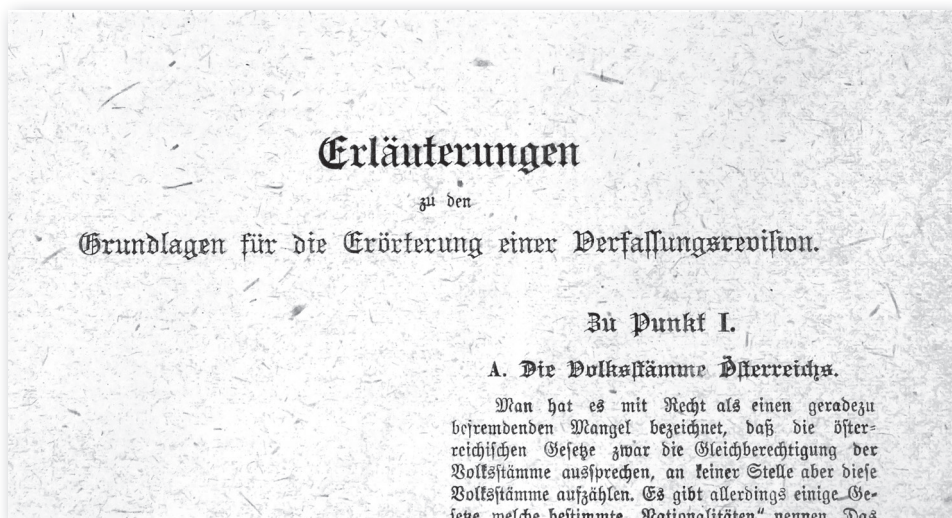
Slika 5: Glava dokumenta iz snopiča iz Žolgerjeve zapuščine, ki ga ta edina vsebuje (Anträge) in je od vseh najmlajši, datiran je namreč z 29. aprilom 1918, tj. en teden pred Žolgerjevim odstopom s položaja ministra.

Vir: SI AS 1061 fond Ivan Žolger (Foto: Boštjan Novak)

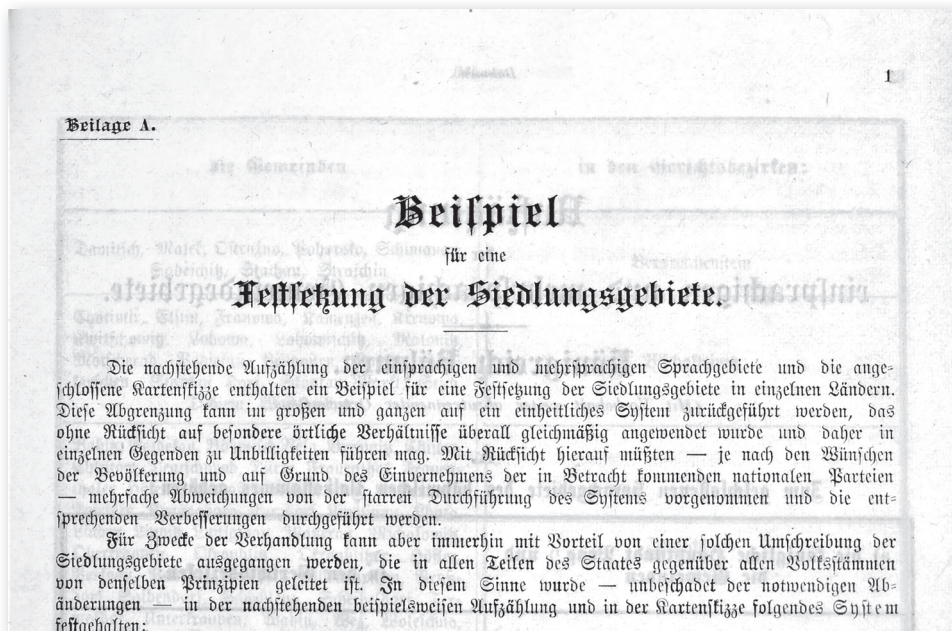
Prav tako samo v Žolgerjevem snopiču najdemo tudi precej obsežna Pojasnila k Podlagam (*Erläuterungen zu den Grundlagen ...*). To je dokument iz snopiča, ki je opremljen z uradnim datacijskim žigom z dne 25. aprila.

Slika 6: Glava še enega dokumenta iz snopiča iz Žolgerjeve zapuščine, ki ga ta edina vsebuje (*Erläuterungen*).

Vir: SI AS 1061, fond Ivan Žolger (Foto: Boštjan Novak)

Slika 7: Glava najpomembnejšega dokumenta, pogrešane Priloge A, ki vsebuje poskus razdelitve vseh dežel avstrijske polovice v t. i. »naselitvena ozemlja« (Siedlungsgebiete) na podlagi jezika prebivalstva in zaradi tega pripravljenega v strogi tajnosti; najdena je pri Žolgerju in v snopiču z 18. aprila 1918.

Vir: SI AS 1061, fond Ivan Žolger (Foto: Boštjan Novak)

Daleč najbolj pomembno gradivo, ki ga vsebuje Žolgerjev snopič in ga v Ermacorovem prepisu ne najdemo, pa je pogrešana Priloga A. To vsebuje tudi snopič z dne 18. aprila, ki ga je kasneje našel Roman Hans Gröger, h kateremu se bom zaradi izjemno pomembne povezave z dokumenti s konca septembra 1918 vrnila čisto na koncu razprave.

Že naslov Priloge A, *Beispiel für eine Festsetzung der Siedlungsgebiete* (Primer za določitev »naselitvenih ozemelj«), je nadvse poveden. Po mojem mnenju prav ta priloga razkriva vsebinsko jedro ustavne revizije, katerega potencialna sprejemljivost je bila pogoj za končni uspeh ali neuspeh cele reforme. Menim, da je zaradi tega morala biti prav vsebina te priloge pripravljena v strogi tajnosti. Dejstvo, da sem jo našla v Žolgerjevem snopiču, je zato glede preverjanja vprašanja, ali je bila Žolgerju »posebna naloga« priprave ustavne reforme res naložena, in vprašanja, ali je ta ostala zgolj deziderat, izrednega pomena. Dodatno vprašanje, ki se ob pregledu teh dokumentov pojavi, pa je, ali je bila ustavna reforma res zastavljena v smislu narodne federalizacije avstrijske države, in če, kako.

Kaj tako pomembnega torej vsebuje Priloga A? Priloga vsebuje poskus razdelitve vseh dežel avstrijske polovice v ozemlja, t. i. naselitvena ozemlja, pri čemer je glavno vlogo igral jezik prebivalstva. Priloga ozemlja ločuje primarno v dve vrsti kategorij, pod A. v zaokroženo jezikovno ozemlje (*ein geschlossenes Sprachgebiet*) in pod B. v t. i. posebno jezikovno ozemlje (*ein Sondersprachgebiet*). V prilogi so na ta način poskusno

Slika 8: Stran iz Priloge A s prikazom več kategorij »jezikovnih ozemelj« (Sprachgebiete) na Kranjskem.

22 *Krain.*

B.

Ein vorwiegend deutsches Sondersprachgebiet bilden:

1. als **einsprachige Gebiete**:

die Gemeinden	in den Gerichtsbezirken
Altlag, Ebenthal, Göttenig, Graßlinden, Hinterberg, Kortschen, Raigern, Rinterdorf, Rösler, Rosswald, Norobitz, Resselthal, Rieg, Seele, Tiefenbach, Untereutichau	Gottschee
Tschermoschnitz	Rudolfswert
Langenthor	Seienberg
Stadenburg	Tschernembl

2. als **zweisprachige Gebiete**:
(Gemeinden mit mehr als 8% slowenischer Bevölkerung.)

die Gemeinden	in den Gerichtsbezirken
Gottschee, Riesenfeld, Obergrätz, Schwarzenbach, Suchen, Unterlag	Gottschee
Pöllandl	Rudolfswert

3. als **einsprachige slowenische Gebiete**:

die Gemeinden	in Gerichtsbezirke
Banjaloka, Jara, Dsiunig	Gottschee

Vir: SI AS 1061, fond Ivan Žolger (Foto: Boštjan Novak)

razdeljene vse dežele, in sicer na temelju obstoječih sodnih okrajev kot osnovnih enot, pri čemer pa je vodilna krovna ideja vzpostavitev t. i. nacionalnih okrožij z voljenimi okrožnimi predstavniškimi organi.

Naj podam samo primer Kranjske, kjer je osnovna shema dveh kategorij pri kategoriji B še natančneje razdelana:⁵¹

51 Prim. z zemljevidom, ki je bil zarisan na tej osnovi, zlasti tudi z njegovo legendo. Več o zemljevidu v nadaljevanju pri njegovi fotografiji in v zaključku razprave.

- s pretežno nemško govorečim prebivalstvom; pričakovano jih najdemo v sodnih okrajih Kočevje, Novo mesto in Črnomelj;
- pod B. 2 najdemo podkategorijo t.i. *dvojezičnih območij*, tj. območij z več kot osmimi odstotki slovensko govorečih, in sicer – kar je povedno – prav tako v sodnih okrajih Kočevje in Novo mesto;
 - pod B. 3 pa so uvrščena še *posebej slovenska enojezična območja* na Kočevskem.

Že na prvi pogled je jasno, da takšne natančne razdelitve in opredelitve »naselitvenih ozemelj«, ki bi tudi v tradicionalno nemških okrajih, kot je bilo Kočevje, šli tako na roko slovenskemu prebivalstvu, ne bi mogli pričakovati od nemško nacionalno usmerjenih uradnikov in njihovih želenih različic razvoja nacionalnega vprašanja v monarhiji.

Najbolj pomembno odkritje, ki pa je vsebino Priloge A plastično ponazorilo, in za katero menim, da v pomembnem delu prispeva k potrditvi pričevanja Rudolfa Andrejke, pa je prinesel snopič, datiran z dnem 25. septembrom 1918, a nanašajoč se na snopič z 18. aprila,⁵² ki ga je odkril Roman Hans Gröger – zemljevid t.i. naselitvenih ozemelj z ustrezno razdelano legendo.⁵³

Kako naj vemo, da je prav gradivo, zajeto v Žolgerjevem snopiču, tisto, ki ga lahko upravičeno povežemo z njegovo zadolžitvijo s »posebno nalogo« jeseni 1917?

Pri odgovoru na to pomembno vprašanje mi je spet priskočil na pomoč Roman Hans Gröger z opozorilom na dokumente iz zapuščine visokega uradnika notranjega ministrstva in kasneje člana avstrijske delegacije na pariški mirovni konferenci Johanna Andreasa von Eichoffa⁵⁴ – tako torej kot Žolger, le da sta bila potem na nasprotnih

52 Naj pojasnim, da ima snopič ali bolje srajčka, saj dokumenti razen zemljevida v njej manjkajo, signaturo AT ÖStA / AVA Inneres, Präs des k.k. Ministerium des Inneren, Protokoll Nr. 21713 ex 1918 (25. 9. 1918), kot svoje predhodnike (*Vorakten*) pa šteje dokumente iz snopiča z dne 18. 4. 1918, ki skoraj povsem ustreza Žolgerjevemu, le da je od njega za teden dni starejši in ga je na podlagi mojega poizvedovanja v AVA odkril Roman Hans Gröger. Signatura teh dokumentov je AT ÖStA / AVA Inneres, Präs des k.k. Ministerium des Inneren, Protokoll Nr. 8930/M.I. ex 1918 (18. april 1918).

53 Legendo k zemljevidu v malce prirejenem prevodu lahko podam takole:

Primer za določitev naselitvenih ozemelj

Kjer je enojezično, je enobaravno (ploskovno ali črtkano); kjer večjezično: večbaravno

Ključ: 100.000 za zaokrožena jezikovna ozemlja;

10.000 za posebna, enojezična ali večjezična ozemlja

(večjezično, kjer je 8 % ali 10.000 drugače govorečega prebivalstva)

Zaokrožena jezikovna ozemlja

(zeleno) nemško (rjavo) slovensko

(rdeče) češko (svetlo zeleno) srbohrvaško

(rumeno) poljsko (oranžno) italijansko

Posebna jezikovna ozemlja so barvno črtkana:

kjer je enojezičnost: enobaravno;

kjer večjezičnost: večbaravno

54 AT ÖStA/ KA, Militärische Nachlässe, NL B/874 Eichhoff von, Johannes Andreas Freiherr, Mappe 22 (dokument ni datiran).

straneh. Čeprav je med gradivom veliko nadvse pomembnih dokumentov ustavnega ranga, zlasti pa tudi v zvezi s kasnejšim cesarjevim oktobrskim manifestom, ki mu ga je spisal prav Eichhoff, pa je v zvezi z našim vprašanjem relevanten zgolj en list, pa še ta ni datiran. V celoti ga podajam v opombi,⁵⁵ naj pa posebej opozorim na glavo dokumenta, kjer piše, da so podlage za obravnavo ustavne revizije (*Grundlagen für die Erörterung einer Verfassungsrevision*) prevzeli od ministrskega sveta, tj. vlade, jeseni 1917,⁵⁶ vendar pa v takšni ohlapni verziji ne pridejo več v poštev, saj bi pri vseh strankah vzbudile nezaupanje. Ta nedatirani list je zelo pomemben zaradi tega, ker nam podaja strukturo vseh sprememb, ki so jih jeseni 1917 načrtovali v okviru ustavne reforme. Naj tudi opozorim, da so oznake prilog (A, B, C) drugačne kot pri že obravnavanih snopičih iz Žolgerjeve zapuščine, vsebinsko pa v tem pregledu opisana vsebina Prilog B in C ustreza pogrešani Prilogi A iz snopičev, najdenih pri Žolgerju. List bi sama poskusno datirala pred januar 1918. Naj tukaj samo opozorim, da je bil Johann Andreas von Eichhoff pristojen za snovanje različic t. i. jezikovnih zakonov kot tretjega dela reformskih gradiv.

Ali je bil Žolger v zadnjem letu obstoja monarhije po nastopu Seidlerjeve vlade edini ali glavni snovalec revizije?

K temu vprašanju raziskovalca napeljuje pričevanje Rudolfa Andrejke, citirano povsem na začetku te razprave. V prvi vrsti je treba pri tem opozoriti, da so različne projekte za ustavno revizijo ali, kot so rekli, državno reformo (*Staatsreform*) pripravljali že pred prvo svetovno vojno v okviru različnih organov.⁵⁷ Takoj na drugem mestu pa je treba poudariti, da je tudi ta zadnja revizija v bistvu oblikovana neposredno na predhodnih in prevzeta od vlade, na kar kaže tudi zgoraj opisani dokument iz Eichhoffove zapuščine. Mislim, da lahko postavim tezo, da je pri pripravi dokumentov, ki sem jih našla v Žolgerjevi zapuščini, Žolger tesno sodeloval z Eichhoffom in

55 **Grundlagen für die Erörterung einer Verfassungsrevision** (vom Ministerrate im Herbste 1917 angenommen) dürften in der vorliegenden vagen Fassung derzeit nicht mehr in Betracht kommen und bei allen Parteien Mißtrauen erregen.

Materiale für die Verfassungsreferom bilden:

1.) Abänderung des Grundgesetzes über die Reichsvertretung (Beilage A) (vom Ministerrate im Herbste 1917 angenommen)

Alternativfassungen in Ministerium des Innern vorbereitet.

2.) Nationale Abgrenzung, und zwar:

a.) Festsetzung der Siedlungsgebiete (Beilage B*) (vom Ministerrate im Herbste 1917 angenommen)

b.) Gebietseinteilung nach national abgegrenzten Gerichtsbezirken und Kreisen (Beilage C)

(im wesentlichen übereinstimmend mit dem bei der Kreiseinteilung in Böhmen eingehaltenen Systeme).

3.) Sprachengesetz nach der Grundsätzen der Gleichberechtigung mit Vorrang der deutschen Sprache „zur Wahrung gesamtstaatlichen Interessen“ (Beilage D)

(zahlreiche Alternativfassungen im Ministerium des Innern vorbereitet).

• Mit Sprachenkarte

56 Naj opozorim, da konkretnih dokumentov, t. i. *Grundlagen*, v mapi ni.

57 Na primer že poleti 1917 tudi parlamenta, kar so podprli tudi slovenski poslanci. Prim. Lukan »Die slowenische Politik und Kaiser Karl«, 165.

da je bil prav Žolgerju poverjen najbolj občutljivi del, tj. del reforme, ki jo najdemo v Prilogi A. Ostaja pa vprašanje, ali je to bila edina verzija revizije, ki so jo v vrhovih avstrijske uprave in politike pripravljali v času Seidlerjeve vlade. Ob resnem upoštevanju Žolgerjeve zadolžitve, ki tako očitno ni ostala zgolj deziderat, lahko postavim še tezo o konkretnih vzrokih Žolgerjevega odstopa s položaja ministra 6. maja 1918. Splošen vtis, da sta se s Seidlerjem pač dokončno razšla v pogledih na razvoj nacionalnega vprašanja v okviru monarhije, lahko dopolnim s tezo o čisto konkretnem historičnem ozadju,⁵⁸ tj. o predpostavljenem nesoglasju glede čisto konkretnega dela ustavnopravne reforme v pripravi – tj. vsebine, ki jo vsebuje Priloga A.⁵⁹

V kateri širši kontekst ustavnopravnih sprememb je mogoče postaviti ta zadnji poskus revizije ustave?

Že pred prvo svetovno vojno je bila ena od idej, na kakšen način rešiti »kvadrato kroga« pri preureditvi avstrijskega dela habsburške monarhije, tj. v položaju, ko historičnih dežel vseeno ne bi odpravili, kljub temu pa bi lahko naredili pomembno koncesijo težnjam po preureditvi monarhije na nacionalni podlagi – ta, da bi znotraj dežel vpeljali t. i. nacionalna okrožja z voljenimi organi. O tem je že pred letom 1918 razmišljal tudi Žolger, to pa vemo iz posebne tematske številke *Avstrijske revije za javno pravo* z naslovom *Länderautonomie* iz leta 1916, v kateri so dunajski profesorji razmišljali o svojih vizijah glede prihodnjega razvoja monarhije na postavljeno vprašanje (*Rundfrage*) o položaju historičnih dežel v kontekstu avstrijske ustave. Žolger je na zgolj strani in pol prispeval zelo kratek, a jasen odgovor, ki ga je sklenil takole:

»Zdi se, da vse izkušnje ustavne dobe zahtevajo močno, finančno učinkovito samoupravo v okviru nacionalno zamejenih okrožjih, ki bi se kot v polni meri razvit avtonomen del organsko na ustrezen način vključila v skupno zgradbo javne uprave.« (prev. avt.)⁶⁰

V problematiko, da to gotovo ni ustrezalo ideji federalizacije na nacionalni podlagi, kot so jo dobro leto kasneje zastopali slovenski politiki z Majniško deklaracijo, se zaradi prostorskih omejitev ne bom spuščala.⁶¹ Na podlagi snopičev, ki jih je našel Felix Ermacora in ki vsebujejo štiri liste z osnovnim konceptom preobrazbe habsburške

58 Zanimivo o mogočem neposrednem povodu za Žolgerjev odstop prim. pri Rahten, »Pravo in diplomacija«, 347. Mislim, da bi bilo mogoče med obema tezama najti povezavo.

59 Še eno od vprašanj, ki se poraja, odgovor pa presega obseg te razprave, je, ali ni morda Ernst Seidler posebnega Oddelka za ustavna vprašanja kot ministrski predsednik ustanovil kot »protiutež« Žolgerjevemu Državnopravnemu (po vsebini ustavnopravnemu! oddelku), ki je obstajal že vse od 1908 in ki so mu bila – to je Žolgerju – od vsega začetka poverjena težka ustavnopravna vprašanja, kot je bil na primer status Bosne in Hercegovine.

60 »Alle Erfahrungen seit der verfassungsmäßigen Ära scheinen eine kräftige, finanziell leistungsfähige Selbstverwaltung in national abgegrenzten Kreismunicipien zu verlangen, die sich in entsprechender Weise als Vollwertiges autonomes Glied organisch in den Gesamtbau der öffentlichen Verwaltung einfügen.« – Ivan Žolger, »[Die Antwort],« v: *Länderautonomie. Die Stellung der Kronländer im Gefüge der österreichischen Verfassung. Eine Rundfrage. Sonderheft der Österreichischen Zeitschrift für öffentliches Recht*, ur. Hans Kelsen (Wien: Manzsche k.u.k. Hof Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1916), 198, 199.

61 O problematiki osnovno npr. Lukan, »Die slowenische Politik und Kaiser Karl«, 165.

monarhije »mednarodnopravno zvezo združenih držav pod žezlom habsburške dinastije« (*völkerrechtlicher Bund vereinigten Staaten unter dem Szepter der Habsburger-Dynastie*),⁶² pa lahko upravičeno domnevamo, da so bila že pozimi leta 1918 vsaj nekatera razmišljanja v vladnih krogih mnogo bolj radikalna in so dejansko kot eno od mogočih smeri razvoja že preučevala tisto, ki jo je na koncu ubesedil von Eichhoff, cesar Karl pa objavil kot svoj manifest oktobra 1918.

Zaključek

Menim, da so odkriti arhivski viri dokaz, da je cesar jeseni 1917 resnično (tudi) Žolgerju naložil tajno nalogo pripraviti podlage za želeno revizijo ustave in da ta naloga ni ostala zgolj deziderat. Menim pa tudi, da sem s predstavljenimi arhivskimi viri, tj. z različnimi verzijami snopičev dokumentov, med katerimi je najmlajši prav Žolgerjev snopič z izredno pomembno Prilogo A, zlasti pa z zemljevidom, ki ga je zelo verjetno prav Žolger dal izdelati Vojnogeografskemu inštitutu sredi aprila 1918, (tj. v času, iz katerega je snopič, najden v Žolgerjevi zapuščini), potrdila pričevanje Rudolfa Andrejke o tem, s čim vse so se Žolger in njegovi slovenski sodelavci ukvarjali v petem nadstropju palače Heinrichshof, še preden je Žolger kot minister odstopil. Najverjetneje so res risali tudi zemljevide. Zato lažje verjamemo Andrejki, da so tudi podatke zanj(e), ki bi služili kot argumentacija za to, da je, konkretno, kakšen (o)kraj slovenski ali nemški, poleg statističnih podatkov, ki so bili namenjeni razmisleku o tem, ali je slovensko ozemlje sposobno samostojnega gospodarskega življenja, o katerih izrecno govori Andrejka, zbirali že pred Žolgerjevim odstopom. S tem pa postane verjetnejša tudi moja teza, da je bila velika večina pripravljalnega dela in v tem procesu ustvarjenih gradiv enako primerna podlaga za poskus zadnje revizije monarhične ustave, ki je trajal do konca aprila 1918, in v dobršnem delu tudi za pripravo ustavnih podlag za novo državno tvorbo po aprilu 1918.

Naj dodam še domnevo, da so bila najverjetneje prav ta gradiva – zlasti pa Žolgerjevo v dolgih letih pridobljeno teoretsko in zlasti tudi faktografsko znanje o teritoriju z večinskim slovenskim prebivalstvom pa tudi poznavanje različnih vizij razvoja – ključna še posebej tudi za kar se da široko ohranitev ali obrambo tega teritorija v okviru nove politične tvorbe na pariški mirovni konferenci leta 1919.⁶³ Odkritje

⁶² Ermacora, »Österreich als Staatenbund«, 118–21.

⁶³ Naj tukaj spomnim na zapis Janka Polca, s katerim je leta 1939 opozoril na takrat še neizpolnjeno nalogo raziskovalcev v zvezi z delom Ivana Žolgerja na mirovni konferenci in ki posredno govori v prid moji domnevi: »Kar pa je storil Žolger kot delegat naše države v političnem oziru zanjo, kako je kot vodja slovenske delegacije usmeril njeno delo idejno in ga uredil organizatorno, kar je zlasti njegovega v znanstvenih propagandnih spisih na primer o Koroški, Prekmurju, o naši meji na Štajerskem, vse to popisati je doslej še neizpolnjena dolžnost članov slovenske delegacije, zlasti onih, ki so imeli priliko, Žolgerjevo delo stalno in bližje opazovati. Vsekakor pa moramo že danes trditi, da se je njegova energija, njegova neumornost, njegova dalekovidnost udeleževala tudi v težavnem diplomatskem poslu na najodgovornejšem mestu in v najusodnejšem času v polni meri.« – Janko Polec, »Slovenski pravni znanstveniki preteklega časa v tujini«, v: *Pol stoletja društva »Pravnik« (spominska knjiga)*, ur. R. Sajovic (Ljubljana: Društvo »Pravnik«, 1939). 194–201, 200. V zadnjih letih se te naloge zelo uspešno loteva kolega Andrej Rahten, o čemer priča razprava v tej reviji in tudi vsaj še v Rahten, »Pravo in diplomacija«, 341–59.

neposrednih podlag za Naredbo (»Žolgerjevo ustavo«), tj. načrta provizorne ustave in uprave za Slovenijo, ki naj bi ga v Žolgerjevem krogu pripravljali spomladi 1918, pa na raziskovalce še čaka.

Za konec pa bi rada poudarila še eno vprašanje, ki bi ga kazalo natančneje raziskati v prihodnje, v zvezi z glavnim ustnim virom informacij o Ivanu Žolgerju iz obdobja njegovega ministrovanja, tj. z vodjo njegovega kabineta, Rudolfom Andrejko, s čigar citatom sem prispevek začela. Zakaj je Žolger za vodjo svojega kabineta izbral prav njega (poleg dejstva, da je bil slovenskega rodu)? Domnevam, da so bila pri tem pomembna tri dejstva. Prvo je povezano z Rudolfom Andrejko samim, drugi dve, predpostavljam, pa s položajem njegovega očeta.

Rudolf Andrejka je pred prevzemom položaja pri Žolgerju služboval na notranjem ministrstvu, kjer je Johann Andreas von Eichhoff pripravljaval različice jezikovnih zakonov kot del celovite revizije reforme, katere najbolj občutljivi del je pripravljaval po mojem mnenju Ivan Žolger. Menim, da bi Rudolf Andrejka utegnil opravljati med njima (med drugim) neke vrste kurirsko, morda celo zaupniško vlogo.⁶⁴ Oče Rudolfa Andrejke, Jernej Andrejka (prvi z nazivom plemeniti Livnograjski), pa je bil poročnik v avstrijski vojski v času, ko je ta zasedla Bosno in Hercegovino (1878–79), nato pa je vojaško kariero nadaljeval in uspešno zaključil s činom majorja v cesarski gardi na Dunaju leta 1909. Ivanu Žolgerju bi vsaj posredno lahko posredoval podatke, mnenja ali nasvete v zvezi z dvema nadvse pomembnima in medsebojno tesno povezanima področjema ustavnega ranga, s katerima se je Žolger po službeni dolžnosti, kot smo videli, poglobljeno ukvarjal: o položaju avstrijske vojske in o položaju novoosvojene pokrajine, Bosne in Hercegovine, za kar je Žolger kot vodja Državnopravnega oddelka, naj spomnim, leta 1910 prejel svoje prvo cesarjevo odlikovanje.

Viri in literatura

Arhivski viri

- AT ÖStA, *Österreichisches Staatsarchiv*:
Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA):
 - AT ÖStA / HHStA Kabinettsarchiv Geheimakten 41 (alt 41, 42).); Z. 5720/M.P. ex 1917, ord. 1751 ex 1917: Entwürfe des Allerhöchsten Handschreiben (Reichenau, am 30. Aug. 1917). *Allgemeines Verwaltungsarchiv - Finanz- und Hofkammerarchiv* (AVAFHKA):
 - AT ÖStA /AVA, Inneres, MRP-Präs. A 96 Ministratspräsidium, Akten 1–150: Zl.: i-200, Protokoll Nr. 42/1910 (4. Jänner).
 - AT ÖStA /AVA Inneres MRP Präs. A 347 Österreich-ungarischer Ausgleich, 1916, Protokoll Nr 1175/1916 (5. April) in Protokoll Nr. 1362/1916 (14. März).

64 Vprašanje, na katero delovno mesto v okviru notranjega ministrstva se je Rudolf Andrejka po Žolgerjevem odstopu res vrnil in tam ostal do razpada monarhije ter prihoda v Ljubljano, bi si kdaj v prihodnje zaslužilo več pozornosti, zlasti v povezavi z iskanjem neposrednih predlog za »načrt provizorne ustave in uprave za Slovenijo«, kot se je Andrejka sam izrazil v citatu, navedenem na začetku prispevka, ki je kasneje postal osnova za t.i. »Žolgerjevo ustavo« slovenskega dela Države SHS.

- AT ÖStA /AVA Inneres, Präses des k.k. Ministerium des Inneren, Protokoll Nr 8930/1918 (18. April).
- AT ÖStA /AVA Inneres, Präses des k.k. Ministerium des Inneren, Protokoll Nr 21713/1918 (25. September).

Kriegsarchiv (KA):

- AT ÖStA /KA, Militärische Nachlässe, NL B/874 Eichhoff von, Johannes Andreas Freiherr, Mappe 22.
- SI AS, Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1061, Ivan Žolger.

Elektronski viri

- *Verfassungsdienst* – Wikipedia. Dostopno na: <https://de.wikipedia.org/wiki/Verfassungsdienst>. Pridobljeno 6. 10. 2019.

Literatura

- Andrejka, Rudolf. »Zaslužni slovenski upravni juristi.« V: *Pol stoletja društva »Pravnik« (spomin-ska knjiga)*, ur. Rudolf Sajovic, 130, 131. Ljubljana: Društvo »Pravnik«, 1939.
- Ehs, Tamara, Olechowski, Thomas in Kamila Staudigl-Ciechowicz. *Die Wiener Rechts- und Staatswissen-schaftliche Fakultät 1918–1938*. Schriften des Archivs der Universität Wien. Wien: V&R Unipress, 2014.
- Ermacora, Felix. »Österreich als Staatenbund und zum Volksstämme-Regionalismus am Ende des Ersten Weltkrieges.« V: *Bürgen – Regionen – Völker (Festschrift für Franz H. Riedl)*, ur. Theodor Veiter, 107–21. Wien: Wilhelm Braumüller, 1986.
- Gröger, Roman Hans. *Oktober 1918. Vorgeschichte und Folgen. Ein Beitrag zum 100. Jahrestag des Völkermanifestes*. Horn: Verlag Berger, 2018.
- Hellsberg, Clemens. *Demokratie der Könige. Die Geschichte der Wiener Philharmoniker*. Zürich: Schweizer Verlagshaus; Wien: Kremayr & Scheriau; Mainz: Musikverlag Schott, 1992.
- Kelsen, Hans. *Österreichisches Staatsrecht. Ein Grundriss Entwicklungsgeschichtlich dargestellt*. Tübingen: Mohr, 1923.
- Kelsen, Hans. »Zur Reform der verfassungsrechtlichen Grundlagen der Wehrmacht Österreich-Ungarns.« *Zeitschrift für Militärrecht I* (1917/1918): 8–23.
- Lukan, Walter. »Die slowenische Politik und Kaiser Karl.« V: *Karl I. (IV.). Die erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*, ur. Andreas Gottsmann, 159–86. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007.
- Polec, Janko. *Die völkerrechtliche Stellung von Bosnien und Herzegowina vor der Annexion*. Laibach: Kleinmayr & Bamberg, 1908 [Poseben odtis iz časopisa *Laibacher Zeitung*].
- Polec, Janko (1880–1956) – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi445951/#slovenski-biografski-leksikon>. Pridobljeno 1. 2. 2019.
- Polec, Janko. »Slovenski pravni znanstveniki preteklo dobo v tujini.« V: *Pol stoletja društva »Pravnik« (spomin-ska knjiga)*, ur. R. Sajovic, 194–201. Ljubljana: Društvo »Pravnik«, 1939.
- Rahten, Andrej. »Pravo in diplomacija: primer dr. Ivana Žolgerja.« V: *Challenges of contemporary international law and international relations: liber amicorum in honour of Ernst Petrič*, ur. Miha Pogačnik, 343–59. Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta, 2011.
- Ribnikar, Anton. »Naredba o prehodni upravi v Sloveniji iz leta 1918 in njen pomen za Slovenijo.« *Arhivi* 26, št. 1 (2003): 119–28.
- Rumppler, Helmut. *Das Völkermanifest Kaisers Karls von 16. Oktober 1918 (letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches)*. München: Oldenburg Verlag, 1966.

- Rybář, Miloš. *Žolger, Ivan, vitez (1867–1925) – Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi909172/#slovenski-biografski-leksikon>. Pridobljeno 1. 2. 2019.
- *Slovenec*, 31. 8. 1917, 1. »Jugoslovan dr. Ivan Žolger minister.«
- *Slovenski gospodar*, 6. 9. 1917, 1. »Novo ministrstvo. Štajerski Slovenec dr. vitez Žolger minister.«
- *Slovenski gospodar*, 22. 11. 1917, 3. »Tedenske novice. Minister dr. vitez Žolger.«
- *Zbori* 10, št. 3 (1934), 13, 14. »Naši skladatelji: Karel Jeraj.«
- Wandruszka, Adam in Peter Urbanitsch. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918: Verwaltung und Rechtswesen. Band 2 von Österreichische Akademie der Wissenschaften: Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975.
- Žolger, Ivan. *Der Staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn*. Leipzig: Duncker und Humblot, 1911.
- Žolger, Ivan. »Die staatrechtlichen Grundlagen der Wehrmacht Österreich-Ungarns.« *Zeitschrift für öffentliches Recht*, (1915/1916), Jg. 2, H 5–6, 525–615.
- Žolger, Ivan. »[Die Antwort].« V: *Länderautonomie. Die Stellung der Kronländer im Gefüge der österreichischen Verfassung. Eine Rundfrage. Sonderheft der Österreichischen Zeitschrift für öffentliches Recht*, ur. Hans Kelsen, 198, 199. Wien: Manzsche k.u.k. Hof Verlags- und Universität-Buchhandlung, 1916.

Tiskani viri

- *Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1908. XXXIV. Jahrgang*. Wien: Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1908.
- »Öffentliche Vorlesungen an der k. k. Universität zu Wien, Winter Semester 1915/1916, B. Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät; IX. Staats- und Verwaltung«. *Vorlesungsverzeichnis 1914/1915–1921/1922*, Z 84 L. Wien: Univ.-Archiv Wien, 1922.

Katja Škrubej

IVAN ŽOLGER AND THE LAST REVISION ATTEMPT OF THE CONSTITUTION OF THE HABSBURG MONARCHY: POSSIBLE TIES TO CONCEIVING THE CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS FOR THE NEW POLITY

SUMMARY

In her paper, the author focuses on two key questions: first, on whether the task of preparing the last revision attempt of the constitution of the Austrian part of the Habsburg monarchy was in autumn of 1917 indeed entrusted as a special secret task (also) to Ivan Žolger by the Emperor, and second, on whether he really was able to act on it in the months that followed. The official appointment of Žolger to the position of a Minister *sans portefeuille* by the Emperor did not entail any such hint, yet among the experts, a general opinion was formed that this was so. It was formed on the basis

of the entry about Žolger in the Slovene biographical lexicon, which in its turn was written on the basis of the testimony by Rudolf Andrejka, the head of Žolger's cabinet when he was minister in the last technical government of Ernst Seidler. The research and consequently the present paper were triggered by the question, whether any of the above can be proven by the archival documents. In the first part of the paper, dedicated to the Žolger's work generally in the period in question, the author reveals newly discovered archival documents about Žolger's leading the so-called *Staatsrechtliches Department* in the scope of the *k. k. Ministerratspräsidium*. The Department is still counted today as the predecessor to the Austrian *Verfassungsdienst*. The documents prove that the department was founded in 1908 and not in 1910, as it was maintained in the scant literature until now, because in 1910, for its excellent leading, Žolger was already awarded the first of his honours by the Emperor. From the reasons for the honour, it is clear that Žolger had been entrusted with one of the most difficult constitutional issues of the time, i.e. the legal integration of Bosnia and Herzegovina, as a newly annexed province, which counted as a joint matter of the Austrian and Hungarian constitutional parts. The theses is formulated, that this was not unexpected since Žolger was seen as one of the most important experts on Austro-Hungarian compromise and was certainly the only one that dedicated to the issue a monography of fundamental importance, his *Der Staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn* (Leipzig, 1911). The author also comments on the excerpt from the program of studies from the winter semester 1915/16 of the University Of Vienna Faculty Of Law, which shows, that the ones that lectured side by side on the Austro-Hungarian compromise were Ivan Žolger, Hans Kelsen and Ernst Seidler. In continuation, by revealing the newly discovered archival documents, their description and evocation of larger historical context, the author in her conclusion answers affirmatively to both key research questions on the last revision attempt of the constitution of the Austrian part of the Monarchy. She points out the crucial importance of the so-called Annex A (*Beilage A: Beispiel für eine Festsetzung der Siedlungsgebiete*) of the document, entitled *Grundlagen für die Erörterung einer Verfassungsrevision*, which was missing from the descriptions of the documents, first published by Felix Ermacora. She found it in Žolger's Estate in the Archives of the Republic of Slovenia. In the end, the author formulates a thesis that the discovered documents, especially the so-called linguistic map (*Sprachenkarte*), show that one other testimony of Rudolf Andrejka is also to be trusted. It is highly probable that the high Slovene officials from Žolger's circle really started with preparing the necessary factual as well as theoretical foundations for the »conception of the provisional constitution and administration for Slovenia« (*načrt provizorne ustave in uprave za Slovenijo*), that served as foundation half a year later for the so called "Žolger's constitution" for the Slovene part of the State of SHS, already before the demission by Ivan Žolger on May 6 1918.

Janez Kranjc*

Gregor Krek, njegovo delo v pravosodju in prispevek k oblikovanju pravosodne knjižnice

IZVLEČEK

Gregor Gojmir Krek je po končanem pravnem študiju, promociji in sodniškem izpitu ter vzporednem študiju glasbe v Gradcu vstopil v sodniško službo. Kot obetaven kader za prihodnjo slovensko univerzo je dobil državno štipendijo za izpopolnjevanje na univerzi v Leipzigu. Po vrnitvi se je znova zaposlil na okrajnem sodišču v Ljubljani, od koder so ga prestavili v tajništvo Vrhovnega in kasacijskega sodišča na Dunaju, kjer je ostal do razpada monarhije in dosegel naslov dvornega sekretarja oziroma svetnika višjega deželnega sodišča.

Po razpadu monarhije je bil imenovan za svetnika Višjega deželnega sodišča v Ljubljani. Tu mu je bilo poverjeno vodenje knjižnice. Napisal je knjižnični red in uredil njeno poslovanje.

Ko je bil ustanovljen Oddelek B Stola sedmorice v Zagrebu, se je prijavil za svetnika tega sodišča. Preden je bila njegova prošnja rešena, ga je kralj imenoval za rednega profesorja za državljansko in rimsko pravo na novoustanovljeni juridični fakulteti v Ljubljani.

Ključne besede: Gregor Gojmir Krek, Vrhovno in kasacijsko sodišče na Dunaju, Stol sedmorice Oddelek B, Višje deželno sodišče v Ljubljani, Centralna knjižnica v justični palači v Ljubljani

* Akad. zasl. prof. dr. dr. h. c., univ. dipl. pravnik, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani, Poljanski nasip 2, SI-1000 Ljubljana, janez.kranjc@pf.uni-lj.si

ABSTRACT

GREGOR KREK, HIS WORK IN THE SYSTEM OF JUSTICE, AND HIS CONTRIBUTION TO THE CREATION OF THE JUDICIAL LIBRARY

After finishing his law studies, obtaining a doctorate, and passing the professional exam for judges while simultaneously also studying music in Graz, Gregor Gojmir Krek was appointed a judge. As a promising employee of the future Slovenian University, he received a state scholarship for further studies at the University of Leipzig. After his return, he was reemployed at the Local Court in Ljubljana only to be transferred to the Supreme Court of Cassation in Vienna, where he remained until the dissolution of the Monarchy and attained the titles of the Court Secretary and the Councillor of the Higher Provincial Court.

After the dissolution of the Monarchy, he was appointed as the Councillor of the Higher Provincial Court in Ljubljana. Here, he was entrusted with the management of the library. He wrote the Library Rules and improved the performance of the library.

When Division B of the Table of Seven was established in Zagreb, he applied for a councillor position at this Court. Before his application was considered, the King appointed him a full professor of civil and Roman law at the newly established Faculty of Law in Ljubljana.

Keywords: Gregor Gojmir Krek, Supreme Court of Cassation in Vienna, Division B of the Table of Seven, Higher Provincial Court in Ljubljana, Central Library in the Palace of Justice in Ljubljana

Nekaj biografskih podatkov¹

Profesor rimskega in civilnega prava, pravni praktik in ugledni glasbenik Gregor (Gojmir) Krek se je rodil 27 junija 1875 v Gradcu, umrl pa 1. septembra 1942 v Ljubljani. Njegov oče Gregor Krek (1840–1905) je bil slavist in profesor na graški

¹ Podatki so vzeti iz prispevka Janka Polca v *Slovenskem biografskem leksikonu*. – Janko Polec, *Krek, Gregor (1875–1942) – Slovenska biografija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013), <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi302647/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 20. 4. 2019, iz obsežnega nekrologa, ki ga je o Gregorju Kreku objavil Milan Škerlj v *Zborniku znanstvenih razprav* (Milan Škerlj, »Gregor Krek,« *Zbornik znanstvenih razprav* 19 (1942/43): 1–42) in iz dokumentov, ki jih hranita Zgodovinski muzej in Arhiv Univerze v Ljubljani (ZAMU, fond IV: Rektorat, 87/1177 dr. Krek Gregor) in Arhiv Republike Slovenije (SI AS 812, Krek Gregor). Arhiv Univerze v Ljubljani hrani v Krekovi personalni mapi med drugim slovenske prevode listin, ki so bile izdane v nemščini v času monarhije in se tičejo Krekovega študija in dela, oziroma kopije listin, ki so bile izdane v slovenskem ali srbohrvaškem jeziku. Iz datiranega zaznamka rektorata, da se prevod ujema z izvirnikom, bi izhajalo, da mu je Krek prevode nemških dokumentov iz časa monarhije predal 7. 1. 1927. Arhiv univerze ne hrani izvirnikov. Vsi sklici na Arhiv Univerze v Ljubljani se nanašajo na zgoraj navedeno Krekovo personalno mapo. Kopije, prevodi in nekateri izvirniki navedenih dokumentov se nahajajo v Arhivu Republike Slovenije. Krekov osebni fond AS 812 obsega 21 fasciklov: f. 5 – familiaria (fascikli 1–5 vsebujejo gradivo Krekovega očeta, slavista Gregorja Kreka); f. 6 – korespondenca A–H; f. 7 – korespondenca I–M; f. 8 – korespondenca N–Sch; f. 9 – korespondenca Si–Ž; f. 10 – posebno udejstvovanje (službeni dekreti in imenovanja, uslužbeni list, svetnik višjega sodišča v Ljubljani, profesor PF itd.); f. 11–14 – pravna skripta v času študija; f. 15–18 – pravna skripta in študije; f. 19 in 20 – pravne študije; f. 2–23 – član vrh. zakonod. sveta – osnutki

univerzi. Po klasični gimnaziji, ki jo je končal leta 1893 v Gradcu,² se je Gregor Gojmir istega leta vpisal na pravno fakulteto tamkajšnje univerze. Sprva je hotel študirati zgodovino, vendar se je na koncu odločil za študij prava. Skladno s takratnim študijskim programom je moral opraviti tri državne izpite – pravnozgodovinskega, pravosodnega (judicialnega) in državoslovnega. Krek je pravnozgodovinski državni izpit opravil 7. oktobra 1895, pravosodnega 19. julija 1897 in državoslovnega 13. decembra istega leta.³ Za doktorja prava je bil promoviran 30. junija 1898.⁴ Med študijem je poleg pravnih obiskoval tudi predavanja iz slovanskega jezikoslovja in umetnostne zgodovine.⁵ V letih od 1889 do 1896 je študiral tudi glasbo in na graškem konservatoriju opravil vse predpisane izpite.

16. decembra leta 1897 mu je bila odobrena sodna praksa na c. kr. deželnem sodišču v Gradcu, kjer je postal praktikant in nato februarja 1898 pripravnik (avskulant). Po odlično opravljenem sodniškem izpitu leta 1900⁶ je bil maja istega leta imenovan za sodnega adjunkta na c. kr. okrajnem sodišču v Ljubljani. V študijskem letu 1902/3 se je na Univerzi v Leipzigu kot državni štipendist pripravljajl za univerzitetnega učitelja na bodoči slovenski univerzi. V Leipzigu se je izpopolnjeval pri dveh znamenitih profesorjih – Emilu Strohalu⁷ in Ludwigu Mitteis.⁸ Pri prvem je poslušal Nemško rodbin-

zakonov, odredb, pravilnikov; f. 24 – sekretar Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani; Glasbeno delovanje; f. 25 – posebno udejstvovanje; literarno delovanje; Confédération des Travailleurs intellectuels; Krek Mira; Krek Milena; Krek Miroslav; f. 26 – Krek Lavra; Krek Bogomil in Larich Julij. Razen načrta Knjižničnega reda Centralne knjižnice v justični palači v Ljubljani, ki ga hrani Centralna pravosodna knjižnica, se vsi citirani dokumenti nahajajo v zgoraj navedenih arhivskih fondih.

- 2 Maturo je opravil 14. 7. 1893 na prvi državni gimnaziji v Gradcu. Zanimivo je, da je dobil odlično oceno le iz geografije in zgodovine. Druga zanimivost maturitetnega spričevala je, da vsebuje tudi oceno iz slovenskega jezika kot maternega jezika. Kopijo maturitetnega spričevala hranita ZAMU in SI AS 812, f. 10.
- 3 Kopije prevodov potrdil o opravljenih državnih izpitih gl. v Krekovi personalni mapi v ZAMU in v SI AS 812, f. 10.
- 4 Kot je razvidno iz promocijske listine, je bil takratni rektor Univerze Karla in Franca v Gradcu kanonist Friedrich Thaner, dekan fakultete pravni zgodovinar in numizmatik Arnold Luschin von Ebengreuth, ki je bil po očetovi strani doma iz Ribnice, promotor pa profesor politične ekonomije Richard Hildebrand. Prepis promocijske listine v SI AS 812, f. 10.
- 5 Gl. prevod potrdila z naslovom Absolutorium, ki je bilo izdano v imenu rektorja Univerze v Gradcu in dekana pravno- in državoznanstvene fakultete Univerze v Gradcu o predmetih, ki jih je Krek poslušal od zimskega semestra 1893/4 do poletnega semestra leta 1896/7. V tem času je obiskoval predavanja iz naslednjih nepravniških predmetov: Primerjalno glasoslovje staroslovanskega jezika, Seminar za slovansko filologijo (obiskoval ga je vsa leta študija), Vpliv krščanstva na jezik in mythos Slovanov, Kopitar in slovanska filologija, Razlaga »Slova o polku Igorevč«, Izvor in pomen kulturnih besed slovanskih jezikov, Nauk o staroslovanski fleksiji, Početki slovanske umetne poezije, Primerjalna sintaksa slovanskih jezikov, Slovanska sorodstvena imena, Formacija in funkcija glagola slovanskih jezikov, Dobrowsky in slovanska filologija, Metodika gledanja umetnin: Rafael, Slovanska narodna epika, Historični razvoj slovanskih jezikov, Zgodovina slovanske filologije, Začetki slovanske pisave in literature, Sandro Boticelli in romantiki renesanse. Koliko je na izbor teh predmetov vplival oče, ki je nekatere od naštetih predmetov tudi predaval, ni mogoče reči. Naslovi predmetov so vzeti iz navedenega prevoda potrdila, ki ima datum 31. 7. 1897. Kopiji sta v ZAMU in v SI AS 812, f. 10.
- 6 Kopiji potrdila v ZAMU in v SI AS 812, f. 10, kjer je tudi izvirnik potrdila.
- 7 Emil August Strohal (1844–1914) je bil doma iz bližine Innsbrucka. Pravo je študiral v Gradcu. Najprej je bil odvetnik, nato pa se je usmeril in akademске vode. Na univerzi v Gradcu se je leta 1875 habilitiral za civilno pravo in že šest let kasneje postal redni profesor. Iz Gradca je odšel na univerzo v Göttingenu, kjer je nasledil Rudolfa von Jheringa, od tod pa na Univerzo v Leipzigu na mesto, ki ga je pred njim imel Johann Emil Kuntze. Strohal je bil predvsem strokovnjak za dedno in stvarno pravo.
- 8 Ludwig Mitteis (1859–1921) je bil doma iz Ljubljane, kjer je bil njegov oče gimnazijski direktor. Pravo je študiral na Dunaju, kamor se je družina preselila, ko je oče postal direktor gimnazije Theresianum. Po promociji je bil najprej sodnik na Dunaju, s tem, da je v študijskem letu 1882/83 nadaljeval študij v Leipzigu. Leta 1884 se je na Dunaju

ska in nemško dedno pravo ter sodeloval pri praktikumu iz civilnega prava, pri drugem pa je poslušal Pandekte in nemško obligacijsko pravo.⁹ V svojem potrdilu o Krekovem obiskovanju vaj iz civilnega prava v zimskem semestru 1902/3 je Strohal zapisal, da je Krek obiskoval vaje »z veliko marljivostjo in se jih je redno udeleževal s pismenimi deli, ki so pričala o temeljitem znanju in o samostojnosti in zrelosti juristične sodbe«. ¹⁰ Kreku je tudi ponudil sodelovanje pri korekturah tretje izdaje svojega najbolj znanega dela *Das deutsche Erbrecht*¹¹ in pri pripravi svojega dela Planckovega komentarja BGB.¹² Krek zaradi drugih obveznosti Strohalovih ponudb ni mogel sprejeti.

18. decembra 1904 je pravosodno ministrstvo izdalo odlok, da se sodni adjunkt dr. Krek razreši službovanja na c. kr. okrajnem sodišču v Ljubljani in vpokliče na »pomožno službovanje v sekretariatu Vrhovnega Sodnega in Kasacijskega dvora¹³ proti plačilu potnih stroškov in priznavši mu dunajsko aktivitetno doklado začasno za dobo šest mesecev«. ¹⁴ Krek je na vrhovnem sodišču ostal za stalno in predsednik tega sodišča ga je oktobra 1907 imenoval za svetovalnega, leta 1911 pa za dvornega sekretarja vrhovnega sodišča.¹⁵ To je bilo stalno mesto v samem vrhu sodne oblasti takratne monarhije.

11. maja 1918 se je Krek prijavil na razpisano mesto svetnika višjega deželnega sodišča v Mariboru, ki je bilo 7. maja 1918 objavljeno v uradni prilogi časopisa *Wiener Zeitung*.¹⁶ Odgovor je dobil 20. septembra 1918. Z njim ga je predsednik Vrhovnega in kasacijskega sodišča obvestil o dopisu pravosodnega ministrstva, da je »njegovo cesarsko in Kraljevo apostolsko veličanstvo«¹⁷ blagovolilo z najvišjim sklepom od 14. septembra 1918 milostno brez pristojbin podeliti dvornima tajnikoma vrhovnega in

habilitiral za rimsko pravo in postal privatni docent. Leta 1887 je sprejel vabilo na Nemško univerzo v Pragi, kjer je postal izredni in nato redni profesor. Leta 1895 se je kot profesor vrnil na Dunaj, od leta 1899 pa je bil profesor v Leipzigu. Ludwig Mitteis velja za utemeljitelja pravne papirologije in enega od najbistrejših romanistov. S svojim delom je presegel meje takrat v Nemčiji še aktualnega pandektizma in se usmeril v preučevanje rimskega prava v širšem zgodovinskem in socialnem kontekstu sredozemskega območja.

9 Gl. prevod potrdila o predmetih, ki jih je poslušal v Leipzigu v Krekovi personalni mapi v SAZMU in v SI AS 812, f. 10.

10 Gl. prevod potrdila z dne 28. 1. 1903 v Krekovi personalni mapi v ZAMU in v SI AS 812, f. 10.

11 Emil Strohal, *Das deutsche Erbrecht auf Grundlage des Bürgerlichen Gesetzbuchs. Zweiter Band* (Berlin: J. Guttentag, 1903–04).

12 Tako Škerlj, »Gregor Krek«, 15.

13 Vrhovno sodišče, ki je nasledilo Vrhovni pravosodni urad (Oberste Justizstelle), je bilo ustanovljeno s cesarskim patentom 7. 8. 1850 (Kaiserliches Patent vom 7. August 1850, wodurch die Organisation des obersten Gerichts- und Cassationshofes in Wien festgesetzt wird, v: *Allgemeines Rechts-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*, CIX. Stück, Ausgegeben und versendet am 10. 8. 1850. Nr. 325).

14 Gl. prevod dopisa deželno sodnega svetnika in predstojnika urada Tomaža Einspielerja z dne 22. 12. 1904, s katerim obvešča Kreka o njegovi prestavitvi na Dunaj, v Krekovi personalni mapi v ZAMU in v SI AS 812, f. 10. Tam je tudi nemški izvirnik dopisa.

15 Gl. Krekov Personalstandesausweis in *Službeni list* iz leta 1923 ter prevod listine o imenovanju za svetniškega sekretarja 4. 10. 1907 (Krek je prisegel 8. 10. 1907 »v polnem zboru svetnikov c. kr. Vrhovnega in Kasacijskega Dvora v roke Njegove Ekscelence gospoda Prvega predsednika dra. Ignacija plem. Buberja«) oziroma prevod listine o imenovanju za dvornega sekretarja z dne 19. 10. 1911 (Krek je »v novi svoji službeni lastnosti storil predpisano službeno prisego v polnem zboru svetnikov ...« 24. 10. 1911). Kopije prevodov teh dokumentov se nahajajo v Krekovi personalni mapi v ZAMU in v SI AS 812, f. 10, kjer sta tudi nemška izvirnika.

16 Gl. kolkovani in podpisani izvirnik dopisa v SI AS 812, f. 10. Povzetek njegove prošnje se glasi: Dr. Gregor Krek, k. k. Hofsekretär des Obersten Gerichts- und Kassationshofes, bittet um die Verleihung der beim k. k. Kreisgerichte in Marburg ausgeschriebenen Stelle eines Oberlandesgerichtsrates.

kasacijskega sodišča dr. Thaddäusu Puzyna Kniažu in dr. Gregorju Kreku naslov in značaj svetnikov višjega deželnega sodišča.¹⁷

S tem je Krekova kariera na vrhovnem sodišču monarhije dosegla zadnjo stopnjo. 30. novembra 1918, torej že po koncu prve svetovne vojne, je dobil Krek pismo drugega predsednika vrhovnega sodišča Berke.¹⁸ V njem mu je ta sporočil, da kot bivši avstrijski državni uslužbenec nememške narodnosti ne prihaja v poštev za to, da bi ga prevzela nemška avstrijska država. Zato je bil s koncem novembra 1918 razrešen in so mu ustavili izplačevanje dohodkov.¹⁹ 19. decembra 1918 je dobil Krek od istega Berke še en dopis. Prevod se glasi:

»Gospodu dvornemu sekretarju z naslovom in značajem višjega deželnega svetnika bivšega Vrhovnega sodnega in Kasacijskega Dvora Dr. Gregorju Kreku. Prilikom Vašega slovesa od sekretarjata bivšega Vrhovnega Sodnega in Kasacijskega Dvora Vam kot bivši drugi prezident tega sodnega dvora izrekam za Vaše požrtvovalno in izredno službovanje pri tem sekretarjatu svojo najiskrenejšo zahvalo in svoje popolno priznanje.«²⁰

Čeprav je šlo morda v veliki meri za formalnost, lahko verjamemo, da je bilo v predsednikovih besedah tudi nekaj iskrene hvaležnosti in obžalovanja, da se mora posloviti od tako odličnega sodelavca. S to zahvalo je bila sklenjena bleščeča Krekova sodna kariera v času monarhije. Ob vsem tem vzbuja posebno občudovanje neverjetno dober in zanesljiv pregled, ki ga je imelo avstrijsko pravosodno ministrstvo nad obetavnimi mladimi sodniki. Samo tako si lahko razložimo strm karierni vzpon nekaterih slovenskih (pa tudi drugih) pravnikov, ki so jih z nepomembnih provincialnih sodišč poklicali na vrhovno sodišče, kjer so v polni meri opravičili pričakovanja. Ključno vlogo pri iskanju novih kadrov so, kot bomo videli, igrali slovenski pravniki, ki so že delovali v pravosodju na Dunaju. V tem primeru lahko občudujemo predanost teh ljudi skupnemu cilju – krepitvi narodovega potenciala. Zato med njimi ni bilo nevoščljivosti in tekmovalnosti.

Kreka je že v času njegovega delovanja na Dunaju vlekla tudi akademska kariera. Kot bi izhajalo iz njegovega podpisa, je bil evidentirani docent za avstrijsko privatno pravo na višjem trgovskem zavodu.²¹ Za kateri zavod je šlo, nisem mogel ugotoviti.

17 Gl. nemški izvirnik in kopijo prevoda dopisa v SI AS 812, f. 10.

18 Slovenski prevod dopisa ima glavo: »Predsednik nemškoavstr. Vrhovnega sodišča«, ki ju v nemškem izvirniku (SI AS 812, f. 10) ni. Podpisani Berka je bil, kot izhaja iz njegovega dopisa z dne 19. 12. 1918, drugi predsednik sodišča. Prvi predsednik vrhovnega in kasacijskega sodišča v tem času je bil dr. Ignaz Freiherr von Ruber. Gl. *Liste der Präsidenten des Obersten Gerichtshofes (OGH)*, <https://www.ogh.gv.at/der-oberste-gerichtshof/liste-der-praesidenten-des-ogh/>, pridobljeno 20. 4. 2019.

19 Gl. nemški izvirnik in kopijo prevoda dopisa v SI AS 812, f. 10.

20 Kopija prevoda dopisa se nahaja v Krekovi personalni mapi v ZAMU in v SI AS 812, f. 10.

21 Tako se je podpisal na brzojavki, ki jo je 31. 10. 1918 poslal Narodnemu svetu v Ljubljani. Koncept brzojavke in potrdilo o oddaji sta ohranjena v SI AS 812, f. 8.

Slovenski pravniki na vrhovnem sodišču in v vrhovih pravosodne uprave na Dunaju

Krek ni bil edini Slovenec, ki je v tistem času delal na pravosodnem ministrstvu oziroma na Vrhovnem sodišču na Dunaju in kasneje nadaljeval svojo poklicno pot v pravosodni upravi ali na novoustanovljenem Višjem deželnem sodišču v Ljubljani oziroma še kasneje na pravni fakulteti slovenske univerze. Poleg njega so bili to še Janko Babnik, Milan Škerlj, Mihael Gabrijelčič, Ivan Kavčnik, Fran Dukič in Janko Polec. Vsi so bili briljantni pravniki in so znali svoj prirojeni talent nadgraditi z izjemno marljivostjo. Krek, Kavčnik, Gabrijelčič in Dukič so po razpadu monarhije nadaljevali svojo poklicno pot kot sodniki Višjega deželnega sodišča v Ljubljani. Škerlj in Polec sta delovala v sodni upravi. Kavčnik in Babnik sta ostala na sodišču oziroma v upravi, Krek, Polec in Škerlj pa so postali profesorji novoustanovljene pravne fakultete.

Krek, Polec in Škerlj so bili namreč že na začetku dvajsetega stoletja izbrani za akademsko pot. Bili so dobitniki državne štipendije ministrstva za uk in bogočastje, katere namen je bil izobraziti učitelje za prihodnjo slovensko univerzo.

Posebno mesto med slovenskimi pravniki, ki so v začetku prejšnjega stoletja delovali na Dunaju, ima Ivan Žolger (1867–1925),²² ki je kot edini Slovenec postal minister v avstrijski vladi. Po klasični gimnaziji v Mariboru je študiral v Gradcu in Parizu, ves čas šolanja pa se je preživil z inštrukcijami. Njegov študijski uspeh je bil vseskozi odličen, tako da je bil leta 1895 promoviran *sub auspiciis imperatoris*. Ta čast je konec 19. stoletja pripadala le najboljšim od najboljših. Prvi pogoj je bil, da je kandidat vse obveznosti od mature do doktorata opravil z odličnim uspehom. Ker je bilo število podelitev na leto omejeno in je krožilo med univerzami, te časti ni dosegel vsak odličen študent.

Po koncu študija je bil Žolger najprej pripravnik pri politični upravi za Štajersko in namestništvo v Gradcu. Leta 1898 je postal koncipient na ministrstvu za uk in bogočastje, od leta 1902 je bil v ministrskem predsedstvu ministerialni podtajnik. Leta 1905 je postal ministerialni tajnik, leta 1908 sekcijski, leta 1911 pa ministerialni svetnik oziroma leta 1915 sekcijski načelnik. Kot tak je vodil nov državnopravni oddelek, ki se je ukvarjal z ustavnopravnimi vprašanji. Leta 1917 je bil Žolger imenovan za ministra brez listnice v uradniški vladi Ernsta Seidlerja z nalogo, da pripravi ustavno reformo za federalizacijo avstrijske polovice monarhije. Zaradi nasprotovanj nemških krogov in nesoglasij s Seidlerjem je maja 1918 odstopil s položaja ministra.

Žolger se je že leta 1900 habilitiral na pravni fakulteti dunajske univerze ter postal izpraševalec pri državoslovnem izpitu. Leta 1918 je bil na isti fakulteti imenovan za rednega profesorja.

22 Več o njem Miloš Rybář, *Žolger, Ivan, vitez (1867–1925) – Slovenska biografija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013), <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi909172/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 20. 4. 2019. Gl. tudi nekrolog, ki ga je ob Žolgerjevi smrti objavil dr. A. [Rudolf, Andrejka – ?], »Ivan Žolger,« *Slovenski pravnik* 39, št. 5/6 (1925): 130–33 oz. članek Vladimirja Simiča »Ivan, Žolger,« v: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 15 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001), 374, 375.

Po razpadu monarhije je postal predsednik upravne komisije Narodne vlade in je izdelal osnutek začasne »ustave« za Slovenijo.²³ Na predlog podpredsednika vlade Kraljevine SHS Antona Korošca je postal slovenski zastopnik na mirovni konferenci v Parizu in zastopnik Kraljevine SHS na prvi skupščini Društva narodov leta 1920 v Ženevi.

Žolger je bil izjemna osebnost in izreden pravni strokovnjak. Njegovo zadnje delo o meddržavnem pravu je sicer ostalo nedokončano, trajen pomen pa imata knjigi *Oesterreichisches Verordnungsrecht*²⁴ in *Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Oesterreich und Ungarn*.²⁵ Obe sta doživeli več ponatisov, zadnjega še leta 2018! Največ o Žolgerjevi temeljitosti in poklicnem etosu pove dejstvo, da se je za pisanje knjige o avstrijsko-ogrski poravnavi naučil madžarsko. Bil je prepričan, da lahko le tako zanesljivo sodi o skladnosti obeh jezikovnih verzij.

Prvi med naštetimi pravniki, ki je bil poklican na službovanje v justično ministrstvo na Dunaj, je bil dr. Janko Babnik (1861–1927).²⁶ Po končani gimnaziji v Mariboru je študiral pravo na Dunaju, kjer je bil promoviran leta 1884. Sodno pripravništvo je opravil na okrajnem sodišču v Ljutomeru in deželnem sodišču v Ljubljani. Po opravljenem sodniškem izpitu je služboval na okrajnih sodiščih v Litiji in Logatcu ter na deželnem sodišču v Ljubljani. Leta 1892 je dobil šestmesečni dopust, da je uredil nemško-slovensko pravno terminologijo.²⁷ Leta 1897 je bil poslan na Saško, da bi spoznal organizacijo in uradovanje nemških sodišč. Postal je pisarniški inštruktor in je v povezavi s tem obiskal praktično vsa sodišča na Kranjskem. Leta 1898 je bil prestavljen na pravosodno ministrstvo na Dunaj, kjer je najprej deloval v referatu za sodno inšpekcijo, kasneje pa za zemljiško knjigo in sodne depozite. Službo na ministrstvu je sklenil na položaju ministrskega svetnika. Sodeloval in pomagal je slovenskim uradnikom na Dunaju in bil dejaven član Podpornega društva za slovenske visokošolce. Škerlj je o Babniku, ki je bil zaslužen za to, da so njega in tudi Kreka poklicali na Dunaj, zapisal: »Na Dunaju naju je, prijatelja Kreka in mene, napotil, kje vse se morava javiti in predstaviti, in dal mi je dotedanje osnutke zakona o družbah z om. zavezo, češ da mi bodo služili. Šele ko sem prišel v ministrstvo in bil dodeljen upravnemu referatu za Dalmacijo in Primorsko in legislativnemu referatu za prometno pravo, sem vedel, kaj je Babnik nameraval dve, tri leta prej. Preteklo pa je še več let, preden mi je na šaljiv način povedal, kdo ga je opozoril na mokronoškega sodnika.²⁸ Mislim, da ne bi bilo

23 Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlja Narodne vlade SHS v Ljubljani, imenovana tudi Žolgerjeva ustava oziroma Žolgerjeva naredba, je bila sprejeta 14. 11. 1918 in objavljena v *Uradnem listu narodne vlade SHS v Ljubljani*, 21. 11. 1918. Več o tem Katja Škrubej, »Ivan Žolger in Naredba«, <http://www.pf.uni-lj.si/media/govor.katja.skrubej.ivan.zolger.in.naredba.30.10.2018.pdf>, pridobljeno 20. 4. 2019.

24 Ivan Žolger, *Oesterreichisches Verordnungsrecht* (Innsbruck: Wagner'schen Universitaets Buchhandlung, 1898). Zadnji ponatis je izšel leta 2018 v zbirki Scholar Select z utemeljitvijo: »This work has been selected by scholars as being culturally important, and is part of the knowledge base of civilization as we know it.«

25 Ivan Žolger, *Der Staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn* (Leipzig: Duncker und Humblot, 1911).

26 Gl. Jelka Melik, Babnik, Janko (1861–1927) – Slovenska biografija (Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2017), <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi132570/>, pridobljeno 20. 4. 2019. Gl. tudi nekrolog, ki ga je napisal Milan Škerlj, »Janko Babnik«, *Slovenski pravnik* 42, št. 1–2 (1928): 36–40.

27 Gl. Janko Babnik, *Nemško-slovenska pravna terminologija* (Dunaj: c. k. dvorna in državna tiskarnica, 1894).

28 Škerlj je bil sodnik v Mokronogu, ko je Babnik stopil z njim in mu med drugim pomagal pridobiti štipendije za študijsko bivanje v Leipzigu. Gl. Rudolf Sajovic, »Milan Škerlj«, *Zbornik znanstvenih razprav* 22 (1948): VI.

nezanimivo poizvedeti, kako sta Babnik in Žolger 'našla' druge Slovence, katere sta spravila, gotovo često s politično pomočjo, na mesta, kjer so si mogli razširiti obzorje, koristiti narodu in pripravljati se za vseučiliško delo, kar ni bil zadnji namen te dobro premišljene 'protekcije', kakor je bil Babnik sploh velik prijatelj naše univerze, naravno, da v prvi vrsti juridične fakultete.«²⁹

Ta odlomek lepo ponazarja mentorsko vlogo in nesebično pomoč, ki sta jo mlajšim kolegom izkazovala Babnik in Žolger. Hkrati pa dokazuje, da je mogoče graditi prihodnost določene skupnosti le, če ima dovolj izobraženih in v širšem okolju uveljavljenih kadrov, če si ti med seboj pomagajo in se spodbujajo in se ne smešijo z vzajemnim onemogočanjem in metanjem polen pod noge. Babnik je, kot je zapisal Škerlj, »naravnost iskal mladih ljudi, iz katerih bi se dalo kaj napraviti«.³⁰

Po razpadu monarhije se je Babnik vrnil v Ljubljano, kjer je prevzel referat za ureditev sodstva, s katerim je bil združen referat pri Poverjeništvu za pravosodje. Ko je bilo leta 1921 Poverjenišтво za pravosodje ukinjeno, je prevzel vodenje Oddelka ministrstva pravde v Ljubljani, ki ga je nasledilo. Leta 1922 je bil imenovan za predsednika Višjega deželnega sodišča.

Ivan Kavčnik (1858–1922)³¹ je po gimnaziji v Ljubljani študiral pravo na Dunaju in v Gradcu. Po sodniškem izpitu (1886) je bil pristav in preiskovalni sodnik na deželnem sodišču v Ljubljani, kjer je bil naslednje leto imenovan za tajnika. Z Babnikovo pomočjo je postal sodni nadzornik višjega deželnega sodišča v Trstu. Leta 1905 je postal pravni svetnik, leta 1912 pa predsednik prizivnega senata. Leta 1909 je bil imenovan za višjega sodnega svetnika, leta 1914 pa za dvornega svetnika na Vrhovnem in kasacijskem sodišču na Dunaju v referatu za primorsko in dalmatinsko okrožje. To naj bi bila koncesija graškim Nemcem, ki niso hoteli, da bi bil kot zaveden Slovenec v referatu za graško okrožje in bi smel glasovati v senatu, ki bi obravnaval zadeve iz pristojnosti tega okrožja.

Po razpadu monarhije je bil imenovan za prvega predsednika novoustanovljenega Višjega deželnega sodišča v Ljubljani,³² kjer se je izkazal s svojimi izrednimi organizacijskimi sposobnostmi. Kot predsednik sodišča je bil eden od pobudnikov za oblikovanje pravosodne knjižnice in je v Kreku našel tudi odličnega realizatorja te ideje.

29 Škerlj, »Janko Babnik,« 37.

30 Cit. po Sajovic, »Milan Škerlj,« VI.

31 Gl. nekrolog »Ivan Kavčnik,« *Slovenski pravnik* 36, št. 10–12 (1922): 257–63. Gl. tudi: Janko Polc, Kavčnik, Ivan (1858–1922) – *Slovenska biografija* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013), <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi269387/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 20. 4. 2019. Prim. Marjan Bajc, Kavčnik, Ivan (1858–1922) – *Slovenska biografija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013), <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi269387/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 6. 9. 2019.

32 Pri tem očitno ni šlo čisto brez težav. Kot piše Fran Milčinski, naj bi mu poverjenik Narodne vlade za Slovenijo za industrijo in trgovino dr. Karel Triller (1862–1926) pokazal »pismo z Dunaja, kjer se protestira zoper namestitve Kavčnika (ki ima na vesti dr. Drinkovičevo obsodbo), dr. Polca in Gabrijelčiča (oba nemškutarja). – Fran Milčinski, *Dnevnik 1914–1920* (Ljubljana: Slovenska matica, 2000), 405.

Dr. Mate Drinković je bil hrvaški politik in publicist. Zaradi veleizdaje je bil obsojen na pet let zapore, vendar je bil v okviru amnestije 2. 7. 1917 izpuščen na prostost. Po razpadu monarhije je bil tajnik osrednjega odbora Narodnega sveta Države SHS in večkrat minister v Kraljevini SHS. Gl. Ivo Perić, *Mate Drinković. Hrvatski biografski leksikon*, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5410>, pridobljeno 20. 4. 2019.

Janko Polec (1880–1956)³³ je imel podobno poklicno pot kot Krek. Pravo je študiral na Dunaju in v Gradcu, kjer je bil promoviran leta 1903. Podobno kot Krek je tudi pet let mlajši Polec po promociji začel delati v sodstvu. Kmalu so ga opazili kot potencialnega učitelja na prihodnji slovenski univerzi in izbrali za državno štipendijo. Z njeno pomočjo se je v študijskem letu 1904/5 izpopolnjeval v Berlinu pri takrat najbolj znamenitem kazenskem pravniku Franzu von Lisztu.³⁴ Rezultat tega izpopolnjevanja je bila 408 strani obsegajoča knjiga *Materialien zur Lehre von der Rehabilitation*, ki jo je spisal po naročilu mednarodnega združenja kriminalistov (*Internationale Kriminalistische Vereinigung*) skupaj z Lisztovim asistentom in kasnejšim profesorjem kazenskega prava v Hamburgu, Ženevi in Bernu, Švicarjem Ernstom Delaquisom (1878–1951). Izšla je leta 1905 v Berlinu.³⁵ Liszt je Polcu predlagal, naj ostane v Nemčiji in se posveti akademski karieri. Polec je to odklonil, podobno kot je leta 1907 odklonil povabilo, naj prevzame profesuro za kazensko pravo na Univerzi v Sofiji.

Tajništvu Vrhovnega sodišča na Dunaju je bil dodeljen leta 1910. Za razliko od Kreka je bil Polec kmalu po prihodu na Vrhovno sodišče dodeljen evidenčni pisarni za enotno judikaturu in bil leta 1912 imenovan za svetniškega tajnika. Leta 1917 je bil predstavljen v mladinski oddelek in oddelek za socialno zavarovanje novoustanovljenega socialnega ministrstva, kjer je bil leta 1918 imenovan za ministerialnega tajnika. Ker ga je že takrat privlačila pravna zgodovina, je velik del svojega prostega časa prebil v dunajskih arhivih.

Po razpadu monarhije je verjetno pričakoval, da bo postal sodnik novoustanovljenega Višjega deželnega sodišča v Ljubljani, vendar ga niso povabili k sodelovanju.³⁶ Najprej je bil član jugoslovanske likvidacijske komisije pri socialnem ministrstvu in referent za kazenske zadeve pri poverjeništvu za pravosodje. Nato je nekaj časa vodil pravni odsek državnih železnic v Ljubljani. S pravno fakulteto je sodeloval od leta 1920 kot honorarni predavatelj. Leta 1925 je v celoti prešel na fakulteto, kjer je postal redni profesor za pravno zgodovino, leta 1938 pa tudi član novoustanovljene akademije znanosti in umetnosti. Po koncu druge svetovne vojne je bil z univerze »umaknjen« na pravno terminološko komisijo pri SAZU. Razlog za Polčevo odstranitev z univerze ni

33 Več o njem gl. Polec, *Janko (1880–1956) – Slovenska biografija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013), <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi445951/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 20. 4. 2019. Gl. tudi Vladimir Simič, »Janko Polec,« SAZU, <http://www.sazu.si/clani/janko-polec>, pridobljeno 20. 4. 2019. Rudolf Sajovic, »In memoriam (Janko Polec),« *Zbornik znanstvenih razprav* 26 (1956): 197.

34 Franz von Liszt (1851–1919) je bil doma z Dunaja, kjer je tudi študiral. Po habilitaciji v Gradcu (1876) je bil profesor na univerzah v mestih Gießen, Marburg, Halle in Berlin, kjer je predaval kazensko in mednarodno javno pravo. Poleg številnih razprav in člankov sta njegovi najbolj znameniti deli sistema *Lehrbuch des deutschen Strafrechts*, ki je v letih od 1881 do 1932 doživel šestindvajset izdaj, ter *Das Völkerrecht. Systematisch dargestellt*, ki je doživel enajst izdaj.

Profesor Liszt je bil tudi politično dejaven. Kot poslanec Napredne ljudske stranke (Fortschrittliche Volkspartei) je bil poslanec v pruski poslanski zbornici in v nemškem državnem parlamentu (Reichstag). Profesor Liszt je bil bratranec skladatelja Franca Liszta, ki je svoj dedni plemiški naslov prenesel na njegovega očeta.

35 Ernst Delaquis in Janko Polec, *Materialien zur Lehre von der Rehabilitation*. [Im Auftrage der Internationalen Kriminalistischen Vereinigung] (Berlin: Guttentag Verlagsbuchhandlung, 1905).

36 Kot piše Fran Milčinski, naj bi Polcu očitali nemškutarstvo. – Milčinski, *Dnevnik*, 405, 408. Polec mu je, kot navaja, 10. 12. 1918 rekel: »Izvedel sem, da je Narodni svet se izjavil zoper moje imenovanje, češ da sem nemškutar. Užaljen sem, najraje bi tožil.« – Ibid., 408.

jasen, saj se politično ni udeleževal in je bil vrh tega ugleden strokovnjak in prvoborec za slovensko univerzo. Vsekakor je šlo za eno od žal ne tako redkih krivic takoj po koncu vojne, katere žrtev je bil eminenten znanstvenik in pedagog.

Peti pomemben slovenski pravnik na Dunaju v času pred prvo svetovno vojno je bil Milan Škerlj (1875–1947).³⁷ Po klasični gimnaziji v Novem Mestu je študiral pravo na Dunaju, kjer je bil promoviran leta 1899. Leta 1900 je opravil sodniški izpit in bil imenovan za sodnega pristava v Mokronogu. V študijskem letu 1902/3 se je s pomočjo državne štipendije za bodoče profesorje slovenske univerze izpopolnjeval na Univerzi v Leipzigu. Obiskoval je predavanja in seminarje profesorjev Ludwiga Mittheisa, Emila Strohala, Emila Alberta Friedberga³⁸ in Rudolfa Sohma.³⁹ Osredotočal se je predvsem na menično in trgovinsko pravo. V Leipzigu je tudi začel pisati habilitacijski spis s področja delniškega prava, ki pa mu ga ni uspelo dokončati.

Leta 1904 je bil kot sodnik brez stalnega službenega mesta dodeljen deželnemu sodišču v Gradcu, nekaj mesecev kasneje pa pravosodnemu ministrstvu na Dunaju. Leta 1908 je postal namestnik državnega pravdnika v Ljubljani, leto kasneje ministerialni podtajnik, leta 1912 ministerialni tajnik, leta 1917 pa sekcijski svetnik v zakonodajnem oddelku pravosodnega ministrstva na Dunaju. Med drugim je sodeloval pri pripravi zakona o družbi z omejeno odgovornostjo. Po razpadu monarhije je prevzel poverjenišvo za pravosodje in leta 1920 postal sodni svetnik. Od leta 1920 je honorarno predaval trgovinsko in menično pravo na pravni fakulteti v Ljubljani. Leta 1924 je postal redni profesor in je poslej deloval samo še na fakulteti. Leta 1940 je postal član Akademije znanosti in umetnosti.

O Mihaelu Gabrijelčiču (1854–1944) je manj znanega. Ne omenjata ga niti *Slovenski biografski leksikon* niti *Primorski slovenski biografski leksikon*. Nekaj podatkov vsebuje nekrologa, ki sta ju objavila časopis *Jutro*⁴⁰ in *Slovenec*.⁴¹ Gabrijelčič je bil rojen v Plaveh. Po končani gimnaziji je študiral pravo na Dunaju, kjer je leta 1882 opravil sodniški izpit. Tudi njemu očitno ni uspelo opraviti doktorata, verjetno zato, ker sta mu med

37 Gl. Vladimir Murko, *Škerlj, Milan (1875–1947) – Slovenska biografija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013), <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi654536/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 20. 4. 2019. Bojan Zabel, »Milan Škerlj,« v: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 13 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999), 45. Gl. tudi obširni nekrolog: Rudolf Sajovic, »Milan Škerlj,« v: *Zbornik znanstvenih razprav* 22 (1948): I–XXIV.

38 Emil Albert Friedberg (1837–1910) je bil eden od najbolj znamenitih nemških kanonistov. Po študiju v Berlinu in Heidelbergu se je habilitiral in predaval v Berlinu, Halleju, Freiburgu in Leipzigu, kjer je med drugim postal častni meščan. Njegovo največje delo je bila nova, kritična izdaja *Corpus iuris canonici* (1879–81). Med njegovimi deli so najbolj znana: *Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts* (1895), *Die Geschichte der Zivilhe* (2. izdaja: 1877), *Verfassungsgesetze der evangelisch-deutschen Landeskirchen* (1885) pa tudi *Formelbuch des deutschen Handels-, Wechsel-, und Seerechts* (3. izdaja: 1894).

39 Gotthold Julius Rudolph Sohm (1841–1917) je bil pravnik in cerkveni zgodovinar. Pravo je študiral v Rostocku, Berlinu, Heidelbergu in Münchnu. Doktorsko disertacijo je napisal s področja rimskega prava. Raziskoval je predvsem nemško pravno zgodovino, trgovinsko pravo in cerkveno pravo. Bil je profesor v Göttingenu, Strasbourgu in Leipzigu. Sodeloval je pri pripravi osnutka nemškega civilnega zakonika (BGB) in imel tudi uvodni govor v državnem zboru (Reichstag) v procesu njegovega sprejemanja leta 1896. Njegova najbolj znana dela so: *Institutionen des römischen Rechts* (1884), *Kirchengeschichte im Grundriß* (1888) in *Kirchenrecht* (1892). Sohm se je udeleževal tudi politično.

40 *Jutro*, 28. 4. 1944, 3, Mihael Gabrijelčič (1854–1944).

41 *Slovenec*, 29. 4. 1944, 2, Mihael Gabrijelčič (1854–1944).

študijem umrla starša. Kot sodnik je služboval na različnih sodiščih na Goriškem v Istri in Tolminu. Leta 1898 je bil imenovan za deželno sodnega svetnika v Gorici, od koder je leta 1906 odšel na apelacijsko sodišče v Trst. Tri leta kasneje je bil imenovan za dvornega svetnika pri vrhovnem in kasacijskem sodišču na Dunaju. Narodna vlada SHS ga je 23. novembra 1918 imenovala za sodnika Višjega deželnega sodišča v Ljubljani, kjer je ostal do upokojitve leta 1922. Gabrijelčič je bil ugleden pravnik in društvo Pravniki ga je izvolilo za častnega člana. Več let je bil predsednik čitalnice v Trstu in Gorici.

Od dunajskih vrhovnih sodnikov je najmanj znanega o Franu Dukiču. Kot navaja Katja Škrubej,⁴² je Dukič najprej služboval na Goriškem. Leta 1893 je bil iz Bovca prestavljen v Sežano, od tod je napredoval na položaj deželno sodnega svetnika v Trstu, od tod pa je bil prestavljen za predsednika okrožnega sodišča v Rovinju. Po razpadu monarhije je bil imenovan za sodnika Višjega deželnega sodišča v Ljubljani.

Našteti slovenski pravniki na Dunaju so med seboj sodelovali in, kot kaže, tudi prijateljevali.⁴³ Osnutek Krekovega dopisa Žolgerju lepo ilustrira njihove medsebojne odnose:

»Polec mi je včeraj prekinil telefonsko zvezo in mi tako onemogočil, nadaljevati prekinjeni razgovor, pred vsem pa tudi zahvaljevati se Ti najiskrenejše za Tvojo posebno ljubeznivost, s katero si blagovolil misliti name pri oddaji karte. Zelo žal mi je bilo, da se nisem mogel odzvati Tvojemu preprijaznemu povabilu, ker sem imel referentovske sedeže za koncert Češkega kvarteta in za Rubinsteinov koncert in s tem tudi dolžnost prisostvovati koncertoma in o njih poročati. Sicer bi bil zelo rad šel v opero, ki jo morem le redko obiskovati. Ponavljam torej svojo najiskrenejšo hvalo na Tvoji izredni ljubeznivosti ter se Ti priporočam s srčnimi pozdravi.

Tvoj z odl. spoštovanjem udani, Krek.«⁴⁴

42 Katja Škrubej, »Vzpostavitev vrhovnega sodstva na Slovenskem: glavne razvojne poteze in zgodovinski pomen,« v: *Sto let vrhovnega sodstva na Slovenskem*, ur. Vladimir Horvat (Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 2018), 34, op. 90.

43 V SI AS 812 je ohranjeno nekaj njegove korespondence z omenjenimi dunajskimi kolegi. Nekaj dopisovanja med njim in Žolgerjem smo že omenili. Krek se je tikal tudi z Mihaelom Gabrijelčičem, ki ga je naslavljaval z *Dragi prijatelj*. Septembra 1939 je Gabrijelčič Kreku napisal: *Velepoštovani in dragi prijatelj. Tvoje ljubeznive čestitke, izražene mi o priliki mojega življenjskega jubileja, so me izredno razveselile. Tem bolj, ker vem, da prihajajo od blagega in iskrenega prijatelja. Sprejmi zatorej dragi Gojmir mojo najsrčnejšo zahvalo in sem Tvoj udani in hvaležni Mih. Gabrijelčič*. Enako ga naslavlja tudi v pismu z dne 6. 9. 1939.

Od Kavčnika je v arhivu (SI AS 812, f. 7) ohranjeno le uradno pismo, v katerem vabi Kreka v imenu društva Pravniki, da ob njegovi 25-letnici prispeva kakšno znanstveno razpravo. Zato je slog formalen. Presenetljivo formalen je tudi slog dopisovanja s Polcem. Žal so v arhivu (SI AS 812, f. 8) ohranjeni le trije lističi s sporočili, tako da je težko soditi o tem, kakšen je bil sicer stil njeguna občejanja. Zelo prirčna so Škerljeva pisma (SI AS 812, f. 9). Od začetnega *Velečastiti oziroma Cenjeni gospod kolega* (1908) sta prešla na *Dragi prijatelj* oziroma *Dragi moj* (1931). Kdaj je prišlo do spremembe, ni jasno, ker v arhivu ni korespondence med letoma 1909 in 1931. Arhiv hrani tudi sedem Dolenčevih pisem Kreku (SI AS 812, f. 6). Dolenc, ki sicer ni bil Krekov sodniški kolega na Dunaju, pač pa na Višjem deželnem sodišču v Ljubljani in na Pravni fakulteti, Kreka titulira z *Dragi prijatelj*, *Velecenjeni dragi prijatelj* ali *Dragi*. Pisma končuje s *srčnimi* ali *najprirčnejšimi pozdravi*. Od Frana Dukiča sta v arhivu ohranjeni dva listka, en slovenski in en nemški. V slovenskem, ki je datiran z 9. 10. 40, ga naslavlja z *Visoko spoštovani gospod profesor*, končuje pa z *Vaš iskreno udani Fran Dukič*. Nemškega, ki je datiran z 25. 5. 1916, končuje z *Mit kollegialem Gruß*; tudi naslavlja ga s *Kollege*, iz česar lahko sklepamo, da nista imela posebno tesnih odnosov. Zelo prirčne odnose je imel Krek s predsednikom ljubljanskega sodišča Tomažem Einspielerjem (SI AS 812, f. 6). Einspieler dopise redno začelja s *Carissime*, končuje pa s *Prirčno* (oziroma *Najsrčnejše*) *Te pozdravlja Tvoj udani*. Krek ga naslavlja z *Velečastiti gospod svetnik*, *dragi prijatelj*, pismo pa končuje s *Tvoj udani*.

44 Na s peresom napisanem osnutku je s svinčnikom pripisano Žolger in slabo čitljiv datum 21. 8. 17. – SI AS 812, f. 9.

Lahko si predstavljamo, da je Polec nenapovedan vstopil v Krekovo pisarno, ko je ta telefoniral Žolgerju. Morda uradnega pogovora Krek tako ni mogel končati z zahvalo za Žolgerjevo prijazno ponudbo, da vzame vstopnico in gre (verjetno namesto njega) v opero.

Čeprav je bilo komuniciranje med njima sicer slovensko,⁴⁵ je Krek ob njegovem imenovanju za ministra Žolgerju poslal brzojavno čestitko v nemščini:

»Minister Dr. von Žolger, Ministerratspraesidium, Unendlich erfreut über die besondere Allerhöchste Anerkennung Deiner Verdienste bitte ich Dich meine ergebenden Glückwünsche entgegenzunehmen. Gojmir Krek.«⁴⁶

Našteti slovenski pravniki na Dunaju niso bili le odlični pravni strokovnjaki. Zapisi o njih poudarjajo široko razgledanost in različne nepoklicne interese. V tem pogledu je bil verjetno najbolj izrazit Krek, v katerem sta bili, kot je zapisal Škerlj,⁴⁷ dve duši, »duša znanstvenika in duša umetnika«.

Med seboj so tudi strokovno sodelovali. Tako sta na primer Krek in Škerlj leta 1928 objavila knjigo o uporabi avstrijskih procesnih predpisov v Kraljevini SHS.⁴⁸ Nekdanji dunajski kolegi so še po vrnitvi v Slovenijo med seboj prijateljevali, se družili in razpravljali.⁴⁹ S tem so ustvarjali intelektualno ozračje, ki ga je danes kljub poplavi doktorskih naslovov žal dokaj malo.

III. Krek na Višjem deželnem sodišču v Ljubljani

Krek je na Dunaju brez dvoma skrbno sledil razvoju dogodkov v ožji domovini. Gotovo se je zavedal, da se bo vojna kmalu končala z zmago antante. Verjetno je slutil, da bo moral slej ko prej zapustiti Dunaj. Morda je mogoče njegovo prijavo na sodniško mesto v Mariboru razumeti tudi v tem kontekstu.

Posebej živahne stike z ožjo domovino je Krek ohranjal na področju glasbe. Leta 1901 je ustanovil in vodil dvomesečnik za vokalno in instrumentalno glasbo *Novi akordi*, ki je izhajal do leta 1914.⁵⁰ V tej zvezi je bil v rednih stikih z različnimi slovenskimi glasbeniki.

45 Gl. npr. Žolgerjevo brzojavko Kreku z dne 24. 4. 1910: Lepa hvala za čestitke in srčen pozdrav, Žolger (SI AS 812, f. 9).

46 Gl. na roko napisano besedilo in potrdilo o oddaji z dne 31. 8. 1917 ob 11.20 v SI AS 812, f. 9. Slovensko bi se čestitka glasila: Minister dr. plemeniti Žolger, Predsedstvo ministrskega sveta. Brezmejno vesel najvišjega priznanja Tvojih zaslug Te prosim, da sprejmeš moje vdane čestitke. Gojmir Krek.

47 Škerlj, »Gregor Krek,« 40.

48 Gregor Krek in Milan Škerlj, *Die österreichischen Zivilprozeßgesetze im Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen. Fassung und Anwendung in ihrem Geltungsgebiete Dalmatien und Slowenien* [Sonderdruck des Nachtrages III aus Neumanns Kommentar zu den Zivilprozeßgesetzen. 4. Auflage] (Wien: Manzsche Verlags und Universitätsbuchhandlung, 1928).

49 Milan Škerlj opisuje, kako so z Babnikom in nekaterimi kolegi hodili na izlete v naravo oziroma posedeli ob kozarcu vina in prijetnem pogovoru. – Škerlj, »Janko Babnik,« 39.

50 O reviji gl. Jurij Snoj, »*Novi akordi*,« v: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 8 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994), 27.

Krek pa stikov s slovenskimi kolegi doma ni gojil le na področju glasbe, temveč tudi na področju prava. Dr. Bogumil Vošnjak⁵¹ ga je na primer povabil k sodelovanju pri novoustanovljeni jugoslovanski reviji *Veda*.⁵² 15. novembra 1910 mu je napisal:

»Visokočislani g. doktor, Skupina mlajših slovenskim znanstvenikov je sklenila izdati revijo, ki ji bode naloga zasledovati ne samo razvoja slovenskega znanstvenega življenja, ampak ob enem referovati tudi o znanstvenem delu tujine ter poskušati, da se ustvari prepotrebna znanstvena reciprociteta med Slovenci in Hrvati-Srbi. Prihajajo v poštev predvsem državne in socialne vede ter filozofija. Kar se tiče pravnih ved, se bomo pečali predvsem z občnimi problemi pravnih disciplin, nikakor pa ne s praktično jurisprudence, ki ostaja, kakor doslej domena 'Pravnika'.

Ne dvomim, da je zasigurjena Vaša naklonjenost našemu podjetju. Upam, da mi dovolite Vas navesti med sotrudniki 'Vede'. Blagovolite mi odgovoriti do 25. t. m. Z izrazi najodličnejšega spoštovanja Vaš udani Bogumil Vošnjak.«

Krek je Vošnjaku odgovoril 24. novembra:

»Velečastiti gospod doktor! Kakor Vam je morda znano, sem angažiran na več straneh. Razun uradnega posla mi povzročuje zlasti urejevanje 'NAkordov' ogromno veliko dela. Opravičeno domnevate, da bi bil zelo rad pripravljen pri Vašem c. listu sodelovati. Samo obljubiti ne morem danes še ničesar. V kolikor mi bo čas dopuščal in kolikor bo v mojih zares zelo skromnih močeh, Vam bodem pa z veseljem na razpolago. Če se Vam zdi po tej moji izjavi primerno navesti moje ime med sotrudniki, blagovolite le razpolagati ž njim. Želeč Vam in zelo potrebnemu Vašemu podjetju veliko uspeha beležim z najodl. sp. udani.«⁵³

Krek je kajpak sledil tudi političnemu dogajanju. Med drugim je nemudoma odgovoril pozivu Narodnega sveta, ki je vabil k sodelovanju. Že 31. oktobra 1918 je poslal Narodnemu svetu naslednjo brzojavko:

»Z ozirom na poziv 'Narodnega sveta' izjavljam, da bi bil seve tudi jaz s skromnimi svojimi močmi ljubljene domovini na razpolago stopiti, če bi potrebovala. Dr. Gojmir Krek, ckr. višji dež. sodni svetnik pri ckr. najvišjem sodnem in kasacijskem dvoru, ev.

51 Dr. Bogumil Vošnjak (1882–1959) je bil eden od najbolj izobraženih, prodornih in vsestransko nadarjenih ter družbeno angažiranih slovenskih pravnikov v prvi polovici dvajsetega stoletja. Študiral je v Gradcu, Pragi na Dunaju, na pariški École des sciences politiques in v Heidelbergu. Leta 1912 je postal privatni docent za državno pravo na Univerzi v Zagrebu. Sodeloval je pri nastanku krfske deklaracije leta 1917 in bil glavni tajnik jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu. Bil je med prvimi profesorji novoustanovljene slovenske pravne fakultete, vendar je po enem letu odšel v Beograd oziroma na veleposlaništvo v Prago. V panslavističnem duhu, zaradi katerega je verjel v en južnoslovanski narod z več plemeni, se je zavzemal za unitarno jugoslovansko državo, v kateri upravne enote ne bi bile opredeljene po »plemenskem« načelu. Med drugo svetovno vojno se je pridružil gibanju Draže Mihajlovića. Po vojni je emigriral v ZDA. – Silvo Kranjec, *Vošnjak, Bogumil (1882–1959) – Slovenska biografija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013), <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi812868/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 6. 9. 2019. Gl. tudi Andrej Vovko, »Bogumil Vošnjak,« v: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 14 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000), 362.

52 Liberalno usmerjena revija *Veda* je izhajala od leta 1911 do 1915. Poudarjala je zlasti kulturno združevanje južnih Slovanov. Vsega skupaj je izšlo 26 števil revije. Več o njej Branko Marušič, »Veda,« v: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 14 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000), 163. Uredništvo revije je Kreka povabilo, naj prevzame referat za slovensko in jugoslovansko glasbo (dopis z dne 25. 3. 1913). Krek je povabilo za stalno sodelovanje 5. 4. 1913 zaradi preobremenjenosti zavrnil, ni pa izključil občasnega sodelovanja (SI AS 812, f. 9).

53 Vošnjakovo in Krekovo pismo hrani SI AS 812, f. 9.

docent avstrijskega privatnega prava na višji trg. zavodu (prečrtano: šoli). Dunaj XV, Mariahilfer Gürtel 29/II«⁵⁴

2. novembra 1918 je brzojavno čestital poverjeniku za pravosodje slovenske Narodne vlade Vladimirju Ravniharju ob njegovi izvolitvi za ministra za pravosodje: »Spoštovani gospod minister! Dovolite velečastiti g. minister, da Vas iskrenim srcem in globokim zadovoljstvom pozdravljam kot prvega našega ministra pravosodnosti in hkrati prave pravičnosti! Živeli! Z odličnim spoštovanjem udani Vaš dr. Gojmir Krek.«⁵⁵

Očitno je bil Krek glede svojega prihodnjega sodelovanja v stikih z različnimi uradniki Narodnega sveta. Očitno je pri tem prihajalo do nesporazumov. 19. novembra 1918 je poverjeniku za pravosodje Ravniharju poslal naslednje pismo:

»Dr Vladimir Ravnihar, poverjenik za pravosodje. 19/11, 18

Velečastiti gospod poverjenik! Ker izvršuje pošta sedaj svoje posle zelo nezanesljivo, smatram za potrebno, da še Vas velečastiti gospod doktor, nadlegujem s sledečim poročilom:

Dne 31. okt. tl. sem se v prip. pismu, naslovljenem na Narodni svet v Lj. izjavil pripravljenega, postavljati svoje skromne moči v službo domovine. Ker je bilo pozneje razglašeno po dnevnikih, da se je dunajskim uradnikom prijaviti pri g. Gabrščku, sem pisal še temu gospodu. V tem pismu sem prosil osobito, da sem tačas višji deželni svetnik pri najvišjem in kasacijskem dvoru, da me bodo bržkone v kratkem odstavili, ker sem se izrecno prizadeval za Slovence. Z oziroma na dejstvo, da – v kolikor si predstavljam bodoče justične razmere na slov. jugu in se bosta morali kakor v Pragi čimprej ustanoviti višje in vrhovno sodišče v Ljubljani, ker nobena dosedanjih višjih instanc v Gradcu oz. na Dunaju ne judicira več v slov. zadevah, sem izrazil željo, da, če slov. vlada jo nima tu na Dunaju primerne službe za me – kar bi mi bilo zaradi osebnih razmer začasno pač najljubše – bi mogel tudi v domovini ostati pri III. instanci, bodisi pri vrhovnem sodišču ali pri poverjeništvu kot referent. To da menda glede na mojo skozinsko odlično kvalifikacijo in službeno starost ni predrzna ali pretirana želja. Usaj bi na omenjenih mestih deloval pač najuspešnejše z ozirom na mojo znanstveno izobrazbo in dosedanje prakso. To je bila približno vsebina mojega pisma gu. Gabrščku. G. Gabršček mi je odpisal, da mi svetuje naj si vzamem takoj dopust in se nemudoma odpeljem v Ljubljano, da osebno doženem svojo zadevo.

Ista pošta pa mi je danes prinesla slovenska dnevnika, v katerih slovenska vlada uradnike pozivlja, naj čakajo, da se jih pokliče, Vendar je mar iz tega 'pojasnila' razvidno, da se misli vlada odzivati le na priklase.

Z oziroma na vsa ta dejstva in da si ne bom moral očitati pozneje kake zamere, nikakor pa ne z namenom, da bi svojo osebo porinil v ospredje, si dovoljujem javiti se s tem še pri Vas, velečenjeni g. poverjenik, ponavlja gori oznanjeno željo oz. prošnjo v morebitno blagohotno vpoštevanje in povdarjanje, da bi bil seve pripravljen po dobljenem dopustu takoj priti v Ljubljano, če Vi to želite. Dokler pa nimam nobene direktive

⁵⁴ Gl. koncept odgovora in potrdilo poštne urada o sprejemu v SI AS 812, f. 8.

⁵⁵ Gl. na roko napisani koncept odgovora in potrdilo poštne urada o sprejemu v SI AS 812, f. 8.

zastran merodajnega činitelja, se bojim, da bi se moja osebna intervencija smatrala za nepotrebno in brezkoristno nadlegovanje. Če Vam pa morem biti s čim na uslugo, blagovolite razpolagati z menoj po svoje. Vašemu Veleblagorodju udani.«⁵⁶

Krekovo pismo se je križalo z Ravniharjevim osebnim odgovorom Kreku. Poslal mu ga je 20. novembra 1918 in ga z njim povabil k sodelovanju:

»Velecenjeni gospod dvorni tajnik! Usojam se Vas vljudno vabiti da stavite svoje odlične sile na razpolago državi SHS. Za slučaj, da ste pripravljeni slediti temu vabilu, bi vas dodelil v službovanje snujočemu se višjemu deželnemu sodišču v Ljubljani. Pričakujoč cenjeni odgovor beležim z odličnim spoštovanjem udani V. Ravnikar«⁵⁷

Očitno mu je poslal tudi brzojavko, ki pa je v arhivu ni najti. Nanjo je Krek odgovoril 23. novembra 1918. Ohranjen je koncept njegovega odgovora, iz katerega je razvidno, da je bil bržčas precej v zadregi za najbolj ustrezno formulacijo in je iskal najprimernejše besede. Zato je v besedilu veliko črtanja in naknadno vstavljenih besed. Končno besedilo je naslednje:

»Express 23. 11. 1918

Velečastiti g. poverjenik! Zahvaljujem se Vam najiskreneje na prijazni brzojavki. Odpotoval bom čim mi bo mogoče. Če Bog da se oglasim prihodnji teden pri Vas. Seveda mora biti moja sedanja navzočnost v kolikor toliko le provizorična, ker imam stanovanje 5 sob s primerno množino pohištva in knjižnico 4000 zvezkov, s katerimi ne morem hipoma odpotovati. Vrhu tega me tu še niso opustili službe, temveč dobim le dopust. Dotični odlok pa pričakujem vsak čas. Ali bom pri bodočem višjem sodišču na pravem mestu moram prepuščati Vaši razsodnosti...

V kolikor morem sam soditi o mojih zmožnostih in močeh, menim tudi, da bi bil vsekakor bolj sposoben za mirno in bolj znanstveno delo pri III. instanci (četudi začetkoma le kot pomožni referent) kakor pri II. instanci s strankami.

Toda ne zamerite, prosim, moji odkritosrčnosti. Vsekakor se bom trudil povsod, kamor me bode te postavili izpolnjevati svoje dolžnosti najvestneje in z navdušenjem, ker gre za našo stvar.

Blagovolite, velečastiti gospod poverjenik, sprejeti izraz mojega globokega spoštovanja. Ves Vaš udani Gregor Krek.«⁵⁸

Tej brzojavki je 27. novembra 1918 sledilo uradno sporočilo Narodne vlade SHS v Ljubljani:

»Narodna vlada SHS v Ljubljani Vas je v svoji seji dne 23. listopada 1918 začasno dodelila v službovanje višjemu deželnemu sodišču SHS v Ljubljani. Usojam se Vam o tem obvestiti s pristavkom, da se blagovolite v svrhu službenega nastopa zglasiti do dne 1. grudna 1918 pri gospodu Ivanu Kavčniku, začasno imenovanemu predsedniku višjega deželnega sodišča SHS v Ljubljani. V Ljubljani, dne 27. listopada 1918. Poverjenik za pravosodstvo: Dr. Ravnihar l. r.«⁵⁹

56 Gl. na roko napisani koncept odgovora v SI AS 812, f. 8.

57 Kopijo dopisa gl. v ZAMU in v SI AS 812, f. 10, kjer je tudi izvirnik.

58 Gl. na roko napisani koncept odgovora v SI AS 812, f. 8.

59 Kopijo dopisa gl. v ZAMU in v SI AS 812, f. 10, kjer je tudi izvirnik dopisa.

Sklep o imenovanju sodnikov je bil objavljen 28. novembra 1918 v *Uradnem listu Narodne vlade SHS* v Ljubljani (letnik I, št. 14).⁶⁰ Takrat so bili za sodnike na višjem deželnem sodišču imenovani: za predsednika Ivan Kavčnik, za podpredsednika dr. Anton Rogina, za sodnike pa Fran Milčinski, dr. Anton Kremžar, Mihael Gabrijelčič, dr. Gojmir Krek, Henrik Lašič, dr. Anton Skumovič in Rudolf Sterle. Dr. Metod Dolenc je bil imenovan za sodnika višjega deželnega sodišča v decembru 1918,⁶¹ Fran Dukič pa 7. januarja 1919.⁶² Med sodniki novega sodišča so bili trije bivši sodniki Vrhovnega in kasacijskega sodišča na Dunaju (Kavčnik, Gabrijelčič in Dukič) ter Krek, ki je opravljal funkcijo enega od devetih tajnikov. Nekateri slovenski pravniki, ki so na Dunaju delovali na ministrstvu za pravosodje oziroma v sodni upravi, so tudi v novi državi prevzeli pomembne funkcije v sodni upravi. »Seznam osebja v področju sodne uprave za Slovenijo za leto 1919« od nekdanjih dunajskih pravnikov omenja, da je dr. Janko Babnik ministrski svetnik V, dr. Milan Škerlj sekcijski svetnik VI, dr. Janko Polec pa Ministrski tajnik VII (str. 9). Med sodniškimi uradniki, to je sodniki, je omenjen Ivan Kavčnik kot predsednik višjega deželnega sodišča III, med svetniki na višjem deželnem sodišču V Fran Dukič in Mihael Gabrijelčič, med svetniki višjega deželnega sodišča VI pa dr. Gregor Krek.⁶³

Krek in pravosodna knjižnica

Krek je že na Dunaju po potrebi nadomeščal upravnika Centralne knjižnice v justični palači.⁶⁴ Delovanje knjižnice mu je bilo zato domače, hkrati pa je imel pregled nad literaturo in viri, ki jih je pravosodna knjižnica potrebovala za nemoteno delo sodnikov. Misel o potrebnosti sodobne knjižnice so prinesli v Ljubljano svetniki vrhovnega sodišča, zlasti predsednik Kavčnik, ki je to nalogo poveril Kreku. Ta jo je izvršil prej kot v enem letu.⁶⁵

Krek se je z vso resnostjo lotil dela. Napisal je načrt za »knjižnični red za Centralno knjižnico v justični palači v Ljubljani«⁶⁶ in začel v okviru finančnih možnosti načrtno nabavljati literaturo. Pri tem so mu bogato pomagale izkušnje pri oblikovanju osebne knjižnice in seveda izkušnje iz dunajske pravosodne knjižnice. V slabem letu mu je uspelo oblikovati solidne temelje, na katerih so gradili njegovi nasledniki.⁶⁷

60 Podrobno in obsežno o tem Škrubej, »Vzpostavitev vrhovnega sodstva na Slovenskem«, 24, op. 4. Avtorica med drugim opozarja na problem datumov v času t. i. prevratnega obdobja, ki jih najdemo v uradnih listih.

61 Gl. *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 17. 12. 1918.

62 Ibid., 14. 1. 1919.

63 Gl. *Seznam osebja v področju sodne uprave za Slovenijo za leto 1919*. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://sistory.si/SISTORY:ID:31097>, pridobljeno 20. 4. 2019. Gl. tudi dokument z naslovom *Razdelba opravil višjega deželnega sodišča v Ljubljani za leto 1919*, cit. po Škrubej, »Vzpostavitev vrhovnega sodstva na Slovenskem«, 47, 48.

64 Tako Škerlj, »Gregor Krek«, 18.

65 Ibid., 20 isl.

66 Rokopis hrani Centralna pravosodna knjižnica v Ljubljani.

67 Več o razvoju knjižnice Marjeta Oven in Maja Vavtar, *90 let Centralne pravosodne knjižnice* (Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 2008), http://www.sodisce.si/mma_bin.php?static_id=20120521085814, pridobljeno

Krekov Načrt knjižničnega reda je lep primer njegovega jasnega in klenega sloga razmišljanja in pisanja. Obsega 21 paragrafov in določa nekatera temeljna načela pa tudi splošne okvire za delovanje knjižnice. Skladno z Načrtom knjižničnega reda je Centralna knjižnica v justični palači državna last in služi »v prvi vrsti strokovno znanstvenim potrebam sodniških uradnikov v Ljubljani« (§1). Obsega »dosedanje knjižnico deželnega sodišča v Ljubljani in nove pridobitve iz kupov z državnimi sredstvi, iz zamen, iz daritev in morebitnih državnih prisojil manjših zasebnih in javnih strokovnih knjižnic (§2). Poleg odpiralnega časa (§3) je Načrt knjižničnega reda določal tudi, kdo sme knjižnico uporabljati. Dovoljeval je »posluževati se knjižnice v čitalnici / ... / vsem pri poverjeništvu za pravosodje, dalje vsem v Ljubljani nameščenim sodniškim uradnikom, tam služečim pravnim praktikantom, uradnikom računskih in pisarniških oddelkov ljubljanskih sodišč. / ... / Izven Ljubljane nameščeni sodniški uradniki, dalje profesorji visokih šol, odvetniki, notarji in druge akademično izobražene osebe, ki žele brati v čitalnici«, so se morali predstaviti knjižničnemu predstojniku in se primerno legitimirati (§4). V čitalnici je bilo prepovedano kaditi ali glasno govoriti oziroma početi stvari, zaradi katerih »utegne pretiti kaka nevarnost nepoškodovanemu obstoju knjižne zaloge« (§6).

Poleg knjižničnega reda naj bi imela knjižnica tudi »Navodilo za knjižnično službo v Centralni knjižnici«, ki bi določalo njeno »notranjo upravo« (§19) in kronološko urejen »Izposojevalni dnevnik« (§ 16). Predmet izposoje niso bila »dela, uvrščena v priročno knjižnico, ki obsega po en izvod za vsakdanjo rabo justične službe najbolj potrebnih knjig«, »posebno dragocena dela in posamezne številke tekočih letnikov periodičnih tiskovin, osobito časopisov«, kot tudi nevezana dela. Glede zadnjih so bile mogoče izjeme, »dokler se radi neugodnih razmer ne morejo vse na novo nabavljene knjige dati vezati« (§ 15). Posamezen izposojevalec je smel imeti istočasno izposoje njih največ deset zvezkov (§8).

Izposojene knjige je bilo treba vrniti v tridesetih dneh oziroma iz tehtnih razlogov že prej. Ne glede na to je bilo treba knjige vrniti do začetka sodnih počitnic (§ 11). Za obravnavo prošnje za podaljšanje je bil pristojen predstojnik knjižnice, ki pa ji ni smel ugoditi, če je za knjigo prosil drug bralec (§12). Izposojevalec je moral knjižnici sporočiti morebitno spremembo naslova. V takem primeru, kot tudi v primeru, da je odpotoval za več kot osem dni, je moral vrniti vse izposojene knjige (§13). Prekoračitev roka izposoje brez utemeljenega razloga je imela lahko za posledico plačilo »opominjevalne pristojbine« v znesku 40 vinarjev v prid nabavnemu skladu Centralne knjižnice. Če je bil tudi drugi opomin neuspešen, je izposojevalec izgubil izposojevalno pravico za najmanj mesec dni, knjižnici pa je bila tudi »pridržana pravica, da naznani slučaj z odobritvijo višjega nadzorstva disciplinski oblasti izposojevalčevi, eventualno da izposluje prisilno vrnitev dela oziroma povračilo škode zakonitim potom« (§14). Škodo je moral povrniti tudi v primeru, da je poškodoval sicer pravočasno vrnjeno

20. 4. 2019. Gl. tudi Marjeta Oven in Maja Vavtar, »S spoštovanjem do naših predhodnikov,« v: *Zakladnica znanja v sodni palači. Sto let Centralne pravosodne knjižnice*, ur. Marjeta Oven in Maja Vavtar (Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 2018), 27–48.

knjigo (§9). »Bralcu ali izposojevalcu, ki greši opetovano in navzlic opominom knjižničnega osobja zoper določbe knjižničnega reda, sme predstojnik z dovoljenjem višjega nadzorstva izključiti od nadaljnje rabe knjižnic najdlje za dobo 6 mesecev« (§ 18). V čitalnici je bila knjiga »Desiderata«, v katero so smeli »akademično izobraženi« uradniki poverjeništva za pravosodje in sodniški uradniki ljubljanskih sodišč zapisovati svoje želje »osobito glede na nabavo knjig« (§17).

Lahko bi rekli, da Krek vsebinsko s svojim Načrtom knjižničnega reda ni odkrival Amerike. Je pa na strnjen in pregleden način opredelil vse pomembne parametre normalnega in nemotenega poslovanja knjižnice. Jasni okviri in načela delovanja, ki jih je postavil, so bili dovolj preprosti in razumljivi, da jih je bilo mogoče poznati, spoštovati in uveljavljati. Predvsem je zanimivo, kako se je lotil problema vračilne nediscipline. Ker sodniku ni bilo mogoče trajno prepovedati uporabe knjižnice, so bile, kot smo videli, sankcije za nedisciplino denarne in časovno omejene.

O Krekovem imenovanju za vodjo knjižnice nisem našel nobenih dokumentov. Verjetno ni bilo nekega formalnega imenovanja, temveč mu je predsednik Kavčnik preprosto prepustil vodenje knjižnice, Krek pa se je, kot običajno, z vso vnemo lotil dela. Njegov položaj posredno dokazuje Kavčnikova zahvala oziroma utemeljitev potrebe po nastavitvi uradnika v takratni profsorski biblioteki na Pravni fakulteti. Za to mesto se je potegoval tudi Josip Medvešček, ki je bil od leta 1919 do 1926 pisarniški uradnik v Centralni knjižnici v justični palači. V utemeljitvi je med drugim rečeno: »/ ... / Medvešček, dotlej bibliotekar Centralne biblioteke v justični palači v Ljubljani, ki ga je bil vpeljal profesor Krek sam kot takratni vodja omenjene biblioteke v dotično službo in ki se je bil v tej službi odlično kvalificiral / ... /«⁶⁸

15. septembra 1919 je prestolonaslednik Aleksander imenoval Kreka za svetnika deželnega sodišča.⁶⁹

Dober mesec kasneje je prestolonaslednik Aleksander odredil ustanovitev »začasne zadnje sodne stopnje za tiste pokrajine kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev, v katerih so sodna oblastva organizirana po tam veljavnih zakonih bivše Avstrije (Cislajtanije)«. ⁷⁰ V ta namen je bil pri Stolu sedmorice začasno ustanovljen poseben oddelek (2. odst. 1. člena odredbe), t. i. Oddelek B. Odredba je na novem sodišču predvidevala mesto podpredsednika Stola sedmorice in »osem svetnikov stola sedmorice, izmed teh dva v IV. in šest v V. činovnem razredu.« Poverjeništvo za pravosodje v Ljubljani je s tem v zvezi 15. decembra 1919 objavilo poziv, naj se kandidati prijavijo na ta mesta. Predsednik Kavčnik je 16. decembra 1919 »vsem gospodom gremijalom« poslal naslednji dopis:

»Na podstavi naredbe ministrstva Pravde oziroma poverjeništva za pravosodje v Ljubljani z dne 15. 12. 1919 š. 5119/19 pozivljem vas gospode, ki bi se potegovali za mesta svetnikov stola sedmorice v Zagrebu pri oddeljenju za Slovenijo in Dalmacijo, ali pa tudi samo za pridelitev v VI. činovnem razredu, da prošnje nemudoma vložijo.

68 Besedilu žal manjkata začetek in konec, tako da ni mogoče z gotovostjo sklepati, čigavo je. – SI AS 812, f. 10.

69 Gl. kopijo dopisa, ki ga je Ravnihar kot poverjenik za pravosodje po nalogu ministra za pravosodje dne 11. 10. 1919 poslal Kreku. – SI AS 812, f. 10.

70 Odredba je bila objavljena v: *Uradni list Deželne vlade za Slovenijo*, 13. 12. 1919.

Radi jasnosti naj, ako pridelitev ne želijo, to izrecno navedejo. Predlogi morajo do 24. t. m. biti že v Beogradu ...

Glede selilnih stroškov velja razpis generalne direkcije državnog računovodstva, kojega prepis je gospodom v pisarnici na razpolago. Ta razpis je le v toliko spremenjen, da dokaze o stroških nadomestujejo potrdilo resornega ministra. Kavčnik⁷¹

Krek je bil brez dvoma v vseh pogledih kvalificiran kandidat za sodnika Stola sedmorice. 21. dec. 1919 je poslal na Ministrstvo pravde v Beogradu naslednjo prošnjo: »Nanašaje se na poziv poverjeništa za pravosodje v Ljubljani z dne 15. decembra 1919, št. 5119/19, prosim, da se mi blagovoli podeliti eno izmed mest svetnikov stola sedmorice v Zagrebu, oddelek za Slovenijo in Dalmacijo, in sicer v petem činovnem razredu. Prosim moram pa hkrati tudi, da se mi svojčas povrnejo vsi dejanski, po računih potrjeni stroški selitve iz Dunaja v Zagreb, ter da se mi, dokler v Zagrebu ne dobim stanovanja, v katero bi se mogel preseliti s svojim pohištvom, izplačujejo dnevnice V. činovnega razreda, to pa raditega, ker bi se mi drugače moje gmotne razmere z oziroma na nerazmerno dražje življenje v Zagrebu navzlic višji plači izdatno poslabšale. / ... / <⁷²

Kakšna je bila usoda Krekove prošnje, mi ni znano. V svojem prispevku o Kreku je Polec v SBL zapisal:

»Odklonivši imenovanje za sodnika Stola sedmorice v Zagrebu, je bil 27. jan. 1920 imenovan za red. prof. rimskega in državljan. prava na lj. univerzi; 1920/1 in 1926/7 je bil dekan jurid. fak., 1921/2 rektor univerze.«

Težko je verjeti, da bi bila prošnja rešena v dobrem mesecu, ki je minil od njene vložitve do Krekovega imenovanja za profesorja, še zlasti zato, ker so bili vmes novoletni in božični prazniki. Po drugi strani pa ni razloga, zakaj bi dvomili o točnosti Polčeve navedbe. Naj bo tako ali drugače, kot izhaja iz dopisa rektorja Plemlja Kreku, je kralj Peter I. slednjega z Najvišjim odlokom 27. januarja 1920 imenoval za rednega profesorja za državljansko in rimsko pravo na juridični fakulteti ljubljanske univerze.⁷³

Skladno s tem je predsednik Kavčnik 16. februarja 1920 poslal Kreku naslednji dopis:

»Ker ste z ukazom z dne 27. januarja 1920 min. prosvete s št. 441 imenovani za rednega vseučiliškega profesorja v Ljubljani, Vas z dnem 20. t.m. odvežem od službovanja pri višjem deželnem sodišču v Ljubljani. Vaši prejemki se Vam ustavijo z dnem 29. februarja 1920.

Ob tej priliki Vam izrekam za Vaše vztrajno in izvrstno sodelovanje pri višjem deželnem sodišču svojo iskreno zahvalo ter posebno še povdarjam Vaše velike zasluge, ki ste jih iztekli za višje deželno sodišče z ustanovitvijo knjižnice, ki ste jo kot strokovnjak na knjižnem polju priredili z večjo roko, velikim trudom in požrtvovalnostjo.«⁷⁴

S to nedvomno iskreno mišljeno in zaslužen pohvalo se je sklenilo Krekovo delo v pravosodju in pravosodni knjižnici. S pravosodjem je na neki način še sodeloval

71 Gl. podpisano kopijo v SI AS 812, f. 10.

72 Gl. podpisano prošnjo v SI AS 812, f. 10.

73 Gl. kopijo prevoda kraljevega imenovanja z dne 27. 1. 1920 (podpisal ga je prestolonaslednik Aleksander) in kopijo rektorjevega dopisa št. 100 z dne 3. 2. 1920 v ZAMU. Kopijo rektorjevega dopisa hranijo tudi v SI AS 812, f. 10.

74 Kopijo dopisa gl. v ZAMU in v SI AS 812, f. 10.

kot član izpraševalne komisije za sodniške izpite⁷⁵ in posredno tudi kot predsednik komisije za pravoslovni in državoslovni državni izpit⁷⁶ oziroma kot stalni član Stalnega zakonodajnega sveta za področje zasebnega prava⁷⁷ in član vrhovnega zakonodajnega sveta (od 1929 do 1931). Tu je pripravil načrte številnih ključnih zakonov s področja zasebnega prava in izdelal vrsto pravnih mnenj za različna ministrstva.

Krek je na vseh področjih svojega delovanja pustil globoke sledove. Z vsem spoštovanjem do kasnejših in sedanjih vrhovnih sodnikov ter profesorjev pravne fakultete lahko rečemo, da niti sodišče niti fakulteta nista kasneje nikoli več dosegla tiste strokovne, ustvarjalne in intelektualne ravni ter svetovljanske širine, kot ju je ustvarila prva generacija vrhovnih sodnikov in profesorjev, med katerimi so ključno vlogo igrali Krek in njegovi dunajski kolegi.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 812 – fond Gregor Krek.
- ZAMU – Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani:
 - IV-87/1177 – fond Rektorat IV, osebna mapa Gregor Krek.

Objave v uradnih publikacijah

- *Allgemeines Rechts-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich CIX. Stück*, Nr. 325 (10. 8. 1850).
- *Uradni list Deželne vlade za Slovenijo*, 13. 12. 1919.
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 21. 11. 1918.
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 17. 12. 1918.
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 14. 1. 1919.

Literatura in viri

- Babnik, Janko. *Nemško-slovenska pravna terminologija*. Dunaj: c. k. dvorna in državna tiskarnica, 1894.
- Bajc, Marjan. *Kavčnik, Ivan (1858–1922) – Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi269387/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>. Pridobljeno 6. 9. 2019.

⁷⁵ Gl. kopije dopisa Predsednika Višjega deželnega sodišča Kavčnika z dne 23. 12. 1918, dopisa Predsedništva Višjega deželnega sodišča z dne 22. 12. 1921 in z dne 3. 12. 1924 oziroma dopis Predsedništva Višjega deželnega sodišča z dne 13. 1. 1928 o Krekovem imenovanju v ZAMU in v SI AS 812, f. 10, ki hrani tudi izvornike.

⁷⁶ Gl. kopijo dopisa poverjenika za uk in bogočastje dr. Karla Verstovška z dne 23. 8. 1919 v ZAMU in v SI AS 812, f. 10.

⁷⁷ Gl. v cirilici napisan dopis o imenovanju z dne 1. 8. 1920, ki ga je poslal minister za pravosodje. – SI AS 812, f. 10. V ZAMU in SI AS 812, f. 10 najdemo tudi kopijo prevoda.

- Delaquis, Ernst in Janko Polec. *Materialien zur Lehre von der Rehabilitation* [Im Auftrage der Internationalen Kriminalistischen Vereinigung]. Berlin: Guttentag Verlagsbuchhandlung, 1905.
- dr. A. [Andrejka, Rudolf.] »Ivan Žolger.« *Slovenski pravnik* 39, št. 5/6 (1925): 130–33.
- *Jutro*, 28. 4. 1944, 3. »Mihael Gabrijelčič (1854–1944).«
- Kranjec, Silvo. *Vošnjak, Bogumil (1882–1959) – Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi812868/#slovenski-biografski-leksikon>. Pridobljeno 6. 9. 2019.
- Krek, Gregor in Milan Škerlj. *Die österreichischen Zivilprozeßgesetze im Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen. Fassung und Anwendung in ihrem Geltungsgebiete Dalmatien und Slowenien*. Sonderdruck des Nachtrages III aus Neumanns Kommentar zu den Zivilprozeßgesetzen. 4. Auflage. Wien: Manzsche Verlags und Universitätsbuchhandlung, 1928.
- *Liste der Präsidenten des Obersten Gerichtshofes (OGH)*. Dostopno na: <https://www.ogh.gv.at/der-oberste-gerichtshof/liste-der-praesidenten-des-ogh/>. Pridobljeno 20. 4. 2019.
- Marušič, Branko. »Veda.« V: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 14, 163. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000.
- Melik, Jelka. *Babnik, Janko (1861–1927) – Slovenska biografija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2017. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi132570/>. Pridobljeno 20. 4. 2019.
- Milčinski, Fran. *Dnevnik 1914–1920*. Ljubljana: Slovenska matica, 2000.
- Murko, Vladimir. *Škerlj, Milan (1875–1947) – Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi654536/#slovenski-biografski-leksikon>. Pridobljeno 20. 4. 2019.
- Oven, Marjeta in Maja Vavtar. »S spoštovanjem do naših predhodnikov.« V: *Zakladnica znanja v sodni palači. Sto let Centralne pravosodne knjižnice*, ur. Marjeta Oven in Maja Vavtar, 27–48. Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 2018.
- Oven, Marjeta in Maja Vavtar. *90 let Centralne pravosodne knjižnice*. Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 2008. Dostopno na: http://www.sodisce.si/mma_bin.php?static_id=20120521085814. Pridobljeno 20. 4. 2019.
- Perić, Ivo. »Mate Drinković.« V: *Hrvatski biografski leksikon*. Dostopno na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5410>. Pridobljeno 20. 4. 2019.
- Polec, Janko (1880–1956) – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi445951/#slovenski-biografski-leksikon>. Pridobljeno 20. 4. 2019.
- Polec, Janko. *Kavčnik, Ivan (1858–1922) – Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi269387/#slovenski-biografski-leksikon>. Pridobljeno 20. 4. 2019.
- Polec, Janko. *Krek, Gregor (1875–1942) – Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi302647/#slovenski-biografski-leksikon>. Pridobljeno 20. 4. 2019.
- Rybář, Miloš. *Žolger, Ivan, vitez (1867–1925) – Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi909172/#slovenski-biografski-leksikon>. Pridobljeno 20. 4. 2019.
- Sajovic, Rudolf. »In memoriam (Janko Polec).« *Zbornik znanstvenih razprav* 26 (1956): 197.
- Sajovic, Rudolf. »Milan Škerlj.« *Zbornik znanstvenih razprav* 22 (1948): I–XXIV.
- *Seznam osoba v področju sodne uprave za Slovenijo za leto 1919*. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – SiStory*, <http://sistory.si/SISTORY:ID:31097>. Pridobljeno 20. 4. 2019.
- Simič, Vladimir. »Ivan, Žolger.« V: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 15, 374, 375. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001.

- Simič, Vladimir. »Janko Polec.« SAZU. Dostopno na: <http://www.sazu.si/clani/janko-polec>. Pridobljeno 20. 4. 2019.
- Slovenec, 29. 4. 1944, 2. »Mihael Gabrijelčič (1854–1944).«
- Slovenski pravnik 36, št. 10–12 (1922): 257–63. »Ivan Kavčnik.«
- Snoj, Jurij. »Novi akordi.« V: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 8, 27. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.
- Strohal, Emil. *Das deutsche Erbrecht auf Grundlage des Bürgerlichen Gesetzbuchs. Zweiter Band* [Dritte, umgearbeitete und vermehrte Auflage]. Berlin: J. Guttentag, 1903–04.
- Škerlj, Milan. »Gregor Krek.« *Zbornik znanstvenih razprav* 19 (1942/43): 1–42.
- Škerlj, Milan. »Janko Babnik.« *Slovenski pravnik* 42, št. 1–2 (1928): 36–40.
- Škrubej, Katja. »Ivan Žolger in Naredba.« Dostopno na: <http://www.pf.uni-lj.si/media/govor.katja.skrubej.ivan.zolger.in.naredba.30.10.2018.pdf>. Pridobljeno 20. 4. 2019.
- Škrubej, Katja. »Vzpostavitev vrhovnega sodstva na Slovenskem: glavne razvojne poteze in zgodovinski pomen.« V: *Sto let vrhovnega sodstva na Slovenskem*, ur. Vladimir Horvat, 23–62. Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 2018.
- Vovko, Andrej. »Bogumil Vošnjak.« V: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 14, 362. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000.
- Zabel, Bojan. »Milan Škerlj.« V: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 13, 45. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.
- Žolger, Ivan. *Der Staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn*. Leipzig: Duncker und Humblot, 1911.
- Žolger, Ivan. *Oesterreichisches Verordnungsrecht*. Innsbruck: Wagner'schen Universitaets Buchhandlung, 1898.

Janez Kranjc

GREGOR KREK, HIS WORK IN THE SYSTEM OF JUSTICE, AND HIS CONTRIBUTION TO THE CREATION OF THE JUDICIAL LIBRARY

SUMMARY

The contribution focuses on Gregor Gojmir Krek (1875–1942) and his activities in the justice system as the first field in which he worked and contributed to significantly. Therefore, the contribution does not explore his professorship at the newly established Faculty of Law of the Slovenian University, his preparation of the new legislation in the field of private law, contributions to the draft of the Yugoslav Civil Code, efforts in establishing and organising the Academy of Science and Arts, or his music endeavours.

Gregor Gojmir Krek was born in Graz, where his father worked as a professor of Slavic studies. He decided to study law, but also attended some lectures in Slavistics and simultaneously studied music at the music conservatory. After he graduated and obtained a doctorate, he also completed his legal internship and passed the professional exam for judges. For a while, he worked as a judicial adjunct at the Local Court

in Ljubljana and then continued his studies at the University of Leipzig as a recipient of the state scholarship for future professors of the Slovenian University, for whose establishment the Slovenian intellectuals endeavoured. When Krek returned from Leipzig, he was reemployed at the Local Court in Ljubljana, as the Slovenian University had not yet been established. A year later, he was transferred to the registry of the Supreme Court of Cassation in Vienna. Krek stayed at this Court and was promoted to Court Secretary. In 1918 he applied for the position of Councillor at the Higher Provincial Court in Maribor. In September 1918, the Emperor granted him the title and character of Councillor at the Higher Provincial Court. In December 1918, he received a notification that he could no longer remain at the Supreme Court of Cassation of the Republic of German Austria as a non-German employee.

Already in October 1918, Krek informed the National Council that he was prepared to “serve his beloved homeland to the best of his modest abilities”. He suggested to the National Council Commissioner for Justice that his qualifications and experiences were most appropriate for a Supreme Court judge or a Commission official. As a councillor, Krek was “appointed as a provisional employee of the Higher Provincial Court of SHS in Ljubljana” with the decision of the National Government of SHS of 23 November 1918. The President of the Higher Provincial Court Ivan Kavčnik entrusted Krek with managing the judicial library, as he had often substituted the head of the library of the Supreme Court of Cassation in Vienna and was particularly keen on that work. Moreover, Krek kept an extensive personal library and knew where to buy books at reasonable prices. In a little more than a year of being employed at the Higher Provincial Court, he managed to transform the library of the former Provincial Court into a well-organised central judicial library. He wrote a plan for “the Rules of the Central Library in the Palace of Justice in Ljubljana”, detailing the basic parameters and rules for its operation.

After the establishment of Division B of the Table of Seven in Zagreb, he applied for a councillor at this Court. Before his application was considered, King Peter I appointed him as a full professor of civil and Roman law at the newly established Faculty of Law of the Slovenian University in Ljubljana. Thus a new episode in Krek’s professional life started: the period of his professorship at the University. His work *Law of Obligations* represented the greatest achievement of this period. It was published in 1937 as the second volume of the *History and System of Roman Private Law*, co-authored by Professor Viktor Korošec.

Aleš Gabrič*

Milan Škerlj med sodno upravo in univerzitetno profesuro**

IZVLEČEK

V prispevku je orisana vloga pravnika dr. Milana Škerlja v razvoju sodne uprave po političnem prevratu leta 1918. Razpad Avstro-Ogrske je doživel na Dunaju kot uslužbenec ministrstva za pravosodje. Bil je med tistimi slovenskimi pravniki, ki naj bi se habilitirali za univerzitetne predavatelje, da bi v primeru ustanovitve pravne fakultete v Ljubljani prevzel enega izmed profesorskih položajev. Ko pa se je decembra 1918 na poziv poverjenika za pravosodje Narodne vlade za Slovenijo vrnil v Ljubljano, sta se mu odpirali dve možnosti. Kolegi so ga želeli videti v sestavu prvega profesorskega zbora pravne fakultete. Na poverjeništvu za pravosodje pa so si želeli, da bi izkušnje z ministrstva za pravosodje na Dunaju prenesel na prenovo sodstva na Slovenskem. Po vojni je namreč zelo primanjkovalo sodnikov in drugih uslužbencev na sodiščih, zaradi novih političnih meja pa so sodišča druge stopnje dobila nova območja delovanja. Škerlj se je odločil, da bo v prvi fazi sodeloval v razvoju sodstva, na fakulteti pa je bil le honorarni predavatelj. Poleg Ivana Kavčnika in Janka Babnika je bil med najbolj zaslužnimi za razvoj sodstva v povojnem obdobju. Kot posledica centralizacije Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev so se pristojnosti slovenske sodne uprave zmanjševale. Milan Škerlj je bil kot zadnji predstojnik pravosodnega oddelka v Ljubljani, tedaj le še oddelka ministrstva za pravosodje v Beogradu, zadolžen za njegovo dokončno ukinitve. To je dokončal leta 1924 in se nato (končno) redno zaposlil na pravni fakulteti univerze v Ljubljani, na kateri je nato prebil vsa svoja nadaljnja službena leta.

Ključne besede: Milan Škerlj, pravosodje, sodna uprava, Poverjeništvu za pravosodje, Juridična fakulteta

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, ales.gabric@inz.si

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0281 Idejnopolični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ABSTRACT

**MILAN ŠKERLJ BETWEEN THE JUDICIAL ADMINISTRATION AND
UNIVERSITY PROFESSORSHIP**

The following contribution presents the role of lawyer Dr Milan Škerlj in the development of the judicial administration after the political turning point of 1918. He was among those Slovenian lawyers who were supposed to receive the titles of university lecturers and assume the positions of professors at the Faculty of Law in Ljubljana in case of its establishment. Although he was counted upon during the establishment of the University of Ljubljana, the Justice Commission wanted him to apply his experiences from the Ministry of Justice in Vienna to the judicial reform in Slovenia. Škerlj therefore initially participated in the judicial development in Slovenia after 1918 and was the last Head of the Judicial Department in Ljubljana at the time of its termination in 1924. Later he was fully employed at the Faculty of Law in Ljubljana.

Keywords: Milan Škerlj, justice, judicial administration, Justice Commission, Faculty of Law

Pred prihodom v Ljubljano

Po ustanovitvi Univerze Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani je na njeni Juridični fakulteti začela predavati prva generacija profesorjev. Velik pečat v prvih desetletjih razvoja fakultete so pustili štirje, ki jih je povezovalo marsikaj. Bolj po naključju dejstvo, da so bili vsi rojeni istega leta, leta 1875, in so se jim ob šestdesetletnici kolegi lahko poklonili s skupno *Spomenico Dolencu, Kreku, Kušēju in Škerlju*, podnaslovljeno *prispevki posvečeni Metodu Dolencu, Gregorju Kreku, Radu Kušēju in Milanu Škerlju od prijateljev, tovarišev in učencev, ob šestdesetletnici njihovega življenja*.¹ Vsi štirje so že pred razširitvijo druge svetovne vojne na ozemlje Jugoslavije postali tudi člani Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Vendar pa je enega izmed njih, Milana Škerlja, med polnopravne člane univerzitetnega osebja vodila nekoliko bolj zavita pot. Kaj je bil vzrok temu, je v njegovem nekrologu, ko je decembra 1947 umrl kot zadnji od omenjene četverice, zapisal Janko Polec. Škerlja je namreč navedel kot zadnjega od trojice, ki so po prevratu leta 1918 nosili največje breme organiziranja sodne veje oblasti: »Že koncem nov. 1918 je bil Škerlj hkrati z dr. Babnikom pozvan v Ljubljano, da z novim predsednikom viš. sodišča Iv. Kavčnikom uredita naše pravosodje. Škerlju je bila pripadla ne lahka naloga, da v poverjeništvu za pravosodje uredi sodne osebne razmere. Pri tem je mogel Škerlj izkoristiti svoje bogate dunajske upravne skušnje.

¹ *Spomenica Dolencu, Kreku, Kušēju in Škerlju = Spomenica Dolencu, Kreku, Kušēju i Škerlju = Strena Dolenciana, Krekiana, Kuseiana, Skerliana: prispevki posvečeni Metodu Dolencu, Gregorju Kreku, Radu Kušēju in Milanu Škerlju od prijateljev, tovarišev in učencev, ob šestdesetletnici njihovega življenja* (Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1937).

Poleg Babnika in Kavčnika ima za naglo in za tisti čas smotrno ureditev slovenskega pravosodja največ zaslug.«²

Ko je o istem prelomnem času pisal Milan Škerlj, je navedel le prva dva, svoje vloge pa ni omenjal. Škerljeva pa vsekakor je, da nam je ohranil podrobno analizo prehoda iz avstrijskega v jugoslovanski pravosodni sistem. Opravil ga je ob pripravah na obhajanje desetletnice preloma, z uporabo arhivov sodne veje oblasti, kar na tako natančen način pozneje ni bilo v navadi. V pisanju pregleda o pravosodju v desetletju po prelomu leta 1918 je Škerlj navajal obširno pregledano dokumentacijo. Svoje nedvoumno bogate izkušnje in z bližino časa zaznamovane spomine, podkrepjene s svojimi komentarji, občasno tudi hudomušnimi, pa je vpletal v opombe pod besedilo. Že uvodoma je poudaril, da iz razumljivih razlogov ne bo navajal imen še živčih oseb, »zamolčati pa ne smem pokojnih predsednikov v. d. s. dr. Janka Babnika in Ivana Kavčnika, ki imata največje zasluge za poprevratno pravosodje v Sloveniji.«³

Milana Škerlja je skupna pot vse od gimnazijskih let povezala z dobrim prijateljem Metodom Dolencem. Oba sta obiskovala isto gimnazijo, isto fakulteto, bila skupaj pripravnika in nato tudi skupaj profesorja na pravni fakulteti univerze v Ljubljani. Ker je bil Škerlj po šolskem uspehu in na izpitih vseskozi boljši od Dolenca, naj bi to, so Milanu Škerlju povedali doma, pustilo pri Dolencevih nekoliko napetosti do njegove družine. Toda Milan sam je poudaril, da so se pri Dolencu že v študijskih letih začele »razvijati tista velika podjetnost, inicijativnost, tudi čistiželjnost, ki jih je pozneje kazal v toliki meri in z velikimi objektivnimi in subjektivnimi uspehi«. Kljub (domnevnim) napetostim med družinama je Škerlj v spominih zabeležil: »Lahko rečem, da med nama samima ne vem za prav nič tekme, vedno sva bila intimna prijatelja; lahko rečem, da pri njem nikoli nisem zapazil nič zavisti, dasi sem v službi tudi naprej imel več uspeha.«⁴

Škerljeve odlične ocene profesorjev in sodelavcev niso ostale neopažene, tako da so ga že zelo zgodaj, kot komaj petindvajsetletnega okrajnega sodnika v Mokronogu ob prelomu 19. v 20. stoletje povprašali, ali bi ga zanimala profesorska kariera. Eden najbolj optimističnih slovenskih politikov glede razvoja slovenskega visokega šolstva, Ivan Hribar, ga je vprašal, »ali bi bil voljan pripravljati se za bodočo slovensko pravno fakulteto, ki se je takrat – zopet enkrat – jela obetati.«⁵ Ni trajalo dolgo, ko je dobil še dodatne spodbude, tudi od predsednika višjega deželnega sodišča v Gradcu (Grazu) Johanna Nepomuka grofa Gleispacha. Kmalu nato je Hribar Škerlja vnovič pozval, »naj vložim na prosvetno ministrstvo prošnjo za potovalno štipendijo, da se pojdem kam v Nemčijo izobraževat za bodočo stolicco na naši pravni fakulteti«. Zaprošil je za štipendijo za študij trgovskega in meničnega prava, jo od prosvetnega ministrstva

2 Janko Polec, »Milan Škerlj,« v: *Letopis Akademije znanosti in umetnosti 1943–1947* (Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1947), 109.

3 Milan Škerlj, »Pravosodje v Sloveniji v prvih desetih letih po zedinjenju,« v: *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal (Ljubljana: Leonova družba, 1928), 389.

4 Milan Škerlj, *Spomini in vojni dnevnik* (Izola: Mandrač, 2011), 153. O skupnem napredovanju Škerlja in Dolenca gl. tudi 158, 159, 176, 177.

5 Ibid., 192.

tudi dobil, nadrejeni v ministrstvu za pravosodje pa so mu odobrili študijski dopust.⁶ Za dodatno izobraževanje si je izbral staro saško univerzo v Leipzigu. V spominih ga je navajal večinoma s tem imenom in manj s starim slovanskim imenom Lipsko, v nasprotju s saško prestolnico Dresden, ki jo je navajal le s poslovenjenim imenom Draždani. Ko je po končanih obveznostih prejel ponudbe za boljši službeni položaj, je leta 1902 izbral Gradec (Graz), ker je bila ta ponudba podkrepljena z obljubo, da bo »lahko dalje delal za svojo habilitacijo«. Sicer je sumil, da za ponudbo stoji politika, ker »vlada rabi slovenske glasove v parlamentu, pa zopet namiguje na univerzo ali vsaj pravno fakulteto«.⁷

V Leipzigu je bil Škerlj skupaj s kolegom in skladateljem, kasnejšim rektorjem ljubljanske univerze Gregorjem Krekom. Ponudbo, naj ostane v Leipzigu in tam dokonča habilitacijsko delo, je Krek zavrnil in habilitacijski postopek leta pozneje zaključil šele v Ljubljani. Zato je v družbi prijateljev rad ponavljal, »da smo prepozno prišli na univerzo on in njegovi vrstniki, da dolga leta zbog drugačnega poklicnega dela nismo imeli zadostnih stikov z vedo, da nismo dovolj razgledani v strokovnem slovstvu«.⁸ Da akademska sfera zahteva sprotno spremljanje strokovne literature, ki ga službovanje na drugih položajih ne omogoča, je spoznal po vrnitvi v Avstrijo, ko je leta 1904 sprejel službeni položaj na Dunaju. Po drugi strani pa sta na manjšo pozornost na ta segment pri Kreku vsekakor vplivali tudi njegovo glasbeno ustvarjanje in spoznanje, da »je postajala verjetnost ustanovitve pravne fakultete v Ljubljani in s tem možnost prestopa v akademski poklic vedno manjša«.⁹ Ko se je možnost po političnem prevratu vendarle ponudila, jo je Krek takoj zgrabil.

Tudi Škerlj je bil leta 1904 premeščen na Dunaj. Napredovanja mladih slovenskih pravnikov v pravosodnih strukturah je pripisoval dobrim zvezam Janka Babnika in Ivana Žolgerja ter menil, da »ne bi bilo nezanimivo poizvedeti«, kako je omenjena dvojica »našla« druge Slovence, katere sta spravila, gotovo često s politično pomočjo, na mesta, kjer so si mogli razširiti obzorje, koristiti narodu in pripravljati se za vseučiliško delo«. Premišljenost delovanja Babnika, ki ga je štel ne zgolj za velikega prijatelja, temveč tudi za svojega mentorja, je orisal kar na svojem primeru. Ko je bil še na prvem službenem položaju kot sodnik v Mokronogu, mu je Babnik pisal, naj se uči italijansko in srbohrvaško, saj mu to ne more škodovati. Zakaj naj bi bilo to potrebno, mu tedaj ni bilo jasno. Prednosti tega, da je poslušal nasvet, je spoznal šele na Dunaju, saj je bil v pravosodnem ministrstvu dodeljen v oddelek za Dalmacijo in Primorsko in dobil sčasoma precejšen vpliv na razvoj sodstva v teh dveh avstrijskih deželah.¹⁰

Na pravosodnem ministrstvu je bil Milan Škerlj zaposlen štirinajst let, vse do razpada Avstro-Ogrske. Sam si je kasneje nekoliko očital, da je v tem obdobju premalo časa namenil pisanju znanstvenih člankov, saj mu je ob službenih obveznostih enostavno zmanjkovalo časa. V nasprotju s kolegoma Ivanom Žolgerjem in Leonidom

6 Ibid., 194.

7 Ibid., 215.

8 Milan Škerlj, »Gregor Krek«, *Zbornik znanstvenih razprav* 19 (1942/43): 15.

9 Ibid., 18.

10 Ibid., 37.

Pitamcem, ki sta istočasno dokončala habilitacijske obveznosti, je sam odlašal. Ivan Hribar ga je večkrat povprašal, kako je kaj z dokončanjem teh obveznosti, saj je hotel imeti pripravljeno ekipo habilitiranih pravnih strokovnjakov, če bi prišlo do usodne spremembe. Škerlj je zato ocenil, da je Hribar »nepopravljiv idealist, ki je vedno veroval vsaj v fakulteto v Ljubljani«. Hribar je predlagal, da bi govoril tudi z ministrom, da bi Škerlja razbremenili dela na ministrstvu in mu omogočili dokončanje habilitacijskih obveznosti. A ga je Škerlj ob tem opozoril, da to sicer ne bi bilo težko doseči, a bi bili stranski učinki za Slovence preveč boleči. Hribarja je opomnil, naj »sam preudari ali ima smisla izriniti me z mesta, kjer Slovencem lahko kaj koristim, na katero pa bi čisto gotovo prišel ne-Slovenec, kajti pomisliti treba, da sem po prav izredno ugodnem naključju prišel na mesto, kamor brez dvoma po prebivalstvu okrožij prej sodi Hrvat ali Italijan kot Slovenec«. ¹¹ Janko Polec je v biografskem zapisu o tej fazi njegovega službovanja Škerlja kot nameščenca administrativne sekcije imenoval kar »desna roka personalnega referenta za Primorsko in Dalmacijo« in mu pripisal zasluge, da so bile razmere na sodiščih na Primorskem za Slovence pred prvo svetovno vojno celo ugodnejše kot v območju graškega višjega sodišča, pod pristojnost katerega so sodile Štajerska, Kranjska in Koroška. Leto dni po koncu druge svetovne vojne je Škerlj Polcu v osebnem pogovoru povedal, da mu je žal, »da ni bil pritegnjen k pripravam za pripojitev Primorja in zlasti Trsta«, saj bi s svojimi izkušnjami lahko dokazoval, da so že pred prvo svetovno vojno »v Trstu pri sodiščih že marsikaj imeli, kar sedaj zahtevamo«. ¹²

Med prvo svetovno vojno je bil Škerlj mobiliziran in je nekaj let opravljal delo vojaškega sodnika. Med zdravljenjem v sanatoriju na Semmeringu sta se zblížala z Ivanom Žolgerjem, ki ga je pritegnil v krog tistih, ki so pripravljali upravno ureditev za povojni čas. ¹³ »'Dunajski' Slovenci so se na poziv pokojnega vseuč. prof. dr. Ivana Žolgerja takoj ob prevratu zbrali pri njem doma k pogovoru, kako naj bi se v domovini uredila državna uprava,« se je spominjal Škerlj. Veliko idej glede pravosodja je odsevalo tudi v znani uredbi Narodne vlade o prehodni upravi iz 14. novembra 1918, ¹⁴ ki jo je Žolger s sodelavci sestavil po prihodu v Ljubljano.

Sestajanje pri Žolgerju in premišljevanje, kaj bo treba ukreniti v domovini, nista bili edini »prevratni« deli, pri katerih je bil udeležen Milan Škerlj. Jasno mu je bilo, da bo po političnem prelomu ob razpadu imperija in zarisovanju novih meja treba opraviti še delitveno bilanco. Narodna vlada v Ljubljani je 13. novembra 1918 z Dunaja prejela obvestilo sodelavca Avstrijskega inštituta za raziskovanje zgodovine dr. Milka Kosa, ki je opozoril: »Silno važno je, da se v pravem času sestavi seznam vseh onih aktov v arhivih posameznih ministrstev in drugih centralnih uradov, ki se tičejo jugoslovanskega ozemlja, da v primernem času take važne dokumente prepeljemo v domovino.« Enako naj bi veljalo tudi za znanstvena dela v nekaterih knjižnicah. Seveda v razburkanem prelomnem času to ni mogla biti jasno vodena akcija, razveseljiva pa je bila novica, »da dr. Milko Kos in dr. Škerlj sestavljata na tihoma take sezname«.

11 Škerlj, *Spomini in vojni dnevnik*, 233, 234.

12 Polec, »Milan Škerlj,« 108.

13 Ibid., 109.

14 Škerlj, »Pravosodje v Sloveniji,« 388.

Zgodovinar Milko Kos je to delal po arhivih in knjižnicah, pri čemer se je osredotočil na Haus-, Hof- und Staatsarchiv, pravnik Milan Škerlj pa je pregledoval dokumentacijo v arhivu justičnega ministrstva. Za dvorno knjižnico sta bila pripravljena isto delo prevzeti dr. France Kidrič in dr. Ivan Prijatelj, med slovenskim uradništvom na Dunaju pa so iskali kandidate še za druge ustanove, ki naj bi bile v doglednem času deležne delitvene bilance. Prosili so, ali bi jim lahko ljubljanska vlada posredovala pooblastila za to delo, saj bi jim to olajšalo položaj. Hkrati pa so javili, da so s svojimi izkušnjami na razpolago Narodni vladi.¹⁵

Na odziv ni bilo treba dolgo čakati, saj so takšne ljudi, kot so bili pravkar omenjeni, v Ljubljani še kako potrebovali pri organiziranju nove države. Poverjenik za pravosodje dr. Vladimir Ravnihar je to brez ovinkarjenja navedel, ko je 18. novembra 1918 pisal Škerlju na Dunaj. V pismu je posebej poudaril, koga kot poverjenik nestrpno pričakuje: »Kar tiče Vašo odlično moč in ono ga. dvornega svetnika Babnika – Vaju poverjenišтво za pravosodstvo nujno rabi. Kakor hitro se torej morete odtrgati od Dunaja, pridite doli.«¹⁶

Ravnihar je upal na čim hitrejši odgovor. Da ga ni bilo treba dolgo čakati, je pripomogla tudi nova avstrijska oblast. Milan Škerlj je bil med tistimi, ki je »kot nekdANJI avstrijski državni nameščenec ne nemške narodnosti« 26. novembra 1918 prejel obvestilo, da »ne pridete v poštev za uporabo ali prevzem v nemško – avstrijsko državno službo«.¹⁷ Z vprašanjem, kaj sedaj, se ni dolgo ubadal in z Jankom Babnikom sta »o prevratu 1918 skupaj odšla z Dunaja v domovino«.¹⁸ Na seji Narodne vlade v Ljubljani so 2. decembra 1918 obravnavali vrsto kadrovskih vprašanj v pristojnosti poverjenišťva za pravosodstvo, ki sta mu bila dodeljena »v službovanje dvorni svetnik dr. Janko Babnik in sekcijski svetnik v nekdanjem pravosodnem ministrstvu na Dunaju Milan Škerlj«.¹⁹ Poverjenik Ravnihar je to sporočil Škerlju z dodatkom, »da se blagovolite čimpreje zgласiti pri meni«. Že 5. decembra je nato Škerlj dal »predpisano obljubo državi SHS in nastopil službo pri Narodni vladi SHS, poverjenišťvo za pravosodje«.²⁰

V času, ko je Škerlj urejal vse potrebno za selitev v Ljubljano, so v njej že snovali zamisli o univerzi v Ljubljani. Škerlj je bil med tistimi, ki so bili že od začetka stoletja predvideni za predavatelje na pravni fakulteti v Ljubljani, ko naj bi bila ta ustanovljena. Nanj so računali enako kot na njegovega mladostnega prijatelja Dolenca, prijatelja iz leipziških let Kreka in dunajskega znanca Žolgerja. Ker je imel opravljenih vsaj del habilitacijskih obveznosti za univerzitetnega predavatelja, si je tudi sam že od prihoda v Ljubljano želel postati profesor na univerzi, ki se je ustanovljala. A se je hkrati soočil z željo mentorja Babnika in poverjenika za pravosodje Ravniharja, naj bogate dunajske

15 SI AS 60, t. e. 9, mapa 82, Priloga k 15. seji, Poročilo g. prof. Rusa glede državnih arhivov in javnih knjižnic na Dunaju, Ljubljana, 13. 11. 1918.

16 ZAMU, IV–63/944, Vladimir Ravnihar – velečenjeni gospod sekcijski svetnik (Milan Škerlj), Ljubljana, 18. 11. 1918.

17 ZAMU, IV–63/944, Nemško avstrijski državni urad za justico – Milanu Škerlju, 26. 11. 1918.

18 Škerlj, *Spomini in vojni dnevnik*, 254.

19 *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo: 1918–1921. Del 1: Od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998), 157.

20 ZAMU, IV–63/944, Poverjenik za pravosodstvo dr. Ravnihar – dr. Milanu Škerlju, 3. 12. 1918.

izkušnje prenese v prenovno sodstva na Slovenskem. O dilemi, sprejeti v prvi vrsti službovanje na univerzi ali v sodni upravi, je kasneje sam večkrat pripomnil, da se je podredil potrebam nove države, ki je morala graditi novo upravno strukturo. Curriculum vitae Milana Škerlja iz leta 1922 (verjetno ga je sestavil večinoma Škerlj sam), priložen vlogi za potrditev za rednega profesorja na Juridični fakulteti, o tem navaja sledeče: »Bil je eden izmed maloštevilnih sodnikov z upravno prakso in misleč, da je njegova dolžnost sodelovati pri ureditvi našega sodstva, se ob ustanovitvi našega vseučilišča ni mogel odločiti, da bi že tedaj povsem zapustil pravosodno upravo, zato se je javil za imenovanje rednim profesorjem, ako bi bila ta funkcija spojiva z nadaljnjim delom v pravosodni upravi, ako bi ne bila, je prosil, da bi bil imenovan honorarnim profesorjem dotlej, da se razmere pri sodiščih ustalijo.«²¹

Pri oblikovanju sodne veje oblasti

Škerlj je torej po povratku v Ljubljano prevzel pomemben položaj pri oblikovanju pravosodne uprave. Tudi tej je, kot drugim vejam oblasti, okvire začrtala Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani, objavljena 21. novembra 1918. Pomembno vlogo, da je bil tako temeljni dokument lahko sprejet v tako kratkem času, večina piscev o tej tematiki pripisuje Ivanu Žolgerju in njegovi komisiji v Ljubljani.²² K temu pa je vsekakor vredno dodati že omenjeno Škerljevo navedbo, da so na Dunaju v Žolgerjevem stanovanju o prihodnji ureditvi razmer na Slovenskem razpravljali že »Dunajski Slovenci« in da so sledi teh pogovorov vidne tudi v Naredbi celokupne vlade. Ta je za celo ozemlje pod nadzorom Narodne vlade ustanovila Višje deželno sodišče v Ljubljani. Sprva je bilo predvideno, da delo nadaljuje tudi Višje deželno sodišče v Trstu, a je na tem ozemlju oblast že v nekaj dneh prevzela Italija. Višje deželno sodišče v Ljubljani je kot sodna oblast druge stopnje izdajalo dokončne sodbe »tudi v vseh onih pravnih stvareh, v katerih je bilo po dosedanjih določilih pristojno avstrijsko vrhovno in kasacijsko sodišče«, torej sodišče tretje stopnje. Tako kot je bilo Višje deželno sodišče v Ljubljani zamišljeno kot enovit vrhovni sodni organ za ozemlje pod nadzorom Narodne vlade v Ljubljani, naj bi obseg svojega delovanja razširila tudi odvetniška zbornica v Ljubljani.²³

Težnja slovenske oblasti po prevratu je bila jasna – oblikovati vse veje oblasti v novi državi v novih okvirih tako, da bosta izhodišče Slovenija in ozemlje pod pristojnostjo Narodne vlade. Od uvodoma omenjene trojice Kavčnik, Babnik, Škerlj, ki so jim pripisovali poglobitve zasluge za razvoj pravosodja po prevratu, je bil Ivan Kavčnik v času sprejema Naredbe Narodne vlade edini v Ljubljani. Izdelal je predlog poslovanja višjega deželnega sodišča in bil po njegovi ustanovitvi 18. novembra 1918 imenovan za

21 ZAMU, IV–63/944, Curriculum vitae honorarnega profesorja dr. Milana Škerlja v Ljubljani, 2. 6. 1922, 2.

22 Janko Brejc, »Od prevrata do ustave,« v: *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal (Ljubljana: Leonova družba, 1928), 166. Jurij Perovšek, *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018), 180.

23 Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, 21. 11. 1918), 21, 22.

njegovega prvega predsednika. Višje deželno sodišče in obenem kasacijsko sodišče za Slovenijo je prevzelo pristojnosti bivšega višjega deželnega sodišča v Gradcu, ki je bilo prej drugostopenjski organ za nižja sodišča na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem.

Kot dolgoletni sodelavec stanovskega društva je dal Kavčnik pobudo za sklic izredne glavne skupščine društva Pravniki. To je začelo znova bolj redno delovati, Kavčnik pa je bil eden njegovih najvidnejših članov. Izredna glavna skupščina Pravnika je bila v decembru 1918, Kavčnik pa je na njej predlagal, da bi postalo društveno glasilo *Slovenski pravnik* neformalno glasilo društva, ki bi se odzivalo na pravosodne dileme časa, in da bi društvo svojo do tedaj zbrano knjižnico prepustilo osrednji ustanovljajoči se sodni knjižnici. Kavčnik je bil tisti, ki je prva leta dajal ritem delovanju stanovskega društva, se redno udeleževal društvenih sestankov, strokovnih diskusij ali pripravljaj predavanja za društvene člane.²⁴ Pobude so obrodile sadove, saj je *Slovenski pravnik* res postal osrednje stanovsko glasilo, ki je objavljalo strokovno literaturo in novosti iz pravosodja, predavanja pa so dvigovala strokovno raven članstva. Ustanovljena je bila Centralna knjižnica pri Višjem deželnem sodišču, ki je bila, kot je navedel Škerlj, »pristopna vsem pravnikom, ne samo sodnikom«. ²⁵

Kavčnik je bil predsednik višjega deželnega sodišča v Ljubljani do svoje smrti septembra 1922, nato pa ga je nadomestil Janko Babnik, ki je po vrnitvi v Ljubljano »prevzel, sicer ne formalno, pač pa dejanski vodstvo poverjeništa za pravosodje v Sloveniji«. Ko je to leta 1921, skladno s centralističnimi načeli ustave Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, prenehalo obstajati, je postal upravitelj oddelka ministrstva pravde v Ljubljani. Po premestitvi Babnika na najvišji sodni položaj na Slovenskem je bil za upravitelja oddelka ministrstva pravde v Ljubljani postavljen njegov najtesnejši sodelavec Milan Škerlj.²⁶

Babnik in Škerlj sta torej vodila sodno upravo v času, ko je ta po letu 1918 dobivala novo podobo. Sedeži in delokrog okrajnih sodišč so po prevratu ostali enaki kot pred tem, novost pa je bilo, kot je bilo že omenjeno, novo sodišče druge stopnje, Višje deželno sodišče v Ljubljani. Poverjenišstvo za pravosodje, odvetniška zbornica v Ljubljani in slovenski sodniki so nasprotovali oblikovanju skupnega sodišča tretje stopnje, saj so hoteli obdržati najvišjo sodno instanco v Ljubljani. To jim je uspevalo nekaj let, nato pa so v času pospešene centralizacije Jugoslavije pristojnosti začele izgubljati tudi sodne oblasti na Slovenskem. Pristojnosti nekdanjega avstrijskega vrhovnega in kasacijskega sodišča je Višje deželno sodišče v Ljubljani izgubilo, ko je bil leta 1920 kot tretjestopenjski organ ustanovljen nov oddelek Stola sedmerice v Zagrebu.²⁷ Škerlj je k temu pikro pripisal: »Zmagali so 'stara navada' treh instanc in, kakor sem čul iz ust že umrlega pravnika, ki se je zavzemal za sistem dveh instanc, pač tudi osebni interesi.«²⁸

24 »Ivan Kavčnik †,« *Slovenski pravnik* 36, št. 10–12 (1922): 260.

25 Škerlj, »Pravosodje v Sloveniji,« 399.

26 »Razne vesti,« *Slovenski pravnik* 37, št. 1–2, (1923): 44, 45.

27 Katja Škrubej, »Vzpostavitev vrhovnega sodstva na Slovenskem,« v: *Sto let vrhovnega sodstva na Slovenskem. Slavnostni zbornik (1918–2018)* (Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 2018), 32–41.

28 Škerlj, »Pravosodje v Sloveniji,« 400.

Na začetku delovanja se je sodna uprava soočila z občutnim pomanjkanjem kadra in prav pri reševanju te zagate so se lahko zanašali na Škerljeve izkušnje iz njegovega dunajskega obdobja. Poverjeništvu ni šlo v takojšnje odpuščanje tistih, ki niso bili pripravljeni sprejeti novih razmer, temveč je številne začasno postavilo »na razpolaganje«. »Skromni smo bili«, je zadržanost do obsežnejšega odpuščanja komentiral Škerlj. Spomladi 1919, ko je bila prva faza kadrovskega dela za njimi, so ugotovili, da je »manjkala dobra četrtina sodnikov in znaten del nameščencev drugih strok«. Primanjkljaj so zapolnjevali s tistimi, ki so se pred italijansko oblastjo umaknili s Primorske ali se vrnili v domovino iz drugih delov razpadle Avstro-Ogrske, in s ponovno zaposlitvijo že upokojenih. Rešiti so morali tudi številne vloge za napredovanja, ki so med vojno mirovala, pa tudi tiste, v katerih so se vlagatelji pritoževali, da pred vojno niso mogli napredovati, ker so bili kot Slovenci zapostavljeni ali krivično ocenjeni. Poleg tistih, pri katerih je šlo za upravičene zahteve, je bila še kopica drugih, o katerih je Škerlj zapisal: »Bilo pa je tudi neosnovanih in neizpolnljivih želj in pojavil se je tudi marsikateri 'narodni mučenik', trdeč, da je bil neugodno ocenjen ali sicer zapostavljen zato, ker je bil Slovenec. Prve domače ocene, spomladi 1919, so odkrile znaten del teh 'mučnikov'; bile so enake pred- in medvojnim.«²⁹

Za eno svojih temeljnih nalog so si pristojni za razvoj nove sodne uprave zadali pogostejše vizitacije sodišč, ki bi zajele vsa sodišča prve stopnje, saj so se zavedali, da so imeli številni novozaposleni uslužbenci sodišč zelo skromne delovne izkušnje. Mladim pravnikom so s krajšanjem pripravništva omogočali hitrejšo nastavitev na sodišču, a so ga zato vsaj v začetku podvrgli strožjemu nadzoru. Redni obiski sodišč so bili tem bolj potrebni, je ocenil Škerlj, »radi razmer, povzročenih po vojni«, in da bi se z vizitacijami »zasledovala enotnost izvrševanja novih predpisov, katerih uporaba je sodiščem včasih delala težave«. ³⁰ Obiske na sodiščih in svetovanje uslužbencem so opravljali različni strokovnjaki, z najbolj problematičnimi primeri pa sta se verjetno spoprijela Babnik in Škerlj. V Babnikovem nekrologu je npr. Škerlj zapisal, da »ko smo zasedli Prekmurje, je prve dni pohitel tja in ukrenil najpotrebnejše tako kratko in točno, da do danes ni bilo treba bistvenih izprememb«. ³¹ Po zasedbi Koroške pa je 8. junija 1919 na seji Deželne vlade za Slovenijo v Ljubljani Babnik poročal, da so že poslali ali imenovali sodnike za tamkajšnja sodišča, in dodal: »Sekcijski svetnik dr. Škerlj se poda na Koroško in bo justično upravo potrebam primerno na licu mesta organiziral.«³²

Pomembna vloga, ki jo je imel v pravosodni strukturi, se je pokazala v Škerljevem hitrem napredovanju v uslužbenskih in plačilnih razredih. Ko so pristojni organi odločali o napredovanjih v sodni veji oblasti, sta bila običajno na prvih dveh mestih omenjena Ivan Kavčnik in Janko Babnik, sledili pa so Milan Škerlj in še nekateri pravniki iz osrednjih pravosodnih ustanov. ³³ Zadnje napredovanje v sodni veji oblasti je dočakal

29 Ibid., 406.

30 Ibid., 401.

31 Milan Škerlj, »Janko Babnik«, *Slovenski pravnik* 42, št. 1–2 (1928): 36.

32 *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo: 1918–1921. Del 2: Od 28. feb. 1919 do 5. nov. 1919* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999), 243.

33 *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo, Del 2*, 214. ZAMU,

ob koncu leta 1922, ko je bil Janko Babnik imenovan za predsednika višjega deželnega sodišča v Ljubljani, Milan Škerlj pa je bil hkrati imenovan na dotedanji Babnikov položaj »upravitelja oddelka ministrstva pravde v Ljubljani«. ³⁴

Stanovsko glasilo *Slovenski pravnik* je Škerlju čestitalo za to imenovanje, a mu hkrati zaželelo, »da bi bil kmalu razrešen teh dolžnosti in da bi tako čim prej zasedel stolico rednega profesorja za prometno pravo, kamor je že dalje časa predlagan po vsej pravici v imenu pravoznanstva in v stalno korist pravniškega naraščaja«. ³⁵ Tudi ta čestitka z začetka leta 1923 pove, da je bilo »graditeljskega« obdobja oblikovanja poprevratne sodne uprave konec.

To so pokazale tudi primerjave števila zaposlenih v prvem obdobju po prevratu. Na plačilnem seznamu je bilo ob koncu leta 1922, ko je Škerlj prevzel oddelke ministrstva pravde v Ljubljani, res manj ljudi kot v prvih mesecih po prevratu, a je treba upoštevati, da je bilo v prve številke všteto še osebje izza rapalske meje, ki je postalo ozemlje Italije. Na drugi strani je namestitev novega osebja v sodni upravi v Prekmurju zahtevala bistveno manjše število zaposlenih. Številčnost osebja na sodiščih se je blizala zasedenosti vseh predvidenih delovnih mest, čeprav so šli številni diplomanti prava v času hitre industrializacije in odpiranja novih tovarn raje v podjetja, ki so jim že na začetku poklicne poti ponujala bistveno višjo plačo, kot so jo lahko dobili kot sodni pripravniki. Škerlj je še dodal, da na hitro šolani naraščaj na sodiščih »po strokovni kakovosti ni vedno povsem dosegal predvojnega«, saj se je bilo treba »ozirati na oteženi teoretski studij, na duševno in telesno izčrpanost iz vojne in na skrajšano pripravljalno dobo«. ³⁶ Strokovno usposobljenost mlade generacije pravnikov je Škerlj dobro poznal, saj je poleg osnovnega dela na oddelku za pravosodje in honorarnega dela na fakulteti prevzel še celo vrsto drugih zadolžitev, tudi takšnih, kjer je združeval obe svoji zaposlitvi, gradnjo sodne uprave in predavateljsko vlogo. Ob imenovanju komisije za pravosodni državni izpit je bil njen podpredsednik, od leta 1920 pa njen predsednik. »Če le ni bil službeno odsoten, je stalno sam predsedoval«, je njegovo vestnost v službi pohvalil Janko Polec in ga ocenil kot mirnega, dobrohotnega in objektivnega ocenjevalca, ³⁷ ki pa je lahko tudi ob tem opravilu spoznaval sposobnosti kandidatov, ki so bili zainteresirani za službovanje v sodstvu.

Končno med kolegi na fakulteti

Po ukinitvi oddelka ministrstva pravde v Ljubljani so si kolegi želeli, da bi Škerlj končno zasedel službeno mesto, na katerem so ga videli že od ustanavljanja univerze in na katerega so tudi resno računali. Kot je bilo že omenjeno, se je odločil, da bo v prvi fazi sprejel službo na poverjeništvu za pravosodje in na fakulteti predaval honorarno.

IV-63/944, Poverjeništvu za pravosodje – Gospodu drju Milani Škerlju, 13. 2. 1920.

34 ZAMU, IV-63/944, Ministrstvo pravde – oddelku ministrstva pravde Ljubljana, 31. 12. 1922.

35 »Razne vesti,« 44, 45.

36 Škerlj, »Pravosodje v Sloveniji,« 408.

37 Polec, »Milan Škerlj,« 122.

Že v prvem študijskem letu rednega delovanja Juridične fakultete je tako Milan Škerlj 31. marca 1920 prejel rektorjevo sporočilo, da je po izboru fakultetnega sveta potrjeno njegovo imenovanje »za honorarnega profesorja za trgovsko in menično pravo«. ³⁸

O tem, da bi zapustil službovanje v pravosodni upravi, je začel Škerlj resneje razmišljati po oblikovanju nove državne strukture, ki je končno podobo dobila s sprejetjem ustave Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, bolj znane kot vidovdanske ustave, sprejete 28. junija 1921. Na univerzi so ga sicer želeli čim prej videti, a so naleteli na težave, ker niso imeli odobrenega novega delovnega mesta. Potrjeno število rednih profesorov so na pravni fakulteti že zasedli Škerljevi kolegi, v proračunu pa ni bila predvidena razširitev še za eno ime. Ko je rektor ministru za prosveto junija 1922 utemeljeval zahtevo za odobritev novega rednega profesorja na Juridični fakulteti, je poudaril, da to ne bo nov udarec za proračun. Ker naj bi ukinili ljubljanski oddelek ministrstva pravde v Ljubljani, kjer je služboval Škerlj, naj bi šlo torej le za prenos že potrjenih sredstev z ene na drugo proračunsko postavko. Predsednik višjega deželnega sodišča Ivan Kavčnik je o tem že govoril z ministrom pravde, ki očitno ni imel nič proti. ³⁹

S pedagoške in znanstvene plati je prošnjo podkrepilo mnenje Gregorja Kreka, ki se je prav na koncu ocene ozrl še na drugo dejavnost in dodal, »da je Škerlj tudi legislativno delaven, da je kot član komisije za izdelavo odvetniškega zakona opetovano posegel odločilno v debato in da deluje tudi kot ekspert zakonodajnega sveta ministrstva pravde v svoji stroki s priznanim uspehom«. ⁴⁰

Z zagotovili, da proračun vendarle ne bo trpel, jim ni uspelo takoj prepričati pristojnih v državni prestolnici, tako da se je iskanje ustrezne formule za odprtje nove redne profesure na pravni fakulteti še kar vleкло. Dekanat je znova poskusil dve leti pozneje, ker je Škerlj že pogledoval proti novi zaposlitvi, saj mu je bila »poverjena likvidacija ukinjenega oddelka ministrstva pravde«, kar naj bi dokončal do sredine maja 1924. Tedaj je torej oddelek, ki je od leta 1918 gradil novo sodno prakso na slovenskem ozemlju v jugoslovanski državi, zaprl svoja vrata, ta korak pa je opravil Milan Škerlj, ki je v sodni upravi zvesto služboval vse od začetka decembra 1918. Iz Ljubljane so že prav roteče prosili, naj le rešijo zaplet, in ponovno zatrdili, da za proračun imenovanje ne bi pomenilo »nove obremenitve, nego celo razbremenitev, ker je g. dr. Škerlj že sedaj v visoki uradniški skupini s pravico na sodniške dodatke in bi z njegovim imenovanjem odpadla tudi izplačila za honorar, ki ga sedaj dobiva kot honorarni profesor«. Zadeva je bila za fakulteto že prav pereča, saj je obstajala možnost, »da g. dr. Škerlja popolnoma izgubi tudi kot honorarnega profesorja, ker je zelo verjetno, da bi se dr. Škerlj, če se sprejme v sodno službo, premestil v Maribor ali v Zagreb /k stolu sedmorice/«. ⁴¹

Škerlj je najprej »likvidiral« samostojni pravosodni oddelek v Ljubljani, ki je le še spominjal na čas, ko so bile pristojnosti Ljubljane v sodni upravi bistveno večje. Zaradi postopne centralizacije je verjetno izgubljal voljo za nadaljnje delo v sodni upravi.

38 ZAMU, IV-63/944, Dopis Rektorata univerze – nadsvetniku dr. Milanu Škerlju, 31. 3. 1920.

39 ZAMU, IV-63/944, Rektorat Univerze – gospodu ministru, 24. 6. 1922.

40 ZAMU, IV-63/944, Fakultetno mnenje /Načrt referenta Kreka/, 1. 6. 1922.

41 ZAMU, IV-63/944, Dekanat Juridične fakultete – Rektoratu Univerze, 26. 4. 1924.

V nesoglasjih med ministrstvom za pravosodje v Beogradu in ljubljanskim poverjeništvom je vse od združitve v novo državo slavilo prvo in »vedno bolj se je okrnjeval samostojni delokrog Pov.(erjeništa) pr.(avosodja)« v Ljubljani, je zapisal Škerlj. Priznal je, da boj med ministrstvom in poverjeništvom ni bil oster, da pa je poverjenišstvo vztrajalo in doseglo, da so bili na Slovenskem zaposleni slovenski sodniki, »ki so poznali naše razmere in zakone«.⁴²

Po dokončanju vseh obveznosti na prvem službenem mestu v Ljubljani je Škerlj le dočakal odgovor iz Beograda in se zaposlil na tistem položaju, h kateremu je pogledoval že od preselitve v Ljubljano. 28. maja 1924 je bil potrjen predlog o njegovem imenovanju za rednega profesorja in s prosvetnega ministrstva so rektoratu ljubljanske univerze naročili, naj opravi vse potrebno.⁴³ V *Seznamu predavanj na univerzi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani za zimski semester 1924/25* najdemo Milana Škerlja prvič navedenega kot rednega profesorja,⁴⁴ obdržal pa je iste predmete, ki jih je pred tem predaval že kot honorarni predavatelj.

Tudi na univerzi je nadaljeval vestno izpolnjevanje službenih obveznosti in bil, nekoliko nenavadno, že prvo leto redne zaposlitve izbran tudi za dekana fakultete. Njegov odnos do predavateljskih obveznosti dodobra prikazuje oris njegovega sloga dela izpod peresa Janka Polca: »Vseh 53 semestrov, ki jih je predaval od ustanovitve fakultete, je vsak semester, le če ga ni bolezen ali resni uradni zadržek oviral, prvi na fakulteti začel in zadnji nehal predavati. Uro je rad raztegnil. V letih, ko je bil zaposlen v komisijah izven Ljubljane, si je prizadeval, da so se posvetovanja vršila v počitnicah. Če mu to ni uspelo, je po povratku zamujena predavanja, če le mogoče, nadoknadil.«⁴⁵

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS, Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 60, Pokrajinska uprava za Slovenijo, predsedstvo, 1918–1924.
- ZAMU, Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani:
 - ZAMU, IV–63/944, Rektorat IV, osebna mapa Milan Škerlj.

Literatura

- Brejc, Janko. »Od prevrata do ustave.« V: *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal, 160–214. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Perovšek, Jurij. *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.

⁴² Škerlj, »Pravosodje v Sloveniji«, 391.

⁴³ ZAMU, IV–63/944, Ministrstvo prosvete – Rektoratu univerze, 29. 5. 1924.

⁴⁴ *Seznamu predavanj na univerzi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani za zimski semester 1924/25* (Ljubljana: Univerza Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, 1924), 12.

⁴⁵ Polec, »Milan Škerlj«, 122.

- Polec, Janko. »Milan Škerlj.« V: *Letopis Akademije znanosti in umetnosti 1943–1947*, 106–25. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1947.
- *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželni vlad za Slovenijo : 1918–1921. Del 1: Od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželni vlad za Slovenijo : 1918–1921. Del 2: Od 28. feb. 1919 do 5. nov. 1919.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- *Seznamu predavanj na univerzi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani za zimski semester 1924/25.* Ljubljana: Univerza Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, 1924.
- *Slovenski pravnik* 36, št. 10–12 (1922): 257–63. »Ivan Kavčnik †.«
- *Slovenski pravnik* 37, št. 1–2, (1923): 43–48. »Razne vesti.«
- *Spomenica Dolencu, Kreku, Kušeuju in Škerlju = Spomenica Dolencu, Kreku, Kušeuju i Škerlju = Strena Dolenciana, Krekiana, Kuseiana, Škerliana: prispevki posvečeni Metodu Dolencu, Gregorju Kreku, Radu Kušeuju in Milanu Škerlju od prijateljev, tovarišev in učencev, ob šestdesetletnici njihovega življenja.* Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1937.
- Škerlj, Milan. »Gregor Krek.« *Zbornik znanstvenih razprav* 19 (1942/43): 1–42.
- Škerlj, Milan. »Janko Babnik.« *Slovenski pravnik* 42, št. 1–2 (1928): 36–40.
- Škerlj, Milan. »Pravosodje v Sloveniji v prvih desetih letih po zedinjenju.« V: *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal, 388–423. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Škerlj, Milan. *Spomini in vojni dnevnik*. Izola: Mandrač, 2011.
- Škrubej, Katja. »Vzpostavitev vrhovnega sodstva na Slovenskem.« V: *Sto let vrhovnega sodstva na Slovenskem. Slavnostni zbornik (1918–2018)*, 32–41. Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 2018.
- *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 21. 11. 1918, 21, 22.

Aleš Gabrič

MILAN ŠKERLJ BETWEEN THE JUDICIAL ADMINISTRATION AND UNIVERSITY PROFESSORSHIP

SUMMARY

The contribution presents the role of the lawyer Dr Milan Škerlj in the judicial administration development after the political turning point of 1918. At the time of the dissolution of Austro-Hungary, he was employed at the Ministry of Justice in Vienna. He was among those Slovenian lawyers who were supposed to receive the titles of university lecturers and assume the positions of professors at the Faculty of Law in Ljubljana in case of its establishment. When he returned to Ljubljana in December 1918 at the invitation of the Commissioner of Justice of the National Government for Slovenia, he was offered two career options. His colleagues wanted him to become part of the first group of professors at the Faculty of Law. The Justice Commission, however, wanted him to apply his experiences from the Ministry of Justice in Vienna to the judicial reform in Slovenia. After the war, there was a severe shortage of judges and other court employees, while the jurisdictions of the second instance courts expanded

due to the new political frontiers. Škerlj decided to take part, at least initially, in the judicial development and only worked as a part-time lecturer at the faculty. Apart from Ivan Kavčnik and Janko Babnik, he is among the experts most deserving for the judicial development in the post-war period. Due to the centralisation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the competences of the Slovenian judicial administration gradually diminished. As the last Head of the Judicial Department in Ljubljana – at the time only a department of the Ministry of Justice in Belgrade –, Milan Škerlj was responsible for its final termination, which he completed in 1924. Afterwards, he (finally) accepted full employment at the Faculty of Law of the University in Ljubljana, where he remained for the rest of his career.

Miroslav Stiplovšek*

Pomembna vloga pravnikov v ljubljanski in mariborski oblastni skupščini (1927–1929) ter banskem svetu Dravske banovine (1930–1941)

IZVLEČEK

V skladu z določili Vidovdanske ustave (1921) je bila Slovenija razdeljena na ljubljansko in mariborsko oblast, šele v začetku leta 1927 pa sta začeli delovati slovenski oblastni samoupravi, ki sta pomenili delno omilitev centralizma. V ljubljansko in mariborsko oblastno skupščino, ki sta bili njuna najvišja organa, je bilo izvoljenih 15 slovenskih pravnikov. Z opravljanjem pomembnih samoupravnih funkcij so veliko prispevali, da sta slovenski oblastni samoupravi med vsemi 33. v državi najbolj uspešno izvajali svoje naloge, pomembne za vsestranski napredek Slovenije, na uredbodajnem področju posebej po zaslugi pravnikov.

Po združitvi ljubljanske in mariborske oblasti v Dravsko banovino jeseni 1929 je v njej deloval banski svet kot posvetovalni organ bana pri oblikovanju proračuna. Banske svetnike so imenovali ministri za notranje zadeve. Ti so v tridesetih letih kot predstavnike mest in okrajev v banski svet imenovali tudi 32 pravnikov, ki so bili v njem zelo dejavni, zlasti v prizadevanjih za razširitev njegovih avtonomističnih pristojnosti. Vsi najvišji funkcionarji državne obče uprave v oblasteh in banovini so bili pravniki.

Ključne besede: pravniki, ljubljanska oblast, mariborska oblast, oblastna skupščina, Dravska banovina, banski svet

* Dr., zaslužni profesor Univerze v Ljubljani v pokoju, Vodopivčeva 8, SI-1230 Domžale

ABSTRACT

THE VITAL ROLE OF LAWYERS IN THE LJUBLJANA AND MARIBOR ADMINISTRATIVE UNIT ASSEMBLIES (1927–1929) AND BAN'S COUNCIL OF THE DRAVA BANATE (1930–1941)

In line with the provisions of the St. Vitus' Day Constitution (1921), Slovenia was divided into the Ljubljana and Maribor Administrative Units. As late as in 1927, the Slovenian Administrative Unit self-governments became operational, which implied a partial mitigation of centralism. Fifteen Slovenian lawyers were elected for the Ljubljana and Maribor Administrative Unit Assemblies, the highest bodies of these two territories. By carrying out essential self-government functions, they contributed significantly to the fact that the Slovenian Administrative Unit self-governments were the most successful among all 33 in the state at implementing the tasks, crucial for the multifaceted progress of Slovenia. Lawyers in particular had merit for the developments in the regulatory field.

After the unification of the Ljubljana and Maribor Administrative Units into the Drava Banate in the autumn of 1929, the Ban's Council functioned as the Ban's consultative body with regard to budgeting. The Ban's Councillors were appointed by the Ministers of the Interior. In the 1930s, the Ministers also appointed 32 lawyers as representatives of cities and districts in the Ban's Council. They were exceedingly active, especially in their efforts to expand the autonomous powers of the Ban's Council. All of the highest officials of the general state administration in the Administrative Units and the Banate were lawyers.

Keywords: lawyers, Ljubljana Administrative Unit, Maribor Administrative Unit, Administrative Unit Assembly, Drava Banate, Ban's Council

Vidovdanska ustava iz leta 1921¹ je za dvajseta leta uzakonila unitarizem in centralizem kot temelja državne in politične ureditve, kar so določali zlasti člani o upravnem razkosanju narodnih in zgodovinskih enot ter o osredotočenju vse oblasti v osrednjih državnih organih. Glede na kriterije, da se morajo največje upravne enote oblasti oblikovati po gospodarskih in geografskih kriterijih z največ 800.000 prebivalcev, je vlada s svojo uredbo razdelila državo na 33 oblasti, jugoslovansko Slovenijo na ljubljansko in mariborsko oblast. Kot poseben izraz negacije narodnih meja je bil ljubljanski oblasti, ki je obsegala nekdanjo Kranjsko in tri štajerske okraje, priključen še hrvaški okraj Kastav, mariborski oblasti, ki je obsegala večino Štajerske, Mežiško dolino in Prekmurje, pa je bilo vključeno še Medžimurje.² Z razkosanjem Slovenije na dve oblasti se »je Slovincem izpodbijalo enega od osnovnih pogojev za skladen nacionalni razvoj

1 Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, 27. 7. 1921, Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Jurij Perovšek, »Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 33, št. 1–2 (1993): 17–26.

2 Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, 15. 5. 1922, Uredba o razdelitvi države na oblasti.

v Kraljevini SHS – upravno celovitost njihovega narodnega ozemlja«. ³ Edina omilitev centralizma je bila uvedba oblastnih samouprav z voljenimi oblastnimi skupščinami in oblastnimi odbori kot njihovimi izvršilnimi organi. Oblastni samoupravni organi so dobili sicer pomembne pristojnosti za gospodarsko-socialne in prosvetno-kulturne dejavnosti, ⁴ toda njihove odločitve »niso bile dokončne, kajti nadzor nad njihovim poslovanjem je bil še vedno pridržan predstavnikom državne oblasti«. Tako se je centralizem ohranjal tudi »na ravni samoupravnega izvajanja oblasti.« ⁵ Kljub tako omejenim pristojnostim so se centralistični režimi več kot šest let upirali uvedbi oblastnih samouprav. Šele novembra 1926 je kralj razpisal volitve v oblastne skupščine, ⁶ tudi po prizadevanjih največje slovenske politične stranke katoliške Slovenske ljudske stranke (SLS), ki se je tedaj odločila, da si bo kot vladna stranka prizadevala za razširitev pristojnosti oblastnih samouprav ter da bo na ta način udeležila tudi nekatere svoje avtonomistične cilje, pomembne za napredek Slovenije. ⁷

Konstituiranje ljubljanske in mariborske oblastne skupščine 23. februarja 1927 in izvolitev pravnikov – oblastnih poslancev na pomembne funkcije

Na januarskih volitvah je SLS z avtonomističnim programom absolutno zmagala. V ljubljansko oblastno skupščino so bili izvoljeni poslanci sedmih političnih strank, v mariborsko pa celo devetih, kar je bilo pomembno za uveljavljanje pluralizma političnih stališč v njunem delovanju. Toda moč odločanja je bila osredotočena v SLS, ki je imela v 53-članski ljubljanski oblastni skupščini več kot tričetrtinsko večino, v 64-članski mariborski oblastni skupščini pa je bila s skoraj 70 odstotki nekoliko skromnejša, na kar so vplivali volilni rezultati v Medžimurju. ⁸ Načelstvo SLS je pred začetkom delovanja oblastnih skupščin sklicalo svoje poslance na sestanek v Celje, na katerem so se opredelili za »enotnost poslovanja in dela samouprav v Sloveniji«. Začetek prizadevanj za razširitev pristojnosti slovenskih oblastnih samouprav pa je bila zahteva, da jima narodna skupščina da pravico za spreminjanje nekdanje deželne zakonodaje. Za okrepitev njunega gmotnega položaja so zahtevali tudi vrnitev deželnega premoženja. ⁹

Politične stranke so pri sestavljanju kandidatnih list za oblastne poslance poskrbele, da so nanje uvrstile takšne kandidate, ki bodo pritegnili volivce. Toda hkrati so si

3 Jurij Perovšek, »V zaželeni deželi«: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941 (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009), 141.

4 Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, 15. 5. 1922, Zakon o oblastni in sreski samoupravi.

5 Perovšek, »V zaželeni deželi«, 142, 143.

6 Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, 30. 11. 1926.

7 Miroslav Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udeležanje parlamentarizma (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000), 75–80. Slovenec, 16. 11. 1926, 262.

8 Miroslav Stiplovšek, »Volitve v ljubljansko in mariborsko oblastno skupščino leta 1927 in njihove posebnosti glede na parlamentarne volitve v Sloveniji«, Prispevki za novejšo zgodovino 54, št. 1 (2014): 119–22.

9 Slovenec, 23. 2. 1927, 43, Centralizem in samouprava.

prizadevale za takšno sestavo oblastnih poslancev, da bodo lahko v oblastnih samoupravah opravljali odgovorne naloge. Zato sta zlasti SLS in vodilna opozicijska stranka liberalna Samostojna demokratska stranka (SDS) na svoje kandidatne liste uvrstili tudi pravne strokovnjake. Iz vrst dejavnih članov SLS so bili v ljubljansko oblastno skupščino izvoljeni dr. Juro Adlešič, dr. Ivan Česnik in dr. Marko Natlačen, zasebni uradnik dr. Anton Milavec ter ravnatelj Zadrugne zveze dr. Joža Basaj. Na listi SDS sta bila izvoljena tudi odvetnik dr. Dinko Puc in novinar dr. Albert Kramer. V mariborsko oblastno skupščino so bili izvoljeni odvetniki dr. Josip Leskovar, dr. Anton Ogrizek, dr. Boštjan Schaubach in dr. Andrej Veble, teolog in pravnik Marko Kranjc in bančni ravnatelj dr. Janko Kovačec. Iz Narodne radikalne stranke (NRS), ki je bila skupaj s SLS članica vladne koalicije, sta bila izvoljena odvetnika dr. Alojzij Goričan in dr. Rudolf Ravnik. V Medžimurju pa so bili za poslance mariborske oblastne skupščine izvoljeni trije odvetniki – dr. Ante Odić in dr. Matija Šebeštjan iz Hrvaške seljačke stranke (HSS) in dr. Ivan Novak iz SDS.¹⁰ Posebej naj omenimo pet oblastnih poslancev, ki so imeli pomembne politične funkcije. M. Natlačen je bil ob izvolitvi podnačelnik SLS oziroma namestnik njenega voditelja dr. Antona Korošca v Sloveniji in je imel zato vodilno vlogo pri usklajevanju delovanja slovenskih oblastnih samouprav. J. Leskovar je bil prav tako funkcionar SLS in župan mesta Maribor. M. Kranjc je bil v dvajsetih letih tajnik SLS v Mariboru in Ljubljani. A. Kramer je bil kot funkcionar liberalne stranke poslanec v ustavodajni in narodni skupščini, minister ter glavni urednik časnika *Jutro*. D. Puc pa je več let vodil ljubljanski mestni svet.¹¹ S svojo strokovno in politično dejavnostjo so bili pravniki – oblastni poslanci usposobljeni za opravljanje odgovornih funkcij v oblastnih samoupravah.

Na konstitutivnih sejah 23. februarja 1927 je SLS svojo absolutno zmago izrabila za prevzem vseh vodstvenih funkcij v obeh samoupravah. Za predsednika ljubljanske oblastne skupščine je bil izvoljen M. Natlačen, za predsednika mariborske oblastne skupščine pa J. Leskovar. Natlačen je ob prevzemu predsedniške funkcije posebej poudaril, da smatra skupščino »za naravno in pravno naslednico bivšega deželnega zbora kranjskega« in da SLS ostaja zvesta svojemu programu. Zato si bo prizadeval za združeno Slovenijo in za zakonodajne pristojnosti njenega parlamentarnega zastopstva. Predstavnik poslanskega kluba SLS je poudaril, da je »tesen delokrog« oblastnih samouprav le prvi korak k avtonomiji. Predstavniki opozicije so v programskih izjavah zagotovili svoje lojalno sodelovanje pri delovanju oblastnih skupščin, Kramer pa je posebej poudaril, da se morajo omejiti na izvajanje gospodarskih, socialnih in kulturnih nalog, ne smejo pa obravnavati političnih zadev, za katere je pooblaščen le narodna skupščina v Beogradu. Enake in podobne programske izjave so bile podane tudi v mariborski oblastni skupščini.

Že pri volitvah petčlanskih oblastnih odborov je prišlo do prvih medstrankarskih spopadov. Glede na njune pomembne pristojnosti je hotela imeti v njih predstavnika tudi opozicija. Toda SLS je izrabila možnost izvolitve oblastnih odborov po večinskem

10 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 107, 108, 475–77.

11 Vsi biografski podatki so iz velikega slovenskega biografskega leksikona *Osebnosti*, 1–2 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008).

načelu, kar ji je dovoljeval začasni poslovnik ministra za notranje zadeve. Oba predsednika oblastnih skupščin sta bila izvoljena tudi za predsednika oblastnih odborov. V ljubljanski oblastni odbor sta bila za člana izvoljena tudi pravnik Adlešič in Milavec, člana mariborskega oblastnega odbora pa sta postala tudi Kranjc in Veble. Politični spopadi so se razvneli tudi v razpravi o volitvah treh petčlanskih stalnih skupščinskih odsekov, v katerih je dobila opozicija po enega predstavnika. V ljubljanski oblastni skupščini je bil v finančni odsek izvoljen tudi Kramer, člani uredbodajnega odseka so postali Adlešič, Česnik in Puc, njegov predsednik pa je bil nekdanji deželnozborski in državnozborski poslanec prof. Evgen Jarc. Mariborska oblastna skupščina je za predsednika finančnega odseka izvolila Vebleta, za predsednika uredbodajnega odseka pa Ogrizka, v njem pa sta bila člana še pravnik Ravnik in Šebeštjan. Na Ogrizkov predlog je skupščina izvolila še šestčlanski odsek za poslovnik, v katerega so bili izvoljeni štirje pravniki.¹² Pravniki so v obeh oblastnih skupščinah in odborih prevzeli funkcije, ki so bile pomembne za njihovo uspešno delovanje.

Sodelovanje pravnikov pri oblikovanju skupščinskih poslovnikov

Funkcionarji in pravniki SLS so že v pripravah na sklic I. zasedanja oblikovali enoten poslovnik za obe oblastni skupščini. Razprave o njem so se začele takoj po konstitutivnih sejah. Predlog poslovnika je v 79 členih zelo podrobno določal način vodenja in poteka sej, volitve skupščinskih organov ter pravice in dolžnosti poslancev. O njem sta najprej razpravljala uredbodajni odbor ljubljanske oblastne skupščine in odbor za poslovnik mariborske oblastne skupščine, sledila pa je načelna in podrobna razprava na plenarnih sejah. Poročevalca v obeh skupščinah sta poudarila, da osnutek poslovnika temelji na pozitivnih izkušnjah poslovnikov nekdanjega deželnega zbora za Kranjsko in dunajskega državnega zbora, narodne skupščine in prakse poslancev v Beogradu ter začasnega ministrovega poslovnika. Posebej je njegov namen zagotoviti racionalno delovanje oblastnih skupščin in onemogočiti obstrukcijo. To pa je imelo za posledico tudi določila, ki so privilegirala večino in omejevala vlogo opozicije, kar je povzročilo njeno burno odzivanje.

V obeh skupščinah so največ nasprotovanja povzročili člani, ki so dajali velika pooblastila predsedniku pri vodenju sej, uveljavili večinsko načelo za volitve predsedstva in oblastnega odbora, določali omejitve govorov poslancev, posebej tudi možnost za njihove prekinitve z večinskim izglasovanjem prehoda na nadaljnjo točko dnevnega reda, visoko število potrebnih podpornikov za vložitev nujnih predlogov, ki jih je morala skupščina prednostno obravnavati, in za poslanska vprašanja – interpelacije.

12 Stenografska zapisnika 1. seje ljubljanske in mariborske oblastne skupščine, 23. 2. 1927. Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 355–396, dok. 1–2. Slovenec, 24. 2. 1927, 44. Stenografski in skrajšani uradni zapisniki sej ljubljanske oblastne skupščine (1927–1928) so v Arhivu Republike Slovenije v fondu ljubljanskega oblastnega odbora, št. 92. Stenografski in uradni zapisniki sej mariborske oblastne skupščine pa so v ARS v fondu mariborskega oblastnega odbora, št. 93.

V mariborski oblastni skupščini je predsednik odbora Kranjc te omejitve utemeljeval s potrebo, da se skupščina osredotoči le na »najpomembnejše«, zahtevali pa naj bi jih tudi finančni razlogi. Bolj temeljito je sporne člene zagovarjal Jarc v ljubljanski oblastni skupščini. Poudaril je, da mora moderni parlament »sam v sebi združevati disciplino in delazmožnost«, hkrati pa uveljaviti avtoriteto predsednika in večine, ki je odgovorna za uspešno delovanje skupščine. Zato je tudi upravičena do izvolitve skupščinskega predsedstva in oblastnega odbora iz njenih vrst, opozicija pa ima možnost, da izvaja nadzor v odsekih za posamezna delovna področja, za katere veljajo proporcionalne volitve, ter naj nanje prenese težišče delovanja. Predstavnik opozicije Kramer in Puc sta poudarila, da poslovnik omogoča odločanje le večini, kar sta označila za spreminjanje parlamentarizma v »strankarsko diktaturo«. Tudi oblastnemu odboru preti nevarnost, da bo »postal strankarska institucija SLS«, ker njegovega dela ne sme nihče nadzirati. S poslovníkom se »izrablja pravo majoritete v nasilje nad manjšino«, izigravanje proporca pa je posmeh parlamentarizmu in demokraciji. Opozicijske obtožbe je kot neustrezne zavračal zlasti Adlešič, ki je za omejitvene člene poudaril, da želijo z njimi preprečiti »kilometerske govore za ščuvanje množic« in onemogočiti brezplodno obstrukcijo. Večina je odklonila vse opozicijske predloge za spremembe poslovnika in uveljavila celo določilo, da mora nujne predloge s podpisom podpreti 15 poslancev, manjšina pa je imela le 12 poslancev. Tudi v mariborski oblastni skupščini je opozicija ostro kritizirala člene, ki so privilegirali večino. Ta je bila v nasprotju z ljubljansko skupščino popustljivejša do opozicije z 22 poslanci. Ta je dosegla popravke četrtnine členov, njen najpomembnejši dosežek pa je bila določitev podpore le desetih poslancev za nujne predloge,¹³ kar je opozicija kasneje zlasti v političnih razpravah tudi izrabila.

Z absolutno večino sprejeta poslovnika¹⁴ sta omogočila tudi ustanavljanje novih odsekov za posamezna delovna področja. Poleg navedenih treh stalnih odsekov je mariborska oblastna skupščina ustanovila še odseka za socialno-politične zadeve in kmetijstvo, ljubljanska oblastna skupščina pa tudi še odseka za obrt in trgovino ter javna dela. V njej je v desetčlanskih odsekih opozicija dobila po dva zastopnika, mariborska oblastna skupščina pa je v devetčlanskih odsekih za opozicijo določila po tri mesta. V vseh odsekih oblastnih skupščin so dobili pomembno zastopstvo tudi pravniki.¹⁵

Poslovnika sta še bolj utrdila dominantno vlogo SLS v obeh oblastnih skupščinah in zmanjševala opoziciji možnosti za delovanje, bila pa sta pomembno dejanje

13 SIAS 92, f. 34, Zapisnik 3. in 4. seje ljubljanske oblastne skupščine, 28. 2. 1927. SI AS 93, f. 34, Stenografski zapisnik 3. seje mariborske oblastne skupščine, 25. 2. 1927.

14 *Poslovnik ljubljanske oblastne skupščine, sklenjen na skupščinski seji dne 28. februarja* (Ljubljana: samozaložba ljubljanske oblastne skupščine, 1927). *Poslovnik oblastne skupščine mariborske oblasti kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Mariboru* (Maribor, 1927).

15 V ljubljanski oblastni skupščini sta bila v odsek za proračun in finance izvoljena Adlešič in Kramer, v odsek za oblastne uredbe Adlešič, Česnik in Puc, predsednik odseka za zdravstvo in socialne zadeve je bil Adlešič, član pa Milavec. V mariborski oblastni skupščini je bil načelnik odseka za proračun in finance Veble in član Goričan, v odseku za uredbe je bil načelnik Ogrizek, poročevalec B. Schaubach ter člana Novak in Ravnik, po njegovem odstopu julija 1927 pa odvetnik dr. Lothar Mühleisen (Politično in gospodarsko društvo Nemcev v Sloveniji), v odseku za socialno politiko pa je postal član Odič. – Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 476, 479.

v uveljavljanju slovenskega parlamentarizma. Omogočala sta usklajeno delovanje obeh oblastnih skupščin, ki pa nista imeli najpomembnejših pristojnosti parlamentarnih zastopstev, da bi bili njuni sklepi na proračunskem in uredbodajnem področju dokončni. To pristojnost sta imela minister za finance in državni svet v Beogradu. Vlada je za izvajanje neposrednega nadzora oblastnih samouprav določila velike župane. Ti so po navodilih ministrstev vodili občo državno upravo v oblasteh, bili pa so tudi politični predstavniki vlade v odnosu do oblastnih samouprav. Za izvajanje nadzora državne uprave nad oblastnimi samoupravami jim je zakon določil številne pristojnosti, najpomembnejša pa je bila pravica velikih županov, da ustavijo izvršitev vsakega sklepa samoupravnih organov, ki naj ne bi bil utemeljen v ustavi in zakonih. Končno odločitev o ustreznosti presoje velikega župana pa je imel kot najvišji organ državni svet.¹⁶

SLS je morala za uveljavitev svoje dominantne vloge v oblastnih samoupravah doseči tudi zamenjavo dotedanjih velikih županov iz SDS s svojimi privrženci. To je kot vladna stranka dosegla konec februarja 1927, ko je kralj Aleksander za velikega župana ljubljanske oblasti imenoval dr. Frana Vodopivca, v mariborski oblasti pa je to najvišjo funkcijo prevzel dr. Fran Schaubach.¹⁷ Tako je bil izpolnjen temeljni kadrovski pogoj za usklajeno delovanje državne uprave in oblastne samouprave v Sloveniji, SLS pa je v njej uveljavila oblastno dominacijo na upravnem in samoupravnem področju. Začelo se je plodno sodelovanje med oblastnima samoupravama in velikima županoma, ki sta oblastnima odboroma izročila opravljanje nadzorne funkcije med okrajnimi in oblastnimi samoupravami ter jima postopoma izročila tudi nekdanje deželno premoženje.¹⁸

Velik prispevek pravnikov k uspešni uredbodajni dejavnosti slovenskih oblastnih skupščin

Ljubljanska in mariborska oblastna skupščina sta si za uspešno delovanje oblastnih samouprav na proračunskem in uredbodajnem področju prizadevali svoje omejene pristojnosti čim bolj razširiti in udejanjati na parlamentarni način. Za usklajeno delovanje obeh oblastnih samouprav pa sta zadolžili zlasti oblastna odbora, ki sta se občasno sestajala in na skupnih sejah oblikovala predloge za čim bolj enotno reševanje perečih proračunskih in uredbodajnih zadev.¹⁹

Poglavitna naloga oblastnih skupščin na začetku vsakega zasedanja je bilo sprejetje oblastnih proračunov za koledarsko leto. Glede na velik pomen proračunskih razprav je poslovnik podvojil čas za govore poslancev, potekale pa so podobno kot v narodni skupščini. Čeprav je bilo težišče delovanja pravnikov uredbodajna dejavnost, pa je

16 *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, 15. S. 1922, 49, Zakon o občni upravi.

17 Veliki župani ljubljanske oblasti od leta 1922 do februarja 1927 so bili dr. Vilko Baltič, dr. Miroslav Lukan, Teodor Šporn, dr. Franc Vodopivec, ki je bil krajši čas tudi veliki župan mariborske oblasti, v njej pa je bil prvi veliki župan dr. Miroslav Ploj, zadnji pa dr. Otmar Pirkmajer, vsi privrženci liberalnega političnega tabora. – Dragotin Trstenjak, *Uprava v Sloveniji, Spominski zbornik Slovenije* (Ljubljana: Založba Jubilej, 1939), 112.

18 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 153.

19 SI AS 93, f. 12, Zapisniki skupnih sej ljubljanskega in mariborskega oblastnega odbora 1927–1928.

bila večina zelo aktivna tudi v proračunskih razpravah, posebej tisti, ki so bili člani finančnega odseka, in tisti, ki so sodelovali pri oblikovanju proračunov v oblastnih odborih. V njih so bili tudi pravniki, zadolženi za posamezne resorje.²⁰ Odborniki so morali v podrobni razpravi na plenarnih sejah utemeljevati finančna sredstva za zadeve iz svojih resorjev. Iz stenografskih zapisnikov se vidi, da so bili v proračunskih razpravah dejavni poslanci večinske SLS in tudi opozicije. Prvi proračun za leto 1927 je minister za finance kljub temeljitim parlamentarnim razpravam potrdil v tako zmanjšanim obsegu, da slovenski oblastni samoupravi prvo leto svojega delovanja nista mogli uspešno izvajati svojih nalog. To se je zgodilo v času nekajmesečne izločitve SLS iz vlade. Pokazalo se je, da bosta slovenski oblastni samoupravi lahko skrbeli za zadostna gmotna sredstva za svoje dejavnosti le ob vplivu SLS kot vladne stranke na ministrove odločitve pri potrjevanju proračuna.²¹

SLS si je vladni položaj spet zagotovila po sporazumu z NRS julija 1927 in po absolutni zmagi na septembrskih parlamentarnih volitvah je imela ministra v osrednji vladi, v kateri je nato sodelovala štiri leta.²² V njej je bila pomembnejši dejavnik kot liberalne stranke in si je uspešno prizadevala zlasti za napredek oblastnih samoupravnih dejavnosti v Sloveniji. Po posredovanju predsednikov Natlačena in Leskovarja v Beogradu je vlada novembra 1927 iz svoje dotedanje pristojnosti petih ministrstev prav slovenskima oblastnima samoupravama prenesla največ dejavnosti in ustanov.²³ Z oblastnima proračunoma za leti 1928 in 1929 sta ljubljanska in mariborska oblastna skupščina med vsemi 33 oblastmi v državi poskrbeli za občutno izboljšanje gmotnega položaja vseh dejavnosti, ki sta jih prevzeli od države, v največji meri na zdravstvenem in socialnem področju, pri javnih gradnjah, v kmetijstvu in strokovnem šolstvu.²⁴

Zakon o oblastni in sreski samoupravi je dal oblastnim skupščinam pravico izdati oblastne uredbe o vseh zadevah iz njihove pristojnosti, toda z veliko omejitvijo, da lahko določajo le podrobne predpise za izvajanje zakonov na območju njihovih oblasti.²⁵ Toda slovenski oblastni samoupravi sta prevzeli številne zadeve in ustanove, za katere so v avstrijskem obdobju v skladu s svojimi avtonomističnimi pristojnostmi pravne temelje s svojimi zakoni določali deželni zbori. Obe oblastni skupščini sta ugotovili, da je za uspešno izvajanje samoupravnih dejavnosti nujna pridobitev pravice, da spreminjata ali prilagajata deželno zakonodajo novim razmeram.

20 V ljubljanskem oblastnem odboru je bil Adlešič zadolžen za javna dela, obrt in industrijo ter strokovno šolstvo, Milavec za kmetijstvo in zadružništvo, Natlačen pa za prosveto in kulturo, nadzor nad občinami in kadrovske zadeve. V mariborskem oblastnem odboru je Leskovar prevzel resor za javna dela, Kranjc za finance in zadružništvo, Veble za zdravstvo in socialno skrbstvo ter za nadzor nad občinami. – SI AS 92, f. 34, Zapisnika 1. in 2. seje ljubljanskega oblastnega odbora, 23. in 25. 2. 1927. SI AS 93, f. 12, Zapisnik 1. seje mariborskega oblastnega odbora 25. 2. 1927.

21 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 160–69 in 179.

22 Jurij Perovšek, »Blejski sporazum in Volitve v Narodno skupščino septembra 1927,« v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005), 301–04. Bojan Balkovec, »Slovenci v vladah Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in Kraljevine Jugoslavije (1918–1945),« v: *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941* (Ljubljana: Nova revija 1955), 455–57.

23 *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 13. 12. 1927, 123.

24 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 208–18, 274–87.

25 *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, 15. 5. 1922, Zakon o oblastni in sreski samoupravi.

Posredovanja predsednikov Natlačena in Leskovarja v Beogradu za razširitev uredbodajnih pristojnosti so ob podpori poslancev in ministra SLS dosegla »popoln uspeh«. ²⁶ Narodna skupščina je marca 1927 s finančnim zakonom izročila vso imovino bivših avstrijskih dežel slovenskima samoupravama, ljubljanska in mariborska oblastna skupščina pa sta dobili pravico, da z oblastnimi uredbami spreminjata, dopolnjujeta in razveljavljata bивše deželne zakone v mejah ustave in državnih zakonov. ²⁷ SLS je ob tem uspehu poudarila, da sta si s prenosom deželne imovine slovenski samoupravni zastopstvi pomembno izboljšali svoj gmotni položaj, razširitev njunih uredbodajnih pristojnosti pa pomeni tudi »tudi začetek faktične zakonodajne moči« in »prvi korak k zakonodajni avtonomiji«. ²⁸ S temi pomembnimi ugodnostmi in pristojnostmi sta slovenski oblastni samoupravi po mnenju hrvaškega časnika postali »država v državi«. ²⁹ Načelnik HSS Stjepan Radić je kot predsednik zagrebškega oblastnega odbora zaradi njih poslal protestno spomenico ministru za finance in v njej poudaril, da v državi »obstajajo de facto različni tipi oblastnih samouprav«. ³⁰

Slovenski oblastni samoupravi sta nato ugotovili, da nekaterih svojih nalog ne moreta uspešno izvajati brez pravice, da spreminjata tudi poprevratne naredbe Narodne in Deželne vlade za Slovenijo, ki so po 130. členu Vidovdanske ustave ohranile zakonsko moč. Predlog za novo razširitev uredbodajnih pristojnosti je izdelal ljubljanski oblastni odbor v sodelovanju z mariborskim oblastnim odborom, v narodni skupščini pa ga je utemeljil novi minister za notranje zadeve A. Korošec. V razpravi ga je S. Radić napadel, da »je v Sloveniji avtonomist, v Beogradu pa najhujši centralist«. ³¹

Večina je podprla določilo finančnega zakona za leti 1928/29, da slovenski oblastni skupščini lahko spreminjata devet naredb Narodne in Deželne vlade, mariborska pa tudi madžarski zakon o cestah. Najpomembnejša je bila pravica za spreminjanje naredbe Narodne vlade SHS v Ljubljani iz novembra 1918 o prehodni upravi v Sloveniji, ki je bila temeljni zakonski akt o organizaciji uprave in delovanju osrednjih ustanov v Sloveniji. Osem naredb Deželne vlade pa je urejalo predvsem občinske in okrajne zadeve. Brez njihovih sprememb oblastni samoupravi ne bi mogli uspešno izvajati nadzora nad občinskimi in okrajnimi samoupravami ter skrbeti za izboljšanje njihovega gmotnega položaja. ³² Mariborski veliki župan Fran Schaubach je poudaril, da je bil s to novo razširitvijo uredbodajnih dejavnosti mariborski, seveda enako ljubljanski, oblastni skupščini »de facto priznan značaj zakonodajnega telesa ...«. ³³

Že po pooblastilu za spreminjanje deželne zakonodaje so se začela prizadevanja za oblikovanje uredb, s katerimi bi uveljavili novo, čim bolj enotno, pravno in organizacijsko ureditev samoupravnih dejavnosti in ustanov. Na julijski seji 1927 sta ljubljanski in

26 Slovenec, 31. 3. 1927, 72.

27 Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, 26. 4. 1927, 45.

28 Slovenec, 1. 4. in 2. 4. 1927, 73 in 74.

29 Hrvatske novine, 13. 5. 1927.

30 SI AS 92, f. 3, Kopija spomenice zagrebškega oblastnega odbora z dne 2. 12. 1927.

31 Slovenec, 22. 3. 1928, Radić napada slovenski oblastni samoupravi.

32 Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, 27. 4. 1928, 41.

33 SI AS 93, f. 11, Stenografski zapisnik 1. seje III. zasedanja mariborske oblastne skupščine, 5. 11. 1928.

mariborski oblastni odbor za obravnavanje nekaterih skupnih zadev predlagala sklic seje obeh oblastnih skupščin v Celju, česar pa minister za notranje zadeve ni dovolil.³⁴ Ta prvi poskus skupne seje je tako kot nadaljnji pokazal, da vlada iz političnih razlogov ni pripravljena dovoliti takšne manifestacije združene Slovenije. V skladu z zakonom o oblastni samoupravi, ki je dovoljeval združitev dveh oblasti za reševanje pomembnih skupnih gospodarskih in kulturnih zadev, pa so vlada in velika župana dovoljevali mnoge druge oblike njunega sodelovanja. Mariborska oblastna skupščina je na julijski seji 1927 za spreminjanje različnih deželnih zakonodaj »po modernih razmerah« predlagala ustanovitev paritetnega uredbodajnega odbora z ljubljansko oblastno skupščino.³⁵ S to pobudo je želela tudi doseči sklic skupne seje obeh oblastnih skupščin v Celju, na kateri naj bi novi uredbodajni odbor predlagal sprejem skupščinskih odredb za obe slovenski oblasti. Ljubljanska oblastna skupščina je na novembrski seji leta 1927 z utemeljitvijo, da so številne gospodarske in kulturne zadeve »identične z onimi v mariborski oblasti«, in glede na zakonsko pravico do združitve dveh oblasti za reševanje skupnih nalog izvolila pet članov v »skupni uredbodajni odbor ljubljanske in mariborske oblasti« za spreminjanje deželne zakonodaje. Namen njegove ustanovitve je bil omogočiti »skupno in enotno« pripravljanje uredb za obravnavo na sejah obeh oblastnih skupščin.³⁶ Časnik *Slovenec* je poudaril, da sta skupščini tako ponovno manifestirali »za zedinjeno samoupravno Slovenijo«.³⁷ V desetčlanski skupni uredbodajni odbor je bilo izvoljenih kar sedem pravnikov.³⁸ To potrjuje, da so imeli pravniki v oblastnih skupščinah odločilno vlogo na uredbodajnem področju.

S 1. januarjem 1928 sta samoupravi ljubljanske in mariborske oblasti začeli izdajati tudi skupno uradno glasilo in uradni list *Samouprava*. V tem letu se je zelo okrepila tudi njuna uredbodajna dejavnost, še posebej po pridobitvi pravice do spreminjanja tudi poprevratnih naredb. Večino osnutkov novih uredb so oblikovali v Ljubljani in jih pošiljali mariborskemu oblastnemu odboru, ki je moral pri usklajevanju upoštevati kar štiri zakonodaje, štajerske in koroške deželne zakone ter madžarske zakone v Prekmurju in hrvaške v Medžimurju. Oblastna odbora sta se pri uredbodajni dejavnosti oprla tudi na svoje samoupravne urade, ki so se po pridobitvi novih pristojnosti številčno zelo razširili, v njih pa so bili poleg nižjih uslužbencev zaposleni tudi pravni in drugi strokovnjaki za različna delovna področja.³⁹ O uredbah so dokončno odločali oblastni poslanci v uredbodajnem odseku in na plenarnih sejah skupščin, pri čemer so bila posebej tehtna strokovna mnenja pravnikov.

Prvi pravni akt, ki naj bi ga sprejeli obe oblastni skupščini z enakim besedilom, je bila Uredba o agrarnih operacijah za ureditev perečih zadev na področju kmetijstva, za katero je osnutek pripravil ljubljanski oblastni odbor in ga poslal mariborskemu

34 *Slovenec*, 6. 7. 1927, 148. Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 175.

35 SI AS 93, f. 10, Stenografski zapisnik 7. seje I. zasedanja mariborske oblastne skupščine, 21. 7. 1927.

36 SI AS 92, f. 31, Stenografski zapisnik 1. seje II. zasedanja ljubljanske skupščine, 5. 11. 1927.

37 *Slovenec*, 6. 11. 1927, 252, Zlati dokument.

38 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 479.

39 V uradih ljubljanske oblastne samouprave je bilo leta 1929 ob njenem razpustu 97 zaposlenih, v mariborskih samoupravnih uradih pa je bilo 44 rednih in 16 pogodbenih uradnikov in nižjih nameščencev (Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 305.)

odboru, da ga predloži v sprejetje v svoji skupščini.⁴⁰ Toda mariborski oblastni odbor je za njeno obravnavo predlagal »skupno zakonito zborovanje obeh oblastnih skupščin«, ki naj bi »združeni predstavljali nekako skupščino Slovenije«. To naj bo tudi manifestacija za »enotnost Slovenije«. Ljubljanski oblastni odbor je v odgovoru na ta predlog poudaril, da je tudi on »za zjedinjeno Slovenijo«, vendar politične razmere v državi niso primerne, da bi lahko »skupaj zborovali obe skupščini«. ⁴¹ Zavedal se je tudi, da bi predlog za sklic »skupščine Slovenije« povzročil hude težave Korošcu, ki je prav v tem času začel opravljati nevhvaležno funkcijo ministra za notranje zadeve. Natlačen je bil kot njegov namestnik v Sloveniji z njim v rednih stikih in se posvetoval tudi glede pomembnih odločitev slovenskih oblastnih samouprav.

Neustreznost političnih razmer za zasedanje nekakšnega slovenskega parlamenta so nato v vsej ostrini pokazali tragični dogodki v narodni skupščini 20. junija 1928, ko je poslanec NRS ustrelil dva hrvaška poslanca, smrtno pa rani voditelja HSS Radića. Dejstvo, da je bil v času tega krvoprelitja Korošec notranji minister, v drugi polovici leta 1928 pa je bil celo predsednik vlade, je vplivalo tudi na opozicijsko dejavnost v slovenskih oblastnih skupščinah. Opozicija, od jeseni 1927 združena v Kmečko-demokratsko koalicijo,⁴² je na julijskih sejah mariborske oblastne skupščine in oktobrski seji ljubljanske oblastne skupščine svoje zahteve za obsodbo zločina v narodni skupščini, kar sta obe slovenski skupščini tudi storili, povezovala tudi s Korošcem kot odgovornim ministrom v času teh dogodkov. To je povzročilo hude politične spopade in obtožbe med večino in opozicijo, podobne kot v beograjski narodni skupščini. Predsednika skupščin sta skupaj s poslansko večino SLS s skrajnimi ukrepi, ki jih je dovoljeval poslovnik, onemogočila opoziciji protirežimsko dejavnost.⁴³

Ti veliki politični spopadi so negativno vplivali na delovanje slovenskih oblastnih skupščin. Tako mariborska oblastna skupščina več kot tri mesece po njih ni imela sej, kar je povzročilo zlasti zastoj v njeni uredbodajni dejavnosti, opozicija pa je bojkotirala tudi slavnostno sejo ob desetletnici prevrata ali »osvoboditve Slovenije«. Mariborski oblastni odbor je predlagal, da bi se obe skupščini sestali na svečani seji v Celju.⁴⁴ Toda Natlačen se je ob upoštevanju zaostrenih nacionalnopolitičnih razmer odločil za kompromis in je v Ljubljano povabil le mariborski oblastni odbor. Na slavnostni seji 29. oktobra je pozdravil predstavnike mariborske oblastne samouprave, »ki prvikrat s svojo navzočnostjo pri naši skupni seji manifestirajo za zjedinjeno Slovenijo«. V govoru je poudaril pomembne dosežke obeh slovenskih samouprav, ki pa bi bili neprimerno večji, »ako se poleg čimvečje proširitve samoupravnih

40 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 454–56, dok. 11, Uredba o agrarnih operacijah v ljubljanski in mariborski oblasti z dne 16. marca 1928.

41 SIAS 92, f. 4, Dopis mariborskega oblastnega odbora, 12. 3. 1928, št. 880; koncept odgovora je napisal vodja oblastnega urada dr. Fran Logar. – Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 453, dok. 10.

42 Jurij Perovšek, »Strelji v Narodni skupščini 20. junija 1928,« v: *Slovenska novejša zgodovina*, 312–15.

43 SIAS 93, f. 10, Stenografska zapisnika 11. in 12. seje II. zasedanja mariborske oblastne skupščine, 17. in 18. 7. 1928. SIAS 92, f. 31, Stenografski zapisnik 12. seje II. zasedanja ljubljanske oblastne skupščine, 29. 10. 1928.

44 SIAS 93, f. 12, Zapisnik 43. seje mariborskega oblastnega odbora 16. 10. 1928.

kompetenc« uresniči tudi »veliki ideal vseh Slovencev, ako dosežemo zjedinjeno Slovenijo«. ⁴⁵

Ljubljanska in mariborska oblastna skupščina sta se na zadnjih sejah konec leta 1928 posvetili predvsem uredbodajni dejavnosti. J. Leskovar se je na zadnji novembrski seji, na kateri so sprejeli sedem uredb, zahvalil poslancem za »stvarno debato«. ⁴⁶ M. Natlačen pa je po sprejetju trinajstih uredb na zadnjih novembrskih sejah poudaril, da je oblastna skupščina »izvršila ogromno zakonodajno delo«, kar je »vsekako uspeh, na katerega bi bil lahko ponosen marsikateri evropski parlament«. ⁴⁷

S kraljevo šestojanuarsko diktaturo leta 1929 je bilo delovanje oblastnih skupščin in odborov končano. Natlačen in Leskovar sta bila imenovana za komisarja oblastnih samouprav z nalogo, da opravljata posle dotedanjih samoupravnih organov pod nadzorstvom velikih županov. ⁴⁸ Zlasti vključitev Korošca v prvo vlado šestojanuarskega režima je vplivala, da sta Natlačen in Leskovar lahko uspešno izvajala program, ki sta ga sprejeli slovenski oblastni skupščini konec leta 1928, vse do oblikovanja Dravske banovine jeseni 1929. ⁴⁹

Komisar Natlačen je v spomenici osrednji vladi posebej poudaril, da je bila ljubljanska oblastna samouprava »v polnem obsegu dozorela svojim nalogam na uredbodajnem področju«. Ljubljanska oblastna skupščina je v uradnem listu *Samouprava* leta 1928 objavila 33 uredb, mariborska oblastna skupščina pa 22 uredb, kar je bila zlasti posledica njenih težav pri usklajevanju različnih zakonodaj. ⁵⁰ Natlačen in Leskovar sta v *Samoupravi*, ki je izhajala do oktobra 1929, objavila še 17 uredb in pravilnikov, ki so jih sprejeli oblastni skupščini in oblastna odbora pred razpustom. Strokovni referenti oblastne samouprave in velikega županstva, med katerimi so bili tudi pravniki, so na skupnih sejah pod predsedstvom komisarjev sprejeli še 12 novih oblastnih uredb in pravilnikov, ki sta jih velika župana objavila v uradnem listu. ⁵¹

Pristojnosti slovenskih oblastnih skupščin za spreminjanje stare deželne zakonodaje in poprevratnih zakonskih naredb so omogočile velik razmah njune uredbodajne dejavnosti. Nove uredbe so bistveno izboljšale pravno ureditev in organiziranost samoupravnih dejavnosti in ustanov, nekatere uredbe pa so omogočale tudi učinkovitejše delovanje samouprav na občinski in okrajni ravni. Vse to uredbodajno delo je bilo pomembno za uspešen razvoj Slovenije, za kar imajo posebne zasluge pravniki s prizadevnim opravljanjem svojih funkcij v oblastnih samoupravah.

45 SI AS 92, f. 33, Stenografski zapisnik 12. seje II. zasedanja ljubljanske oblastne skupščine, 29. 10. 1928. Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 464–69, dok. 15.

46 SI AS 93, f. 10, Stenografski zapisnik s 5. seje III. zasedanja mariborske oblastne skupščine, 10. 11. 1928.

47 SI AS 92, f. 31, Stenografski zapisnik s 7. seje III. zasedanja ljubljanske oblastne skupščine, 21. 11. 1928.

48 *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 17. 1. 1929, Zakon o izpremembah zakona o občinskih in oblastnih samoupravah. Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 303, 304.

49 *Ibid.*, 306–25.

50 *Ibid.*, 348.

51 *Ibid.*, 313.

Številni pravniki, predstavniki mest in okrajev v banskem svetu Dravske banovine 1930–1941

Kralj Aleksander je jeseni 1929 z zakonom o preimenovanju države v Kraljevino Jugoslavijo in njeni razdelitvi na nove upravne enote banovine⁵² ter o banski upravi⁵³ še utrdil unitaristično in centralistično državno ureditev. Združitev ljubljanske in mariborske oblasti v Dravsko banovino ter konec uspešnega in delno tudi avtonomnega delovanja oblastnih samouprav pomenita veliko prelomnico v razvoju Slovenije med vojnama. Ban je kot njen najvišji funkcionar poleg upravnih prevzel tudi dotedanje samoupravne pristojnosti. Samo določilo o ustanovitvi banskega sveta kot banovega posvetovalnega organa pri oblikovanju banovinskih proračunov za gospodarsko-socialne in prosvetno-kulturne dejavnosti, ki so jih dotlej izvajale oblastne samouprave, je nakazovalo tudi možnost širšega vpliva na njegove odločitve.

Predsednik vlade in minister za notranje zadeve general Petar Živković je po zakonskem pooblastilu junija 1930 izdal Pravilnik o organizaciji in delu banskih svetov, s katerim je delno omilil sistem birokratskega odločanja bana in banske uprave. Končna odobritev proračuna je bila tako kot pri oblastnih samoupravah pristojnost ministra za finance. Banski svetniki so lahko svoja stališča in predloge glede banovinskega proračuna posredovali banu ne le za posamezna mesta in okraje – sreze, ki so jih zastopali, temveč tudi za celo banovino. Banski svet se je lahko sestal na rednem zasedanju za največ 15 dni v začetku vsakega leta za obravnavo banovinskega proračuna. Tega je skupaj z bansko upravo sestavil ban, ki je tudi vodil seje banskega sveta.⁵⁴ Skromne pristojnosti banskih svetov pa je Živković pred začetkom njihovega delovanja še dodatno omejil. Pri obravnavi proračunov je prepovedal delitev na načelno in podrobno razpravo ter glasovanje o njih. Banski svetniki so morali svoje sodelovanje v proračunskih razpravah omejiti le na posredovanje potreb okrajev in mest, ki so jih zastopali, te pa »bo ban po svoji uvidevnosti upošteval ali ne«⁵⁵.

Banski svetniki so imeli v primerjavi z oblastnimi skupščinami bistveno manjše pristojnosti. Posebej moramo poudariti, da niso imeli uredbodajnih pristojnosti, ki jih je slovenskima uredbodajnim skupščinama uspelo razširiti tudi na zakonodajno področje, pri njihovem udejanjenju pa so imeli pomembno vlogo zlasti pravniki. Oktroirana septembrska ustava iz leta 1931⁵⁶ je vsebovala tudi določila o samoupravnih pristojnostih banovin po zgledu oblastnih samouprav, toda nobena vlada ni te pomembne omilitve centralizma uveljavila z razpisom volitev v banovinske svete. Edina razširitev pristojnosti banskih svetnikov po njej je bila pridobitev pravice, da volijo senatorje.⁵⁷

52 *Uradni list dravske banovine*, 9. 10. 1929, 100.

53 *Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine*, 20. 11. 1929, 1.

54 *Ibid.*, 20. 8. 1930, 19.

55 *SIAS* 77, f. 1, Okrožnica ministra za notranje zadeve z dne 18. 10. 1930.

56 *Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine*, 10. 9. 1931, 53.

57 Zakon o volitvah članov senata kot zgornjega doma osrednjega parlamenta je določal, da senatorje volijo poslanci narodne skupščine kot prvega parlamentarnega doma, banski svetniki in načelniki občin (Bojan Balkovec, »*Vsi na*

Različne predstavniške vloge oblastnih skupščin in banskih svetov pa izhajajo tudi iz dejstva, da so bili oblastni poslanci voljeni, banske svetnike pa je imel pravico imenovati minister za notranje zadeve izmed oseb, ki morejo »po strokovni izobrazbi« ali »s svojim svetom najbolj služiti interesom banovine«. V banskem svetu so morali biti s po enim predstavnikom zastopani vsi okraji in mesta z nad 3000 prebivalci, število mestnih predstavnikov pa se je glede na število prebivalcev lahko povečalo na največ štiri.⁵⁸ Skladno s temi določili je imel prvi banski svet Dravske banovine 24 predstavnikov okrajev in 16 zastopnikov mest. Glede na upravne spremembe pa se je do konca tridesetih let število banskih svetnikov povečalo na 50, od katerih je ena polovica zastopala okraje, druga polovica pa mesta.⁵⁹

Ker so banske svetnike imenovali ministri za notranje zadeve na predlog vsakokratnih banov, je imela njihova sestava režimski značaj. Glede pripadnosti političnim strankam pred njihovo prepovedjo s šestojanuarsko diktaturo⁶⁰ je bi le prvi banski svet Dravske banovine sestavljen pluralno. V času njegovega imenovanja je bil Korošec minister v Živkovičevi vladi. V prvi sestavi so prevladovali liberalni privrženci unitarizma in centralizma, toda dve petini je bilo nekdanjih članov SLS. Ti pa so odstopili, potem ko je ob kraljevi oktroirani ustavi iz osrednje vlade izstopil predstavnik SLS, vanjo pa sta iz Slovenije vstopila predstavnika bivših Samostojne demokratske stranke in Slovenske kmečke stranke. Njuni privrženci so bili nato imenovani tudi v banski svet Dravske banovine. Po vstopu A. Korošca v osrednjo vlado sredi leta 1935 pa je kot minister za notranje zadeve vanj imenoval privržence nekdanje SLS.

Hkrati s spremembami v osrednji vladi je monarh imenoval tudi nove bane in njihove pomočnike. Prvemu banu inž. Dušanu Sernecu so za obdobje 1930–1935 sledili dr. Drago Marušič iz nekdanje SKS, v prvi polovici leta 1935 pa dr. Dinko Puc iz nekdanje SDS, nato pa je do okupacije leta 1941 funkcijo bana opravljal dr. Marko Natlačen iz nekdanje SLS. V prvi polovici tridesetih let je bil pomočnik bana dr. Otmar Pirkmajer (SDS), v letih od 1935 do 1941 pa dr. Stanko Majcen (SLS). Poleg banov in njihovih pomočnikov so bili tudi vsi načelniki splošnega in upravnega oddelka banske uprave pravniki.⁶¹

Ti pa so bili glede na poklicni kriterij za posestniki druga največja skupina banskih svetnikov. V banskem svetu (1930–1941) je daljše ali krajše obdobje delovalo 32 pravnikov, med njimi 21 odvetnikov in pet notarjev. Število pravnikov v njem je bilo skoraj enako v obdobju prevlade liberalnega političnega tabora oz. Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije od leta 1931, po letu 1933 Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) – v prvi polovici tridesetih let kot od sredine leta 1935 do 1941 –, ko so bili v njem skoraj izključno pripadniki nekdanje SLS, vključeni v novo režimsko

noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša: volilna teorija in praksa v prvi Jugoslaviji (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011), 110, 111. *Zakon o volitvah senatorjev* (Ljubljana: Merkur, 1931.)

58 *Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine*, 31. 3. 1930, 45.

59 Vladimir Kološa, *Banski svet Dravske banovine 1931–1941* (Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1980), 7.

60 SLS je tudi po »formalni ukinitvi živela in delovala dalje«. Gl. Jure Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935* (Ljubljana: Modrijan, 2007), 81.

Politične stranke so po letu 1929 vezi s svojimi privrženci vzdrževale zlasti s pomočjo časopisja.

61 Gašper Šmid, *Uprava Dravske banovine 1929–1941* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003), 63–67, 123–25.

stranko Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ). Edino odvetnik dr. Ivan Sajovic kot predstavnik mesta Kočevje je bil oblastni poslanec od leta 1930 do 1941, ker je bil funkcionar Narodne radikalne stranke, ta pa je bila v sestavi obeh režimski strank. Več kot dve tretjini pravnikov je bilo zastopnikov mest, le osem pa jih je opravljalo funkcijo banskih svetnikov kot predstavnikov okrajev.

V pravi polovici tridesetih let so bili kot predstavniki večjih mest hkrati tudi župani odvetniki dr. Alojzij Juvan, dr. Franjo Lipold (Maribor), dr. Alojzij Goričan (Celje) in dr. Josip Režek (Novo mesto), kot predstavniki okrajev in hkrati župani pa še dr. Alojz Bratkovič (Slovenj Gradec), dr. Franjo Roš (Laško) in notar Rado Jereb (Konjice). Med banskimi svetniki je bil tudi pomemben gospodarstvenik dr. Maks Obersnel, generalni tajnik Kranjske industrijske družbe na Jesenicah. V drugi polovici tridesetih let pa so bili kot člani JRZ ali bivše SLS za banske svetnike imenovani tudi odvetniki, za mesto Ljubljana župan dr. Juro Adlešič in dr. Josip Kamušič, Maribor sta zastopala dr. Josip Leskovar in dr. Fero Miler, Ptuj pa dr. Alojzij Visenjak. Do izvolitve za poslance leta 1938 so bili banski svetniki tudi odvetniki dr. Franc Bajlec, dr. Miloš Stare in dr. Demeter Weble ter dr. Fran Schaubach, ki je bil izvoljen za senatorja. Kot gospodarstvenik je bil banski svetnik tudi Adolf Golia, tajnik Zveze industrijcev.⁶² Ob tem naj opozorimo na kadrovsko povezanost banskega sveta in banske uprave z oblastnimi samoupravami. Nekdanja oblastna poslanca sta bila bana Puc in Natlačen, ki je bil skupaj z Leskovarjem na čelu slovenskih oblastnih samouprav, še štirje pravniki banski svetniki pa so bili tudi oblastni poslanci.⁶³

Dve obdobji v delovanju banskega sveta Dravske banovine in vloga pravnikov v njem

Leto 1935 je pomembna prelomnica v delovanju banskega sveta pri izvajanju nalog banovinskega gospodarstva ali nekdanjih samoupravnih dejavnosti in v prizadevanjih za udejanjanje čim večjih upravnih in samoupravnih pristojnosti, kar je bilo pogojeno z velikimi političnimi in gospodarskimi spremembami. Za prvo polovico tridesetih let je značilno, da so se vzporedno z rastjo gospodarske krize občutno zmanjševali banovinski proračuni. Nasprotno pa se je po letu 1935 začela gospodarska konjunktura, ki je omogočala precejšnje povišanje proračunskih sredstev. Dejstvo, da je imel Korošec v vladi ključno vlogo, pa je vplivalo na to, da so finančni ministri potrjevali proračune v višini, kot jih je sprejel banski svet. Dravska banovina pa je dobila tudi nekaj ugodnih državnih kreditov za naložbe. Spremenjene gospodarske in politične razmere so

62 Miroslav Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935: prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine* (Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006), 322–26. Miroslav Stiplovšek, »Strankarska sestava slovenskih predstavniških teles v prvi Jugoslaviji in njen vpliv na njihovo delovanje,« v: *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018), 137–54. Kološa, *Banski svet Dravske banovine*, 21–27.

63 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 480.

vplivale tudi na različno uspešnost in težišča delovanja banskega sveta in tudi banske uprave pri reševanju perečih problemov razvoja Slovenije. Ob tem naj poudarimo, da so banski svetniki pri obravnavi letnih proračunov poleg predlogov za financiranje nujnih del v okrajih in mestih, ki so jih zastopali, dajali tudi številne pobude za reševanje zadev vseslovenskega pomena. Natlačen pa je imel glede na boljše gmotne razmere tudi več možnosti kot liberalna predhodnika, da je upošteval predloge banskih svetnikov, toda po njihovem mnenju še vedno ne dovolj zadovoljivo.⁶⁴

Omejili se bomo le na nekaj dejavnosti banskega sveta, v katerih so imeli pomembno vlogo pravniki. V prvi polovici tridesetih let je banskim svetnikom uspelo svojo vlogo v proračunskih razpravah v primerjavi z Živkovičevimi naredbami precej razširiti. Banski svet se je v začetku leta 1933 po objavi Slovenske deklaracije ali Koroščevih punktacij SLS z zahtevo po državnopravnem federalizmu in zedinjeni Sloveniji opredelil glede državne ureditve.⁶⁵ Punktacije so v politični razpravi, ki je bila v banskem svetu prepovedana, odločno odklonili kot separatistične. Funkcionar JNS Lipold je ob tem poudaril namero vlade, da zgradi bansko upravo in bansko samoupravo »na bazi najširše dekoncentracije«. Toda Roš je k temu dodal, da ta ne bo šla tako daleč, kot želijo tisti, ki zahtevajo »nekako delitev naše Jugoslavije« in »avtonomijo za Slovenijo«. Tudi ban Marušič je poudaril nujnost čim večje decentralizacije oblasti z države na banovine, toda podban Pirkmajer je v obsežnem referatu opozoril, da je stopnja prenosa državnih pristojnosti na samouprave »eden najtežjih državnio-organizatoričnih problemov«. Iz teh razprav se vidi, da so banski svetniki in hkrati politični funkcionarji tudi v prizadevanjih za razširitev pristojnosti banovin upoštevali načela unitarističnega in centralističnega državnopravnega programa liberalnih strank. Banski svetniki liberalnega tabora so zaradi hudega poslabšanja gmotnih razmer za banovinske dejavnosti zahtevali povečanje vloge banskega sveta na finančnem področju, iz bojazni pred močjo katoliškega političnega tabora pa niso zahtevali volitev za banovinski svet.⁶⁶ Iz stenografskih zapisnikov sej banskega sveta se vidi, da so bili pravniki zelo dejavni tudi v razpravah o širših gospodarsko-finančnih zadevah, med njimi zlasti Maks Obrsnel, Franjo Lipold in Ivan Sajovic ter Franjo Roš, ki je bil tudi predsednik posebnega finančnega odseka banskega sveta.⁶⁷

Banski svet se je septembra 1933 sestal tudi na izrednem zasedanju za obravnavo izvršilne uredbe o izvedbi občinskih volitev, za kar ga je Zakon o občinah izjemoma pooblastil. Iz spolitiziranih razprav se vidi, da so se banski svetniki iz bojazni pred velikim vplivom katoliškega političnega tabora upirali izvedbi občinskih volitev. Lipold in Roš sta nastop kandidatov iz bivše SLS poskušala preprečiti in uveljaviti interese JNS s predlogom določila, da morajo vsi privoliti, da bodo ohranjali »državno in narodno edinstvo«. Minister za notranje zadeve je nato šele po izločitvi tega nedemokratičnega

64 Stiplovšek, *Banski svet*, 317–21.

65 Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, 169.

66 Miroslav Stiplovšek, »Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933,« *Zgodovinski časopis* 55, št. 2 (2001): 231–53. Jurij Perovšek, »Dravska banovina in banski svet,« v: *Slovenska novejša zgodovina*, 327–32.

67 SIAS 77, f. 1–9, Stenografski zapisniki sej banskega sveta.

amandmaja iz uredbe dovolil banu, da jo objavi.⁶⁸ Oktobrske občinske volitve so pokazale, da je bila bojazen upravičena, kajti kljub režimski stranki prilagojenemu volilnemu sistemu in njenemu volilnemu nasilju je v 54 občinah zmagala opozicijska SLS.⁶⁹

Minister za notranje zadeve pa je banski svet pooblastil tudi za sprejem uredbe o občinskih uslužbencih. O njih je temeljna določila vseboval že Zakon o občinah. Poročevalec posebnega odseka za preučitev uredbe Josip Režek je bil kot župan dober poznavalec te problematike. Na dveh plenarnih sejah februarja 1934 je bil zelo dejaven glede zagotovitve občinske avtonomije in ureditve problematike občinskih uslužbencev. V razpravah je prišlo do ostrih polemik in banski svetniki so osnutek uredbe dopolnili s številnimi amandmaji, zlasti za utrditev občinske avtonomije.⁷⁰ Poudarimo naj, da je uredbodajna dejavnost banskega sveta potekala po parlamentarnih metodah, v spolitiziranih razpravah pa so izstopali pravniki, ki so bili tudi funkcionarji JNS.

Banski svet v novi sestavi je začel delovati februarja 1936. Že na prvih sejah se je pokazalo, da bodo njegovi člani iz vrst bivše SLS bolj odločno kot predhodniki zagovarjali slovenske nacionalne interese na vseh področjih. Uvodoma je Josip Leskovar poudaril razliko glede dotedanjega liberalnega banskega sveta, kajti banski svetniki iz katoliškega tabora, čeprav so bili tudi imenovani, vendar imajo politično podporo večine slovenskih volivcev. Na prvem zasedanju je upokojeni vladni svetnik Franc Vidic (zastopnik mesta Kamnik) ostro kritiziral centralistično državno ureditev ter zahteval, da banski svet odločno protestira proti nameravani unifikaciji in monopolicizaciji učbenikov v državi, kajti njuno udejanjenje bi bilo škodljivo za slovensko šolstvo, slovenski jezik pa bi bil potisnjen na »postransko mesto«. Odvetnik Bajlec je zahteval večja državna sredstva za banovinski proračun in decentralizacijo uprave, ker je centralizem »popolnoma zavestna demontaža slovenskega gospodarstva in slovenske kulture«. Oba sta tudi oblikovala ustrezni resoluciji, ki so ju banski svetniki z glasovanjem soglasno podprli.⁷¹ Z resolucijami so obvezali bana, da jih je moral poslati vladi v Beograd, da je kot edina pristojna reševala te za Slovenijo pereče zadeve. Za drugo polovico tridesetih let je nato značilno, da so banski svetniki na vsakem zasedanju sprejeli številne resolucije za reševanje perečih gospodarsko-socialnih in prosvetno-kulturnih zadev v Dravski banovini kot tudi glede razširitve njenih pristojnosti.

Intenzivnost prizadevanj za reševanje perečih slovenskih problemov kaže že kvantitativni podatek, da je v obdobju 1936–1940 12 pravnikov banskih svetnikov oblikovalo 53 resolucij. V njih so zahtevali ali dali pobude zlasti za rešitev zadev vse-slovenskega pomena, le posamezne pa tudi za potrebe prebivalstva, ki so ga zastopali v banskem svetu. V resolucijah so za večja javna dela zahtevali kreditiranje države. Z njeno pomočjo naj bi čim prej odpravili posledice velike gospodarske krize, posebej s sanacijo denarnih zavodov. Socialne razmere naj bi izboljšali s pospešenim odpravljanjem brezposelnosti. Zavzemali so se tudi za razširitev delovanja zdravstvenih, šolskih

68 SI AS 77, f. 6, Stenografski zapisnik 1. in 2. seje IV. izrednega zasedanja banskega sveta, 4. in 5. 9. 1933.

69 Jure Gašparič, »Občinske volitve v Dravski banovini 15. oktobra 1933 in nekdanja Slovenska ljudska stranka,« *Zgodovinski časopis* 58, št. 1–2 (2004): 56.

70 SI AS 77, f. 6, Stenografski zapisnik 9. in 10. seje V. zasedanja banskega sveta, 14. in 15. 2. 1934.

71 SI AS 77, f. 10, Stenografski zapisnik 3. seje VII. zasedanja banskega sveta, 19. 2. 1936.

in kulturnih ustanov. Osrednje oblasti pa so tudi opozorili, da ne smejo zapostavljati slovenščine v uradnem poslovanju. Med predlagatelji teh resolucij so bili najbolj dejavni Adlešič, Kamušič, Leskovar, Veble in Bajlec. Adlešič je predlagal tudi ustanovitev Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ravnikar pa izboljšanje položaja slovenske univerze in izpopolnitev osrednje državne bolnišnice v Ljubljani.⁷²

Stalnica na zasedanjih banskega sveta so bile zlasti zahteve za čimprejšnjo decentralizacijo ter povečanje pristojnosti banovine in banskega sveta.⁷³ Ob tem naj poudarimo, da je Natlačenu uspelo doseči precej samostojno oziroma avtonomno delovanje banske uprave Dravske banovine, kar mu je osrednja vlada dovolila kot nagrado za vstop bivše SLS v JRZ. Toda na zasedanjih od leta 1938 do 1940 se je nezadovoljstvo banskih svetnikov stopnjevalo zaradi nemoči, da bi s pomočjo proračuna zagotovili še boljši gmotni položaj banovinskih dejavnosti. Kritizirali so državne ukrepe, s katerimi so bili Dravski banovini odvzeti nekateri finančni viri. Leskovar je zato v resolucijah stopnjeval avtonomistične zahteve banskega sveta. Ob reševanju hrvaškega vprašanja leta 1939 je z resolucijo, ki so jo podprli vsi banski svetniki, zahteval tudi ureditev državnopravnega položaja za Slovence.⁷⁴ Po ustanovitvi Banovine Hrvaške je banovinski svet JRZ septembra 1939 sprejel resolucijo o čimprejšnji ustanovitvi Banovine Slovenije. Vlada je nato za udejanjenje te zahteve imenovala štiričlansko komisijo, v kateri sta bila iz Slovenije pravnik minister dr. Miha Krek in pomočnik bana Majcen.⁷⁵ Zahtevo za njeno ustanovitev je na februarjem zasedanju leta 1940 obširno utemeljil Leskovar in posebej poudaril, da je banski svet »tolmač odločne volje in zahteve vseh Slovencev«. ⁷⁶ Medtem so po hrvaškem zgledu izdelali vse temeljne uredbe za ustanovitev banovine Slovenije, tudi o voljenem banovinskem zboru z zakonodajnimi pristojnostmi. Januarja 1940 je ban Natlačen zadolžil upravni oddelek, da skupaj s strokovnjaki drugih oddelkov oblikuje tudi uredbo o prenosu pristojnosti s posameznih ministrstev na banovino Slovenijo.⁷⁷ Toda zlasti zaradi vojne nevarnosti so bile priprave na ustanovitev banovine Slovenije, v katerih so imeli pomembno vlogo tudi pravniki iz banske uprave, prekinjene, kar je bil velik udarec za katoliški politični tabor.⁷⁸

Dodamo naj še, da je banski svet tudi v drugi polovici tridesetih let opravil nekaj uredbodajnih nalog po posebnih pooblastilih. Pri spremembah uredb o občinskih volitvah in občinskih uslužbencih je šlo le za prilagajanje nekaterih določil novemu režimu, z izboljšanjem viničarskega reda pa se je SLS-JRZ oddolžila svojim privržencem med viničarji.⁷⁹

72 Kološa, *Banski svet Dravske banovine*, 63–94.

73 Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 291–316. Jurij Perovšek, »Avtonomistična prizadevanja banskega sveta Dravske banovine,« v: *Slovenska novejša zgodovina*, 396, 397.

74 SI AS 77, f. 13, Stenografski zapisnik 6. seje X. zasedanja banskega sveta, 18. 2. 1939.

75 *Slovenec*, 12. 9. in 15. 9. 1939, 208 in 211.

76 SI AS, f. 14, Stenografski zapisnik 6. seje XII. zasedanja banskega sveta, 17. 2. 1940

77 Šmid, *Uprava Dravske banovine*, 101–04.

78 Jurij Perovšek, »Jugoslovanska nacionalna stranka in vprašanje slovenske banovine 1939–1941,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 62, št. 3 (2002), 52. Miroslav Stiplovšek, *Višek avtonomističnih prizadevanj banskega sveta Dravske banovine leta 1940 z zahtevo za ustanovitev banovine Slovenije po hrvaškem zgledu. Med srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik* (Ljubljana: Založba ZRC, 2006), 550, 551.

79 Stiplovšek, *Banski svet*, 316.

V obdobju med vojnama so v Sloveniji kot predstavniška telesa delovali ljubljanska in mariborska oblastna skupščina ter banski svet Dravske banovine, v njih pa so bili dejavni tudi številni pravniki. Z opravljanjem pomembnih funkcij v slovenskih oblastnih samoupravah so pomembno prispevali k njenemu uspešnemu delovanju. Čeprav so imeli v banskem svetu Dravske banovine še številnejše zastopstvo, pa so imeli zaradi njegovih zelo omejenih pristojnosti manjše možnosti za tehtnejši prispevek k njegovemu delovanju. Ob sklepu naj še poudarimo, da so imeli pravniki kot privrženci posameznih političnih strank vodstvene položaje v upravi ljubljanske in mariborske oblasti kot veliki župani ter v Dravski banovini kot bani in njihovi pomočniki.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS, Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 32, Oblastni odbor ljubljanske oblasti.
 - SI AS 77, Banski svet Dravske banovine.
 - SI AS 93, Oblastni odbor mariborske oblasti.

Literatura

- Balkovec, Bojan. »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša« : volilna teorija in praksa v prvi Jugoslaviji. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011.
- Balkovec, Bojan. »Slovinci v vladah Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev Kraljevine Jugoslavije (1918–1945)«. V: *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1995.
- Gašparič, Jure. »Občinske volitve v Dravski banovini 15. oktobra 1933 in nekdanja slovenska ljudska stranka.« *Zgodovinski časopis* 58, št. 1–2 (2004).
- Gašparič, Jure. *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Kološa, Vladimir. *Banski svet Dravske banovine 1931–1941*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1980.
- *Osebnosti*, 1–2. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Perovšek, Jurij. »Avtonomistična prizadevanje banskega sveta Dravske banovine.« V: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1957*. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Perovšek, Jurij. »Blejski sporazum.« V: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1957*. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Perovšek, Jurij. »Dravska banovina in banski svet.« V: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1957*. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Perovšek, Jurij. »Jugoslovanska nacionalna stranka in vprašanje slovenske banovine 1939–1941.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 62, št. 3 (2002).
- Perovšek, Jurij. »Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 33, št. 1–2 (1993).
- Perovšek, Jurij. »V zaželeni deželi«: slovenska izkušnja s kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.

- Perovšek, Jurij. »Volitve v narodno skupščino septembra 1927.« V: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1957*. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Stiplovšek, Miroslav. *Banski svet Dravske banovine 1939–1935: prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Stiplovšek, Miroslav. »Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacijo uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933.« *Zgodovinski časopis* 55, št. 2 (2001).
- Stiplovšek, Miroslav. *Slovenski parlamentarizem 1927–1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Stiplovšek, Miroslav. »Struktura sestave slovenskih predstavniških teles v prvi Jugoslaviji in njen vpliv na njihovo delovanje.« V: *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018.
- Stiplovšek, Miroslav. »Višek avtonomističnih prizadevanj banskega sveta Dravske banovine z zahtevo za ustanovitev banovine Slovenije po hrvaškem zgledu.« V: *Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006.
- Stiplovšek, Miroslav. »Volitve v ljubljansko in mariborsko oblastno skupščino leta 1927 in njihove posebnosti glede na parlamentarne volitve v Sloveniji.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 1 (2014).
- Šmid, Gašper. *Uprava Dravske banovine 1929–1941*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
- Trstenjak, Dragotin. »Uprava v Sloveniji.« V: *Spominski zbornik Slovenije*. Ljubljana: Založba Jubilej, 1939.

Tiskani viri

- *Poslovnik oblastne skupščine mariborske oblasti kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Mariboru*. Maribor, 1927.
- *Poslovnik ljubljanske oblastne skupščine, sklenjen na skupščinski seji dne 28. februarja*. Ljubljana: samozaložba ljubljanske oblastne skupščine, 1927.
- *Samouprava, uradno glasilo in uradni list Ljubljanske in Mariborske oblasti*, 1928–1929.
- *Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine*, 1929–1931.
- *Uradni list Deželne vlade za Slovenijo*, 1921.
- *Uradni list dravske banovine*, 1929.
- *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 1926, 1927.
- *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, 1927.
- *Zakon o volitvah senatorjev*. Ljubljana: Merkur, 1931.

Miroslav Stiplovšek

**THE VITAL ROLE OF LAWYERS IN THE LJUBLJANA AND
MARIBOR ADMINISTRATIVE UNIT ASSEMBLIES (1927–
1929) AND BAN'S COUNCIL OF THE DRAVA BANATE
(1930–1941)**

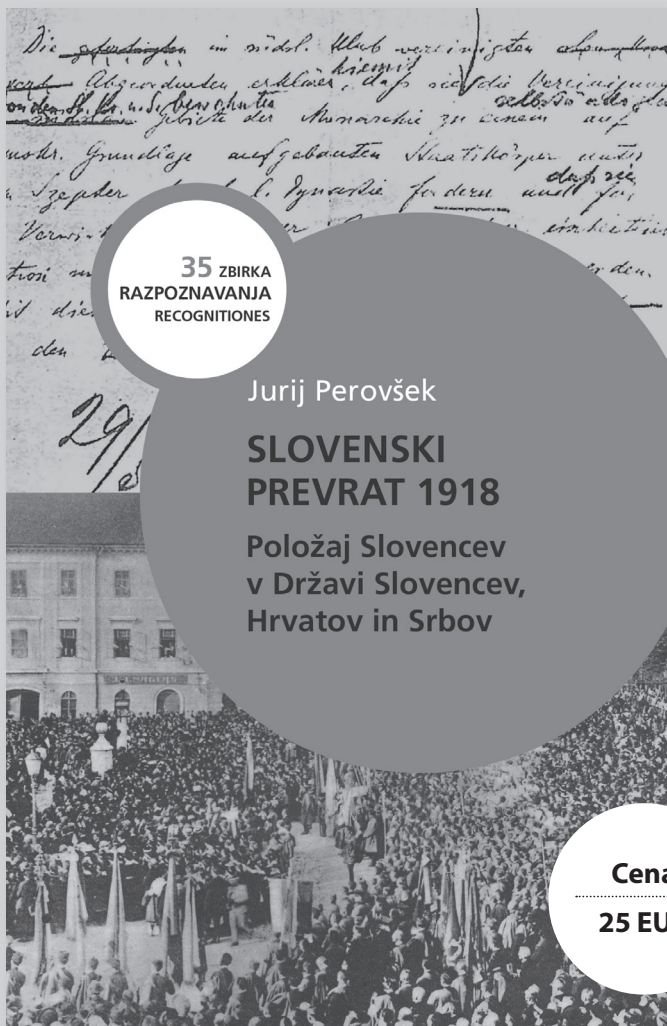
SUMMARY

In the First Yugoslavia, three representative bodies operated in Slovenia: the Ljubljana and Maribor Administrative Unit Assemblies and the Ban's Council of the Drava Banate. Lawyers were very active members of these Assemblies and Ban's Councillors. In order to partly mitigate centralism, the St. Vitus' Day Constitution (1921) provided the largest Administrative Units with the self-government powers to carry out important economic-social and educational-cultural activities. The elected Administrative Unit Assemblies represented the highest bodies of the Administrative Unit self-government, but the highest state authorities nevertheless supervised their decisions. Because of the resistance of the centralist parties, the Administrative Unit self-governments only became operational as late as at the beginning of 1927.

At the time, the Catholic Slovenian People's Party (SPP) won the elections for the Assemblies of the Ljubljana and Maribor Administrative Units, into which Slovenia had been divided, with an absolute majority. The victorious SPP thus took over all of the leading functions in the Assembly Presidency and the Administrative Unit Committee – the executive body of the Administrative Unit Assemblies. Fifteen lawyers were elected as members of the Ljubljana and Maribor Administrative Unit Assemblies. Dr Marko Natlačen and Dr Josip Leskovar became the presidents of the Slovenian Administrative Unit Assemblies in Ljubljana and Maribor, respectively. Lawyers were also elected into the Administrative Unit Committees and the most important sections of the Administrative Unit Assemblies – those in charge of regulations and budgeting. By assuming these essential functions, lawyers contributed significantly to the fact that the two Slovenian Administrative Unit self-governments carried out their tasks most successfully of all 33 in the state. They significantly improved the material circumstances of numerous activities and institutions that they had taken over from the Ministries or the state administration. They were also the only two Administrative Units in the state whose regulatory powers were expanded by the National Assembly so that they could amend the former provincial legislation and certain decrees of the National and Provincial Government for Slovenia from the 1918–1920 period that were statutory in nature. Only in 1928, the Ljubljana and Maribor Administrative Unit Assemblies adopted 55 regulations to improve the legal arrangements and organisation of the self-government activities and institutions, and lawyers were particularly

meritorious in this regard. These privileges represented a reward to the SPP for its participation in the government.

After the unification of the Ljubljana and Maribor Administrative Units in the Drava Banate in the autumn of 1929, the Ban's Council assumed the function of the Ban's consultative body with regard to establishing the budget for the activities of the Banate (or the former self-government). In comparison with the Administrative Unit Assemblies, the Ban's Council only had severely limited powers in the field of budgeting, and it had no regulatory rights either. In the period between 1930 and 1941, the Minister of the Interior appointed 32 lawyers as representatives of cities and districts in the Ban's Council, who were active for various periods of time. Two distinct periods and a turning point in 1935 are characteristic for the activities of the Ban's Council. In the first half of the 1930s, Ban's Councillors belonged to the liberal political camp, while the efforts of the Ban's Council to ensure the resources for the economic-social and educational-cultural activities were negatively impacted by the Great Depression. In the middle of 1935, the former SPP entered the government, and the new Minister of the Interior Dr Anton Korošec appointed Ban's Councillors from the Catholic political camp. In the period of economic boom, the material circumstances of activities and institutions in the Banate improved swiftly. In the second half of the 1930s, Ban's Councillors intensified their demands that the powers of the Banates be increased, while in 1940 they called for the establishment of the Banate of Slovenia with its own legislative Ban's Council. In this period, lawyers were particularly active in their efforts to increase the jurisdictions of the Banate.

35 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Jurij Perovšek

SLOVENSKI PREVRAT 1918

Položaj Slovencev
v Državi Slovencev,
Hrvatov in Srbov

Cena
25 EUR

Razmišljanja in razpravljanja – Reflections and Discussions

Franc Grad*

Ustava in postavitve oblasti Pomen ustave za organizacijo in delovanje državne oblasti

Ustava je najvišji pravni in politični dokument neke države. S pravnega vidika je ustava najvišji pravni akt, s katerim morajo biti v skladu vsi drugi pravni akti in na katerem morata temeljiti organizacija državne oblasti in tudi njeno delovanje. Še posebej pomembno pri tem je, da pravna ureditev delovanja državne oblasti (s tem pa tudi političnih procesov) preprečuje njeno zlorabo ter omogoča predvidljivost njenega delovanja. Z vidika politike je ustava pravni okvir, ki ji odreja pravila njenega delovanja in do določene mere tudi vsebino delovanja. Ustava je demokratični temelj vzpostavitve oblasti in pomeni nekakšen družbeni dogovor med ljudstvom kot suverenom in nosilci državne oblasti. Gre torej za temeljna dolgoročna pravila, ki usmerjajo in omejujejo način sprejemanja kasnejših kratkoročnih izvedbenih in podrobnejših odločitev. V vsakem primeru pa naj bi ustava zagotavljala temeljne okvire družbenega razvoja in znotraj njega temeljna pravila pravnega urejanja ter državnega delovanja. Ustava je temeljni akt postavitve državne oblasti, ki določa temeljne organe države in temeljna pravila za njihovo delovanje. S tem daje tudi pravno podlago in temeljno vsebino za podrobnejše zakonodajno urejanje državne organizacije.

Sprejem ustave je navadno odraz in izraz pomembnih zgodovinskih prelomnic neke države, v katerih se bistveno spremeni državna organizacija ali pa dotedanja državna organizacija celo razpade in jo je treba postaviti na novo. Zato je sprejem ustave že od francoske revolucije prvo in temeljno dejanje, s katerim se na pravni in politični ravni potrjuje novo družbeno stanje in se postavljajo nova temeljna pravila. Včasih je ustava priča in potrditev velikih zgodovinskih, predvsem političnih premikov, drugič zgolj uzakonitev dalj časa trajajočega družbenega razvoja. Včasih daje družbenemu življenju nove vrednote in nov zagon, drugič le utrjuje že doseženo.

Po sodobnih demokratičnih standardih se legitimnost oblasti vzpostavlja ali pa potrjuje z volitvami, s katerimi ljudstvo postavi osebe, ki bodo izvajale oblasti. Pogosto so ob prelomnih zgodovinskih dogodkih potekale hkrati sprejemanje ustave in pa

* Zasl. prof. dr., Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani, Poljanski nasip 2, SI-1000, Ljubljana, franc.grad@pf.uni-lj.si

volitve, zlasti takrat, kadar je ustavo sprejemala posebej v ta namen izvoljena ustavodajna skupščina (konstituenta).

Ustavni okviri osamosvajanja Slovenije

Burna zgodovinska dogajanja v Evropi po prvi svetovni vojni in razpadu starega sveta so se nadvse močno kazala tudi v Sloveniji, ki sicer ni spadala med pomembne, kaj šele odločujoče dejavnike teh dogajanj, vendar pa je v njih sodelovala v okviru svojih možnosti. Po koncu prve in tudi po koncu druge svetovne vojne je bilo treba v Sloveniji na novo vzpostaviti državno oblast. Vse druge okoliščine so bile sicer precej različne, kajti v prvem primeru se je postavljala začasna oblast, ker je razpadla obstoječa državna oblast in je bilo treba vzpostaviti novo, v drugem primeru pa je kljub vojaški okupaciji, zaradi katere je prenehala prejšnja jugoslovanska državna oblast, dejanska oblast (vsaj na delu ozemlja Slovenije) že obstajala, morala pa se je po vzpostavitvi nove jugoslovanske države kot zvezne države vključiti v novo oblastno organizacijo kot oblast zvezne enote. V obeh primerih pa je bila oblastna organizacija na ozemlju Slovenije del širše državne organizacije, v prvem primeru centralistično naravnane monarhije, v drugem primeru pa zvezne države.

Tretjič je bilo še v prejšnjem stoletju treba vzpostaviti državno oblast na slovenskem ozemlju v času razpadanja jugoslovanske federacije. Zgodovinski položaj v času osamosvajanja Slovenije je bil zelo zapleten, saj sta hkrati tekla dva procesa: proces demokratizacije in proces osamosvajanja. V prvem delu tega obdobja se je vse to dogajalo ob tem, da je še vedno obstajala in delovala zvezna oblast, zaradi česar je vse to potekalo v nasprotju z zvezno ustavo in zvezno zakonodajo. S tega vidika je šlo za upor proti zvezni oblasti in za dejanje odcepitve od slednje. Zato je bilo celotno dogajanje zaznamovano s tveganjem in negotovostjo, kajti izid tega dogajanja bi bil lahko tudi popolnoma drugačen, kot je dejansko bil. Pretekla in sedanja dogajanja dokazujejo, da se taki podvigi večinoma ne izidejo v skladu z željami tistih, ki iz takšnih ali drugačnih razlogov skušajo izstopiti iz mednarodno priznane države. S tega vidika je bilo vzpostavljanje oblasti v teh razmerah bistveno bolj tvegano in zahtevno kot v prej omenjenih obdobjih.

S pravnega vidika pa je bilo vzpostavljanje nove oblasti odvisno predvsem od ustavne ureditve jugoslovanske federacije. Tokrat v Sloveniji ni bilo treba vzpostaviti državne oblasti čisto na novo, saj je bila vse od druge svetovne vojne dalje, natančneje od sprejema zvezne ustave leta 1946, zvezna enota kot del jugoslovanske federacije in je zato uživala delno državnopravno samostojnost, ki je bila omejena samo s pristojnostmi, ki so bile z zvezno ustavo prenesene na zvezne organe. V času osamosvajanja je torej Slovenija že razpolagala s pomembnim delom državne oblasti, kar je bistveno olajšalo proces njenega osamosvajanja – vsaj na pravni ravni. Takratna slovenska oblast je torej obstajala kot republiška oblast, ki je temeljila na republiški ustavi in republiški zakonodaji in je črpala svojo legitimnost iz ljudstva Slovenije in iz zvezne ustave, ki

je bila sprejeta s soglasjem Slovenije. Seveda sta obe morali biti usklajeni z zvezno ustavno in zakonsko ureditvijo. Zato je bilo zaradi odcepitve od Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije nujno vzpostaviti samo tisti del oblasti, ki ga je imela in izvajala zvezna država. Vendar je šlo pri tem za najbolj značilne in pomembne prvine državne oblasti, kot so obrambne in zunanje zadeve ter monetarne zadeve.

Z ustavnopravnega vidika sta imeli pri osamosvajanju Slovenije nadvse pomembno, morda celo odločilno vlogo zgradba in narava jugoslovanske federacije, kot je bila določena z ustavo iz leta 1974, ki je tak proces bistveno olajšala. Jugoslovanska federacija se je namreč v marsičem približala konfederalni ureditvi, kar je oteževalo ali celo onemogočalo ukrepanje zveznih oblasti nasproti težnjam po odcepitvi, ki so se krepile v Sloveniji. Taki konfederalni elementi so bili zlasti soglasno sprejemanje ustavnih sprememb, soglasno sprejemanje zakonov v zboru republik in pokrajin, paritetna sestava obeh zborov skupščine SFRJ, paritetna sestava predsedstva SFRJ in še nekaterih drugih najpomembnejših zveznih organov, nedosledno uveljavljena supremacija zveznega pravnega reda nad pravnim redom republike, zlasti pa nemožnost uveljavitve supremacije zvezne ustave nad republiško. V običajni federaciji je na voljo več učinkovitih sredstev, ki onemogočajo, da bi znotraj federacije, se pravi v federalni enoti, nastajal in obstajal pravni red, ki bi bil nasproten zveznemu. Ob osamosvojitvi Slovenije pa se je dogajalo ravno to. Slovenija je začela graditi lastni pravni red – najprej seveda na ustavni ravni –, ne da bi imela zvezna oblast kakršnokoli pravno možnost, da bi to preprečila.

Na načelni ustavnopravni ravni pa je bilo najpomembnejše, da je bilo v temeljnih načelih ustave SFRJ iz leta 1974 izrecno poudarjeno, da je jugoslovanska federacija ustanovljena na prostovoljni in dogovorni združitvi narodov Jugoslavije, ki izhaja iz pravice vsakega naroda do samoodločbe, vključujoč tudi pravico do odcepitve. Pravica do samoodločbe naroda in pravica do odcepitve sta bila ključna argumenta v prid tezi, da dogovorna ustanovitev jugoslovanske federacije ne velja samo za njen nastanek, temveč je na enak način mogoče tudi njeno prenehanje. Takšna federalna ureditev je precej olajšala proces osamosvajanja posamičnih republik, ker je republikam deloma omogočala graditev lastne državnosti v okvirih veljavne zvezne ustavne ureditve. To je bilo izredno pomembno za kasnejšo graditev popolnoma samostojne državnosti.

Osamosvojitveni akti ustavnega pomena

Značilno za proces osamosvajanja Slovenije je bilo, da je že od samega začetka prevladalo stališče, da se ta proces pravno uredi in utemelji, ker je lahko samo tak način trdna podlaga za graditev lastne državnosti in lastnega pravnega reda. To je pomenilo, da je treba vsak nov korak na poti do osamosvojitve pravno utemeljiti in ga tudi zavarovati s pravnimi sredstvi. Taka odločitev je bila prav gotovo nadvse pomembna, ne samo za vzpostavljjanje razmerij do jugoslovanske federacije, temveč tudi za legitimnost tega procesa v očeh svetovne javnosti. Pri osamosvajanju Republike Slovenije je bilo tako

sprejetih več aktov ustavnopravnega pomena, ki so temu procesu dajali ustavno podlago. Ti akti so v pravni obliki opredelili različne stopnje osamosvajanja republike in njenega izločanja ter zveznega pravnega reda in zvezne državne organizacije. Ta proces se je zaključil s sprejemom Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije in kasneje ustave.

Prve ustavne akte na poti k osamosvojitvi in k demokratizaciji je Republika Slovenija izvedla (vsaj formalno in deklarirano) še v okviru zvezne ustavne ureditve, čeprav so se posamezne ustavne rešitve že razlikovale od narave federativne ureditve. Opisani premiki v slovenskem političnem življenju so se izrazili tudi na ustavnopravni ravni. Gre za amandmaje k republiški ustavi,¹ ki so bili sprejeti leta 1989 kljub ostremu nasprotovanju in grožnjam zveznih organov in nekaterih republik. Zlasti pomembni so bili amandma X, amandma LXII (in z njim povezani amandma XLVI) ter amandma LXIII.² Tudi nadaljnje odločitve ustavne narave na poti osamosvajanja Slovenije so bolj ali manj vsebinsko upoštevale ta izhodišča.

Za nadaljnji razvoj odnosov med republiko in zvezno državo je bila nadvse pomembna, morda tudi odločilna sprememba oblasti v Sloveniji, do katere je prišlo na volitvah spomladi 1990. Na oblast so prišle politične sile, ki so se zavemale za popolno spremembo družbene ureditve in za čim večjo osamosvojitve republike v razmerju do federacije in so po prevzemu oblasti pospešile proces osamosvajanja. Slednji se je na ustavnopravni ravni kazal v sprejemanju ustavnih amandmajev, ki so postopno prevzemali pristojnosti zveze in jih prenašali v republiške pristojnosti. S tega vidika je bil najpomembnejši amandma XCVI k republiški ustavi, sprejet jeseni 1990, ki je določil, da se v Republiki Sloveniji ne uporabljajo tiste določbe ustave SFRJ, ki niso v skladu z ustavo Republike Slovenije, in da bodo v Republiki Sloveniji v prihodnje zvezni zakoni veljali samo, če da republiška skupščina k njim soglasje. Glede dotedanjih zveznih zakonov pa je posebej določil, katere njihove določbe se v Republiki Sloveniji ne uporabljajo.

Republika s tem sicer ni pretrgala odnosov s federacijo, temveč jih je le postavila na drugačno (konfederalno) podlago. Dejansko je to pomenilo, da je republika priznavala zvezno oblast samo toliko, kolikor je bilo to še v skladu s političnimi procesi v Sloveniji. S tem se je že začel proces graditve samostojne slovenske državnosti in lastnega pravnega reda. Seveda pa je bil ta akt v neposrednem nasprotju s takrat še veljavno zvezno ustavno ureditvijo še obstoječe jugoslovanske federacije in je s tega vidika pomenil tudi prvi akt na poti odcepljanja Slovenije od jugoslovanske federacije. Šlo je za precej paradoksen položaj, v katerem je republika sprejemala ustavnopravne

1 V takratnem ustavnorevidzijskem postopku so se amandmaji uporabljali kot ustavni akti spreminjanja in dopolnjevanja ustave.

2 V prvem je poudarjena samoodločba kot trajna, celovita in neodtujljiva pravica, v drugem je bilo določeno, da je republiška skupščina dolžna zavarovati ustavni položaj republike, če zvezni organi posežejo v ta položaj s svojimi odločitvami, ki so v nasprotju z njihovimi v ustavi določenimi pristojnostmi. V tretjem pa je določeno, da brez soglasja republiške skupščine na območju republike ni mogoče razglasiti izrednega stanja. Take ustavne rešitve formalno gledano niso bile več v celoti skladne z zvezno ustavno ureditvijo in so nekako že začele oblikovati konfederalno razmerje Slovenije do jugoslovanske federacije.

akte, ki so formalno temeljili na zvezni in republiški ustavi, dejansko pa so vsebovali odločitve, ki so bile v neposrednem nasprotju z veljavnim ustavnim redom.

V tem času se je očitno pokazalo, da ni mogoče pričakovati sporazumne razdružitve jugoslovanske federacije, zato se je slovenska oblast odločila za enostranske korake, ki jih je hotela podkrepiti z ljudsko odločitvijo na plebiscitu. Plebiscit je bil izveden 23. decembra 1990 in na njem je bilo odločeno, da Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država.³ Za izvedbo plebiscita je bil februarja 1991 sprejet amandma XCIX, s katerim so bile na ustavni ravni (vsaj načelno) pretrgane vse vezi z jugoslovansko federacijo. Ta amandma je namreč določil, da oblastne funkcije, ki so bile z zvezno ustavo prenesene na federacijo, prevzame republika. To je pomenilo, da vse oblastne funkcije opravlja republika, torej tiste, ki jih je že doslej na podlagi republiške ustave, in tudi tiste, ki jih je dotlej na podlagi zvezne ustave opravljal federacija po zveznih organih. To je bila revolucionarna odločitev, ki je na ustavnopravni ravni vsebinsko pomenila akt odcepitve od jugoslovanske federacije, pa čeprav to ni bilo izrecno izjavljeno.⁴

Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije

Ker so bili vsi pozivi Slovenije za sporazumno razdružitve neuspešni, je republiška skupščina 25. junija 1991 sprejela poseben akt ustavne narave in ustavnega pomena, s katerim je na pravni ravni ustanovila Republiko Slovenijo kot samostojno in neodvisno državo ter s tem izvedla tudi deklarirano pravnoformalno odcepitev od jugoslovanske federacije. Ta akt se je imenoval Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. V njej je bila razglašena Republika Slovenija kot samostojna in neodvisna država, za katero preneha veljati ustava SFRJ. V skladu s tem je Republika Slovenija prevzela vse pravice in dolžnosti, ki so bile z ustavo Republike Slovenije in ustavo SFRJ prenesene na organe SFRJ. V drugačnih zgodovinskih okoliščinah bi bilo seveda mogoče, da bi se samostojna država vzpostavila kar z ustavo, česar pa takrat ni bilo mogoče storiti, prevladovalo pa je prepričanje, da je treba osamosvojitve izvesti s pravnim aktom, in to aktom ustavnega pomena.

Vsebina tega akta je torej določitev državnopravnega statusa Slovenije in s tega vidika ustavne statusne spremembe v primerjavi s prejšnjim stanjem. To je bil hkrati formalni in dokončni akt odcepitve Slovenije od jugoslovanske federacije. Gre za zgodovinski dokument, na katerem temelji sprejem slovenske ustave, ker je na ustavni

3 V zakonu o plebiscitu je bilo določeno, da mora republiška skupščina v šestih mesecih od dneva razglasitve plebiscitne odločitve sprejeti ustavne ter druge akte in ukrepe, potrebne za osamosvojitve. V skladu s tem je republiška skupščina ob izteku tega roka sprejela več aktov političnega značaja, s katerimi je jugoslovanskim oblastem predlagala sporazumno razdružitve, vendar druga stran za to ni pokazala pripravljenosti.

4 Vendar ta ustavna odločitev ni bila uveljavljena takoj, temveč je ta amandma vseboval tudi prehodno določbo, po kateri – dokler skupščina Republike Slovenije ne odloči drugače – Republika Slovenija ureja odnose z drugimi republikami v SFRJ in z organi SFRJ v okviru do tedaj veljavnih predpisov. To obdobje naj bi trajalo, dokler ne bi republiška skupščina odločila, kdaj se konča prehodna ureditev in uveljavi ureditev odnosov, sprejetih v amandmaju XCIX.

ravni ustanovil samostojno državo in s tem omogočil sprejem ustave samostojne države. S tega vidika je treba temeljno ustavno listino šteti tudi za del slovenske ustave.

S sprejemom temeljne ustavne listine je bil pravno vzpostavljen nov, drugačen državnopravni status Slovenije, kot ga je imela do tedaj. Do sprejema tega akta je imela Slovenija položaj federalne enote v jugoslovanski federaciji, po sprejemu pa status – vsaj na ustavnopravni ravni – samostojne države. S tem se je notranjepravno ustanovila Slovenija kot suverena država.⁵ Hkrati pa je temeljna ustavna listina uredila odnose Slovenije do zvezne države, iz katere se je izločila.

Kljub kratkemu besedilu temeljne listine je imela usodne posledice, ne samo na deklarativni ravni, temveč tudi za organizacijo in delovanje države in pravnega reda Slovenije. Odcepitev od jugoslovanske federacije in vzpostavitev samostojne države sta pomenili, da mora republiška državna organizacija odtelej opravljati tudi državne naloge, ki jih je dotlej zvezna država, ter urejati družbena razmerja, ki jih je dotlej urejala zvezna oblast. Treba je bilo torej določiti in urediti nove naloge in pristojnosti državnih organov, ki so nastale zaradi prenosa zveznih pristojnosti na republiko. Obenem je bilo treba tudi urediti način prenehanja sodelovanja slovenskih predstavnikov v zveznih organih. Temeljna listina je imela nadvse pomemben vpliv tudi na pravni sistem v Sloveniji. Dokler je bila republika sestavni del federacije, sta na njenem ozemlju veljala dva pravna reda – pravni red republike in pravni red federacije. Osamosvojitve Slovenije je povzročila prenehanje veljavnosti zveznega pravnega reda na ozemlju republike, zaradi česar je nastala velika pravna praznina na vseh tistih področjih družbenega življenja, ki so jih dotlej urejali zvezni predpisi.

Zaradi vsega tega je bilo treba sprejeti ustavni akt za izvedbo temeljne listine. Tako je bil za izvedbo temeljne listine sprejet ustavni zakon,⁶ ki je podrobneje uredil način prevzema državnih funkcij na različnih področjih družbenega življenja, ki jih je dotlej opravljala federacija po svojih organih. Ustavni zakon je kot temeljno določil, da organi RS prevzamejo izvrševanje pravic in dolžnosti, ki so bile z ustavo RS in ustavo SFRJ prenesene na organe SFRJ. Glede prevzema zvezne zakonodaje je bila sprejeta rešitev, po kateri so bili v pravni red Republike Slovenije prevzeti zvezni predpisi kot republiški predpisi, če niso nasprotovali slovenskemu pravnemu redu.

Medtem je Jugoslovanska ljudska armada napadla Slovenijo, ki je zato pretrgala vse odnose s federacijo. Ko je JLA zapustila slovensko ozemlje, so bile ustvarjene dejanske razmere, da Slovenija tudi dejansko vzpostavi državno oblast suverene države.

Ustava Republike Slovenije

Sprejem slovenske ustave konec leta 1991 je pomenil dokončen vsebinski prelom z jugoslovansko federacijo, kajti kljub osamosvojitvi je do sprejema nove ustave

⁵ Kar se je seveda na mednarodni ravni uveljavilo precej kasneje.

⁶ Ker je bila temeljna listina ustavni akt, se je za njeno izvedbo sprejel ustavni zakon, ki se je v tem času uporabljal kot ustavni akt za izvedbo ustavnih amandmajev.

v Sloveniji še vedno veljala republiška ustavna ureditev, podedovana iz jugoslovanske federacije, ki je doživela samo nekaj razmeroma manj pomembnih vsebinskih popravkov.

Od samega začetka procesa osamosvajanja Slovenije je bilo jasno, da bo treba proces osamosvajanja Republike Slovenije čim prej zaokrožiti tudi z novo ustavo, s katero naj bi se postavil temelj celotne pravne in državne zgradbe. Tega namreč dotedanji, v tem procesu sprejeti ustavni akti zaradi svoje fragmentarnosti ali pa presplošnosti niso mogli zagotoviti. Poleg tega so bili ti akti še vedno vpeti v pravni okvir republiške ustave kot ustave federalne enote, ne pa samostojne države. Zato mnogih področij ni bilo mogoče ustrezno pravno urediti, ne da bi prišli v neskladje s takratno (zvezno in republiško) ustavo, ureditev nekaterih drugih pa bi zahtevala ustrezno ustavno podlago, ki bi morala biti bistveno drugačna od dotedanje. Takrat veljavna ustava je namreč izhajala iz povsem drugačne politične filozofije in določala temeljna pravila povsem drugačnega družbenega reda, kot je bil novi družbeni red, ki je nastajal hkrati z osamosvajanjem Slovenije. Poleg tega tudi državna organiziranost, ki je temeljila na dotedanji ustavi, ni več ustrezala tedanji politični organiziranosti, kar je bistveno oteževalo delovanje države. Veljavna ustavna ureditev zato večinoma ni bila več v skladu z novim političnim in družbenim razvojem. Tudi proces demokratizacije je torej zahteval čim prejšnji sprejem nove ustave, ki bi ta proces pravno uredila in potrdila.

To, da je Slovenija imela ustavni položaj zvezne enote, pa je na drugi strani odločilno olajšalo pravno ureditev nove državne organizacije in tudi njenega dejanskega delovanja. Slovenija kot federalna enota v okviru jugoslovanske federacije je v skladu z zvezno ustavno ureditvijo imela svojo lastno ustavo, ki sicer ni smela biti v nasprotju z zvezno ustavo (ni pa bilo zahtevano, da mora biti v skladu z njo), vendar pa je imela širok prostor lastnega urejanja in je svojo legitimnost črpala tudi iz ljudstva Slovenije. Ustavne ureditve torej ni bilo treba vzpostaviti čisto na novo, pač pa ji predvsem ustrezno spremeniti vsebino, tako da je nova ustava celovito uredila državno organizacijo v skladu z novo politično filozofijo. Nova ustava je v tem družbenem in političnem dogajanju seveda pomenila tudi velik prelom z vsebinskega in tudi s pravno formalnega vidika.

Nova ustava je uvajala povsem drugačno družbeno ureditev kot prejšnja, ki je temeljila na sistemu socialističnega samoupravljanja, poleg tega pa je šlo za ustavo samostojne države, ne več za ustavo federalne enote. Zato lahko v tem primeru govorimo o ustavi, ki je hkrati nova ustava (ker je Slovenija že imela svojo ustavo, torej ustavo federalne enote v jugoslovanski federaciji) in hkrati tudi prva ustava, saj je to prva ustava Slovenije kot samostojne in neodvisne, se pravi suverene države.

Kot že rečeno, ta ustava ni bila prvi ustavni dokument nove države, čeprav je bilo mišljeno, da bo ravno ustava postavila temelje novi državi.⁷ Ustavni temelj ustanovitve nove države zato ni bil dan v ustavi, temveč v Temeljni ustavni listini o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, sprejem nove ustave pa je pomenil temeljno

7 Do tega ni prišlo zaradi naraščajočega spora z zveznimi oblastmi in tudi zaradi tega, ker se je sprejemanje ustave zelo zavleklo.

konstitutivno dejanje novonastale države, ker je postavila tudi novo organizacijo suverene države.

Čeprav je bila nova ustava v celoti napisana na novo, je vendarle imela vsebinske predhodnice, kajti razmišljanja o drugačni ustavni ureditvi so se začela že nekaj let pred osamosvajanjem. Pripravljeno je bilo tudi nekaj (sicer bolj ali manj fragmentarnih) osnutkov ustav, med katerimi kaže posebej omeniti t. i. pisateljsko ustavo iz aprila leta 1988, ki sta jo pripravila Društvo slovenskih pisateljev in Slovensko sociološko društvo. Ta osnutek je pomenil pomemben poskus priprave ustave, ki bi bila primerljiva z drugimi sodobnimi, zlasti evropskimi ustavami in bi izhajala iz tradicionalne evropske politične filozofije. To je seveda pomenilo, da je zelo odstopala od tedaj veljavne ustavne ureditve. Marca leta 1990, torej še pred formalnim začetkom postopka za sprejemanje ustave, pa je Demos (koalicija novih političnih organizacij) pripravil svoj osnutek ustave.

Postopek za sprejem ustave se je začel že poleti leta 1990 na predlog Predsedstva Republike Slovenije. Skupščina Republike Slovenije je predlog sprejela julija 1990 in zadolžila ustavno komisijo, da pripravi osnutek ustave. Kmalu nato so oblikovali tudi skupino strokovnjakov, ki je začela delati v začetku septembra 1990 in že do konca tega meseca pripravila delovno gradivo za novo ustavo (t. i. podvinska ustava). Po več kot enoletni razpravi na republiški skupščini so jo vsi trije zbori sprejeli 23. decembra 1991. Šlo je za precej paradoksen položaj, v katerem se je pripravljala in sprejemala nova ustava, ki je bila vsebinsko in formalno zasnovana kot ustava samostojne države, čeprav Slovenija takrat to še ni bila in je postala šele nekaj mesecev pred sprejemom ustave. Tako sta priprava in postopek sprejemanja nove ustave potekala delno v Sloveniji kot federalni enoti, delno pa že v samostojni državi.

Predlog za začetek postopka za sprejem ustave je vseboval izredno pomembna izhodišča in usmeritve za novo ustavo. Te usmeritve so seveda precej splošne, so jih pa večinoma upoštevali pri pripravi in nekoliko manj pri sprejemu ustave. Poudarjeno je bilo načelo samoodločbe kot temelj slovenske ustavnosti. V predlogu je bilo med drugim poudarjeno, naj bi se Slovenija opredelila kot demokratična, pravna in socialna država, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda. Temeljno izhodišče pri pripravi nove ustave je bilo, da ustava ne sme biti ideološka in da mora v skladu z mednarodno-pravnimi standardi urediti ustavne pravice in svoboščine, organizacija državne oblasti pa mora biti urejena na način, kot ga poznajo druge sodobne ustave. Največjo spremembo v primerjavi s prejšnjo ustavno ureditvijo je v novi ustavi pomenila ravno organizacija državne oblasti. Ta je bila prej urejena v skladu s posebnostmi samoupravnega socialističnega ureditve, zato se je zelo razlikovala od drugih sodobnih ustavnih ureditev. Najpomembnejša novost je bila v tem, da je bilo namesto načela enotnosti oblasti v ustavo uvedeno načelo delitve oblasti kot eno temeljnih izhodišč državne ureditve.

Ustava novoustanovljene države se navadno sprejme na posebni ustavodajni skupščini,⁸ prvo ustavo samostojne Slovenije pa je sprejela kar Skupščina Republike

8 Kot sta bili sprejeti vidovdanska ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev pa tudi prva ustava jugoslovanske federacije – in na njeni podlagi prva slovenska ustava.

Slovenije, torej zakonodajni organ iz prejšnje ustave. Za sprejem nove ustave tudi ni bil predviden poseben ustavnorevidijski postopek, temveč se je ustava sprejemala kar po postopku, kakršen je bil predpisan za spremembo prejšnje ustave, se pravi ustave Republike Slovenije kot ustave federalne enote jugoslovanske federacije. Vsekakor je bil ta postopek dovolj demokratičen, da je bil povsem uporaben in legitimen tudi v povsem novih družbenih in političnih razmerah. Hkrati pa je to pomenilo tudi svojevrstno ustavno kontinuiteto s prejšnjo ustavno ureditvijo.

Nova slovenska ustava je bila sprejeta že v samostojni Sloveniji, zato njen sprejem ni več pomenil samo ene izmed stopenj v procesu osamosvajanja Slovenije od zvezne države, ker je bil ta proces že prej končan. Posredno pa je vendarle pomenil dokončni vsebinski prelom z jugoslovansko federacijo, kajti do nove ustave je v Sloveniji še vedno veljala republiška ustavna ureditev, podedovana iz jugoslovanske federacije, ki je doživela samo nekaj razmeroma manj pomembnih popravkov. Obenem je sprejem nove ustave pomenil tudi temeljno konstitutivno dejanje novonastale države, s katerim je bil zaokrožen proces njenega nastajanja.

Za izvedbo ustave je bil sprejet poseben ustavni zakon, ki je uredil način usklajevanja pravnega reda z ustavo in prehod na novo organizacijo državne oblasti ter določil tudi roke za oblikovanje temeljnih državnih organov. Seveda je bil položaj bistveno drugačen kot pri temeljni listini, kajti prenos pristojnosti s federacije na republiko in prevzem zveznih predpisov sta bila že izvršena.

Kot že rečeno, je imelo spreminjanje ustavnega položaja Republike Slovenije od položaja federalne enote v sestavi jugoslovanske federacije do položaja samostojne in neodvisne države bistven vpliv tudi na pravni red v republici. Čeprav je bil prevzem zveznih zakonov urejen že v temeljni ustavni listini, torej pred sprejemom nove slovenske ustave, je bilo očitno, da bodo ti akti ostali in tvorili velik del republiškega pravnega sistema tudi še po njenem sprejemu. Zato se je ustavodajalec odločil, da se prejšnji predpisi še dve leti po sprejemu ustave obdržijo v veljavi in da se v tem času tudi izključi možnost njihove ustavnosodne presoje.

Na drugi strani pa je ustava uvedla novo organizacijo države, kar je veljalo zlasti za temeljne državne organe. Namesto prejšnje tridomne skupščine kot zakonodajnega telesa sta bila uvedena državni zbor kot predstavnik vsega ljudstva in državni svet kot predstavnik posebnih družbenih interesov, namesto izvršnega sveta kot izvršilnega telesa skupščine vlada in namesto predsedstva kot kolektivnega šefa države individualni predsednik, razmerja med temi organi pa niso več temeljila na načelu enotnosti oblasti in skupščinskega sistema, temveč na načelu delitve oblasti in parlamentarnega sistema. Vse te organe – in še nekatere druge, novouvedene državne organe – je bilo treba na novo oblikovati.

Ker je bila torej nova organizacija državne oblasti bistveno drugačna od prejšnje, je bilo za njeno vzpostavitev potrebno neko prehodno obdobje, v katerem naj bi se oblikovali novi organi in vzpostavila razmerja med njimi. V tem obdobju so naloge državne organizacije praviloma opravljali še stari organi, pri čemer je, kjer je bilo to mogoče, ustavni zakon že uveljavil nove ustavne rešitve. Nekateri organi po novi ustavi, ki so

obstajali že prej, pa so svoje delo prilagodili novim nalogam in pristojnostim (zlasti ustavno sodišče in vrhovno sodišče). Ustavni zakon za izvedbo ustave je določil tudi roke za vzpostavitev novega stanja. Tako je za izvolitev državnega zbora in državnega sveta ter predsednika republike določil enoletni rok od sprejema ustave. Pred tem pa je bilo treba sprejeti še ustrezno volilno zakonodajo. Z izvolitvijo novih organov in prilagoditvijo delovanja nekaterih že obstoječih državnih organov se je končal proces nastajanja nove oblasti v Sloveniji kot samostojni in neodvisni državi.

Sklep

V času osamosvajanja od jugoslovanske federacije sta hkrati potekala proces demokratizacije in proces osamosvajanja. V prvem delu tega obdobja se je vse to dogajalo ob tem, da je še vedno obstajala in delovala zvezna oblast, zaradi česar je vse to potekalo v nasprotju z zvezno ustavo in zvezno zakonodajo. Vendar pa v Sloveniji državne oblasti ni bilo treba vzpostaviti čisto na novo, saj je kot zvezna enota jugoslovanske federacije imela delno državnopravno samostojnost in je razpolagala s pomembnim delom državne oblasti, kar je bistveno olajšalo proces njenega osamosvajanja. To je veljalo še toliko bolj, ker je jugoslovanska federacija vsebovala pomembne konfederalne elemente, kar je oteževalo ali celo onemogočalo ukrepanje zveznih oblasti nasproti težnjam po odcepitvi, ki so se krepile v Sloveniji.

Značilno za proces osamosvajanja Slovenije je bilo, da je že od samega začetka prevladalo stališče, da se ta proces pravno uredi in utemelji, ker je lahko samo tak način trdna podlaga za graditev lastne državnosti in lastnega pravnega reda. Pri osamosvajanju Republike Slovenije je bilo tako sprejetih več aktov ustavnopravnega pomena, ki so dajali temu procesu ustavno podlago. Ti akti so v pravni obliki opredelili različne stopnje osamosvajanja republike in njenega izločanja ter zveznega pravnega reda in zvezne državne organizacije. Ta proces se je zaključil s sprejemom Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije in kasneje ustave.

Prve ustavne akte na poti k osamosvojitvi in k demokratizaciji je Republika Slovenija storila (vsaj formalno in deklarirano) še v okviru zvezne ustavne ureditve, čeprav so se posamezne ustavne rešitve že razlikovale od narave federativne ureditve. Gre za amandmaje k republiški ustavi, ki so bili sprejeti leta 1989. Amandmaji k republiški ustavi, ki so bili sprejeti v naslednjem letu, pa so že postopno prevzemali pristojnosti zveze in jih prenašali na republiko. Odločilen premik je bil storjen, ko je bil februarja 1991 sprejet amandma XCIX, ki je določil, da oblastne funkcije, ki so bile z zvezno ustavo prenesene na federacijo, prevzame republika. To je bila revolucionarna odločitev, ki je na ustavnopravni ravni vsebinsko pomenila akt odcepitve od jugoslovanske federacije, pa čeprav to ni bilo izrecno izjavljeno.

Dokončno je bila odcepitev izvedena s Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, ki je na pravni ravni ustanovila Republiko Slovenijo kot samostojno in neodvisno državo ter s tem izvedla tudi deklarirano

pravno formalno odcepitev od jugoslovanske federacije. To pa je pomenilo, da je morala republiška državna organizacija odtlej opravljati tudi državne naloge, ki jih je dotlej zvezna država, ter urejati družbena razmerja, ki jih je dotlej urejala zvezna oblast. Vse to je uredil poseben ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine.

Sprejem slovenske ustave leta konec 1991 je pomenil dokončni vsebinski prelom z jugoslovansko federacijo, kajti kljub osamosvojitvi je do sprejema nove ustave v Sloveniji še vedno veljala republiška ustavna ureditev, podedovana iz jugoslovanske federacije, ki je doživela samo razmeroma malo pomembnih vsebinskih popravkov. Čeprav je bil prevzem zveznih zakonov urejen že v temeljni ustavni listini, se je ustavodajalec odločil, da se prejšnji predpisi še dve leti po sprejemu ustave obdržijo v veljavi in da se v tem času tudi izključi možnost njihove ustavnosodne presoje. Ustava je uvedla tudi novo organizacijo države, kar je veljalo zlasti za temeljne državne organe. Ker je bila torej nova organizacija državne oblasti bistveno drugačna od prejšnje, je bilo za njeno vzpostavitev potrebno neko prehodno obdobje, v katerem naj bi se oblikovali novi organi in vzpostavila razmerja med njimi. Ustavni zakon za izvedbo ustave je določil tudi roke za vzpostavitev novega stanja. Pred tem pa je bilo treba sprejeti še ustrezno volilno zakonodajo. S tem je bil proces nastajanja nove oblasti v Sloveniji kot samostojni in neodvisni državi končan.

Zdenko Čepič*

Prevrat in revolucija v slovenskem zgodovinskem dogajanju: dejstva in misli

V nemirnih razmerah za družbo, državo in narod, ki so običajno povezane z vojno ali veliko družbeno, zlasti politično krizo, sta prevrat in revolucija sredstvo sprememb. Sta načina preloma s prejšnjim stanjem v državi in družbi. Gre za spremembe z dolgo-trajnejšimi posledicami.

Prevrat in revolucija sta bila v slovenskem zgodovinskem dogajanju v »kratkem« 20. stoletju dva načina, katerih pglavitni cilj ali posledica je bila državotvornost. Za isti namen tako obstajata dve oznaki: prevrat, revolucija. Bila sta politični izraz političnih subjektov v njihovem delovanju v svojem času za svoj narod.

V »kratkem«, hobsbawmovsko opredeljenem 20. stoletju smo Slovenci trikrat odločali o svoji državnosti. To smo utemeljili na samoodločbi ljudstva in naroda v smislu etnije. Šlo je za uveljavitev načela pravice do samoodločbe, po katerem ima narod pravico do lastne države ali do tega, da se samostojno odloči, v kakšni državni ureditvi želi živeti. Izbira državo in oblast ter njen način v njej. Po Prešernu bi rekli, da gre za izbiro »vere in postave«. Kot politično načelo samoodločba »ni nič drugega kot eminentno demokratično dejanje, ni nič drugega kot uresničitev demokratične biti«. Bistveno pri samoodločbi je dejstvo, da je samoodločba širša kot le samoodločba naroda. Gre za samoodločbo ljudstva kot suverena oblasti, da se samo odloča, kako, kje in s kom bo živelo, in uresniči pravico, da si samo izbere svojo oblast. Samoodločba je povezana z državnostjo in oblastjo, ki mora biti suverena, samostojna, neodvisna. Suverenost ji daje ljudstvo, samostojnost in neodvisnost pa sta mnogokrat na stalni preizkušnji in nikoli v popolnosti doseženi ideal.

Od treh samoodločb, ki so pomenile ustvaritev slovenske državnosti, je šlo dvakrat za odločitev, da se Slovenci kot narod vključimo v širšo državno skupnost, v državo etnično sorodnih narodov, enkrat pa za odločitev, kako iz te države »izstopiti« in ustvariti povsem lastno, samostojno in neodvisno državo.

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, zdenko.cepic@inz.si

Vse samoodločbe so se uresničile s prevratom ali z revolucijo. Prva in tretja s prevratom, ko so bile pretrgane pravne vezi z državama, v katerih so Slovenci do takrat živeli. Šlo je za prehod iz enega državnega okvira v drugega. Revolucija pa je pomenila korenito spremembo družbenega in zlasti državnega stanja, oblike vladavine in organizacije države, kar je bilo bistveno za politično revolucijo, izvedeno v času druge svetovne vojne.

Prvi dve samoodločbi sta bili povezani z vojno. S svetovno vojno. Tako prva kot druga svetovna vojna sta imeli velik vpliv na oblikovanje ideje samoodločbe in njenega »udejanjanja«. Vojni sta ustvarili pogoje za slovensko državnost oziroma je bila ta njuna posledica. Omogočili sta samoodločbo, kakršna je bila takrat iz političnih razlogov oblikovana kot načelo za ureditev sveta po vojni.

Uresničenje samoodločbe bodisi s prevratom bodisi z revolucijo zastavlja vprašanje, ali gre, glede na ujemanje po lastnostih in značilnostih, za enak pojav z dvema poimenovanjema ali pa gre za dva pojava z istim namenom. Ta je, kako osvojiti oblast brez bistvenega instrumenta demokracije, volitev. Prevrat in revolucija sta sredstvi za osvojitve oblasti. Oba načina sta bila stvarna v svojem času, v takratnih razmerah in sta bila takrat edina mogoča načina prevzema oblasti. Glede na to se postavlja vprašanje, kaj določa razliko med prevratom in revolucijo, če je namen obeh glede dosege državnosti enak.

Prevrat in revolucija pomenita prelom z dotedanjim, s starim, preživelim. Pomenita prelom in začetek nečesa novega v življenju ljudi ali naroda, saj sta oba zgodovinska pojava imela narodnoosvobodilni namen. Bila sta dva načina oblikovanja slovenske države z istim namenom v različnem času in različnih okoliščinah. Bila sta načina, kako so Slovenci v izdihljajih prve svetovne vojne in v drugi svetovni vojni z odporom proti okupatorjem, to je z osvobodilnim bojem, uresnili samoodločbo in dosegli svojo državnost.

Prevrat in revolucija se razlikujeta v načinu, kako osvojiti oblast. Razlika v načinu sicer lahko določa, kaj je prevrat in kaj revolucija, vendar to ni vedno merilo. Razliko ustvarjajo politični nosilci, zlasti pa končni cilj, ki ga želijo doseči, in dejstvo, koliko ta cilj posega v spremembe v državi in družbi. Namen posvečuje sredstvo ali opredeljuje način za doseg sprememb.

Način osvojitve oblasti naj bi bil osnovna razlika med »zakonitim« prevratom in »nezakonito« revolucijo. Niti prevrat niti revolucija pa nimata zakonske osnove, ampak sta izraz ali posledica razmer v času, v katerem se zgodita. Legitimnost dobita s svojo uspešnostjo. Zaradi svoje uspešnosti vstopita v zgodovino kot znanilca družbenega napredka. V slovenskem primeru se je ta kazal v oblikovanju slovenske državnosti.

Prevrat in revolucija sta bila v slovenskem zgodovinskem dogajanju državotvorna. Pomenila sta uresničitev pravice do samoodločbe. Tisti, ki jo je ustvaril prevrat, in tisti, ki je bila dosežek revolucije, je skupno to, da sta bili obe izraza slovenske državnosti, ozko vezana na Jugoslavijo. Leta 1918 na Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), leta 1943/45 pa na Demokratično federativno Jugoslavijo.

S prevratom in z revolucijo je bila v slovenskem primeru ustvarjena slovenska

država. To dejstvo je dajalo prevratu značaj pozitivnega, medtem ko je revolucija, ki zlasti zaradi posega v lastninske odnose pomeni spreminjanje celote družbenih razmerij, dobila značaj negativnega, čeprav je bila v prvi vrsti državotvorna. Razlika med njima je bila v tem, da je do prevrata prišlo, ker se je zaradi razpada dotedanje države, v kateri so stoletja bivali Slovenci, moral zgoditi in so razmere zahtevale vzpostavitev lastne oblasti, medtem ko je bila v revoluciji vzpostavljena oblast, ki je izvedla spremembe glede organizacije države. Vzpostavila je federativnost, pogoj zanjo pa je bilo oblikovanje nacionalnih držav na osnovi pravice do samoodločbe.

Pri zamenjavi oblasti in njenem prevzemanju je bilo glede razlikovanja in vrednotenja prevrata in revolucije pomembno vprašanje glede nasilja, njegovega načina in intenzivnosti pri prevzemu oblasti. To je običajno posledica prevrata, npr. državnega udara ali puča, in revolucije, ki sledi samemu dejanju spremembe ali prevzema oblasti. V primeru slovenskega prevrata 1918 res ni bilo nasilja, saj so se tega »narodni voditelji«, izvajalci prevrata najbolj bali. Zelo zadržani so bili tudi glede zborovanja 29. oktobra 1918 na Kongresnem trgu v Ljubljani, saj so se bali nemirov, nasilja in zlasti odzivov avstrijskih oblasti. Zavedali so se, da pomeni pretrganje državnopravnih vezi s habsburško monarhijo prevrat, ki ima značaj narodne revolucije. Zaželeno država, ki so jo oblikovali, jim je bila v veliki meri povsem neznana. Tega so se prevratniki, ki sami to niti niso želeli biti, zavedali. Zlasti so se zavedali odgovornosti, ki jim jo je naložilo novo stanje, ko so morali predstavljati državno oblast. A ta je bistven pogoj za ustvaritev državnosti v razmerah prevrata in revolucije.

Nasploh mnogokrat prihaja do težav glede označevanja ali poimenovanja, kaj je prevrat in kaj revolucija. Razlogi za to so ideološki, ker je s pojmom ali pojavom revolucije razumljena le njena proletarska, tj. komunistična inačica. Prevrat, ki ima bolj enotno »domovinsko« pravico in je razumljen kot »demokratičen« način dosega spremembe, pa se v slovenščini lahko imenuje tudi prekucija, prevratnik pa prekucuh, kar pa ima vsekakor bolj negativen, slabšalen pomen. Poleg tega se prevrat veže tudi na pojem ali dejstvo državnega prevrata, ki je povezano s spremembo oblasti na vrhu politične oblasti v državi (*coup d'état*). Državni prevrat se imenuje tudi puč. Slovenskega prevrata 1918 ni nihče razumel – ali ga nihče ne razume – kot puč, ker to ni bil. Puč, ki ima predvsem namen prevzema oblasti, se glede tega precej enači z revolucijo. Če revolucijo razumemo kot nasilni način prevzemanja oblasti, ima v praksi to značilnost tudi puč. Le redki državni prevrati so izvedeni na miren način in tudi brez žrtev. V praksi ima puč običajno podoben videz, kot ga ima revolucija, takšno je vsaj mnenje o njeni naravi, to je, da osvojitve in prevzemanje oblasti spremlja nasilje. Nema lokrat prevzemu oblasti s pučem ali z revolucijo sledi državljanska vojna.

Državni udar je običajno poseg v politično, dejansko oblastno stanje v državi na grob način, običajno z vojsko ali pa s paravojaškimi silami. Za državni udar kot izraz prevrata so vojaške sile, pa naj bodo državne ali strankarske, torej nekakšne milice, v veliki meri pogoj za njegovo uspešnost. Tako so bile za prevzem slovenske oblasti v Mariboru novembra 1918 pomembne slovenske vojaške sile, ki jih je oblikoval general Rudolf Maister, ki je s tem, ko je razorožil nemške paravojaške enote, t. i. Schutzwehr,

izvedel prevrat. Slovenski civilni oblasti, ki jo je predstavljal Narodni svet za Štajersko in v imenu katere je nastopal Maister, je zagotovil oblast. Brez Maistrovega puča proti Schutzwehru ta tega ne bi zmogla. Vloga vojske je bila glede prevzemanja oblasti potrebna in odločilna. Posredno tudi glede oblikovanja ali imenovanja prve slovenske vlade.

»Slovenskega« prevrata leta 1918 ni mogoče razumeti kot puča, v katerem je bilo osnovno vodilo »prevratnikov« osvojitev oblasti. V primeru slovenskega prevrata konec oktobra 1918 oblast ni bila osnovni motiv »prevratnikov«. Oblast v obliki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani so precej obotavljivo vzpostavili dva dni po oblikovanju Države SHS. Bolj kot za zamenjavo oblasti je šlo za zamenjavo državnega okvira. Slovensko vlado so oblikovali šele po »ultimatu« slovenskih častnikov, ki so pred tem storili revolucionarno dejanje – prelomili prisego habsburškemu vladarju, saj so se bolj kot politiki zavedali, da je za uspešnost prevrata potrebna oblast, ki obvlada in ureja razmere; oblikovanje vlade je narekovalo dejstvo, da država ali njen slovenski del rabi oblast, ki bo urejala »vsakodnevno« življenje prebivalstva.

Pri slovenskem prevratu leta 1918 ni šlo za zamenjavo politične, zlasti družbene ureditve. Pomenil je zamenjavo države in je imel bolj značilnost celovite narodne revolucije z osvobodilnim namenom kot pa le prevzema oblasti. Bil je narodna, ne družbena revolucija. Prevrat je pomenil zapustitev dotedanje države in vstop v novo. Spremembo državnopravnega odnosa je imel tudi prevrat leta 1990/91, ko je Slovenija zapuščala oziroma zapustila jugoslovansko državo. Če prevrat že ima kakršnokoli zakonsko oporo in je za sodobnike opravičljiv, revolucija tega nima. Revolucija si pridobi zakonitost s svojo uspešnostjo, s prevzemom oblasti, ki ji pozneje da zakonitost. Za revolucijo je bistven prelom v veljavnem redu, mimo njega in proti njegovemu smislu. Sicer bi to bila reforma, ne prelom družbenega stanja. Revolucija nima zakonske osnove, na katero bi se lahko sklicevala, kot je to običajno pri prevratu. Če bi bilo tako, ne bi bila revolucija. Je pa lahko revolucija upravičena po zgodovinskem toku, po poteku in smeri rasti družbe, pač glede na zgodovinske okoliščine, razmere in razmerja, v katerih se zgodi. Revoluciji v Jugoslaviji v času druge svetovne vojne je dala zakonitost njena uspešnost. Izvoljeni zakonodajni organ, na jugoslovanski ravni Ljudska skupščina FLRJ je leta 1946 potrdila odločitve Avnoja iz konca novembra 1943, Ljudska skupščina LR Slovenije pa februarja 1948 11 aktov slovenske revolucionarne zakonodaje. Dejansko priznanje je dobila že v času vojne zaradi vojaške uspešnosti v skupnem boju proti skupnemu sovražniku s sicer komunistom nenaklonjenimi zavezniki. S tem sicer ni dobila zakonitosti, je pa bila kot revolucija priznana in upoštevana.

Ustaljeno mnenje je, da je bil ob koncu prve svetovne vojne izveden prevrat, medtem ko je bila med drugo svetovno vojno izvedena revolucija. Prevrat naj bi imel demokratičen značaj, medtem ko to za revolucijo naj ne bi veljalo. Prvi način ustvaritve državnosti naj bi bil legitimen, drugi pa ne. Ker pa daje revoluciji legitimnost njena uspešnost, je ta zagotovilo legitimnosti revolucije. Oba zgodovinska pojava sta imela enak namen, ki sta ga tudi dosegla, čeprav različno intenzivno. Vsekakor med državno-stjo, doseženo s prevratom, in tisto, doseženo z revolucijo, obstajajo določene razlike.

V slovenskem zgodovinskem dogajanju »kratkega« 20. stoletja sta bila uspešna dva prevrata in ena revolucija. S prvim prevratom je bila dosežena prva slovenska osamosvojitve od takrat sicer še žive, a umirajoče in izginjajoče avstro-ogrske monarhije, z drugim, triinsedemdeset let kasneje, pa je Slovenija postala samostojna in neodvisna država, ki je zapustila takrat tudi že hirajočo jugoslovansko državo. V času druge svetovne vojne je sicer prišlo do dveh poskusov vzpostavitve slovenske državnosti s prevratom. Na prevratniški način so jo želele doseči t. i. meščanske politične sile. »Nosilca« prevrata ali poskusa prevrata sta bila Narodni svet za Slovenijo na začetku druge svetovne vojne v Jugoslaviji (s tem tudi v Sloveniji, tj. Dravski banovini) in Narodni odbor za Slovenijo jeseni 1944, zlasti pa v zadnjih dneh druge svetovne vojne pri nas in v Evropi. V svoji nameri sta bila neuspešna, razlog za to pa je mogoče iskati predvsem v kolaboraciji, v katero so se zapletle slovenske meščanske stranke iz strahu pred »komunizmom« osvobodilnega gibanja, ki se je borilo proti okupatorjem. Zaradi ohranitve oblasti v državi, ki je bila okupirana, so meščanske stranke s kolaboracijo (odkrito in prekrito) zapravile možnost oblikovanja države, zlasti pa njenega mednarodnega priznanja. Njihov prevrat je bil neuspešen, ker je bila revolucija kot del osvobodilnega boja proti okupatorju, vpetega v »svetovni« boj proti državam, ki so z napadalnim in osvajalnim namenom začele drugo svetovno vojno, uspešna in s tem dejansko priznana. Spremembe glede položaja Slovenije v jugoslovanski državi, ki so jih načrtovale slovenske tradicionalne politične stranke v času druge svetovne vojne, je mogoče označiti za reformistične, čeprav so imele glede na izražene poglede in zahteve – te so ostale bolj ali manj le na papirju – v bistvu revolucionarno vsebino. Posegle so v bistvo prve jugoslovanske države in zahtevale njene spremembe. Niso pa jih želeli doseči s prevratom, ampak na način, značilen za parlamentarno demokracijo.

V slovenski zgodovini se prevrat razume predvsem kot sprememba državnopravnega odnosa Slovencev z državo, v kateri bivajo, nimajo pa v njej vseh narodnostnih pravic ali možnosti povsem izražati svojo suverenost. Prevrat je zato razumljen kot narodna revolucija, katere namen je ustvariti narodno državo. Gre za način prehoda iz ene v drugo državo, npr. leta 1918 iz avstro-ogrske v »jugoslovansko« Državo SHS ali pa leta 1991 iz Jugoslavije v državno samostojnost. V revoluciji med drugo svetovno vojno pa je šlo za prehod iz ene organizacije države v drugo, drugačno, narodom bolj naklonjeno. Za slovensko revolucijo med drugo svetovno vojno je bila značilna poudarjena narodnoosvobodilna vsebina. Ta je bila narodnoosvobodilna v dveh pogledih. V odnosu do okupatorja in glede spremembe v jugoslovanski državi, tako glede oblasti v njej kot glede jugoslovanske državne organizacije. Bistvo revolucije osvobodilnega gibanja je bilo v prvi vrsti narodna emancipacija in na osnovi pravice do samoodločbe vzpostavitev narodne države. Slovenska revolucija v drugi svetovni vojni je bila glede tega celo bolj podobna ameriški revoluciji, s katero so ustvarili Združene države Amerike (ZDA) in se osvobodili kolonialnega gospostva Velike Britanije, kot pa ruski, leninski revoluciji. Ta je sicer nastopila kot t. i. druga faza jugoslovanske socialistične revolucije.

Prevrat in revolucija, ko je ta razumljena kot način hipnega spreminjanja političnega stanja, zlasti oblasti, imata dolgotrajne posledice. Skupno prevratu in revoluciji je vprašanje oblasti. Oblast je v prevratu cilj, v revoluciji pa sredstvo za nadaljnje spremembe v državi in družbi.

Ko se s prevratom ali revolucijo za dosego narodnoosvobodilnega cilja vzpostavi nova oblast, kar je bilo v slovenskem primeru leta 1918 in v drugi svetovni vojni, se prevrat in revolucija glede oblikovanja državnosti izenačita. Meščanskodemokratska revolucija, razumljena kot prevrat, in komunistična revolucija sta si bili pojavo in izvedbeno precej podobni. Cilj obeh je bil vzpostaviti narodno oblast in državnost. Kaj se dogaja po izvedenem prevratu ali revoluciji, kako oblast vlada in v kaj in zakaj posega, je že drugo vprašanje.

Razlike med prevratom in revolucijo so v vsebini sprememb. Posegi v družbeno stanje pri prevratu niso tako »globoki« in dolgoročni, ostajajo na »površju«, medtem ko je za revolucijo, za revolucionarno oblast značilno, da vrže svet s tečajev in želi spremeniti vse. Revolucija, ki jo razumemo kot celovit, korenit način sprememb družbenih, ekonomskih (tudi lastninskih) odnosov, je vsekakor tudi dolgoročnejši družbeni proces, kot je prevrat. Takšne so tudi posledice revolucije.

Nasprotje revolucije kot hitrega načina poseganja in spreminjanja obstoječega političnega in celotnega družbenega stanja pa ni prevrat, ampak evolucija, postopno spreminjanje. Poglavitna značilnost evolucije, ki jo ločuje (ali naj bi jo ločevala) od revolucije, je postopnost, počasnost glede sprememb. Za to, da se začne v družbi na evolutiven način dogajati njeno spreminjanje, je potreben »sunek« v dotedanjo oblast in njena zamenjava, kar pa pomeni revolucionarnost pri prevzemanju oblasti. Za evolucijo je potrebna revolucija. Evolucija in revolucija sta načina družbenega razvoja, ki se v bistvu, razen po načinu in glede na čas, ne razlikujeta. Kot se glede namena ne razlikujeta prevrat in revolucija. Oba želita uveljaviti spremembo, nekaj novega, npr. glede državnosti.

Glede na potek jugoslovanske socialistične/komunistične revolucije v času druge svetovne vojne je bila ta bolj evolutivni družbeni in politični proces, zaradi politične sile, ki ga je izvajala, pa je imel značaj revolucije. Vse, kar je storilo osvobodilno gibanje, so njegovi domači nasprotniki razumeli in sprejeli kot revolucijo. Revolucija osvobodilnega gibanja pa je potekala postopoma, večkrat po načelu dveh korakov nazaj in enega naprej, tako da so bili ob koncu vojne glede njene stopnje zmedeni tudi mnogi revolucionarji iz komunističnih vrst. Jugoslovanska revolucija se ni povsem izvedla po »naukih« Lenina in Stalina o dvostopenjski revoluciji, najprej meščanski, demokratični in nato proletarski. Obe fazi sta se med seboj mešali. V jugoslovanski revoluciji v drugi svetovni vojni je bolj prevladovala prva, meščanskodemokratska stopnja, v katero je mogoče uvrstiti tudi rešitev t. i. nacionalnega vprašanja, ki so jo izvedli z upoštevanjem pravice do samoodločbe naroda in na njeni podlagi z nastankom nacionalnih držav, združenih v federativno organizirani jugoslovanski državi. Meščanska stopnja revolucije je bila povezana z osvobodilnim bojem proti okupatorju. Ker so se meščanske politične sile odločile za nedejavnost proti okupatorju, za t. i. politiko

čakanja na ugoden trenutek, je zanje pomenila revolucijo, ki je niso želele, čeprav bi morale biti same nosilke osvobodilne dejavnosti.

Namen, ki ga je osvobodilno gibanje izražalo glede osvoboditve na ravni meščan-skodemokratske revolucije, so v svojih programih izražali tudi slovenski politiki iz meščanskih vrst. Ti so ostali bolj ali manj le črka na papirju, kažejo pa na »revolucionarna« hotenja, ki jih meščanski politiki niso želeli doseči niti na prevratniški niti na revolucionarni način. Njihovi programi so bili kar revolucionarni, saj so npr. za novoorganizirano Jugoslavijo načrtovali tudi družbene oziroma gospodarske reforme, po katerih naj bi – kot so že jeseni 1941 zapisali v t. i. londonskih točkah – sistem podrl »sebične težnje posameznika« in jih podredil »narodni in javni koristi«. Ni pa njihova »revolucija«, izražena v programu Slovenske zaveze oziroma v Narodni izjavi 29. oktobra 1944, ki jo je obelodanil Narodni odbor v začetku maja 1945 in napovedal »temeljito socialno in gospodarsko preosnovo, ki bo uničila gospodstvo kapitala nad delom« in »vsem delovnim slojem ... zagotovila človeka vredno življenje«, pomenila prevrata v pomenu, kot ga ta sicer ima: da zamenja politično oblast ali njene nosilce. Šlo je za načrtovane reforme, ki naj bi jih dosegli v dogovarjanju s Srbi in Hrvati, s katerimi bi Slovenci tvorili federativno jugoslovansko državo. V njej bi bila oblast bolj ali manj v rokah istih političnih sil. Vsaj za Slovenijo so si oblastniki iz vrst SLS želeli ohraniti svojo oblast tudi pred siceršnjimi sodelavci v Slovenski zavezi iz liberalnega političnega ali svetovnonazorskega tabora. Oblastnega prevrata kljub »revolucionarnemu« političnemu programu tako glede jugoslovanske države in položaja Slovenije v njej ter napovedovanim spremembam na gospodarsko-socialnem področju niso želeli. V svojem programu so bili deklarativno celo bolj revolucionarni kot revolucionarno osvobodilno gibanje, ki so ga prav zaradi njegove revolucionarnosti odklanjali in so zato stopili na pot kolaboracije.

Prevrat leta 1918 je povzročil predvsem prelom glede države, v kateri so Slovenci živeli vrsto stoletij, eden od bistvenih namenov revolucije v času druge svetovne vojne pa je bil državo, v kateri so Slovenci živeli slabega četrto stoletja, ne le obnoviti, ampak jo predrugačiti na drugih organizacijskih temeljih, takih, ki so izhajali iz razumevanja pravice do samoodločbe naroda. V tem je bila revolucionarnost revolucije. V obeh primerih je šlo za izraz in izvedbo narodne revolucije, katere cilj je bila slovenska narodna država z lastno oblastjo in ozemljem, ki bi se kazalo kot ozemlje Zedinjene Slovenije.

Narodnoosvobodilni učinek revolucije med drugo svetovno vojno pa je bil pogoj za t. i. družbeno revolucijo, za politične in celovite družbene spremembe. Te so se v celoti zgodile po koncu vojne, po koncu uspešne nacionalne revolucije. Vsekakor pa je revolucija pomenila spremembo oblasti, njenih političnih nosilcev in posledično družbenega reda.

Oblikovanje države je bilo sicer začetek in pogoj za nadaljevanje revolucije, ki se je iz narodnoosvobodilnega področja začela seliti na področje poseganja v družbo in spreminjanja družbe. Sledilo je dolgo, petinštiridesetletno obdobje, ki ga je nova oblast razumela kot stalno (permanentno) revolucijo. Nenehnost revolucije v Jugoslaviji se je kazala v stalnem nadgrajevanju družbe in države, zlasti pa v spreminjanju ustave.

Glede na način je sicer šlo bolj za evolutivnost. Način spreminjanja so bile reforme in dopolnjevanje. Celotno dogajanje se je vrtelo okoli reformiranja političnega in državnega sistema, zlasti glede organizacije države, federativnosti. Tudi konec jugoslovanske države je mogoče razumeti kot del te revolucije. Posledica nenehne revolucije je bil razpad države s prevrati, ki so se tako ali drugače dogodili v vseh državah, ki so tvorile jugoslovansko zvezno državo. Slovenska osamosvojitve in pot do nje sta bili svojevrstni prevrat z značajem narodne revolucije. Prevrat leta 1990/91 je imel za Slovence v veliki meri enak značaj in pomen, kot ga je imel prevrat leta 1918.

Glede uporabe izraza revolucija, zlasti ko gre za narodno revolucijo, osvobodilno dejanje in nastanek državnosti, v Združenih državah Amerike nimajo zadrege. Američani osamosvojitve ameriških britanskih provinc oziroma nastanek ZDA, dosežen z osamosvojitveno vojno, brez zadržka označujejo za ameriško revolucijo. Za revolucionaren nastanek ZDA in ameriške nacije. Slovenska osvoboditev izpod »habsburške krone« in oblikovanje samostojne države habsburških Jugoslovancev sta nedvomno bila takšna revolucija, kot je bila razglasitev ameriške neodvisnosti. Manjkale so le jasno napisane besede v jasno izraženem narodnem programu, ki bi ga izoblikoval npr. Narodni svet. Ta ni izdal nobene deklaracije.

Če se vrnemo k že omenjenemu vprašanju prevrata, revolucije in nasilja, je treba opozoriti, da nasilje sicer ni tisto, kar revolucijo bistveno označuje ali jo opredeljuje, je pa vsekakor v večji meri njen spremljevalni pojav kot pri prevratu. »Revolucionarni teror«, ki je spremljevalni pojav revolucije, ne le t. i. komunistične, sam po sebi ni revolucija. Lahko pa je sredstvo in njen spremljevalec. To je veljalo tudi za prvo meščanskodemokratsko revolucijo, francosko revolucijo leta 1789. Za lažje odstranjevanje nasprotnikov revolucije – ali pa za zaščito revolucije – so si takrat izmislili giljotino in jo uporabljali resnično množično.

Nasilje je sicer predvsem spremljevalni pojav vladanja oblasti. Dejansko je bolj posledica spremembe oblasti, ko se ta tudi z nasiljem loti spreminjanja in ko ji tisti, ki spreminjanja ne želijo, nasprotujejo. Ko je šlo za prevzemanje oblasti, ni v slovenski zgodovini nasilje neposredno označilo niti prevrata niti revolucije. To velja tudi za revolucijo v času druge svetovne vojne, za katero je bila značilna velika mera nasilja vseh v vojno vpletenih strani, okupatorja, kolaborantov in osvobodilnega gibanja. Revolucija je bila v Sloveniji med drugo svetovno vojno del vojnega spopada, ni pa bil vojni spopad z okupatorjem sam po sebi že revolucija. Kot ni bila revolucija spopadanje s kolaboranti. Do nasilja v drugi svetovni vojni ni prihajalo le zaradi revolucije, je pa revolucija, dejanska in tista, ki so jo njeni nasprotniki pričakovali, bila v dokajšnji meri pogojevalec medsebojnega spopada med Slovenci. Pri tem je treba upoštevati dejstvo, da so se revolucija, odziv nanjo in njune posledice dogajale v razmerah okupacije in odpora proti njej ter so vplivale na pojave, ki imajo oznako revolucionarnega terorja. Ta ni imel le razrednih, ideoloških razlogov, ampak so ti izhajali bolj iz obstoječega sodelovanja z okupatorjem z namenom pomagati mu proti osvobodilnemu gibanju.

Prevrat v Sloveniji leta 1918 je bil res izpeljan na miren način, brez vsakega neposrednega nasilja, je pa vseeno povzročil »žrtev«. Ni sicer bila smrtna žrtev, ampak

politična. Ena od posledic prevrata, sicer ne bistvena, je bil prvi politični begunec, ki se je zaradi nove oblasti za štiri leta umaknil v tujino. Ker so mu grozili s smrtjo, nanj naj bi pripravljali atentat, je Ivan Šušteršič, dolgoletni voditelj stranke slovenskega političnega katolicizma, klerikalne stranke (do novembra 1917) in do 26. oktobra 1918 deželni glavar Kranjske, dokler ga ni Narodni svet odstavil, neposredno po odstititvi, ki je bila del prevratnega delovanja Narodnega sveta, iz domovine odšel v tujino.

Slovenski prevrat, izveden konec leta 1918, ni bil le dejanje nastanka Države SHS, pač pa ga je treba razumeti širše, vsaj od ustanovitve Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro (Narodni svet) avgusta 1918 dalje. Za celoten proces zapuščanja habsburške monarhije, trganja in pretrganja državnopravnih vezi s to državo se je namreč uveljavil izraz prevratna doba. Obdobje od Majniške deklaracije konec maja 1917 do »zedinitve« 1. decembra 1918 in vprašanje t. i. boja za slovenske etnične meje po njej je Albin Prepeluh v svojih dokumentiranih spominih na to obdobje naslovil *Pripombe k naši prevratni dobi*. Prevrat je vsekakor razumel kot daljši proces, in ne le kot dejansko spremembo, ki jo prevrat prinaša. Narodni svet, njegov obstoj in delo, kolikor ga je bilo, so v bistvu bili izraz prevrata, čeprav v samem dejanju prevrata, pretrganju državnopravnih vezi z avstro-ogrsko monarhijo, Narodni svet ni aktivno sodeloval. Z vzpostavitvijo Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki je nato v slovenskem delu Države SHS »vladala« precej avtonomno, samoslovensko, je bil prevrat v veliki meri izveden in zaključen. V nasprotju z revolucijo, ki je trajala štiri leta, kolikor je trajala druga svetovna vojna v Jugoslaviji/Sloveniji, je bil prevratni čas krajši.

Revolucija, ki je pomenila spremembo oblasti, predvsem pa je ustvarila slovensko državo kot politični pojem, je potekala od 16. septembra 1941, ko je bil oblikovan prvi oblastni organ slovenskega osvobodilnega gibanja, Slovenski narodnoosvobodilni svet, pa do 5. maja 1945, ko je bila oblikovana ali imenovana Narodna vlada Slovenije. Medtem ko se je v prevratu nastala slovenska državnost leta 1918 kazala v slovenski vladi kot izrazu narodne oblasti, je bilo oblikovanje vlade v revolucionarnem procesu zaključno dejanje narodne in tudi t. i. ljudske revolucije.

* * *

Da sta prevrat in revolucija lahko uspešna glede prevzemanja oblasti, si morata ustvariti ustrezne razmere. Vzpostaviti morata oblastno telo, ki oblast prevzame in jo zastopa. Poglavitni organ slovenskega prevrata leta 1918, Narodni svet, je sicer kmalu prenesel velik del svojih pristojnosti na Narodno vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov (Narodno vijeće) – politični in nato oblastni organ »habsburških Jugoslovancev« s sedežem v Zagrebu. Slovensko osvobodilno gibanje je v času druge svetovne vojne oblikovalo precej podoben organ. Sredi septembra 1941, v zgodnjem obdobju vojne, se je Vrhovni plenum OF pretvoril v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO). Ta naj bi imel, in dejansko jih je res imel, podobne, če na kar enake naloge kot Narodni svet jeseni 1918. SNOO je kot oblastni organ slovenskega osvobodilnega gibanja deloval le kratek čas, najbrž tudi zaradi kritike osrednjega vodstva jugoslovanskega

osvobodilnega gibanja, češ da je še prezgodaj za oblikovanje revolucionarnih oblastnih organov. Kasneje je osvobodilno gibanje vzpostavilo druge oblastne organe, na drugih temeljih in delno tudi z drugim namenom. Z bolj jasno državotvornim namenom.

V članku *Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenske državnosti* (Naši razgledi, 7. 11. 1969) je pravnik Ivan Tomšič menil, da je bila slovenska oblast, ki je nastala jeseni 1918 kot vzporedna avstrijski oblasti, v resnici revolucionarna. Sodil je, da glede tega ni pomembno, ali je nastala po ustavni poti ali pa na revolucionaren način. Pomembno je bilo, da je bila suverena. Poudarek je namenil suverenosti oblasti, ne pa toliko načinu, kako sta na oblast prišla Narodni svet in nato Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani; vlado je imenovalo in potrdilo Narodno vijeće kot vrhovni organ oblasti v Državi SHS. Tomšič je govoril tudi o vzporednosti oblasti in menil, da je takšna oblast revolucionarna. Taka vzporedna oblast je bil leta 1918 Narodni svet, ki je bil sicer v prvi vrsti politični organ, a je predstavljal do neke mere vzporedno oblast takrat še obstoječi oblasti avstro-ogrske monarhije. Iz političnega organa je postal organ oblasti. Vsekakor po nastanku Države SHS, takrat ko je 31. oktobra 1918 oblikoval Narodno vlado SHS v Ljubljani. Glede na njegovo vlogo in celoten proces trgjanja vezi z Avstro-Ogrsko je dejansko bil revolucionarni organ, čeprav se je obnašal povsem nerevolucionarno.

Politično delovanje prevratniškega Narodnega sveta ali po Tomšiču revolucionarnega organa je bilo zelo oprezno, boječe in neodločno. Slovenska politika se je bala celo izvedbe prevrata, da ta ne bi imel izraza revolucije in bi pri njegovi izvedbi izgubili nadzor nad dogajanjem. Dejansko nadzor nad ljudstvom. Zato so z olajšanjem sprejeli odločitev avstro-ogrske vlade 28. oktobra 1918, da sprejme mirovne pogoje predsednika ZDA Wilsona, ker je to omogočilo, da je bil prevrat, pretrganje vezi z avstro-ogrsko in oblikovanje države »habsburških Jugoslovancev«, postavljen v okvir legalnosti – postavnosti, kot so to sami imenovali – in osamosvojitve od črno-žolte monarhije ni imela izraza revolucije. »Ustanavljanje lastne države formalno ni bilo več revolucionarna, ampak legalna, po vladi (avstro-ogrski – op. Z. Č.) priznana stvar.« Albin Prepeluh je kasneje slovenskim »političnim vodnikom« glede njihovega političnega obnašanja očital, da so čakali na dogodke, jih razlagali in tolmačili po svoje naknadno, oprezno, izogibajoč se vsaki osebni odgovornosti. S tem, ko je avstro-ogrska vlada sprejela Wilsonove mirovne pogoje, pa niso bila rešena vsa vprašanja razmerja do nosilcev oblasti v habsburški državi, npr. vprašanje odnosa do monarha in zlasti do vojaške prisega. Ko je to prisego »z obnaženo (golo) sabljo« v roki naslednji dan »presekal« Mihajlo Rostohar in v imenu vojakov odrekel pokorščino Avstriji ter prisegel zvestobo svoji narodni državi Jugoslaviji, je ljubljanski škof Jeglič, privrženec »postavne oblike samoodločbe«, to dejanje razburjen označil za revolucijo. Vodilni slovenski politiki, mednje je sodil tudi Jeglič, so se bali revolucije, pri čemer so jo razumeli kot »nepostaven« odnos do oblasti avstro-ogrske države in kot mogoče »vrenje« ljudskih množic proti tem oblastem. Prevrat so želeli imeti pod nadzorom. Navdušenja prebivalcev Ljubljane nad nastankom jugoslovanske države niso pretirano odobraval. S precejšnjo bojaznijo, da ne bi prišlo do nemirov, so sprejeli odločitev, da

se 29. oktobra 1918 udeležijo zborovanja na Kongresnem trgu v Ljubljani. Do pripravljane manifestacije so bili zadržani, bila jim je pravzaprav neljuba, zato je predsedstvo Narodnega sveta dan pred tem razpravljalo, kakšen značaj naj ima manifestacija naslednjega dne. Ugotovili so, da se je mora Narodni svet udeležiti, ker »manifestacije ne sme voditi ulica«. Glede vprašanja o predvideni zaobljubi jugoslovanski državi, državi »habsburških Jugoslovanov«, so bili previdni in so bili proti njej. Prevrat se je zgodil tako rekoč mimo dejavnosti Narodnega sveta. Iz strahu pred morebitnim odzivom avstrijskih oblasti, ki je bil realen, saj se je Deželna vlada na govorice, da hoče Narodni svet prevzeti oblast, odzvala z namero, da to prepreči s pomočjo oborožene sile, Narodnega sveta najbrž niso razglasili za slovenski oblastni organ. Prav tako so se iz istega razloga obotavljali pri oblikovanju in imenovanju vlade, ki je morala prevzeti vse breme vladanja. Po mnenju Albina Prepeluha, sodobnika prevrata, v katerem sicer ni aktivno sodeloval in je »‘priznane’ politične vodnike«, kot je imenoval člane Narodnega sveta, ocenjeval kasneje, ti »niso imeli nobenega jasnega pogleda v bodočnost in dogodke, ki so se pripravljali«, zato so nanje le čakali in jih dočakali.

Čeprav je bil Narodni svet tisti, ki je formalno izvedel dejanje narodne revolucije, v svojem bistvu ni bil revolucionarni organ. Osamosvojitve, ki mu je bila s tem, ko je avstro-ogrska vlada sprejela Wilsonove pogoje, ponujena ali kar vsiljena, so enostavno morali sprejeti. Pretrganje državnopravnih vezi z državo, ki je hitro izginjala, je izvedlo Narodno vijeće, politični organ, ki je vodil politiko »odcepljanja« »habsburških Jugoslovanov« od avstro-ogrske države. Ko je odklonilo manifest cesarja Karla, v katerem je ta »zvestim avstrijskim narodom« ponudil federativnost v avstrijskem delu monarhije, je izrazilo zahtevo po popolnoma suvereni in samostojni državi »habsburških Jugoslovanov«, ki pa je takrat ni razglasilo. Narodno vijeće je čakalo na pravi trenutek za prevrat. Ta je prišel 28. oktobra 1918, ko je vlada avstro-ogrske države sprejela Wilsonove pogoje za konec vojne.

Bistvo prevrata, katerega ključni nosilec na slovenskem ozemlju je bil Narodni svet kot politični, in ne oblastni organ, čeprav je izvedel tudi nekaj dejavnosti, ki so imele oblastni značaj, je bilo, da je slovenska, jugoslovanska država nastala na legalen način, sprejemljiv za obe strani. Za avstrijsko in za novo slovensko-jugoslovansko oblast. Politično dogajanje, ki sta ga vodila Narodni svet v Ljubljani in Narodno vijeće v Zagrebu, se »akterjem« zato ni zdelo revolucionarno, čeprav so z razglasitvijo Države SHS izvedli dejanje, ki je glede na vsebino imelo značaj narodne revolucije, glede na izvedbo pa značilnosti prevrata ali prenosa oblasti. Da je bil ta prehod v njihovih očeh legalen, je slovenskim/»jugoslovanskim« prevratnikom ali narodnim revolucionarjem s sprejemom Wilsonovih mirovnih pogojev pomagala avstro-ogrska vlada. To je pomenilo, da se je strinjala z osamosvojitvijo »habsburških Jugoslovanov« in vseh drugih narodov habsburške države. Njihov državni prevrat je bil legalen in ni pomenil revolucionarnega prehoda iz ene v drugo državo. Učinek je bil sicer značilen za narodno revolucijo, pot do narodne osvoboditve pač ne. rugačno kot ob koncu prve svetovne vojne je bilo oblikovanje vzporedne oblasti slovenskega osvobodilnega gibanja v času druge svetovne vojne. To je vzpostavilo svojo, okupatorski oblasti vzporedno oblast,

ki jo je večina prebivalcev bolj ali manj upoštevala. Osvobodilno gibanje je vzporedno oblast vzpostavilo že sredi septembra 1941, ko je Vrhovni plenum Osvobodilne fronte (OF), politični organ, v katerem so bili predstavniki vseh skupin, ki so se odločile za odpor proti okupatorju, sprejel sklep o konstituiranju Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO) kot oblastnega organa. Vrhovni plenum je prevzel funkcijo takšnega organa in se v ta namen preimenoval. O tem, ali je bilo to, ko se je SNOO razglasil za edinega predstavnika slovenskega naroda na vsem njegovem ozemlju v času vojne, »trenutek« revolucije, prevzema oblasti v roke OF, je mogoče razpravljati. Vrhovni plenum OF je s SNOO sicer vzpostavil slovensko oblast, ki je prevzela vlogo, da v času vojne edina predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod. S tem nobeni drugi slovenski oblasti ni ničesar odvzel. Takšne oblasti namreč ni bilo. S SNOO je bila bolj kot vzporedna oblast nekdanji oblasti vzpostavljena vzporedna oblast okupatorjevi civilni oblasti. Osvobodilno gibanje v organizaciji OF s SNOO še ni razglasilo prevzema oblasti, si je pa s tem želelo zagotoviti politični primat v boju proti okupatorju. Najbrž so računali, da bodo meščanske politične stranke obudile organ, kot je bil Narodni svet iz aprila 1941, in so kaj takega želeli prehiteti z oblikovanjem SNOO. Lahko se je Vrhovni plenum OF na pobudo ali kar predlog Kidriča, ki je sicer imel pred očmi revolucijo, odločil, da prehititi mogoče oblikovanje oblastnega telesa meščanskih političnih strank, kar je Natlačenu konec avgusta 1941 predlagal Lambert Ehrlich. Natlačen je to sicer zavrnil, ker se takrat ni želel več iti slovenskega »separatizma« in je takrat že razmišljal v skladu s stališči jugoslovanske vlade in je zato tudi izstopil iz okupatorjeve konzulte. Ker se to ni zgodilo, je SNOO »ugasnil«. To pa ni bil edini razlog, da se ta organ ni več pojavljal. Podvržen je bil kritiki osrednjega jugoslovanskega vodstva osvobodilnega gibanja. To je sicer tudi samo razmišljalo o oblikovanju svoje oblasti, vendar so zamisel opustili, ko so od Kominterne izvedeli, da bo Sovjetska zveza obnovila odnose z jugoslovansko vlado. Oblikovanje Narodnega komiteja osvoboditve kot organa ljudske oblasti v Jugoslaviji bi namreč otežilo položaj Sovjetske zveze v njenem odnosu do zaveznikov, zlasti Britancev. Tega ob odločitvi, da bodo vzpostavili organ slovenske oblasti na okupiranem ozemlju, v vodstvu slovenskega osvobodilnega gibanja niso vedeli. O tem tudi niso razmišljali, saj so s svojo oblastjo predvsem želeli nasprotovati okupatorski oblasti, in ne »Londonu« ali jugoslovanski vladi v begunstvu, ki je takrat predstavljala jugoslovansko državo.

Po mnenju Maksa Šnuderla, udeleženca sestanka, na katerem so sprejeli sklep o oblikovanju SNOO je bilo oblikovanje SNOO »revolucionarno-pravni akt, akt revolucionarne oblasti, ki temelji samo na sili in na prostovoljnosti«. Namen SNOO in odloki, ki jih je sprejel, so bili predvsem izraz slovenske narodne revolucije. Oblikovanje slovenskega oblastnega telesa pa samo po sebi ni pomenilo spremembe oblasti v Sloveniji, saj jo je imel v rokah okupator, še najmanj pa spremembo kake domače oblasti. Te, kot je bilo rečeno, ni bilo, saj je ban Natlačen predal svojo oblast italijanskemu civilnemu komisarju (kasneje visokemu komisarju) in pri tem izrazil »željo prebivalstva Slovenije, da bi bili deležno visoke blagohotnosti Duceja in zaščite fašistične Italije«. To je bila predvsem želja slovenske politike, ne toliko prebivalstva,

kar se je kmalu pokazalo. SNOO je bil organ vzporedne oblasti slovenskega osvobodilnega gibanja. To je proti kraljevi jugoslovanski vladi nastopilo na Kočevskem zboru, ko ji je odreklo »pravico zakonitega predstavnika slovenskega naroda«. Takrat je šlo za revolucijo, za vzpostavitev vzporedne oblasti nasproti priznani oblasti jugoslovanske države.

Oblikovanje SNOO je povzročilo stanje t. i. države v državi, ko so v Ljubljani (bila je središče takratnega odpora proti okupatorju) ljudje v veliki meri upoštevali navodila OF, ki so bila naperjena proti okupatorju in so predstavljala osvobodilno dejavnost. »Država v državi« je bil izraz dvovladja, na eni strani je bila okupatorjeva oblast, na drugi strani pa oblast osvobodilnega gibanja. Ta je bila glede na mnenje Ivana Tomšiča o značaju vzporedne oblasti izraz revolucije. Ker je bila vzporedna, je bila revolucionarna oblast. SNOO je bil revolucionaren tudi glede oblikovanja slovenske državnosti. Oblikovanje SNOO so takrat predstavili kot »korak k osvoboditvi in združitvi vseh Slovencev, nov korak v dobo, ko bo slovenski narod na svoji zemlji svoj gospod«. Namen SNOO je bil v »upostavitvi slovenske narodne suverenosti«, državnosti. Prvenstveno je bil narodnoosvobodilen. SNOO je bil organ narodne revolucije. »SNOO je prvi v zgodovini nastali oblastni organ, ki realno uveljavlja načelo suverenosti slovenskega naroda, načelo njegove pravice do samoodločbe, organ, ki ustvarja začetek njegove narodne države (leta 1918 je bil formalni pravni subjekt 'narod Slovencev, Hrvatov in Srbov')«.

SNOO je sprejel štiri odloke, od katerih so imeli trije predvsem praktičen namen. Dva sta imela značaj zagotavljanja finančnih sredstev za potrebe osvobodilnega gibanja ali protiokupatorskega boja, z enim, t. i. zaščitnim odlokom, pa je osvobodilno gibanje določilo represijo proti dejavnosti, ki so jo izvajali Slovenci proti slovenskemu osvobodilnemu gibanju, kot je bilo ovađuštvo. Za takšna dejanja, ki so bila opredeljena kot dejanja proti narodu in posebej proti osvobodilnemu gibanju, je bila določena kazen. Šlo je za »pragmatične« odloke, potrebne za izvajanje osvobodilnega boja proti okupatorju. Sicer pa so vsi organi osvobodilnega gibanja med drugo svetovno vojno, ki so imeli oblastni značaj, posegali tudi na področje denarništva in financiranja osvobodilnega gibanja. Nasploh je vprašanje denarne podpore pomembno za prevrat in revolucijo ali za izvedbo obojega.

Čeprav ni bil zakonsko zaukazan, kot sta bila odloka SNOO o narodnem davku in o posojilu svobode, je imel v prevratnem procesu jeseni 1918 enak namen tudi poziv Antona Korošca, ki je 21. septembra 1918 v imenu Narodnega sveta pozval k plačevanju narodnega davka. Njegov poziv glede gnotne podpore slovenski osamosvojitvi od Avstro-Ogrske je govoril o »dolžnosti naroda, da si sam naloži ta narodni davek«, ki naj ga »plačuje / ... / svoji najvišji politični stopnji«, torej Narodnemu svetu. Kot se je kasneje spominjal v svojih spominih član predsedstva Narodnega sveta Ivan Hribar, ki je v njem vodil finančni odsek, je bil poziv za plačevanje narodnega davka uspešen. Bil je eden prvih pozivov Narodnega sveta, ki je s tem že prevzel oblastno vlogo na finančnem področju. To je bilo za uspešnost prevrata leta 1918 in osvobodilnega gibanja proti okupatorju leta 1941 zelo pomembno. Glede finančne oblasti

SNOO ni bil bolj revolucionaren, kot je bil Narodni svet, saj sta oba organa glede plačevanja narodnega davka apelirala na rojake, naj davek prostovoljno plačujejo za narodnoosvobodilni namen. Da ima za izvedbo prevrata denar pomembno vlogo, se je pokazalo tudi v vojaškem prevratu, ki ga je proti mariborskim Nemcem in njihovi varnostni straži Schutzwehru izvedel general Maister. Ta »vojaški puč«, s katerim je bila Slovencem zagotovljena oblast v Mariboru, je zahteval tudi finančne vire. Zagotovil jih je podpredsednik Narodnega sveta za Štajersko in ravnatelj mestne posojilnice Franjo Rosina. Iz blagajne posojilnice je Narodnemu svetu nakazal 2 milijona kron za potrebe slovenske vojske.

Glede tega, da se slovenska država vključi v jugoslovansko državno skupnost, sta bila prevrat leta 1918 in revolucija v drugi svetovni vojni enaka. Ob oblikovanju slovenske državnosti leta 1918 in v času druge svetovne vojne je bilo namreč vnaprej znano, da bo slovenska država del jugoslovanske države. Leta 1918 se je slovenska državnost kazala kot ozko vezana na državo »habsburških Jugoslovanov«, Državo SHS. O lastni slovenski državnosti niso govorili, ampak so o državi »troimenskega naroda jugoslovanskega« razmišljali kot o »zaželjeni deželi«. Pod tem naslovom je namreč mesec dni pred prevratom Fran Šuklje objavil daljši članek, kako naj bo urejena država »habsburških Jugoslovanov«. Poudarjali so jugoslovanstvo, in ne toliko slovenstvo. V veliki meri so to počeli tudi v osvobodilnem gibanju med drugo svetovno vojno. Jugoslavija in njena obnovitev na drugačnih temeljih v odnosu do narodov in glede oblike vladavine ter politične ureditve je bila ena od temeljnih točk programa slovenskega osvobodilnega gibanja.

Na prevrat in revolucijo so močno, če ne odločilno, vplivali mednarodnopolitične razmere in razmerja. Predvsem stališča t. i. velikih sil in njihovih voditeljev so v veliki meri odločala o dejanjih, ki so oblikovala politične odločitve glede preloma z dotedanjim stanjem. Ustvarila so pogoj za slovensko odločitev za prelom s starim. Brez Wilsonovih 14 točk in njegovega stališča do Avstro-Ogrske, ko je zavrnil Karlovo mirovno ponudbo, ki bi lahko ohranila avstro-ogrsko državo, bi bil slovenski prevrat vsekakor drugačen. Pot izpod habsburškega žezla bi bila nedvomno težja. Wilsonova zavrnitev Karlovega predloga mirovne ponudbe je omogočila prevrat in odhod »habsburških Jugoslovanov« iz države, ki so jo radi imenovali ječa narodov, v »zaželjeno deželo«. Prišlo je celo do prevrata »habsburških Jugoslovanov« pred prevratom. Narodno vijeće kot njihovo vrhovno politično predstavništvo je namreč zavrnilo Karlov manifest »zvestim avstrijskim narodom«, še preden je vedelo za Wilsonovo zavrnitev. Po mnenju Janka Pleterskega je s tem Država SHS na ozemlju habsburške monarhije, ne da bi bila razglašena, dejansko obstajala. Medtem ko so Wilsonova stališča pogojevala slovenski/»jugoslovanski« prevrat in oblikovanje Države SHS, je bila jugoslovanska revolucija v drugi svetovni vojni odvisna od stališč zaveznikov protihitlerjevske koalicije. Njihovo stališče, ki je izhajalo iz dejstva, da je bilo jugoslovansko osvobodilno gibanje vojaško močno in uspešno, je vplivalo na revolucijo, saj jo je posredno priznalo. Pred njenim maksimalnim namenom so sicer skušali rešiti, kar se je dalo rešiti, npr. monarhijo, vendar neuspešno.

Wilson je svojih 14 točk podal na začetku zadnjega leta prve svetovne vojne, načela o ureditvi sveta po vojni, po zmagi nad državami, ki so vojno začele z osvajalskimi nameni, pa so postavili v začetnem delu druge svetovne vojne avgusta 1941, še preden so vanjo vstopile ZDA. Takrat sta se predsednik britanske vlade Winston Churchill in predsednik ZDA Franklin D. Roosevelt dogovorila glede načel za povezovanje držav v protifašistično koalicijo, ki je dobila ime Združeni narodi, in glede načel o ureditvi sveta ter meddržavnih odnosov po vojni. Njun načrt povojne ureditve sveta je bil izražen v t. i. Atlantski listini, ki sta jo podpisala na britanski križarki Prince of Wales ob obali Nove Fundlandije. Tretja točka Atlantske listine je poudarila pravico vseh ljudi do samoodločbe, to je pravico do izbire vladavine ter družbenih in gospodarskih sprememb. To je vplivalo na revolucijo v Sloveniji.

V drugi svetovni vojni je bila Atlantska listina kot izraz demokratične napovedi povojnega sveta politična utemeljitev za revolucionarno osvobodilno gibanje in za njegove domače politične, ideološke in vojaške nasprotnike. Nanjo so se »naslonili« v OF v osmi točki njenega programa, ki je napovedovala, da bo »po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi Združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam«. To je bilo razumljeno kot »elementarna pravica slovenskega naroda«, ki jo bo OF uveljavila in branila z vsemi sredstvi. Ko so ob koncu vojne, slab teden pred uradno kapitulacijo nacistične Nemčije, slovenske meščanske politične stranke s svojimi političnimi odločitvami in načrti stopile na plan, so se v »oklicu« o sklepih t. i. taborskega parlamenta, ki so jih objavili pod naslovom Združena Slovenija vstaja!, sklicevali na načela Atlantske listine »o svobodni in demokratični ureditvi narodov«. Pri sklicevanju na njena načela je bilo osvobodilno gibanje uspešnejše, za zaveznike bolj prepričljivo, saj se je zanje borilo proti skupnemu sovražniku, medtem ko so slovenski meščanski politiki čakali na osvoboditev in povrnitev oblasti ter pri tem tudi kolaborirali z okupatorjem.

Na osnovi Wilsonovih točk iz leta 1918 in točk Atlantske listine iz leta 1941 so bile uresničene slovenski samoodločbi in združitvi v državo južnoslovanskih narodov, najprej v prvo in nato drugo Jugoslavijo. Z Wilsonovimi točkami in Atlantsko listino so bili dani politični pogoji za uresničitev samoodločbe in dosego državnosti ter odločitve glede oblike vladavine in politične ureditve.

* * *

Bistveno pri gledanju na prevrat in revolucijo ter vrednotenju obeh pojavov v slovenski zgodovini je vprašanje učinkovitosti enega ali drugega načina pri vzpostavljanju lastne državnosti. Na to so odločilno vplivale družbene ali politične sile, ki so spremembo, pa naj bo to prevrat ali revolucija, izvedle. V obeh primerih gre za politični obrat od dotedanjega stanja. Učinki ali posledice revolucije nasploh so sicer bistveno večje, kot so posledice prevrata, saj političnim spremembam na oblastnem področju sledijo spremembe v družbi. Oblast v revoluciji ni le cilj, ampak sredstvo ali pogoj nadaljnjega dogajanja.

Skupna točka prevrata in revolucije je bila oblast v rokah »narodnih« političnih sil. Oblikovanje oblasti, izražene v organu oblasti, je bilo pogoj prevrata in revolucije. Oblikovanje takšnega organa, ki je iz političnega postal oblastni, je bilo izraz prevratništva ali narodne revolucije.

Prevrat in revolucija, z obema je bila v različnih obdobjih, v različnih okoliščinah ustvarjena slovenska država ali vsaj državnost, sta bila izraz samoodločbe. Ta je bila sicer različno razumljena, pri prevratu je šlo predvsem za samoodločbo glede izbire lastne oblasti, lastne državnosti, pri revoluciji pa je na poudarku nacionalnega šlo za samoodločbo naroda. Namen obeh samoodločb je bil v bistvu enak. In tudi učinek je bil enak. Dosežena je bila narodna država! Samoodločba je bila dejansko sredstvo narodne revolucije. Razlika je bila v razumevanju in uporabi sredstva narodne revolucije. »Revolucionarji« v drugi svetovni vojni so se pri svojih odločitvah glede odnosa do nacionalnega vprašanja sklicevali na pravico do samoodločbe naroda. Ta pravica je bila vpeta v pojmovanje komunistov kot bistven del njihove nacionalne politike že od prve polovice dvajsetih let dalje, »prevratnikom« pa je bila samoodločba bolj ali manj dana, če ne kar vsiljena, kot pogoj za prevrat, ki so ga uspešno izvedli.

Razlika med prevratom in revolucijo je bila tudi v tem, da so s prevratom ob koncu prve svetovne vojne Slovenci postali politični, državni narod, kar do tedaj še niso bili, z revolucijo v času druge svetovne vojne, katere bistvo je bilo ustvariti državnost in v njej za osvobodilno gibanje doseči oblast, pa so ustvarili svojo državo s celovito »zgradbo« državne oblasti. Postali so narod s svojo državo v pravem pomenu. Ustvarili so državo, ki je omogočila ali je bila pogoj tretjega izraza slovenske samoodločbe v 20. stoletju, ki se je pokazala v nastanku samostojne in neodvisne Republike Slovenije konec junija 1991.

Prevrat, ki so ga izvedli Slovenci leta 1918 v povezavi s »habsburškimi« Hrvati in Srbi ob koncu prve svetovne vojne, je imel svojo vlogo pri koncu Avstro-Ogrske. Ni bil sicer njegov odločilni dejavnik, bil pa je eden v nizu takrat izvedenih »prevratov« različnih »habsburških« narodov. Dejansko je bolj konec avstro-ogrske države omogočil prevrat, kot je prevrat pomenil njen konec. Avstro-ogrska monarhija je »umrla« ne zaradi prevratov »njenih« narodov, ampak zaradi volje držav, ki so bile v vojni proti njej. Na drugi strani pa je bila revolucija v času druge svetovne vojne in v razmerah osvobodilne vojne proti okupatorju odločilen dejavnik obnove jugoslovanske države. Pri tem je šlo za predruženje organiziranosti države, saj je bila na osnovi razumevanja pravice do samoodločbe naroda uvedena federativnost. Prav upoštevanje pravice do samoodločbe in iz nje izvedene federativnosti je štiri desetletja in pol kasneje omogočilo prevrat, ki je pomenil razdružitev Slovenije kot države od jugoslovanske federativne države in ima jasno oznako – osamosvojitev. Ta je vsekakor bila posledica prevrata in revolucije, ki sta se zgodila v slovenski »narodni« zgodovini v »kratkem« 20. stoletju.

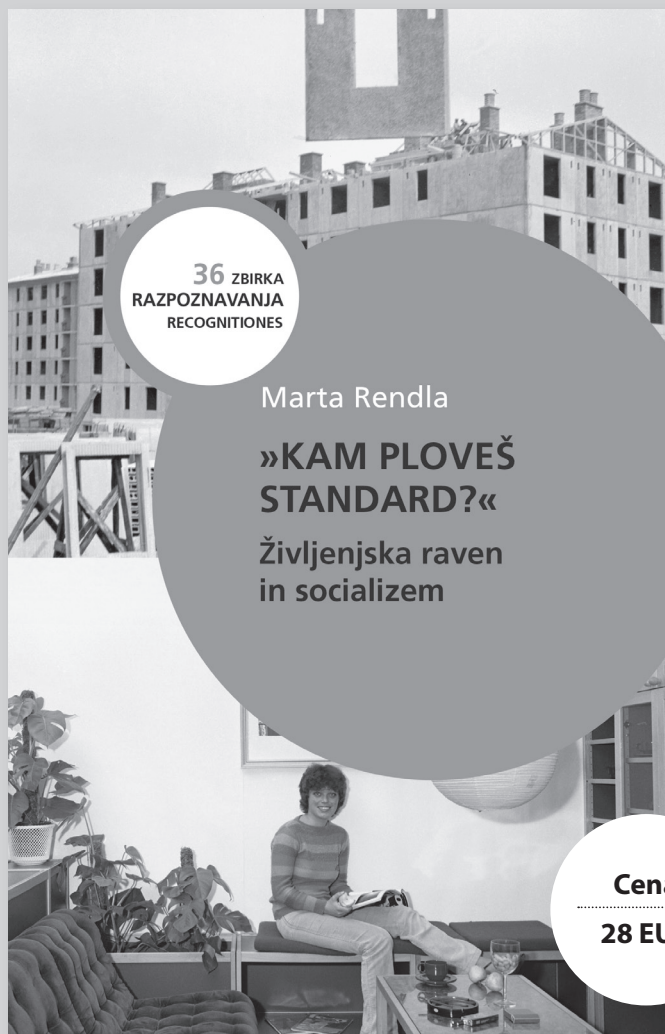
Svojevrsten prevrat z značajem narodne revolucije je bila tudi osamosvojitev Republike Slovenije leta 1991. Ta prevrat je imel za Slovence v veliki meri enak značaj in pomen, kot ga je imel prevrat leta 1918. Pretrgali so državnopravni odnos z državo,

v kateri so živeli. Tudi razlogi so bili narodnoosvobodilni. Namen je bil enak, način pa zaradi okoliščin povsem drugačen. Ta prevrat je bil resnično zakonsko podprt. To mu je dajalo možnost uspešnosti in je omogočalo hitro mednarodno priznanje Republike Slovenije kot samostojne in neodvisne države.

Osamosvojitev leta 1991 je bila prevrat, v katerem so bili upoštevani ali priznani dosežki revolucije iz časa druge svetovne vojne glede oblikovanja slovenske državnosti. V slovensko osamosvojitev je bilo vpeto bistvo revolucije iz časa druge svetovne vojne – pravica do samoodločbe naroda. Osamosvojitev se je zgodila z naslonitvijo na »revolucionarno« samoodločbo naroda, ki je bila temelj za slovensko državnost, doseženo v drugi svetovni vojni.

Osamosvojitev leta 1991 je glede na posledice za celo družbeno ureditev, ne le politično, imela značaj revolucije. Dejansko je šlo za protirevolucijo. Namen je bil izničiti dosežke revolucije iz časa druge svetovne vojne glede takrat dosežene državnosti, pri čemer pa je bila prav ta državnost osnova in pogoj za novo državnost, za samostojnost in neodvisnost slovenske države Republike Slovenije. Osamosvojitev je bila prevrat, revolucija in hkrati protirevolucija.

Ko ali če gledamo na prevrat in revolucijo, družbeno revolucijo, zlasti na tisti del, ki spremeni oblast razumsko, ne le ali predvsem z ideološkega zornega kota, so bili prevrat leta 1918 in tudi leta 1991 ter revolucija v času druge svetovne vojne bolj enak oziroma zelo podoben dogodek ali proces kot pa različen. Vsaj glede namena oziroma učinka, to je ustvaritve slovenske države. Prevrat in revolucija sta bila v slovenskem zgodovinskem dogajanju v »kratkem« 20. stoletju v prvi vrsti državotvorna. Po načinu sicer različna, po namenu pa enaka. Tako s prevratom kot z revolucijo je bila samoodločba, ki se je pokazala kot državnost, uresničena.

36 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Marta Rendla

**»KAM PLOVEŠ
STANDARD?«**

Življenjska raven
in socializem

Cena

28 EUR

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Slovenski pravniki in začetki slovenske državnosti: simpozij ob 100. obletnici Narodne vlade in 100. obletnici Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 8. november 2018

Dogodki, ki obeležujejo stoletnice pomembnih zgodovinskih dogodkov, so v zadnjih nekaj letih zavzeli zgodovinski strokovni in širši javni prostor. Stoletnici prve svetovne vojne je na tokratnem simpoziju sledilo obeleževanje stoletnice delovanja Pravne fakultete in stoletnice Narodne vlade. Enodnevni simpozij, ki je potekal v prostorih Pravne fakultete, je pokazal, da sta obletnici ne le časovno, temveč tudi vsebinsko tesno povezani. Člani pred sto leti delujoče Narodne vlade so bili namreč v veliki meri pravniki. Zaradi tematskega prepleta obeh obeležij je bilo sodelovanje med Pravno fakulteto Univerze v Ljubljani in Inštitutom za novejšo zgodovino več kot dobrodošlo.

Programski in organizacijski odbor, ki sta ga sestavljala prof. dr. Katja Škrubej in dr. Jure Gašparič, je poosebljal sodelovanje obeh ustanov. Znanstveni posvet je poskušal in – kot se je izkazalo – mu je tudi uspelo vsestransko osvetliti osebe, procese in kontekste med pravom in politiko. Uvodni pozdrav je pripadel dekanu Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, prof. dr. Gregu Strbanu. Sledil je nagovor dr. Damijana Guština, direktorja Inštituta za novejšo zgodovino. Oba sta uvodne minute namenila premisleku o pomenu institucij, ki sta jih predstavljala, ter njunemu sodelovanju. Uvodne misli je strnila dr. Škrubej, ki je posebej poudarila zgodnji nastanek Pravne fakultete v Ljubljani in s tem začrtala osrednjo temo simpozija.

Prvi sklop je moderiral dr. Jure Gašparič. V okvirno temo *Država SHS, njene institucije in zgodovinski kontekst* so svoje prispevke umestili dr. Jurij Perovšek (INZ), dr. Filip Čuček (INZ), dr. Damijan Guštin (INZ) in dr. Bojan Balkovec (FF UL). Sklop je poslušalce uvedel v prostor in čas, ki mu je posvet namenjal pozornost. Dr. Perovšek in dr. Čuček sta se posvetila institucionalni zgodovini. Prvi je pojasnil položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, njihovo organiziranost v Narodno vladu ter njihovo uspešno delovanje na mnogih področjih. Oba sta veliko stopnjo strokovnosti Narodne vlade pripisala posameznikom, ki so tranzicijo uspešno izpeljali in so bili po svoji izobrazbi večinoma pravniki. V drugem delu tega sklopa je dr. Guštin usmeril

pozornost na vojaško demobilizacijo in skoraj takojšnjo remobilizacijo, ki jo je izvedla Narodna vlada. Prispevek dr. Balkovca je obravnaval enega izmed sklepov, ki jih je v času svojega delovanja sprejela Narodna vlada, sklep o osemurnem delovniku in o odzivu časopisja na sprejetje tega sklepa.

Po krajšem odmoru se je prvi sklop nadaljeval. Govorniška mesta so zasedli dr. Aleš Gabrič (INZ), dr. Vladimir Simič (PF UL), dr. France Grad (PF UL) in dr. Zdenko Čepič (INZ). Okvirna tema je ostala ista, nekoliko pa so se spremenili pristopi posameznih prispevkov, ki so se od širšega konteksta usmerili k bolj specifičnim problemom. Dr. Gabrič je v svojem prispevku opazoval tempo sprememb v šolstvu in kulturi. Ugotovil je, da so spremembe v šolstvu nastopile hitreje kot v kulturi. Največjo diskontinuiteto tega časa v slovenskem prostoru poleg nove državne tvorbe predstavlja prav ustanovitev Univerze v Ljubljani, ki je že stekla po načelu srbske zakonodaje, ne več avstrijske. Dr. Simič je analiziral gradivo predsedstva Narodnega sveta v Ljubljani, natančneje ustavnega odseka, iz zime 1918/1919. Indice, ki jih je opazil pri preučevanju gradiva, je celovito umestil v proces nastajanja predsedstva. Ogledalo letu 1918 je postavil dr. Grad. V svojem razmisleku se je dotaknil nekega drugega tranzicijskega obdobja – časa pisanja ustave neodvisne Republike Slovenije. Sklop je zaokrožil dr. Čepič. Podal je sklepne misli o razlikah in podobnostih prevrata in revolucije ter svoje ugotovitve konkretiziral s slovenskimi zgodovinskimi prelomi 20. stoletja.

V popoldanskem delu simpozija je moderiranje najprej prevzel dr. Simič. Drugi sklop, *Slovenski pravniki in Pravna fakulteta v življenju nove politične skupnosti*, se je približal konkretnemu delovanju pravnikov v tem času. Dr. Jure Gašparič (INZ) je prelomno obdobje zajel tako, da je predstavil politično življenje pravnikov v stari Avstriji in nato v prvi Jugoslaviji. Zanimalo ga je, zakaj in kako so se aktivirali, ter hkrati ugotovil, da visok delež pravnikov v parlamentu praviloma prinaša večjo stabilnost njegovega delovanja. Na primer izredno aktivnega pravnika se je nato navezala dr. Katja Škrubej (PF LJ). Na podlagi arhivskega gradiva je ovrednotila delovanje pravnika Ivana Žolgarja ter njegov (in hkrati sploh zadnji) poskus revizije ustave v habsburški monarhiji.

Nekoliko širše je svoj pogled usmeril dr. Andrej Rahten (ZRC SAZU, UM, ZRS Koper). Njegov prispevek o mednarodnem delovanju pravnikov in priznanju nove Jugoslovanske države po prvi svetovni vojni je napovedal drugi del drugega sklopa, ki se je uvodoma, s prispevkom dr. Mirjam Škrk (PF LJ), posvetil ustanovitvi Katedre za mednarodno pravo ljubljanske Pravne fakultete. Pri tej ustanovi je z mislimi ostal tudi dr. Janez Kranjc, ki je osvetlil delovanje Gregorja Kreka in njegov dragoceni doprinos k oblikovanju pravosodne knjižnice. V zgodovinarskem duhu je simpozij s svojim prispevkom zaključil dr. Rok Stergar (FF LJ). Z analizo in kontekstualizacijo dnevnika sodnika Frana Milčinskega je simpozij zaključil s kulturnozgodovinsko noto. Ton pisanja in razvoj idej, ki sta razvidna iz dnevnika, sta pokazala dojemanje političnega preloma, kot ga je takrat zaznal posameznik in kot se je hkrati manifestiral v skupnosti.

Simpozij, ki je trajal nekoliko dlje, kot je predvideval program, je pokazal, da je stičnih točk med zgodovino in pravom mnogo ter da jim velja nameniti pozornost. Po vsakem sklopu je stekla živahna debata, ki je izrisala možnosti nadaljnega raziskovanja. S sodelovanjem, kot je bilo to, se obogatita zgodovinopisna in pravniška stroka.

Posnetki celega znanstvenega posveta so prosto dostopni na spletnem portalu *Zgodovina Slovenije – Sistory*: <http://sistory.si/11686/40622>.

Tjaša Konovšek

Delavnica »Das 'demokratische Europa?' Demokratie- und Parlamentarismusgeschichte Europas seit 1970«, München, 15.–16. november 2018

Dve pomembni ustanovi s področja raziskovanja sodobne zgodovine – Institut für Zeitgeschichte v Münchnu in Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien v Berlinu – sta 15. in 16. novembra 2018 v Münchnu pripravili za sedanja razmišljanja o vprašanju institucionalizirane Evrope, »krizi reprezentativne demokracije« in problematiki *Evropa/demokracija* sploh dobro premišljeno delavnico o zgodovinskih vidikih njihovega razvoja in dožemanja. Zaobjemali sta ga prva širitev prvotnih Evropskih skupnosti (Evropske skupnosti; ES) v 70. letih 20. stoletja in vključitev nekdanjih socialističnih držav v Evropsko unijo (EU) na začetku 21. stoletja. Zadnji proces so razčlenili skozi vprašanje demokratiziranja idejnih, političnih, družbenih in gospodarskih pogledov naslednic nekdanjih vladajočih komunističnih partij v Nemški demokratični republiki (NDR/Vzhodna Nemčija), Poljski in Madžarski po letu 1989.

Kot je v vsebinskem uvodu k delavnici, pripravljenim skupaj s Caroline Rieger, opozorila Silke Mende (obe Institut für Zeitgeschichte), so predstavljene obravnave izhajale iz petih problemskih polj: že nakazanega vprašanja prostorske perspektive ES/EU, to je procesa njene širitve na jug in vzhod od sedemdesetih oziroma devetdesetih let 20. stoletja dalje; vprašanja demokratizacije, parlamentarizacije in pomena evropskega povezovanja v demokratični tranziciji oziroma transformaciji nekdanjih avtoritarnih oziroma socialističnih držav v liberalno demokratični politični in družbeni sistem; vprašanja vloge evropskih institucij v pojmovanju »demokratične Evrope«; vprašanja zgodovinenja pojmov »demokratiziranje«, »parlamentariziranje« in »evropeiziranje« v povezavi z njihovim prostorskim in časovnim okvirom; in vprašanja pomena periodizacije obdobja po letu 1970 z vidika v Evropi diferenciranega razmerja med demokracijo in parlamentarizmom. Zgodovinenju navedenih vprašanj in z njimi povezane pojmovne strukture razvoja ES/EU so se posvetili udeleženci delavnice iz različnih evropskih univerzitetnih in raziskovalnih središč.

Delavnico je sestavljalo troje sklenjenih obravnav: južne razširitve ES, Evropskega parlamenta kot institucije znotraj političnih praks in demokratične transformacije v

nekdanjem vzhodnem bloku. Prvi sklop obravnava vseboval referate Philippa Müllerja (Institut für Sozialforschung, Hamburg) – *Südlich von Westeuropa? Demokratie und Protest in Spanien nach Franco*, Caroline Rieger (Institut für Zeitgeschichte) – *Transformations- und Demokratisierungsprozesse in Spanien und Portugal im Kontext der EG-Beitrittsperspektive*, in Verene Mink (Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien) – *Demokratisierung und Europäisierung als Zielkonflikt? Die Debatten über die Süderweiterung der EG im Deutschen Bundestag*, ki so obravnavali vprašanje demokratične transformacije in razširitve ES na jug, ter Christiana Salma (European Parliamentary Research Service, Bruselj) – *Transition und Demokratisierung in Griechenland, Portugal und Spanien aus der Perspektive des Europäischen Parlaments 1973–1977*, in Ane Mónica Fonseca (Centro de Estudos de Internacionais – Instituto Universitário de Lisboa, Lizbona) – *Portugal and the 1979 European Parliament elections: a young democracy learning from Europe?*, ki sta predstavlila poglede Evropskega parlamenta na južno razširitev ES.

Philipp Müller je predstavil različne poglede na demokratiziranje Španije po Francovi smrti. Spomnil je na njeno pojasnjevanje kot posledico sporazuma med levo in desno parlamentarno politično stranjo (kompromis elit), ki naj bi na škodo resničnih demokratično-civilnodružbenih sprememb omogočil politično stabilizacijo španske države. Temu nasprotna je ocena, da je h kompromisu elit vodil pritisk socialnih protestov. Nosilec demokratičnih sprememb naj bi bila civilna družba, ki je na podlagi svoje mobilizacijske moči imela politični vpliv. Müller je pri obeh interpretacijah opozoril na manko, ki zadeva družbeno participacijo javnosti in parlamentarnih strank. Po njegovem mnenju gre španski primer razumeti kot politiko eksperimenta, ki poudarja pomen in s tem povezavo obeh strani v okviru prizadevanj za doseg demokracije. Pri tem povezanost strankarske politike in politike protesta ne more veljati za južnoevropsko posebnost, pač pa za trenutno najbolj zanimivo evropsko politično eksperimentalno področje.

Demokratizacijski proces v Španiji in na Portugalskem, povezan z vstopanjem v ES, je obravnavala Caroline Rieger. Poudarila je pomen perspektive vstopa v ES za preoblikovanje in demokratizacijo obeh držav. Po koncu diktatur sta se usmerili v institucionalizirano evropeiziranje in ga na najvišji pravni ravni utemeljili z novo oziroma dodelano ustavno ureditvijo (Španija 1978, Portugalska 1982). Vstopili sta v družino zahodnoevropskih demokracij, moderniziranja gospodarskih in socialnih razmer ter spreminjanja načina razmišljanja. Ta proces je zaokrožil njun vstop v ES leta 1986.

Seveda se ob označitvi procesov demokratizacije in usmeritev za vključitev v ES v južnoevropskem prostoru zastavlja vprašanje, kako so nanje gledali v ustanovnih članicah skupnosti. Na to je odgovorila Verena Mink. Najprej je opozorila, da sta v 60. letih zahodnonemška in francoska vlada – neupoštevajoč frankistično diktaturo – iz varnostnopolitičnih razlogov z naklonjenostjo sprejemali tedanja španska pridružitvena prizadevanja. Zamejil jih je Evropski parlament, ki je poudaril, da nedemokratične države, v katerih ne spoštujejo temeljnih pravic in svoboščin, ne sodijo v ES. Leta 1970 sta ES in Španija sklenili zgolj trgovinski sporazum. ES je podobno ravnala tudi do

portugalske diktature, saj se je Portugalska prav tako potegovala za članstvo v skupnosti. V določeni meri se je to ponovilo po vojaških udarih v Grčiji 1967 in Turčiji 1971. Nemška in francoska vlada iz geopolitičnih razlogov nista podpirali prekinitve grškega priključevanja ES, medtem ko ga je Evropski parlament zamrznil. Zaradi gospodarskih in varnostnopolitičnih preudarkov pa vojaški udar v Turčiji ni imel posledic za njeno evropsko integracijsko politiko. Ko so Španija, Portugalska in Grčija v sedemdesetih letih odpravile svoje avtoritarne režime, za njihovo vključevanje v ES ni bilo formalnih ovir. Iz političnih razlogov – utrjevanja demokracije – so ga podpirale vse članice Skupnosti. Ob tem je zahodnonemški Bundestag (Zvezni parlament) opozarjal, da bi morala ES imeti možnost odzivanja na morebitni nedemokratski razvoj v državah članicah, kar je vodilo k sklepu Sveta Evrope leta 1978, da sta spoštovanje in ohranitev parlamentarne demokracije in človekovih pravic predpogoj članstva v ES. Proces vstopanja Španije, Portugalske in Grčije v Skupnost je v 80. letih pokazal, da je poglobitev in razširitev demokratizacije skupni projekt ES in pristopajočih držav. To je imelo pomembno vlogo pri vzhodni širitvi ES/EU po letu 1989.

Kot tretji vidik obravnavanja južne evropske širitve ES je delavnica opredelila stališča Evropskega parlamenta do nje ter odnos pristopajočih držav do prvih neposrednih volitev v parlament leta 1979. To temo sta predstavila Christian Salm in Ana Mónica Fonseca. Christian Salm se je osredotočil na vprašanje, po katerih kriterijih so poslanci Evropskega parlamenta ocenjevali demokratizacijske procese v Grčiji, Portugalski in Španiji ter kako so bili ti usklajeni z njihovim razumevanjem demokracije. Zelena evropska integracijska razvojna perspektiva se je izrazila skozi medsebojno vplivanje na demokratični razvoj v Južni Evropi in krepitev demokratičnih struktur v Evropskem parlamentu. Prve neposredne volitve v Evropski parlament leta 1979 pa na primeru Portugalske izven ES niso odmevale. Ana Mónica Fonseca je poudarila, da se je država tedaj soočala z resnimi notranjepolitičnimi problemi (nestabilnimi razmerami na političnem, gospodarskem, socialnem in kulturnem področju), ki so spremljale zgodnje obdobje njene demokratizacije. Čeprav je bila Portugalska že v procesu pristopnih pogajanj za članstvo v Evropski gospodarski skupnosti, volitve zaradi osredotočenosti na druga vprašanja niso vzbudile zanimanja, ne glede na to, da so predstavljale nekaj, česar bi se lahko Portugalska udeležila v bližnji prihodnosti.

Evropskemu parlamentu je bil namenjen tudi poseben sklop obravnav. V njem so referate podali Mechthild Roos (Universität-Augsburg) – *Die Parlamentarisierung der Europäischen Gemeinschaften vor 1979: Die Entwicklung des Europäischen Parlaments vor seinen ersten Direktwahlen*, Zoé Kergomard (Deutsches Historisches Institut, Paris) – *Das Schweigen eines nichtexistierenden Demos? Die Wahlenhaltung als Streitgegenstand der ersten europäischen Direktwahlen 1979 im deutsch-französischen Vergleich*, in Ines Soldwisch (Historisches Institut der RWTH Aachen Universität) – *Das »demokratische« Europa nach Maastricht – Das Europäische Parlament aus der Sicht seiner Abgeordneten*. Mechthild Roos je v svoji obravnavi tehtno opozorila, da je Evropski parlament v času pred prvimi neposrednimi evropskimi volitvami leta 1979 treba razumeti kot delujoč, ne le na evropsko pogodbeno materijo omejen organizem. Delovanje

prvih, delegiranih evropskih parlamentarcev ni bilo omejeno le na razpravljanje v strasbourgškem plenumu. Opirali so se na povezave, ki so jih imeli v nacionalnih parlamentih in svojih političnih strankah, v mednarodnih strankarskih ter nacionalnih in internacionalnih sindikalnih organizacijah. Na ta način so z neformalnim delovanjem vplivali na parlamentarne procese, pri čemer so posebno pozornost namenili področju socialne politike in parlament uveljavljali kot zastopnika interesov evropskih državljánov. Prvi evropski poslanci so že pred neposrednimi volitvami v Evropski parlament leta 1979 imeli zakonodajni vpliv, ki se je nato razvijal v novooblikovanem nadnacionalnem parlamentu.

Oblikovanje evropskega nadnacionalnega parlamentarnega subjekta je bilo leta 1979 utemeljeno ob nizki udeležbi na prvih evropskih volitvah. To je osvetlila Zoé Kergomard, ki je opozorila na precejšnje nezanimanje Evropejcev za ta dogodek. Na primeru Francije in Zvezne republike Nemčije (ZRN/Zahodne Nemčije) je razčlenila kampanjo za udeležbo na volitvah. Francoska kampanja se je osredotočila na konsenzualni okvir evropske integracije, saj so golisti in komunisti nasprotovali nadaljnjemu prenašanju kompetenc na nadnacionalno raven, nemška, kjer so stranke soglasno delile evropsko usmeritev, pa je udeležbo na volitvah poudarila kot izraz pritrditve ES. Nemška kampanja je imela večji odziv kot francoska, v kateri so se odrazila evropska politična nasprotja in problemi francoske volilne politične prakse. Dodati je treba, da je volilna udeležba v sedemdesetih letih v Franciji nasploh padala, zadnje volitve v Bundestag pred evropskimi pa so izpeljali ob veliki volilni udeležbi. Zoé Kergomard je opozorila na stališče predsednika opozicijske CDU (Christlich Demokratische Union Deutschland) Helmuta Kohla, ki ga je podal o vprašanju legitimnosti v Evropi z nizko udeležbo izvoljenega nadnacionalnega parlamenta. Tolmačenje, da je zaradi nižje volilne udeležbe v primerjavi z volitvami v Bundestag vprašljiva, je zavrnil z utemeljitvijo, da v mnogih državah na svetu, vključno s Švico, 66-odstotna udeležba velja za uspešno. Ameriški predsedniki praviloma pridejo na položaj ob podobno nizki volilni udeležbi. To pa evropskih strank ne odvezuje premisleka, na kakšen način jo lahko izboljšajo. Vsekakor pa so volitve razočarale stranke, medije, politične institucije in politologe v njihovem idealiziranem pričakovanju *evropskega državljana*.

Kar zadeva Evropski parlament, so njegov institucionalni razvoj po letu 1979 usmerjale zahteve njegovih poslancev, ki so na podlagi svoje neposredne izvolitve in s tem povezanega predstavniškega položaja terjali večjo udeležbo v evropskih zakonodajnih procesih in odločanju. Kot je poudarila Ines Soldwisch, so poslanci v večji moči parlamenta avtomatično videli več demokracije. Maastrichtska pogodba leta 1993 je zato bila pomemben korak, ne pa še rešitev njihove lastne parlamentarizacije. Maastricht je okrepil vlogo parlamenta do Evropske komisije in Ministrskega sveta. Po Maastrichtu je Evropskemu parlamentu posredno pripadla pravica do zakonodajne pobude, razširili pa so tudi oblike njegovega zakonodajnega soodločanja. Maastrichtska pogodba je pomenila nadaljnje demokratiziranje Evropske unije, povezano z vprašanjem moči Evropskega parlamenta.

Z razpadom vzhodnoevropskih političnih sistemov po letu 1989 se je razširil prostor evropske parlamentarizacije in demokratizacije. Njun potek v NDR, Poljski in Madžarski sta predstavila Bettina Tüffers (Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien) – *Selbstwahrnehmung, Selbstparlamentarisierung, Selbstauflösung: die Volkskammer der DDR 1989–1990*, in Thorsten Holzhauser (Jahannes Gutenberg-Universität Mainz) – *Von Geistern der Vergangenheit zu Musterschülerb der Transformation? Die Entwicklung postkommunistischer Parteien im Vergleich*. Parlamentarizacijo NDR so izvajali s pomočjo 18. marca 1990 pluralistično izvoljene 10. Volkskammer (Ljudske zbornice). Bettina Tüffers je poudarila, da so organizacijsko strukturo in delovanje vzhodnonemškega parlamenta dosledno oblikovali po bonškem zgledu, ob tem pa so morali poskrbeti še za ustrezno infrastrukturo (prenočišča za poslance, urade, sejne sobe, pripravo delovnih gradiv, telekomunikacijsko opremo, transportne zahteve), potrebno za parlamentarno dejavnost. Pri *learning on the job* (tako Tüffers) so imeli poslanci pomoč zahodnonemških sestrskih strank razen naslednice do tedaj monistične SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) – PDS (Partei des demokratischen Sozialismus). Sicer pa se je razumevanje parlamentarnega delovanja v 10. Volkskammer razlikovalo od zahodnonemškega. Poznali so se neizkušnost in manjkajoča profesionalnost poslancev ter vtisnjen kulturni pečat življenja v NDR (nadstrankarska težnja po konsenzu). Vzhodnonemški parlament si je tudi prizadeval, da delikatna vprašanja (vzpostavitev varnostnega območja – klasične zaščite parlamenta; poslanski prejemki) ne bi vzbujala prevelike pozornosti. Ugled 10. Volkskammer je proti njenemu koncu vse bolj izginjal. Kar zadeva vstop NDR v ES, ga je ta podpirala, a je to vprašanje imelo drugoten značaj. Po ponovni nemški združitvi 3. oktobra 1990 so v Evropski parlament sprejeli 18 poslancev Volkskammer s statusom opazovalcev. Kot je leta 1990 na vprašanje, ali naj ES od ZRN in NDR pričakuje svojega 13. člana, odgovoril tedanji zahodnonemški zunanji minister Hans-Dietrich Genscher, ga Skupnost torej ni dobila, pač pa se je povečal eden od njenih dvanajstih.

Razvoju nekdanj vladajočih državnih komunističnih strank v NDR, Madžarski in Poljski se je posvetil Thorsten Holzhauser. Opozoril je, da je bila vsem trem postkomunističnim nasledstvenim strankam v zgodnjih 90. letih skupna opustitev načela demokratičnega centralizma, vodile so jih podobne osebnosti, zavzemale so se za »tretjo pot« med zahodnim kapitalizmom in sovjetskim realnim socializmom, preteklosti niso problematizirale, temveč pa so poudarjale domnevno pozitivne strani socializma, ob tem pa so izjavljale, da bodo v demokratično-kapitalistični razvoj vnesle »dobre stvari« realnega socializma. V nadaljnjih letih je med njimi prišlo do razlik. PDS je kritizirala parlamentarno demokracijo, madžarski in poljski postkomunisti pa so sprejemali demokratično-parlamentarni sistem. PDS je tudi ostro kritizirala Zahod in njegove institucije, v Madžarski in Poljski je bilo ravno obratno. Postkomunisti so odločilno prispevali k vključitvi svojih držav v EU in evroatlantske povezave. Na gospodarsko-političnem področju je PDS nihala med levim keynesijanstvom, socialističnimi tranzicijskimi strategijami in protikapitalistično retoriko, madžarski in poljski

postkomunisti pa so podprli tržno gospodarstvo in privatizacijo gospodarske strukture. Stranke so se razlikovale tudi po izvajanju svoje politike. PDS je bila programska stranka, ki so jo označevala notranja ideološka razhajanja, madžarske in poljske postkomuniste pa je vodil postideološki pragmatizem. Tako sta se na nekdanjem Vzhodu oblikovali dve postkomunistični usmeritvi. Usmeritev PDS je temeljila na protizahodnih tradicijah vzhodnega komunizma, kritiki zahodnega sistema in neoliberalizma, madžarski in poljski postkomunisti pa so s prevzemom zahodnega modela družbene ureditve – parlamentarizma, tržnega gospodarstva in evroatlantskih povezav – postali »vzorni učenci« demokratske Evrope.

S Holzhauserjevo razčlenitvijo je bilo izčrpano zadnje vsebinsko polje delavnice. V zaključni besedi ga je zaokrožil Kiran Klaus Patel (Maastricht University), ki je med drugim opozoril na pomen pravnega in kulturnozgodovinskega vidika v preučevanju parlamentarizma ter upoštevanja (tudi) pozitivističnega raziskovalnega pristopa, da ne bi prihajalo do teleoloških interpretacij.

O delavnici *Das 'demokratische Europa'? Demokratie- und Parlamentarismusgeschichte Europas seit 1970* (prvi dan jo je na Institut für Zeitgeschichte spremljala še dinamična okrogla miza *Europa – wie hältst Du's mit der Demokratie? Historische Perspektiven auf eine Schlüsselfrage europäischer Integration*, na kateri so sodelovali Dominik Geppert (Potsdam-Universität), Silke Mende in Martin Schulze Wessel (Ludwig-Maximilians-Universität, München), moderiral pa jo je Andreas Wirsching (Institut für Zeitgeschichte)), lahko na koncu zapišemo, da je bila dobrodošel prispevek k poglobljanju védenja o razvoju ES/EU v zadnjih, skoraj petdesetih letih. Delavnica je poudarila njegove ključne zgodovinske mejnike in na podlagi prizadevanja svojih snovalcev in udeležencev osmislila novo stopnjo v zgodovinenju uresničevanja evropske demokratske povezovalne misli. Pripomnimo pa naj, da vanjo niso zajeli tudi vprašanja jugovzhodne širitve EU.

Jurij Perovšek

Entering the Parliamentary Stage. Women in Parliament and Politics in International Comparison (Berlin, 6.– 8. marec 2019)

V organizaciji berlinske Komisije za zgodovino parlamentarizma in političnih strank (KGParl) ter soorganizaciji Katedre za zgodovino spola na Zgodovinskem inštitutu Friedrich-Schiller-Universität v Jeni, Inštituta za sodobno zgodovino Češke akademije znanosti (Praga) ter Masarykovega inštituta in arhiva Češke akademije znanosti (Praga) je v nemškem Bundestagu, natančneje v stavbi, posvečeni Marie Elisabeth Lüders, ob stoti obletnici vpeljave ženske volilne pravice v Nemčiji potekal

znanstveni posvet, katerega osrednja tema je bila historična refleksija preteklega stoletja v luči pridobivanja ženske volilne pravice in njihovega vstopa na politični oder. Na konferenci, sestavljeni iz štirih sekcij, je svoje prispevke predstavilo 24 strokovnjakov iz osmih držav.

V sredo, 6. marca, se je ob 20. uri konferenčno dogajanje začelo z dinamičnim, uro in pol trajajočim pogovorom med nekdanjo nemško zvezno ministrico dr. Kristino Schröder ter nekdanjo nemško zvezno ministrico Brigitte Zypries, ki ga je moderiral dr. Wulf Schmiese. Po uvodnih pozdravih prof. dr. Dominika Gepperta, predsednika KGParl, je stekel pogovor med nekdanjima ministricama. Obe sta se osredotočili na trenutno stanje žensk v nemški in evropski politiki ter iz prve roke delili pomembne izkušnje in uvide žensk v visoki politiki. Teme pogovora so variirale vse od zasedenega delovnika in načrtovanja družine do načinov in krajev odločanja v političnem prostoru. Z uvodnim večerom se je sicer zgodovinarska konferenca usidrala v vsakdanje življenje in udeležence opomnila, da preteklost vedno doživljamo v sedanjosti.

Prvi del predstavitev se je začel v četrtek, 7. marca, ob deveti uri zjutraj. Sekcija z naslovom *Nacionalna asinhronost – vpeljava ženske enakopravnosti* je vsebovala šest prispevkov. V prvi polovici so svoje referate predstavili Pasi Ihalainen in Tiina Kinnunen (Finska), Kerstin Wolf (Nemčija) ter Corrine M. McConnaughy (Združene države Amerike). Vsem trem prispevkom je bilo skupno časovno obdobje, ki so ga obravnavali, to je konec 19. stoletja, ko so ženske v posameznih državah med prvimi pridobile volilno pravico. Prvi prispevek, ki se je sicer osredotočal na prostor današnje Finske, je zajel tudi švedski ter norveški prostor ter pokazal plodnost transnacionalnih zgodovinskih raziskav. Prispevek Kerstin Wolff se je osredotočil na Nemčijo med prvo svetovno vojno in boj za žensko enakopravnost v njenem kontekstu, medtem ko je zadnji prispevek udeležence preselil v Združene države Amerike. Corrine M. McConnaughy je jasno predstavila delovanje žensk v času pridobivanja volilne pravice v ZDA, kjer v nasprotju z evropskimi državami ženske v politiko niso vstopile kot masa potencialnih volivk, temveč kot manjšina, ki ima heterogene interese in katerih potencialno politično delovanje bi bilo nepredvidljivo in zato nevarno. V drugi polovici prve sekcije so podij zavzeli Marie Bahenska in Jana Malinska (Češka), Agathe Bernier-Monod (Francija) ter Tobias Kaiser (Nemčija). Tokrat so prispevki osvetlili pridobivanje ženske volilne pravice na Češkoslovaškem leta 1908 in ob nastanku Češkoslovaške republike, žensko volilno pravico in njeno politično ozadje v Franciji ter aktivnost sufražetk in sufražistov v širših mednarodnih odnosih.

Popoldanska sekcija je nosila naslov *Predpogoji in potek parlamentarnih karier žensk*. V prvem delu sta Andreas Linsenmann in Markus Raasch (Nemčija) posvetila pozornost ženskam, ki so se aktivirale v katoliškem političnem taboru, njuno predstavitev pa je zaokrožila Kirsten Heinsohn (Nemčija) z referatom, ki je sumarno obravnaval napredke in padce politične participacije žensk v Nemčiji. Sledili sta predstavitvi Ivana Sablina (Nemčija) in Iwone Dadej (Nemčija/Poljska). Prvi je v svoji prodorni predstavitvi primerjal ruski parlament v letih 1917–1922 in sovjetsko skupščino v letih 1989–1993. Sablin je pokazal, da primerjava dveh različnih in razmeroma kratkih

časovnih obdobjih prinese raziskovalcu nove uvide ter odpira nove perspektive. Prvi dan se je zaključil s premislekom Iwone Dadej o delovanju žensk v poljskem parlamentu v letih 1919–1939.

Petek, 8. marec, je Berlinčanom prinesel dela prost dan, udeležencem konference pa razgibano tretjo sekcijo prispevkov, poimenovano *Politični nastop in vsakodnevno parlamentarno življenje*. Prvi del sekcije so sestavljali trije prispevki. Marie-Luise Recker (Nemčija) se je posvetila političnim poljem, ki jih zasedajo praviloma moški (notranja in zunanja politika, finance ter vojska) ali ženske (šolstvo, zdravstvo, socialna oskrba). Njeno razmišljanje je v svojem prispevku vsebinsko razširil Andreas Schulz (Nemčija). Osredotočil se je na diskurze, ki legitimirajo delovanje žensk v politiki, naj bo to biološka argumentacija žensk kot mater in oskrbovalk, prisotna ob koncu 19. stoletja, ali ideja, prisotna po prvi svetovni vojni, da se ta ne bi zgodila, če bi bile v politiki udeležene ženske in bi s svojo neagresivnostjo uravnale moško agresijo. Tretji prispevek Carle Hoetink in Harma Kaala (Nizozemska) je zajel daljše časovno obdobje, obravnaval je žensko delovanje v nizozemskem parlamentu med letoma 1918 in 2018. V svojem jasno zastavljenem prispevku sta dekonstruirala identitete, ki so jih nosile poslanke v parlamentu. Uvodoma sta izbrala kategorije, ki sta jih uporabila za analizo življenja in dela treh parlamentark. Njuno delo, ki sicer še poteka, konkretno kaže, da žensk v katerem koli izbranem časovnem obdobju ni mogoče obravnavati kot homogene skupine.

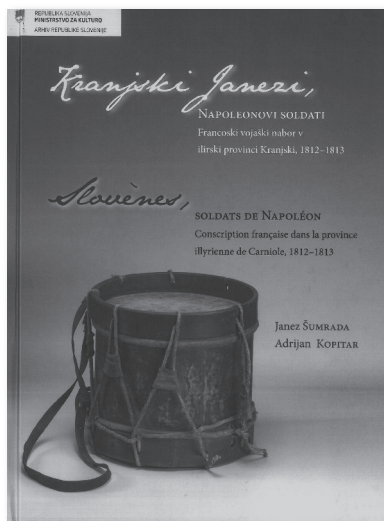
Drugo polovico sklopa je začel Paul Seaward (Velika Britanija), ki je obravnaval asimilacijo žensk v politično delovanje britanskega Westminstera v istem časovnem obdobju kot Kaal in Hoetink, kar je poslušalcem v razmislek ponudilo primerjavo obeh držav znotraj daljšega razdobja. Tematsko in metodološko drugačen referat je nato predstavila Adela Gjuričova (Češka), ki je analizirala sestavo in delovanje žensk v socialističnih parlamentih, posebej češkoslovaškem. Njen prispevek je časovno segel vse do devetdesetih let, za katera je pokazala, da so s tranzicijo ženskam prinesla korenite spremembe v politični participaciji. Sekcijo je zaključila Muriel Favre (Nemčija). Svojo pozornost je posvetila avdioposnetkom govorov treh parlamentark, ki so v februarju 1952 nastopile v nemškem Bundestagu. Pokazala je, kako lahko avdio (vizualni) posnetki, kadar so na voljo, postanejo ključen historični vir za interpretacijo političnega govora.

Zadnji, četrti sklop konference je združil prispevke pod okvirnim naslovom *Javna resonanca in medijski diskurz*. Henning Türk (Nemčija) je kot prvi primerjal vključevanje žensk v parlament kot opazovalk v nemških državah in Veliki Britaniji v 19. stoletju. Za njim je Andreas Biefang (Nemčija) v treh delih analiziral, kako so angleške sufražetke same sebe predstavljale javnosti in pritegovale pozornost medijev z belimi oblekami, kako so se na njihovo aktivnost odzvali nemški časniki ter kako so se nemški javnosti predstavljale politično aktivne ženske v času weimarske republike. Zadnja dva prispevka sta predstavili Cornelia Baddack (Nemčija), ki se je posvetila stereotipom, povezanim z žensko emancipacijo, in antifeminizmu, oboje na primeru osebne in politične biografije Katarine von Kardorff-Oheimb, ter Bettina Tüffers (Nemčija), ki je

konferenco zaključila v osemdesetih letih Nemške demokratične republike z analizo feminizma v stranki Zelenih.

Po vsaki sekciji se je razvila razprava, za katero so organizatorji predvideli dobre pol ure, vendar sta velik interes udeležencev in kopica pripomb ter vprašanj vedno nekoliko podaljšala ta čas. Pogovori so se v manj formalnem vzdušju nadaljevali v odmorih za kavo in kosilo. V četrtek zvečer so organizatorji poskrbeli za voden ogled Bundestaga, ki se je zaključil s slikovitim nočnim razgledom z vrha steklene kupole. Celotna konferenca je pokazala, da je demokracija ideja, ki jo ljudje v različnih časih in prostorih razumejo v drugačnih niansah, predvsem pa, da je demokracija ideja, ki jo ljudje oblikujejo sami, vsakič znova, in da je njen historični razvoj izredno dinamičen in predvsem – še vedno v teku.

Tjaša Konovšek

Janez Šumrada in Adrijan Kopitar, Kranjski Janezi, Napoleonovi soldati. Francoski nabor v ilirski provinci Kranjski, 1812–1813 (Slovènes, soldats de Napoléon, Conscription française dans la province illyrienne de Carniole 1812–1813).

Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2018, 496 strani

»Pol marša od Ligvine nas razpostavijo vse polke, kar se nas je bilo nabralo, na široko planjavo v vrsto«, je Josipu Jurčiču v šestdesetih letih 19. stoletja pripovedoval korporal/desetnik Andrej Pajk, vključen v francoski Ilirski polk leta 1811. »Že smo menili, da je morda sovražnik blizu, kar prijezdi na belem sercu Napoleon sam na ogled. Bil je v prav prosti obleki, v slabejši ko naš polkovnik. Jezdi enkrat ob vsi vrsti in zvesto ogleduje trume. Pride do našega polka, kjer smo bili mi, kranjske matere sinovi. Naš polkovnik je stal pred polkom. Napoleon jezdi k njemu in ga vpraša. 'Quel régiment?'. 'Régiment d'Illyrie, Sire,' odgovori polkovnik. Jaz sem stal tako blizu, da sem ga videl in slišal natanko. Dobro sem bil njega obraz v oči ubral in še zdaj, ko me spomin zavoljo starosti že zelo zapušča, še pomnim ostri pogled, zapovedni glas francoskega cesarja, moža, ki je bil moje in cele Evrope strah.«

Knjiga *Kranjski Janezi, Napoleonovi soldati, Francoski vojaški nabor v ilirski provinci Kranjski 1812–1813* Janeza Šumrade in Adrijana Kopitarja sicer predstavlja gradivo

drugega francoskega nabora na Kranjskem v času Ilirskih provinc, in ne prvega iz leta 1811, ko je francosko uniformo oblekel Andrej Pajk, toda kranjski naborni obvezniki in nadomestni vojaki prvega in drugega francoskega nabora, ki sta ju ločili le slabi dve leti, se, kar zadeva pogostost imen in priimkov, osebni opis, telesne značilnosti in zdravstveno stanje, gotovo niso pomembneje razlikovali. Statistično bi, kot duhovito opozarja Adrijan Kopitar, značilnega slovenskega nabornika iz Kranjske lahko opisali takole: ime mu je bilo Janez in pisal se je Novak, bil je kmet, v začetku devetdesetih let 18. stoletja se je rodil očetu Matevžu in materi Mariji, visok je bil en meter in 65 centimetrov, imel je kostanjeve lase in obrvi, z lasmi pokrito čelo, podolgovat, kozav obraz, blede polt in sive oči. Kot večina drugih nabornikov tudi on ni zares postal vojak, temveč je iz različnih vzrokov pristal v rezervi ali bil celo oproščen aktivne vojaške službe, če pa je bil že potrjen in napoten v vojaško enoto, se je aktivni vključitvi vanjo izognil s pobegom. Kot opozarja Kopitar, je bilo na drugem francoskem naboru v letu 1812/13 od skupno 6.382 kranjskih nabornikov, vpisanih na seznamih, potrjenih in v Ilirski polk in druge vojaške enote napotenih le 906, pa še od teh jih je na cilj prispelo le 717.

Avstrijski naborniški sistem in avstrijsko organizacijo vojaških enot v slovenskih deželah, napoleonsko vojaško organizacijo ob vzhodnem Jadranu pred ustanovitvijo Ilirskih provinc in vojaško organizacijo v Ilirskih provincah je v knjigi predstavil Janez Šumrada, ki je podrobno orisal tudi oba francoska nabora – obe francoski konskripciji: prvo leta 1811 in drugo iz leta 1812/13. Iz obeh poglavij je razvidno, da je konskripcija v bivših avstrijskih deželah leta 1811 potekala tako kot pod avstrijsko oblastjo, v letih 1812–1813 pa že vsaj deloma ob upoštevanju francoskih navodil in zakonodaje. Kot ugotavlja Šumrada, je konskripcija v večini ilirskih dežel potekala razmeroma gladko, iz Istre, Trsta in civilne Hrvaške so poročali, da bo nabor zaključen brez večjih težav, medtem ko so se naborni sveti na Kranjskem zaradi pobegov in skrivanja nabornih obveznikov v gozdovih znašli pred nemajhnimi težavami in so za vojsko primerne moške lovili tudi na zelo grob način, tako da je bilo po ocenah policijskega komisarja Toussainta, čeprav je bilo število 4.000 nabornih obveznikov, poklicanih na nabor leta 1811, razmeroma majhno, na begu kar 11.000 mladih moških. Kot piše Šumrada, je kranjski intendant tudi za nabor v letu 1812/13, na katerem naj bi na Kranjskem določili 1.100 vojaških obveznikov, izdal zelo natančna navodila in podrobno predpisal delovanje rekrutnih svetov, njihov rezultat pa je bil v knjigi objavljeno gradivo. Rekrutni sveti so dobili tudi navodila, kako obravnavati pritožbe rekrutov, prošnje za odlog vojaščine, oprostitev pri odhodu na služenje ali predloge za nadomestno osebo itd., glavni intendant Ilirskih provinc pa je prav tako izdal navodila o kaznovanju upornih rekrutov in dezertarjev ali vseh, ki bi jim pomagali ali jih skrivali.

Dezertiranja in preskromen priliv rekrutov iz Ilirskih provinc so bili tudi velik problem Ilirskega polka, ki je bil z Napoleonovim dekretom ustanovljen leta 1810. Rekrutacijsko zaledje polka so bile ilirske civilne province brez Dalmacije in iz teh je prihajala večina vojakov in podčastniškega kadra, toda polk, kot poudarja Šumrada, ni bil nikoli vključen v sestav Ilirske armade, temveč je bil sestavni del redne francoske

vojske in je ves čas deloval zunaj francoske Ilirije. Iz poglavja v knjigi, ki ga je prispeval Šumrada, je razvidno, da je Napoleon Ilirskemu polku in njegovim organizacijskim in moštvenim težavam ter njegovi sprva slabi opremljenosti posvečal kar precej, pravzaprav presenetljivo veliko pozornosti, zaradi dezertacij pa so zaukazali dodatne nabore. Napoleon je tako v začetku leta 1812, kot piše Šumrada, kritično menil, da bi moral milijon in pol duš v Ilirskih provincah zagotavljati kar 4.500 za vojsko sposobnih mož letno. Vseeno so se pobegi nadaljevali tudi med pohodom v Rusijo, tako da je Ilirski polk, še preden je prišel na rusko fronto, užival zelo slab sloves vojaške enote z nizko moralo in disciplino, stanje pa se je še poslabšalo po vojaških spopadih na ruski fronti. Natančnejše število žrtev med vojaki polka, kot pravi Šumrada, ko popisuje umik njegovih bataljonov ali njihovih ostankov iz Rusije, sicer ni znano, očitno pa so bile izgube v številu vojakov velike, poveljujoči pa so jih poskušali zapolniti z novimi, v Iliriji izbranimi rekruti iz nabora 1812 in ga ponovno okrepiti s ponavljajočimi se preformacijami in reorganizacijami. Tako se je Ilirski polk oktobra 1813 še udeležil bitke narodov pri Leipzigu, decembra 1813 pa je bil nato razpuščen. Šumrada poglavje o Ilirskem polku zaključuje s podatki o častnikih – Ilircih v častniškem zboru Ilirskega polka, med katerimi je bilo poleg hrvaških krajišnikov očitno tudi kar nekaj Slovencev.

Osrednji del knjige obsega seveda v smiselno in pregledno urejenih razpredelnicah objavljeno gradivo zadnjega francoskega nabora jeseni leta 1812/pozimi leta 1813. Avtorja sta v posebni razpredelnici zajela podatke o zdravstvenem stanju nabornih obveznikov in nadomestnih vojakov, nato pa gradivo predstavila po kantonih, pri čemer sta priimke – zaradi velikega števila – v razpredelnicah po kantonih izpustila in zbrala na koncu knjige. Preglednice po kantonih vsebujejo naslednje podatke: število vseh vpisanih v nabornem seznamu za kanton (nabornih obveznikov in nadomestnih vojakov), njihova imena, imena njihovih staršev, prebivališče staršev, kraj in letnico rojstva, višino in osebni opis, posebna znamenja, poklic, opazanja ali opombe o posebnih družinskih razmerah, begu, drugi razlogih za odsotnost itd. ter odločitev nabornega sveta. Ti podatki nabornih formularjev so, kot prepričljivo ugotavlja Adrijan Kopitar, nadvse zanimivi ne le za zgodovinarje, temveč tudi strokovnjake drugih strok, od slavistov in geografov do antropologov in zgodovinarjev medicine. Po svoje zanimiv in presenetljiv je že podatek, da je bilo med skoraj 4.000 naborniki z vpisano telesno višino skoraj 1.150 manjših od 162 centimetrov, povprečna višina vseh v nabor poklicanih pa je bila 165 centimetrov, medtem ko je bilo izrazito visokih (nad 180 centimetrov) skoraj toliko kot izrazitih pritlikavcev (v knjigi je vse to ponazorjeno z grafikoni).

Med posebnimi znaki nabornih obveznikov so posebej izstopala znamenja prebolelih črnih koz, kar ne preseneča, saj so v avstrijskih deželah oblasti začele s preventivnim cepljenjem proti črnim kozam šele v začetku 19. stoletja. Prav tako ni presenetljivo, da so med vpisanimi poklici nabornikov na prvem mestu kmetje, sledijo pa hlapci in rokodelci /čevljarji in krojači. O tem, zakaj se deleži upornih nabornikov in nabornikov v vojaški rezervi po nabornih okrajih tako razlikujejo, je seveda mogoče razpravljati in razmišljati. A vendar je na vprašanje, zakaj je najmanj pobeglih v distriktu

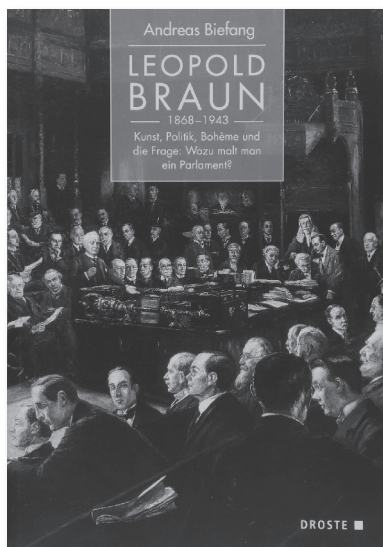
Novo mesto, največ napotenih v vojaške enote pa v distriktu Kranj, na osnovi objavljenega gradiva težko odgovoriti. Verjetno te razlike po kantonih in distriktih kažejo na razlike v presojanju in odločanju nabornih svetov ali rekrutnih komisij. Poglavlje zase pa so tudi priimki. Med vpisanimi priimki so najpogostejši Novaki, Zupančiči in Zupani, medtem ko je med imeni največ Janezov, Jožefov in Antonov.

Pred nami je skratka nadvse dragocena knjiga z gradivom, ki slikovito predstavlja res le moško prebivalstvo francoske Kranjske v drugem desetletju 19. stoletja, vendar ne le z vidika njegovega odnosa do aktivne vključitve v francosko vojsko in odhoda na bojišče v francoski uniformi, temveč tudi z zornega kota socialne, telesne in osebne podobe tedanjih mladeničev in mož, njihovega zdravstvenega stanja in fizičnih težav, njihovih družinskih vezi (mladoporočenci in odgovorni za nepreskrbljene družine, vdove in starejše so lahko odložili vojaško službo) ter njihove socialne in poklicne strukture, da o imenih in priimkih ne govorimo.

Knjiga je rezultat dolgoletnega raziskovanja obeh avtorjev. Izpis in obdelava podatkov za 6.382 nabornikov sta bila nesporno zelo zamudno delo. Podatke iz glavne naborniške knjige za Kranjsko je v računalniški program vnesel Adrijan Kopitar, tako nastalo podatkovno bazo pa sta avtorja še preverjala in dopolnjevala. Razpredelnico o zdravstvenem stanju nabornih obveznikov in nadomestnih vojakov sta pripravila skupaj, statistične tabele po distriktih in kantonih je oblikoval Kopitar, Šumrada pa je dodal seznam priimkov nabornikov in nadomestnih vojakov. Vsa poglavja v knjigi in vsi podatki v razpredelnicah, tabelah in drugem gradivu so prevedeni v francoščino. Prevod je delo dr. Florence Gacoin Marx.

Avtorjema lahko le čestitamo za opravljeno delo.

Peter Vodopivec

**Andreas Biefang, Leopold Braun
(1868–1943). Kunst, Politik,
Bohème und die Frage: Wozu
malt man ein Parlament? Berlin
– Düsseldorf: Kommission für
Geschichte des Parlamentarismus
und der politischen Parteien –
Droste, 2018, 196 strani, ilustr.**

Knjiga o slikarju, dveh slikah in njihovi usodi.

Andreas Biefang, nemški zgodovinar pri berlinskem inštitutu za raziskovanje parlamentarizma in eden najbolj uveljavljenih strokovnjakov za vizualno zgodovino predstavniških teles in politike, je sprva nameraval napisati zgolj še eno razpravo. Želel je nekoliko osvetliti neko sliko parlamentarnega zasedanja izpod čopiča neznanega slikarja po imenu Leopold Braun. Lotil se je dela, začel zbirati material. Podal se je na še eno klasično raziskovalno pot, ki pa se je nenavadno zapletla in postajala vedno bolj razburljiva. Kazati se je začela enkratna transnacionalna zgodba o sploh ne neznanem umetniku, ki je naposled prerasla v knjigo. Eno izmed tistih znanstvenih monografij, ki jo zainteresiran bralec prebere v eni sapi.

Biefang je knjigo zasnoval kot biografsko študijo, a členjeno izrazito problemsko, osredotočeno na tiste lastnosti in okoliščine, ki so historično posebej zanimive. Prva je kakopak dejstvo, da je Braun slikal parlament, konkretno je vzbudil in še vzbuja pozornost z dvema slikama velikega formata. Z oljem na platnu v izmeri dva metra krat dva metra in pol, kjer je prikazano zasedanje nemškega Reichstaga pozimi 1892/1893, in oljem v izmeri dva metra krat meter in pol, kjer je prikazano zasedanje londonske House of Commons spomladi 1914. Obe deli sta sami po sebi umetnostnozgodovinsko vredni pozornosti, kakor tudi siceršnji Braunov opus, a še bolj je zanimivo dejstvo, da je v času moderne sploh slikal parlament, ki tedaj med večino uveljavljenih umetnikov ni veljal za priljubljen motiv. Še več, njegova slika Reichstaga je sploh prvi poskus upodobitve dela parlamenta kot »Ereignisbild« (slikanje dogodka; vrsta historičnega slikarstva, ki upodablja konkreten dogodek). Braun je videl v parlamentu več kot drugi, videl je pravzaprav veliko, bil je »parlamentsfreundlich«, parlamentu prijazen slikar.

Druga stvar, ki je pri Braunu zanimiva, pa sta gotovo njegovo poreklo in njegov družinski, prijateljski in profesionalni milje. Prihajal je iz znane socialdemokratske družine Braun, tesno povezane z družino Adler. Njegov najstarejši brat Heinrich Braun se je uveljavil v nemški socialdemokratski stranki (njegova tretja žena Lily je vse do danes ena najbolj cenjenih avtoric feministične literature), ravno tako drugi brat Adolf. Leopoldova sestra Emma, ena vodilnih osebnosti socialistične internacionale, pa je

bila poročena z Victorjem Adlerjem, na Slovenskem dobro znanim voditeljem avstrijske socialdemokracije. Njun sin Friedrich, ki je leta 1916 v jedilnici dunajskega hotela Meissl & Schadn ustrelil avstrijskega ministrskega predsednika grofa Karla Stürgkha, je ostal v tesnih pisemskih stikih s stricem Leopoldom do njegovih zadnjih dni (po atentatu je bil Friedrich obsojen na smrt, a pomiloščen in nato amnestiran. Po vojni je postal tajnik socialistične internacionale v Zürichu).

Kakšna je torej bila življenjska, umetniška in politično-boemska pot Leopolda Brauna?

Braun se je rodil v meščanski judovski družini na cesarskem Dunaju in se oblikoval kot »tipičen produkt dunajskega miljeja meščanstva po izobrazbi«. Del mladosti je preživel v gospodinjstvu Adlerjevih, s svojo precej starejšo sestro Emmo; zanj je skrbel njegov svak Victor (veljal je za »Ziehsohna«). Tako je že v svojih ranih letih prišel v tesen stik z izstopajočimi socialisti, literati in umetniki dunajske moderne. V hiši Adlerjevih so si podajali kljuko in z družino gojili pristne odnose ljudi kot Karl Kautsky in Friedrich Engels. Po maturi je odšel študirat slikarstvo na Münchensko akademijo in se po uspešnem zaključku jeseni 1892 odpravil v Berlin. Pred sabo je že takrat imel jasen cilj; ustvariti sliko zasedanja nemškega Reichstaga.

Nastajanje slike z vsemi okoliščinami vred je Biefang podrobno orisal, pri čemer ni izpustil ne političnih, ne družbenih, ne umetnostnozgodovinskih ozadij. Delo je prepričljivo umestil v tedanji kontekst, pri čemer je poudaril, da se je Braun odločil za moderno varianto historičnega slikarstva; (Ereignisbild), ki je sledila fotografskemu aspektu. Po eni strani je »kot reporter s kamero zajel konkretno konfliktno politično situacijo« (opazovalec lahko prepozna podobe poslancev), hkrati pa je približal bistvo parlamentarne razprave, saj slika plastično kaže dinamiko parlamentarnega dela. Njena osrednja tema je deliberacija, kar Brauna odmika od siceršnjega političnega slikarstva. Kupca zanjo v wilhelmskem ozračju pred svetovno vojno seveda ni našel, naposled je pristala v mestnem muzeju v Bonnu.

Želja po ustvarjanju in uveljavljanju je Brauna iz Berlina kmalu vodila v tedaj nesporno osrednjo svetovno umetnostno metropolo – v Pariz, na Montmartre. Konec leta 1895 je prispel tja in tam – razen rednih potovanj in zadrževanj na francoski rivieri – ostal do začetka svetovne vojne. Francoska prestolnica je postala središče njegovega življenja, tamkajšnji boemski svet je postal tudi njegov svet. V začetku je bil precej uspešen, svoja dela je razstavljal v etabliranih pariških galerijah, pogumno pa se je vračal tudi na Dunaj, kjer se je med drugim udeležil prve razstave dunajske secesije pod predsedstvom Gustava Klimta in Carla Molla. Tam je razstavljal ob Alfonsu Muchi iz Prage, razstavo si je ogledal tudi cesar Franc Jožef.

Njegovi motivi so bili raznoliki, a pri tem ne gre prezreti, da je bil Braun ves čas predvsem »politični umetnik«, kakor pravi Biefang. To je ne nazadnje dokazal že s svojim pristopom k slikanju Reichstaga, kasneje pa še utrdil s kopico portretov vidnih politikov. V naravi je portretiral domala vse tedanje socialistične prvake, kar je svojevrstna redkost – Augusta Bebla, Wilhelma Liebknechta, Friedricha Engelsa, heroje nemške socialdemokracije, Victorja Adlerja, prvaka avstrijskih socialdemokratov, in

Jeana Jaurès, znamenitega francoskega socialista. Poleg tega je upodabljal delavce, ustvarjal agitacijske risbe (ob prvem maju) in mnoge politične karikature. Posebej se je eksponiral ob aferi Dreyfus, ko je v ugledni reviji *Le Cri de Paris* upodobil vse osrednje dreyfusarde – od Émila Zolaja do Georgesa Picquarta in Georgesa Clemenceauja.

Avtor knjige minuciozno sledi številnim Braunovim objavam v različnih revijah, jih primerja, kontekstualizira in komentira, ob tem pa skuša kljub skupim virom pojasnjevati tudi Braunove življenjske okoliščine. Kakor preštevilni drugi umetniki si je vse težje služil vsakdanji kruh, velikega umetniškega preboja pa tudi ni bilo od nikoder. Nekaj let pred vojno je poniknil, avtor ga je znova odkril leta 1914 v Londonu, poročenega z angležinjo Ethel Florence Raikes, hčerko znamenitega kolonialnega oficirja generala Roberta Raiksa.

Z Ethel se je za Brauna začelo novo obdobje, tudi finančno stabilnejše. Skupaj sta potovala, med drugim sta se za več mesecev odpravila v Tripoli. Na poti je Leopold slikal, Ethel pisala (po povratku je izdala knjigo *The New Tripoli*, ki pri proučevalcih italijanskega gospostva v severni Afriki vse do danes velja za prvovrsten vir; nazadnje je bila ponatisnjena leta 1986). A bolj kot kar koli drugega je Braunovo londonsko obdobje zaznamovala odločitev, da po dvajsetih letih znova upodobi motiv, ki si ga je izbral nekoč v Berlinu – parlamentarizem. Očitno je bil nad njim navdušen. House of Commons se je zdela naravna izbira, četudi ni bilo nič kaj enostavno dobiti dovoljenja za delo v njej. Braunu je naposled uspelo in lotil se je študija. Dve leti kasneje je nastala nova parlamentarna slika, ki po kompoziciji močno spominja na sliko Reichstaga. Spet je izbral fotografski pogled (tokrat iz opozicijskih klopi) in poudaril deliberativni značaj parlamenta. Obrazi poslancev so jasno prepoznavni, opazovalec zlahka opazi Lloyda Georgea, Winstona Churchilla, Arthurja Balfourja, Ramsayja MacDonalda. Sliko je zaključil v ZDA, saj je kot avstrijski državljani ob izbruhu vojne Francijo iz razumljivih razlogov zapustil. Postal je Leo Brown. V Francijo se je vrnil deset let kasneje, a takrat ni več našel stika z novimi avantgardnimi umetniškimi krogi. Poznoimpresionistični portretist je bil le še »živ fosil«. Umril je leta 1943 v Parizu – naravne smrti, nacistični okupatorji so njegovo judovsko poreklo in umetniško-boemski značaj spregledali.

Enkrat in nadvse zanimiv biografski del knjige se tako z letom 1943 zaključuje. Toda knjige s tem še ni konec, tedaj se pravzaprav začena njen najbolj intrigantni del – zgodba o usodi Braunovih parlamentarnih slik. Takšna odločitev avtorja Andreasa Biefanga vsekakor ni presenetljiva, njegov fokus je vendar ves čas veljal vizualnim prezentacijam političnega, poleg Brauna je dosledno zasledoval poti in usode njegovih stvaritev.

Za Braunovo prvo parlamentarno delo, sliko Reichstaga, je bilo zlasti prelomno dejstvo, da je bil po drugi svetovni vojni za provizorično prestolnico Zvezne republike Nemčije izbran Bonn. Tam se je sestel novi parlament, Bundestag, ki se je odločil simbolično nasloniti na nemško parlamentarno tradicijo in zato načrtno zbirati parlamentarne slike iz preteklosti. Tako so opazili tudi zanimivo sliko Reichstaga in se z mestom Bonn naglo dogovorili za trajno izposojajo. Kdo je bil njen avtor, je bilo po vojni neznano Bundestagu in bonnskemu muzeju. Slavnostna primopredaja slike je

sledila leta 1958, izobesili so jo na parlamentarnem stopnišču. Lokalni časnik *Bonner Rundschau* je objavil fotografijo nove pridobitve, slikarja je imenoval Leopold Breuer.

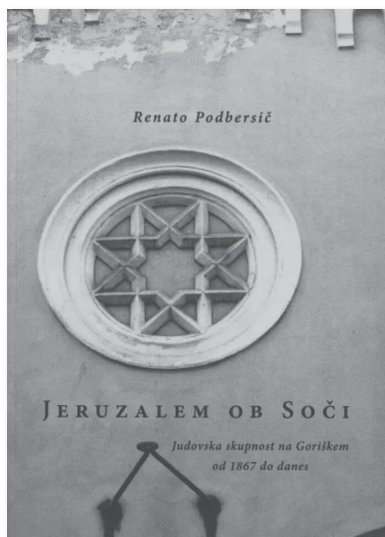
Če umetnik tedaj še ni dobil ustreznega prostora, ga je vsaj slika, a njena pot se še ni končala. Leta 1987 jo je Bundestag poslal v Berlin, v stavbo starega Reichstaga (in današnjega Bundestaga), kjer so pripravili razstavo *Fragen an die Deutsche Geschichte*. Tam je ostala do leta 1995, ko so jo spet poslali nazaj v Bonn. Danes je del stalne razstave bonnskega mestnega muzeja. Vmes so začeli njenega avtorja končno označevati s pravim imenom.

Slika londonskega parlamenta je imela še bolj zavito usodo. Braun jo je končal v ZDA in razstavil na Panama-California Exposition v San Diegu, kjer jo je opazil stotnik Arthur W. Hughes iz Toronta. Podoba britanskih politikov, ki so ravno vodili vojno, ga je očarala. Sliko je kupil in odpeljal domov v Kanado. Po številnih kolobocijah jo je nato po drugi svetovni vojni, leta 1953, kupil ameriški investitor in filantrop Marshall Field III., lastnik znamenite čikaške veleblagovnice. Gospod je čutil globoke vezi z Anglijo in posebej z Winstonom Churchillom, ki je ravno tedaj znova sedel na premierškem stolu. Sliko je zato podaril londonskemu parlamentu. Tam je takoj našla ustrezen prostor, danes krasi Committee room Nr. 15. Ogledati si jo je mogoče na spletnih straneh parlamenta Združenega kraljestva (<https://www.parliament.uk/worksofart/artwork/leopold-braun/no-title--house-of-commons-1914-/2949>).

Biefangova študija je nedvomno enkratna knjiga, avtor spretno pelje bralca skozi slikarjevo življenje in umetnostne tokove časa, ob tem pa vseskozi ohranja držo političnega zgodovinarja. Politični in družbeni kontekst ostajata odločilna; zmeraj ob obilici pojasnjevalnih podatkov in razlag. Knjiga tako pove bralcu veliko več, kot morda obeta njen naslov.

Ob koncu ne bo odveč dodati, da je delo nastalo v okviru raziskovalnega programa »Parlament und Öffentlichkeit« pri Komisiji za zgodovino parlamentarizma in političnih strank v Berlinu, znotraj katerega raziskujejo kompleksen odnos med javnostjo in predstavniškimi telesi od konca 18. stoletja do danes. Prav ta odnos je eden osrednjih, saj najbolj zaznamuje politično areno. Pri tem pa je posebej zanimivo in razsvetljuje, da berlinski raziskovalci javnosti ne enačijo le z množicami na ulicah in parlamentarnih tribunah, ravno tako se ne posvečajo le medijem in njihovi refleksiji. Pod drobnogled vzamejo tudi področje umetnosti; slikarstva, fotografije, arhitekture, literature. Čisto pred kratkim je izšla nova knjiga iz serije *Parlament in javnost* z naslovom *Treibhaus Bonn. Die politische Kulturgeschichte eines Romans*. Njen avtor Benedikt Wintgens se loteva teme parlament in roman, saj se zakoplje v politično drobovje knjige *Treibhaus* Wolfganga Koeppena, enega najpomembnejših političnih romanov v nemški literaturi iz leta 1953.

Kolegi se tako nedvomno lotevajo kulturnozgodovinsko nadvse prodornih tem, ki – vsaj po mojem mnenju – šele zares osvetljujejo vse dimenzije tiste dejavnosti človeka, ki jih obsega pojem politika.

Renato Podbersič, Jeruzalem ob Soči: judovska skupnost na Goriškem od 1867 do danes.

Ljubljana: Študijski center za narodno spravo; Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2018, 510 strani

Delo *Jeruzalem ob Soči* Renata Podbersiča je prvi celovit oris zgodovine judovske skupnosti v Gorici in na Goriškem izpod peresa slovenskega zgodovinarja. V središču avtorjeve pozornosti je sicer, kot pove že podnaslov, predvsem obdobje zadnjih 150 let, toda po uvodnem poglavju o

Judih in judovstvu je nazorno predstavil tudi njen razvoj vse od najstarejših omemb Judov na ozemlju s slovensko govorečim prebivalstvom in poznejše dežele Goriške do srede 19. stoletja.

Judje so bili v Gorici, kot piše Podbersič, »verjetno prisotni že ob nastanku mesta«, toda prvič so pisno omenjeni šele konec osemdesetih let 13. stoletja. V tridesetih letih 14. stoletja jih je že »prizadelo veliko preganjanje«, sredi stoletja so se uspešno ukvarjali z denarnimi posli, v 15. stoletju se je njihovo število spet povečalo in v začetku 16. stoletja so bili že »močno zasidrani v mestnem življenju«. Večinoma so se ukvarjali s finančnimi posli in trgovino, zaradi česar so bili posebej pri kmečkem prebivalstvu, ki si je izposojalo denar, osovraženi, medtem ko so se lokalne in deželne oblasti zahtevam, naj jih izženejo, iz finančnih razlogov upirale. V odnosih med goriškimi stanovi in Judi naj bi se »izmenjevala obdobja naklonjenosti in nenaklonjenosti«. Leta 1576 so tudi goriški stanovi zahtevali izgon Judov iz Goriške, petnajst let pozneje pa so jim dovolili, da so odprli zastavljalnice. V 17. stoletju so stanovi določali najvišjo obrestno mero, česar pa judovski bankirji pogosto niso upoštevali; sledili so nove prepovedi in novi sporazumi stanov z judovskimi bankirji.

V Gorici so, kot omenja Podbersič, prevladovali Judje Aškenazi, številni med njimi so imeli italijanske priimke, le trije priimki so bili sefardskega izvora. Do konca 17. stoletja so strnjeno živeli v mestnem predelu Cocevia, konec 17. stoletja pa je bil ustanovljen geto ob cerkvi sv. Ivana zunaj mesta. Avtor v poglavju o življenju v getu omenja judovske šole, leta 1756 postavljeno sinagogo, zastavljalnice, ki so še naprej posojale denar plemičem in meščanom, pa tudi revščino in prenaseljenost. Med največjimi nasprotniki Judov v Gorici sta bila, kot opozarja, »krajevna Katoliška cerkev« in v 18. stoletju prvi goriški nadškof Attems, do pomembnejših sprememb v odnosih med Judi in meščani pa je prišlo po tolerančnem patentu cesarja Jožefa II. oz. v času Ilirskih

provinc, ko je bil odpravljen tudi geto. Po odhodu Francozov leta 1814 so ga mestne oblasti sicer poskušale obnoviti, kar pa so avstrijske oblasti preprečile.

Kljub svobodi naselitve po letu 1848 je večina goriških Judov, kot ugotavlja Podbersič, še nekaj časa živela v nekdanjem getu. Del podjetnejših judovskih družin se je v drugi polovici 19. stoletja preselil v naglo razvijajoči se Trst, »od blizu in daleč« pa so se Judje v Gorico tudi priseljevali, pri čemer se je s priseljenci iz srednje in vzhodne Evrope v zadnjih desetletjih 19. stoletja povečalo število nemško in jidiš govorečih Goričanov. Število Judov v Gorici se je v drugi polovici 19. stoletja sprva zmanjšalo in se znova okrepilo na začetku 20. stoletja. Spremenila se je tudi njihova poklicna struktura, saj se je povečalo število pripadnikov svobodnih poklicev, javnih uslužbencev in učiteljev. Podbersič opozarja na organizacijo goriške judovske skupnosti, judovske šole, društva in tisk ter na postopno vključevanje Judov v mestno življenje, njihov obisk kulturnih ustanov in sodelovanje v mestnih upravnih organih. Pripadniki goriške judovske skupnosti so bili, kot piše, v povprečju »bolj izobraženi od večine prebivalcev mesta«, s postopnim vključevanjem v javno življenje pa se je spreminjal tudi položaj Judinj; vseeno je v javnosti in časopisju še naprej prevladovala stereotipna, negativna podoba »domovini« nelojalnega Juda.

Avtor že v prikazu razvoja goriške judovske skupnosti in judovskega prebivalstva v deželi Goriško-Gradiščanski predstavlja pomembnejše judovske družine in njihove predstavnike (v Ajdovščini npr. družino Bolaffio in zbližanje trgovca Jakoba Bolaffia z ajdovskimi Slovenci), kratko poglavje pa namenja tudi trem pomembnejšim v Gorici živečim Judom: fiziku in jezikoslovcu Moiseju Ascoliju, filozofu Carlu Michelstaedterju ter časnikarki in pisateljici Caroline Coen Luzzato. V nadaljevanju oriše goriško judovsko skupnost pred prvo svetovno vojno, njeno vodstvo in versko oskrbo, pri čemer omenja manjšo skupino sionistov. Pri tem ugotavlja, da so okoli leta 1900 goriški Judje v »medsebojni komunikaciji« večinoma govorili nemško in italijansko in opuščali jidiš (slovenščino so tedaj kot občevelni jezik navedli le trije Judje, leta 1910 le še eden), v narodno-političnem pogledu pa sprejemali »italijansko nacionalno identiteto«. Leta 1900 je bilo med 24.432 prebivalci Gorice 248 Judov. Pred prvo svetovno vojno so se odnosi med goriškimi Judi in Slovenci postopno zaostrovali, kar je bila na eni strani posledica rastočega protisemitizma med slovenskim (in avstrijskim) meščanstvom, na drugi pa italijanskega nacionalnega opredeljevanja Judov in njihovega delovanja v italijanskih liberalno-iredentističnih društvih in glasilih. V napadih na Jude naj bi med slovenskimi časopisi sprva »prednjačila« goriška *Soča*, po koncu sloge med goriškimi Slovenci pa je to vlogo prevzela katoliška *Gorica*, ki je skupaj z nekaterimi duhovniki liberalneje usmerjeno *Sočo* in njenega urednika Andreja Gabrščka obtoževala »filosemitizma« in tudi sicer zastopala protisemitska stališča.

»Prva svetovna vojna in krvavi boji ob Soči med 1915 in 1917 so pomenili največjo koncentracijo Judov oz. judovskih vojakov na slovenskih tleh,« piše Podbersič. V habsburški monarhiji so Judje, kot opozarja v orisu njihovega deleža v avstrijskih vojaških enotah in častniškem zboru, vojsko lahko služili od leta 1788, med prvo svetovno

vojno pa se jih je v avstroogrski vojski borilo kar 300.000, med njimi 25.000 častnikov. V knjigi so posebej predstavljene življenjske zgodbe treh Judov, ki so se izkazali v bojih na soški fronti, po letu 1938 pa vseeno postali žrtve brutalnega nacističnega nasilja. Slovensko prebivalstvo in slovenski vojaki tudi Judom v avstrijski uniformi niso bili naklonjeni, medtem ko so goriški Judje po letu 1915 delili usodo večine Goričanov: nekateri so se umaknili v Trst, v notranjost monarhije in tujino, več judovskih iredentistov, ki jim ni uspelo oditi v Italijo, so avstrijske oblasti zaprle, vojaške obveznike pa mobilizirale in so se borili na raznih bojiščih, kjer so se nekateri tudi odlikovali. Ob vkorakanju italijanske vojske v Gorico avgusta 1916 je bilo v mestu le še 28 Judov, in čeprav so ti pozdravljali njen prihod, italijanske oblasti zanje niso pokazale posebnega zanimanja. Vseeno je večina goriške judovske skupnosti italijanske vojaške novembra 1918 znova pozdravljala kot osvoboditelje.

Podbersič je v poglavju o Judih v Italiji in goriških Judih med obema vojnama najprej kratko prikazal položaj judovskih skupnosti v Italiji pred prvo svetovno vojno in opozoril, da so bile te že tedaj dobro »vključene v italijansko družbo«, ki še ni bila dovzetna za »rastoči antisemitizem«. Judje so bili tako tudi po letu 1918 »organizirani v vseh (italijanskih) strankah«, pripadniki višjih judovskih slojev pa celo »precej naklonjeni fašizmu«. Število Judov v Gorici je po vojni znova naraslo, judovska skupnost pa si je prizadevala obnoviti sinagogo, pridobiti rabina iz Italije in se s pomočjo države in drugih italijanskih judovskih občin znova finančno in materialno okrepiti. Med obema vojnoma se je razširila na širše območje nekdanje Goriške dežele, Furlanije in Kanalske doline, število v Gorici in na Goriškem živečih Judov pa se je zlasti v tridesetih letih z migracijami Judov in judovskih družin iz srednje in vzhodne Evrope stalno spreminjalo. V Gorici je bil ob obnovljeni sinagogi v začetku tridesetih let obnovljen prostor judovske šole, ki je postal središče kulturnega delovanja Judov, razmahnilo pa naj bi se tudi sionistično gibanje, v okviru katerega je delovala skupina mladih. Del Judov je bil vključen v fašistično stranko ali pa je sodeloval v fašističnih združenjih, pri čemer je v judovski skupnosti prihajalo do mnenjskih razhajanj (predvsem ob vprašanju odnosa do sionizma). Slovensko časopisje je, kot omenja Podbersič, po prvi svetovni vojni, dokler je še izhajalo, večinoma opustilo napade na Jude in se »posvetilo obrambi slovenstva«, toda »slovenski pogled na Jude se ni kaj dosti spremenil«.

S političnim zbliževanjem med Italijo in Nemčijo se je v drugi polovici tridesetih let za množični pregon Judov in uvajanje protijudovske zakonodaje odločil tudi fašistični vrh. Dolga leta v italijanskem zgodovinopisju prisotna teza, da so fašistični voditelji začeli protijudovsko gonjo in sprejemanje rasnih zakonov predvsem zaradi nemških pritiskov, je, kot piše Podbersič, »danes že popolnoma ovržena«, saj je ukaz za pregon »na temelju biološkega rasizma« prišel »od samega dučerja«, ki je začetek veljave rasnih zakonov oznanil septembra leta 1938 na zborovanju v Trstu. Avtor prikaže postopno uvajanje in zaostrovanje protijudovske zakonodaje, odnos Svetega sedeža do fašistične rasne politike, odstranjevanje Judov iz javnega življenja in širjenje odkritega, za Italijo neznačilnega antisemitizma, ki je »dobival podobo obveznega nacionalnega čustva«. Leta 1938 so oblasti – podobno kot drugod v Italiji – izvedle

tudi tri popise Judov v Gorici, ki pa kažejo, kot pravi avtor knjige, na popolno zmedo pri opredeljevanju Judov in judovstva. Skozi Gorico je že pred prvo svetovno vojno potovalo veliko Judov in nova rasna zakonodaja je sprva prizadela predvsem »tujce«, h katerim so prištevali tudi državljane, ki so dobili italijansko državljanstvo po letu 1919. Podbersič izseljevanje Judov iz Gorice in priseljevanje Judov v Gorico v letih 1938–40 ponazarja s spiski izseljenih in priseljenih, kjer omenja tudi kraje in dežele odselitve in težave pri izseljevanju po tem, ko so se evropske meje za judovske priseljence zaprle. Hkrati prikaže druge ukrepe proti Judom in njihovemu premoženju v Gorici in na Goriškem ter njihove poskuse, da bi se z izstopanjem iz judovske skupnosti in pokrščevanjem izognili preganjanju. Pri tem ugotavlja, da so »navadni« Goričani uveljavljanje protijudovske zakonodaje in izganjanje Judov »spremljali z mešanico začudenja, neodobravanja, včasih (pa) tudi privoščljivosti«.

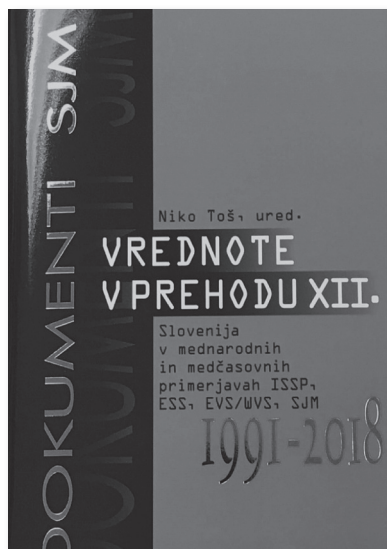
Po vstopu Italije v vojno so italijanske oblasti z aretacijami, zapiranjem v koncentracijska taborišča in pošiljanjem na prisilno delo povečale pritisk na Jude, ki države še niso zapustili, ter pripravile načrte za »popoln izgon Judov« (ne pa seveda njihovega kapitala). Vseeno se je »življenje v goriški judovski skupnosti / ... /, dokler so možnosti dopuščale / ... / skoraj nemoteno nadaljevalo«. Podbersič opozarja na »kaotičnost« pri razlaganju (rasnih zakonov) ter ne »preveč strog nadzor« lokalnih oblasti pri civilni mobilizaciji judovskega prebivalstva. Po kapitulaciji in nemški zasedbi Italije pa so se razmere radikalno spremenile in »po vseh italijanskih deželah«, ki jih je zasedla nemška vojska, se je »začel pravi lov na Jude«. Med letoma 1943 in 1945 so Nemci iz Kraljevine Italije deportirali 7.495 Judov, samo iz Trsta proti Auschwitzu 22 konvojev s 1.422 Judi. Avtor je posebej orisal osebnost Odila Globočnika, »izvajalca holokavsta v Julijski krajini«, in brutalno nemško nasilje nad Judi v Operacijski coni Jadransko primorje, nato pa prikazal nemško preganjanje goriških Judov, ki se jim ni uspelo pravočasno umakniti. Nemci so aretirane najprej vozili v tržaški zapor Coroneo in od februarja 1944 v Rižarno, od tam pa dalje v Auschwitz in druga nemška taborišča, »prizaneseno ni bilo niti Judom, ki so se poskrili ali umaknili v druge kraje v Italiji«. Bralec se seznani s tragično usodo nekaterih med njimi, na usodo drugih pa opozarjajo spiski in preglednice. Nemci so seveda zasegli tudi judovsko premoženje, manjši del Judov, ki se jim je uspelo skriti ali umakniti na varno, pa se je priključil slovenskim partizanom. Avtor omenja tudi, kako se je v akcijo reševanja Judov pred in v času nemške zasedbe Gorice vključil del Katoliške cerkve, kar zadeva slovenski protikomunistični tabor, pa ugotavlja, da so se njegovi propagandisti in glasila – podobno kot v osrednji Sloveniji – opirali na tradicionalni slovenski katoliški protisemitizem ter »na nemško propagando in njen rasni antisemitizem«. Poglavju o goriških Judih med drugo svetovno vojno je dodan spisek žrtev vojne med Judi, ki so bili povezani z Gorico.

Po jugoslovanski zasedbi Gorice je z zaplenjeno judovsko lastnino kratko upravljala okrajna izpostava komisije za upravo narodne imovine, pri čemer tedaj v Gorici »skoraj ni bilo Judov«. Vseeno je bilo med žrtvami »revolucionarnega nasilja« maja in junija 1945 tudi pet goriških Judov, česar pa, kot poudarja Podbersič, ni mogoče »pripisati političnim odločitvam na rasni osnovi«, temveč »kaotičnim poveljnim

razmeram«. Podbersič v poglavju o judovski skupnosti v Gorici po drugi svetovni vojni poimensko omenja dvanajst Judov, ki so avgusta 1945 še živeli v Gorici, nato pa oriše poskuse njene obnove. Leta 1951 so v atriju sinagoge v Gorici odkrili spominsko ploščo za odpeljane in pobite Jude, toda slabi dve desetletji pozneje judovska skupnost ni imela več niti minimuma članov za opravljanje verskih obredov in se je združila z judovsko skupnostjo v Trstu. »Nekdanji geto, danes ulica Ascoli, je izgubil svoj pomen,« beremo v enem zadnjih poglavij knjige, »sinagoga (pa) je začela propadati«. Danes za nekdanjo sinagogo in muzej v njej skrbi Združenje prijateljev Izraela v Gorici, medtem ko na nekdanjo judovsko skupnost spominja pokopališče v Rožni dolini pri Novi Gorici, kjer »je pokopanih več kot 900 Judov«. Podbersič je zadnje poglavje v knjigi namenil prav orisu zgodovine tega pokopališča, ohranjenim nagrobnikom, pokopanim med prvo svetovno vojno in obnovi pokopališča v dvajsetih letih 20. stoletja. Nemci, kot piše Podbersič, tudi v času najhujšega preganjanja Judov niso posegali na pokopališče, povojno namero jugoslovanskih oz. slovenskih oblasti, da bi, ko so začele graditi Novo Gorico, čez pokopališče zgradili cesto, pa naj bi preprečil Moša Pijade po tem, ko ga je prosil za pomoč glavni rabin judovske skupnosti v Torinu Mario Disegni.

Podbersič je svojo raziskavo utemeljil na podrobni analizi arhivskega gradiva, tiskanih virov in časopisja, jo obogatil s spominskimi zapiski goriških Judov ter njihovimi avtobiografskimi in biografskimi pričevanji, hkrati pa se je pri orisu goriške judovske skupnosti ter Judov na Goriškem, v Julijski krajini in Italiji oprl tudi na italijansko zgodovinopisje, ki je Judom in judovstvu doslej posvečalo več pozornosti kot slovensko. Slovensko zgodovinopisje je Judom in odnosu slovensko govorečega prebivalstva do Judov v preteklosti posvetilo več pozornosti šele v zadnjih dveh, treh desetletjih. Podbersičeva knjiga se uspešno navezuje na že opravljene raziskave in je nadvse zanimiv in dragocen prikaz zgodovine judovske skupnosti ob zahodni meji s Slovenci poseljenega ozemlja, ki je doslej nismo poznali.

Peter Vodopivec

Vrednote v prehodu XII. kot statistični pričevalci razcepljene identitete družbe v majhni, mladi demokraciji.

Niko Toš, ur., *Vrednote v prehodu XII. Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah ISSP, ESS, EVS/WvS, SJM 1991–2018.*

Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV in CJMMK, 2018

Na znanstvenih osnovah utemeljeno anketno merjenje javnomnenjskega utripa ljudi sega v leto 1936, ko je George Gallup razvil pionirsko tehniko anketnega merjenja zaznav ljudi, osnovano na metodologiji statističnega vzorčenja. Njegovo delo se je v nadaljnjih skoraj sto letih uporabljalo in nadgrajevalo za akademske, znanstvene in tudi zasebne podjetniške namene. Poleg strokovne javnosti sta tako moč in uporabnost anketnega javnomnenjskega raziskovanja nemudoma zajela tudi različne skupine uporabnikov teh podatkov, še prav posebej politične voditelje. Tako je npr. Franklin D. Roosevelt (1882–1945) kot prvi ameriški predsednik izsledke javnega mnenja uspešno uporabil kot pripomoček za pripravo svojih volilnih strategij in nadalje v vlogi predsednika države kot orodje pri izboru vsebin in načinov oblikovanja javnih politik. Še krepko pred Rooseveltom, ki je pri svojem delu že zasledoval rezultate strokovno podprtega javnomnenjskega raziskovanja, pa so težo poznavanju *vrednosti dobre volje ljudi* dajali številni aristokratski monarhi, med katerimi se kot najbolj 'osveščeni' v tem pogledu omenjajo vladarica Maria Antionetta (1755–1793), britanski kralj Jurij III. (1738–1820) in ruski car Nikolaj II. (1868–1918). V letih neposredno pred izbruhom francoske revolucije pa je pomembnost t. i. *zaupanja vlagateljev* poudarjal tudi francoski minister za finance Jacques Necker (1732–1804).¹

Ko imamo danes, leta 2019, v majhni in mladi postsocialistični evropski demokraciji v Sloveniji pred seboj knjigo z naslovom *Vrednote v prehodu XII. Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah ISSP, ESS, EVS/WvS, SJM 1991–2018*, ne moremo mimo tega, da se spomnimo na hiter pa tudi pogosto usoden razcvet anketnega merjenja javnega mnenja v našem okolju – pa naj bo to v strokovnih ali pa političnih krogih. Slovenija kot del nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije pri dajanju pomembnosti merjenja utripa ljudi kljub enostrankarskemu političnemu sistemu (1945–1990) ni bila izjema. Prvo merjenje javnega mnenja, vse do danes poznano

¹ Več in podrobneje o tem Wolfgang Donsbach in Michael W. Traugott, ur., *The Sage Handbook of Public Opinion Research*. Sage, 2008.

pod imenom Slovensko javno mnenje (SJM), je leta 1968 pod okriljem CJMMK in Nika Toša, urednika recenzirane knjige, s strokovno metodološko dodelanim anketnim instrumentarijem sistematično zbiralo, obdelovalo in kasneje dokumentiralo nize podatkov o zaznavah zelo raznovrstnih razsežij družbenega, socialnega, gospodarskega in političnega razvoja v državi. Že v tedanjem obdobju je veljalo, da raziskava SJM ni bila zgolj politično-mnenjski projekt, temveč tudi temeljni družboslovno empirični projekt, ki se je uveljavil kot središče slovenskega empiričnega družboslovja (str. 11–23; CJMMK, 2019). Projekt SJM se je intenzivno vključeval v nekatere najpomembnejše mednarodne družboslovne anketne raziskave in s tem svojim podatkom dodajal neprecenljivo mednarodno primerjalno perspektivo, občasno so se pod 'blagovno znamko' SJM izvajali tudi projekti, ki so bili posvečeni specifičnim in v nekem obdobju družbeno ter politično aktualnim problemskim tematikam.²

Recenzirana knjiga, ki je dvanajsta v nizu uredniške zbirke »Vrednote v prehodu«, je (zgolj) en, a izjemno pomemben pričevalec obsežnega anketnega javnomnenjskega raziskovanja v Sloveniji v knjižni obliki. Iz nje ni razviden zgolj ogromen obseg dela, ki je bil v okviru projekta SJM opravljen v zadnjih 60 letih, ampak predvsem zelo poveden zapis (čeprav v številkah) o zaznavah, ocenah, 'temperaturi' družbe v različnih obdobjih – od življenja v času pod 'trdo' in 'mehkejšo' obliko totalitarnega socialističnega sistema do časa osamosvajanja države in prehoda v demokracijo, gradnje lastne državnosti, vstopanja v mednarodne integracije in končno zadnjega obdobja soočanja z aktualnimi svetovnimi izzivi prihodnjega družbenega razvoja in vloge demokratične države.

Vrednote v prehodu XII. po svojem uredniškem formatu ne odstopajo bistveno od predhodnih enajstih izdaj, ki so v zadnjih enajstih letih izhajale v sklopu knjižne zbirke »Vrednote v prehodu I.–XII., 1997–2018«. Vsaka od teh knjig sicer zajema statistične preglede izbranih javnomnenjskih raziskav v nekem obdobju, pri čemer pa prav zadnja na uredniško precizno izbran način po mednarodno primerjalnem in medčasovnem kriteriju prikazuje podobo Slovenije oz. slovenske javnosti v svetovnem merilu.³ Na neki način nam ta knjiga brez olepšav nastavlja ogledalo o nas samih – o tem, kako vidimo sebe in svojo vlogo v družbi in državi ter koliko, kaj in komu smo kot posamezniki in družba pripravljeni »dati« in »prejeti«.

Posredne odgovore na navedena vprašanja o naših podobah v knjigi nakazujejo že sklepi uvodne analitične študije profesorjev Nika Toša in Velja Rusa. Starosti in hkrati snovalca ter utemeljitelja povojne slovenske sociologije tako na podlagi medčasnih mednarodnih podatkov in opirajoč se na spoznanja izbranih teoretikov (npr. Ingleharta, Kaaseja, Barnesa in Simona, Almonda in Verbe, Listhauga, Supeka) ugotavljata, da se sicer »Slovenija v kulturnem in vrednotnem prostoru Evrope umešča v njen zahodnoevropski del« (str. 106), vendar jo prav temeljno nezaupanje v institucije

2 Več o tem »Slovensko javno mnenje. Opis serije«, *ADP*, 2019, pridobljeno 11. 4. 2019, <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm/> in »SJM – E-gradiva«, *CJMMK*, 2019, pridobljeno 11. 4. 2019, <https://www.cjm.si/gradiva>.

3 V knjigi so povzeti rezultati domače SJM in številnih mednarodnih javnomnenjskih raziskav (npr. mednarodni družboslovni raziskovalni program ISSP, evropska družboslovna raziskava ESS, svetovna ter evropska raziskava vrednot WVS in EVS) v obdobjih od leta 1992 do 2012.

lastne države od takšne podobe hkrati tudi bistveno odmika in umešča v družčino mladih postkomunističnih demokracij. Nadalje v knjigi objavljeni podatki, ki odražajo naš pogled na zdravje in zdravstveno varstvo, dojemanje družine in spreminjajočih se spolnih vlog, na narodno identiteto, delo, našo vlogo kot državljana in odnos do države, socialnih omrežij, prostora, okolja in uporabe novih informacijskih tehnologij, dodatno potrjujejo in utrjujejo zaznano politično identitetno razcepljenost. Želji imeti močno interventno državo, ki bo poskrbela za večino naših problemov, ne sledi zaupanje v njene institucije (str. 523–595), ampak visoka stopnja spreminjajočih se volilnih in strankarskih preferenc ter prepričanje, da je na koncu vedno najbolje, da se zanesemo sami nase in na svoje najbližje (str. 595–613). Temu lahko ne nazadnje dodamo tudi rezultate respondentov o pasivnem razumevanju njihove vloge državljana in nepripravljenosti za politično participacijo pa tudi padajoči narodni identiteti (str. 269–423).

Na podlagi v knjigi objavljenega pregleda statističnih rezultatov ter (post)modernizacijskih teorij družbe razcepljeno identiteto slovenske družbe prepoznamo tudi na vrednotno-simbolni ravni. Ta se kaže v zgodovinski in ideološki ujetosti nekaterih skupin družbe v času druge svetovne vojne, povojnih političnih razmerah enostranskega socialističnega režima, a hkrati današnji težnji po razvoju, stabilnosti, varnosti, spoštovanju človekovih pravic, česar seveda ni mogoče doseči brez (samo)očiščenja lastnih bremen preteklosti. Z drugimi besedami, kot ugotavljata tudi prof. Rus in urednik sam, opisana podoba, utemeljena na statistično konsistentni signifikanci, kaže na sindrome »statistično učinkovite diskriminacije vrednotne usmeritve posameznih respondentov« (str. 87).

Vse pokazano in še mnogo več števil in pričujoči knjigi nam vsem skupaj upravičeno zaskrbljeno zastavlja vprašanje: pri kom ali kje je v naši sicer mladi demokraciji z zelo mlado državniško izkušnjo problem. Pri vladajočih ali vladanih? V razcepljeni identiteti družbe ali države? Morebiti pri obeh?

Čeprav knjiga na to dilemo ne odgovarja, bralcu na več kot 1000 straneh ponuja bogato podatkovno pomoč za nadaljnje premisleke in analize. Lahko bi rekli, da nam knjiga na neki način ponuja samo sebe – brez vnaprejšnjih ocen in zaključkov, ampak s 'surovo' statistiko ter konciznimi, kratkimi in jedrnatimi vprašalniki.

Malo je primerov po svetu, kjer bi lahko predvsem v aktualnem času elektronskih in računalniških zapisov beležili objavo izbranih statističnih podatkov v knjižni obliki. V tem pogledu je cela izdaja knjižne zbirke Vrednote v prehodu prej izjema kot pravilo, a z vidika ohranjanja in nadaljnje graditve lastne identitete za majhen narod s še vedno svežo novo državniško demokratično izkušnjo zelo pozitivna in pomembna izjema. Prav tako knjižna oblika v današnjem času tudi informacijsko (in v primeru statističnih obdelav podatkov tudi računalniško-programsko) slabše pismenemu bralstvu omogoča sledenje aktualnim vsebinam in s tem na neki poseben način zagotavlja enakost zainteresiranim skupinam bralcev pri pridobivanju ali seznanjanju z informacijami. Že samo s tega vidika, če ne tudi vseh drugih navedenih, knjižna izdaja takega formata uživa vso družbeno legitimnost in upravičenost izdaje.

Knjiga *Vrednote v prehodu XII.* kljub svojemu neobičajnemu formatu v obliki knjižne izdaje zaradi vsega navedenega predstavlja neprecenljivo dodano vrednost za knjižne police splošne in družbeno osveščene javnosti in za zgodovinske, narodnokulturne in predvsem izobraževalne ter akademske in raziskovalne kroge. Vsekakor knjiga sodi tudi na delovne mize osveščenih in v javni interes ter razvoj usmerjenih političnih odločevalcev, njihovih svetovalcev pa tudi ustvarjalcev medijskega prostora. Ne gre namreč pozabiti, da lahko 'branje' podatkov poleg zgodovinske napovedi v sebi nosi tudi »preroško« napoved šele nastajajočih prihodnjih izzivov družbe in države. Ti se že danes skozi XII. knjigo *Vrednot v prehodu* nesporno kažejo v strahotno zaskrbljujoči demografski sliki naše starajoče se in vedno bolj od države odtujene družbe, v kateri se niso vpeljali prepotrebni reformni modeli prihodnje socialne, k novim tehnologijam usmerjene in okoljsko čuječe skupnosti.⁴

Čestitke uredniku knjige, prof. dr. Niku Tošu, številnemu raziskovalnemu in analitičnemu timu, ki s svojim delom vrsto let zagotavlja izvajanje, obdelave in končno tudi objavo javnomnenjskih podatkov (kazalo knjige, str. 11–23; CJMMK, 2019), pa tudi razsvetljenim financerjem, ki prepoznavajo vsakokratno pomembnost finančne podpore takšnega projekta za našo državo. S še to zadnjo objavo je ekipa SJM dokončno poslala 'žogico' na stran premisleka in odziva družbe ter politike.

Simona Kustec

4 Da napovedovalna moč podatkov in knjige ni iz trte izvita, pa potrjuje tudi izkušnja objave devete knjige v zbirki, ki je bila z izjemo vseh ostalih edina specifično osredotočena na vsebine migracij Slovencev (1973–1987) ter socialno strukturo jugoslovanske družbe (1983–1987) – torej na dva ključna, medsebojno povezana, a pogosto izključujoča se družbena fenomena, ki sta ob bok velikega migrantskega vala po t. i. balkanski poti leta 2015 v Sloveniji pokazala na medsebojno konflikten in zadržan odnos v zaznavah različnih družbenih skupin do migracij in migrantov. Prav poudarjena objava se v luči recenzirane, dvanajste knjige v knjižni zbirki zdi še prav posebej povedna in pomembna, saj razgrinja kompleksen in pogosto s podatki težko pojasnljiv značaj strukture slovenske družbe in tudi političnih usmeritev ter odločitev.

37 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

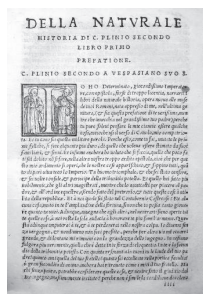
Branka Grošelj

NA DNU

**Položaj beračev
in brezdomcev
od konca 19. stoletja
do leta 1940**

Cena
.....
22 EUR

KNJIŽNICA INŠTITUTA ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino je specialna knjižnica, ki zbira in hrani gradivo za znanstvene preučevalce in ljubitelje novejše zgodovine.

Začetki knjižnice sodijo še v čas pred ustanovitvijo inštituta. Le-te lahko namreč postavimo že v leto 1945, ko je začela z delom knjižnica Muzeja narodne osvoboditve. Začetni knjižni fond so predstavljale knjige Znanstvenega inštituta SNOS-a, ki so jih zbirali za svoje znanstveno delo že med drugo svetovno vojno.

Knjižnica hrani danes okoli 40.000 knjig o novejši zgodovini Slovenije in sveta. Sprva so prevladovalе knjige o zgodovini druge svetovne vojne in delavskega gibanja, pozneje pa se je pričelo z nabavo literature o socialni in kulturni zgodovini. Z gotovostjo lahko trdimo, da knjižnica s svojim gradivom predstavlja najpomembnejšo zgodovinsko zbirko o zgodovini dvajsetega stoletja na Slovenskem. Posebnost knjižnice je še zelo obsežna zbirka »nacističnega gradiva«, saj je z zbiranjem gradiva iz Federalnega zbirnega centra in iz raznih drugih zbirk tukaj nastala ena najbogatejših knjižnic za zgodovino druge svetovne vojne v Sloveniji.

V svojih zbirkah imamo tudi preko 200 naslovov časopisov in revij, saj hranimo vse najpomembnejše časopise od Bleiweisovih Kmetijskih in rokodelskih novic preko kulturnih in strokovnih revij do vseh današnjih dnevnikov, ki jih za vsa leta hranimo tudi v vezani obliki.

Delovni čas knjižnice: ponedeljek - petek: od 8 h do 13 h, sreda: od 8 h do 15 h

Telefon: 01 200 31 28 ali 01 200 31 32

Spletna stran: <http://www.inz.si/knjiznica.php>

UDC

94(497.4)" 18/19"

UDK

ISSN 0353-0329

Jure Gašparič

Slovenski pravniki v političnem življenju stare Avstrije in prve Jugoslavije / Slovenian Lawyers in the Political Life of the Old Austria and the First Yugoslavia

Filip Čuček

Izvršilna oblast na Slovenskem v zadnjih desetletjih dvojne monarhije / The Executive Branch of Government in Slovenia in the Last Decades of the Dual Monarchy

Jurij Perovšek

Položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov / Slovenian Position in the State Of Slovenes, Croats and Serbs

Damijan Guštin

Narodna vlada SHS v Ljubljani v obrambnih zadevah / The National Government of Shs In Ljubljana Regarding the Matters of Defence

Mirjam Škrk

Profesorji Ivan Žolger, Ivan Tomšič in Stanko Peterin ter njihovi prispevki k nastanku slovenske države / Professors Ivan Žolger, Ivan Tomšič and Stanko Peterin and their Contributions to the Creation of the Slovenian Statehood

Andrej Rahten

Slovenski pravniki na diplomatskem parketu do mednarodnega priznanja nove države / Slovenian Lawyers as Diplomats Until the International Recognition of the New State

Katja Škrubej

Ivan Žolger in zadnji poskus revizije ustave v Habsburški monarhiji / Ivan Žolger and the Last Revision Attempt of the Constitution of the Habsburg Monarchy

Janez Kranjc

Gregor Krek, njegovo delo v pravosodju in prispevek k oblikovanju pravosodne knjižnice / Gregor Krek, His Work in the System of Justice, and his Contribution to the Creation of the Judicial Library

Aleš Gabrič

Milan Škerlj med sodno upravo in univerzitetno profesuro / Milan Škerlj Between the Judicial Administration and University Professorship

Miroslav Stiplovšek

Pomembna vloga pravnikov v ljubljanski in mariborski oblastni skupščini (1927–1929) ter banskem svetu Dravske banovine (1930–1941) / The Vital Role of Lawyers in The Ljubljana and Maribor Administrative Unit Assemblies (1927–1929) and Ban's Council of the Drava Banate (1930–1941)

Franč Grad

Ustava in postavitev oblasti. Pomen ustave za organizacijo in delovanje državne oblasti

Zdenko Čepič

Prevrat in revolucija v slovenskem zgodovinskem dogajanju: dejstva in misli

